

Національна академія державного управління
при Президентові України

В.Ф.Мартиненко

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
ІНВЕСТИЦІЙНИМ
ПРОЦЕСОМ В УКРАЇНІ**

Київ
Видавництво НАДУ
2005

УДК 351.82.338.24:330.322

ББК 65.050.9/4УКР/

М 29

*Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління
при Президентіві України. Протокол № 103/1 від 27 січня 2003 р.*

Рецензенти:

В.М.Рижих, доктор наук з державного управління, завідуючий відділом стратегічного планування Національного центру з питань Європейської інтеграції України;

В.В.Юрчишин, доктор наук з державного управління, професор кафедри економічної політики НАДУ при Президентіві України;

І.К.Бистряков, доктор економічних наук, професор, завідуючий відділом Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

М 29 Мартиненко В.Ф.

Державне управління інвестиційним процесом в Україні:
Монографія. - К.: Вид-во НАДУ, 2005. - 296 с.

ISBN 966-619-169-5

У монографії досліджується природа інвестиційного процесу, характеризуються властивості інвестиційного середовища, розкриваються відмінності між інвестиційними ресурсами та інвестиційним потенціалом. Досліджуються особливості змін інвестиційного процесу в умовах глобалізації, роль держави в управлінні інвестиційним процесом в умовах ринку та в трансформаційній економіці, обґрунтовуються шляхи виходу економіки з інвестиційної кризи.

Розрахована на працівників державних органів влади й управління, науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів економічного та управлінського фаху.

ISBN 966-619-169-5

УДК 351.82.338.24:330.322

ББК 65.050.9/4УКР/

© В.Ф.Мартиненко, 2005

© Національна академія
державного управління
при Президентіві України, 2005

П е р е д м о в а

Сучасне світове господарство переживає найбільшу за своїми масштабами трансформацію впродовж останніх 200 років. Найважливішими проблемами, які супроводжуються глобальними структурними зрушеннями в розвитку сучасної цивілізації, є негативні зміни природного середовища внаслідок виробничої діяльності людини та поділ світу на багатих та бідних, які поставили перед людством жорстку дилему: або ці проблеми будуть розв'язані в майбутньому, або майбутнього у людства взагалі не буде.

На зламі двох тисячоліть незалежній Україні довелося шукати власний шлях розвитку, враховуючи позитивні й негативні аспекти господарської діяльності людини і суспільства. Яку модель розвитку обрати? Таку, що вже довела свою ефективність, чи будувати власну? Практика побудови нового господарського ладу в перше десятиліття ХХІ ст. засвідчила, що у реформаторів були занадто спрощені уявлення про існуючу ефективно діючу ринкову систему господарювання та можливості її впровадження в інших країнах. Це зумовило необхідність будувати власну господарську модель з урахуванням усіх позитивних надбань людства.

Серцевиною такої моделі виступає інвестиційний процес, який в умовах трансформаційної економіки лише зароджується, але його впровадження пов'язане з такими проблемами, які ставлять під сумнів усі результати попередніх років трансформації. Україні притаманні закономірності глобалізованої економіки, які відтворюють уже відомі процеси і які можна передбачити в господарській діяльності. Йдеться про проблему бідності, негативний вплив якої на цивілізаційне зростання дестабілізує суспільний розвиток. Це призвело до глобального гальмування соціально-економічного зростання. Глибинним чинником такого гальмування стало те, що основна рушійна сила і мотив ринкового способу господарювання - прибуток - зазнав деформації, і його почали отримувати поза процесом виробництва. Це призвело до дефіциту інвестицій у науково-технологічний прогрес, що завершується сьогодні розвитком глобальних інформаційних мереж, на які людство поклало великі надії. Такі інформаційні мережі зазначають кризи вже на етапі свого становлення, що свідчить про некоректно вибрані пріоритети майбутнього розвитку.

У монографії В.Ф.Мартиненка "Державне управління інвестиційним процесом в Україні" робиться одна з перших у вітчизняній науці вдалих спроб системного дослідження інвестиційного процесу, який розглядається як об'єкт державного управління в трансформаційній економіці. Автор на ґрунтовній літературній та фактологічній базі проводить всебічний аналіз інвестиційної діяльності у країнах ринкової та перехідної економіки з урахуванням їх негативного та позитивного досвіду. Такий підхід, на противагу тільки позитивному сприйняттю ринкових механізмів забезпечення інвестиційних потреб, дає змогу глибоко

проаналізувати процеси становлення інвестиційної діяльності в Україні, та розробити новий шлях побудови нового господарського механізму з огляду на тенденції і проблеми світового розвитку.

Значний науковий і практичний інтерес становлять узагальнення щодо інвестиційного процесу як єдиного цілого, формування інвестиційного середовища та його позитивного й негативного опору. Заслужує на увагу оригінальне трактування автором інвестиційних ресурсів та їх відмінностей від інвестиційного потенціалу; парних принципів взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності, невизначеностей у державному управлінні та способів і методів їх усунення.

Особливу практичну цінність має дослідження різноманітних аспектів становлення механізму державного управління інвестиційним процесом у національній економіці. У монографії обґрунтовується доцільність інноваційного підходу до розв'язання інвестиційних проблем. Цілком слушною у зв'язку з цим є думка автора про те, що уявлення про майбутнє процесу інвестування як кількісне нагромадження інвестицій значно уповільнить відновлення простого відтворення, що відкине економіку України на узбіччя соціального прогресу. Звідси випливає нагальна потреба в мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів, які мають бути спрямовані на розв'язання насамперед проблем бідності і переходу до формування в суспільстві середнього класу. Цінною практичною рекомендацією, на наш погляд, є пропозиція організувати на державних підприємствах виробництво, в якому застосовуються тільки високі технології, що може стати надійним джерелом наповнення державного бюджету. Автор науково обґрунтував, що управління інвестиційним процесом у мобілізаційний період має будуватися на інноваційному алгоритмі, який охоплює інвестиційні цикли та цикли державного управління. Держава має стати рівноправним суб'єктом інвестиційної діяльності та дотримуватися ринкових правил і принципів господарювання.

В.Ф.Мартиненко справедливо стверджує, що держава в трансформаційний період має відігравати провідну роль у формуванні нової системи управління інвестиційною діяльністю.

Монографія є вагомим внеском у теоретичну і практичну розробку проблем державного управління інвестиційною діяльністю в сучасних економічних системах, створює ґрунтовну базу для подальшого вивчення інвестиційних особливостей трансформаційної економіки як об'єкта цілеспрямованого державного впливу. Вона, безперечно, буде корисною для науковців і спеціалістів у галузі державного управління, політиків, бізнесменів, спеціалістів-практиків.

*В.Г.Бодров,
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки*

В с т у п

Розширене відтворення у трансформаційній економіці пов'язане з необхідністю вирішення концептуальних проблем, врахування бази господарських відносин, що зазнають трансформації, рівня розвитку господарських систем, які є лідерами у світовому економічному житті, аналізу характеру процесів, які відбуваються на глобальному рівні, позитивних й негативних тенденцій сучасного цивілізаційного поступу та ін.

Аналіз стану інвестиційної діяльності в Україні свідчить про те, що вона перебуває у глибокій системній кризі, з якої ні теоретики, ні практики шляхів виходу ще не знайшли. У 2004 р. Україна у цивілізованому розвитку втратила близько 25-30 років, які слід надолужити, якщо вона прагне стати високорозвинутою країною.

Забезпечення виробництва достатніми інвестиційними ресурсами та побудову ринкової системи господарювання політичні, бізнесові, владні структури, українські економісти вважають центральною проблемою, яку необхідно вирішити для виходу економіки та суспільства з тривалої системної кризи. За рекомендаціями міжнародних консультантів, які працювали в Україні особливо інтенсивно в перші роки незалежності, ринок сам мав обрати пріоритетні напрями інвестування та наповнити економіку достатніми обсягами капіталу. Наразі маємо дещо відмінний результат. Первісне нагромадження капіталу у 1993-1994 рр., яке здійснювалося за допомогою ринкового механізму саморегулювання, призвело до того, що фінансові посередники, які мали акумулювати капітал і спрямовувати його у виробництво, зібравши кошти, зникли разом із ними, що дискредитувало ринкові механізми та владу.

Аналізу стану інвестиційних процесів, які відбуваються сьогодні в глобалізованому господарстві, присвячено безліч монографій різного спрямування. Інвестиційна проблематика є нині однією із найбільш досліджуваних у наукових працях, однак вони будуються переважно на ліберальній парадигмі, іноді з включенням інституціонального чинника, який супроводжує процес вкладання капіталу.

Дослідження особливостей інвестиційного процесу трансформаційної економіки у вітчизняній економічній літературі зосереджувалися на окремих складових: характеристиці інвестицій, інвестиційному кліматі, інвестиційному потенціалі, джерелах інвестування, впливу держави на інвестиційний процес, інструментом якого є законодавчо-нормативне поле вкладання капіталу, та ін.

У перші роки існування України на макроекономічному рівні не було створено механізму виходу економіки з тривалої інвестиційної кризи. Вітчизняні теоретики теж не розробили ефективної інвестиційної моделі, яка б забезпечила потреби виробництва, а натомість основну увагу зосередили на дослідженні особливостей залучення іноземних інвестицій. У цей час на вищих рівнях державного управління та в наукових колах

переважала думка, що економіка потребує залучення іноземних інвестицій, пояснюючи це браком власних ресурсів. Обґрунтування такої думки зводилося до того, що багато країн світу виходили із подібних ситуацій шляхом залучення іноземних інвестицій, але стратегії їх залучення та реальних розрахунків їх обсягів, які були б безпечними для національної економіки, не було.

Отже, на перших етапах становлення економіки Української держави перевага віддавалася іноземному інвестору, а для внутрішнього інвестора умови були несприятливими, що перешкоджало залученню іноземних інвестицій в Україну, незважаючи на пільги для іноземних інвесторів. Це є свідченням того, що в Україні відсутня стратегічна програма забезпечення потреб виробництва достатніми обсягами капіталу, а існуючий механізм регулювання інвестиційної діяльності побудований на ліквідації негативних наслідків свідомого відсторонення держави від забезпечення інвестиційних потреб виробництва, що уповільнює розвиток економіки і не дає змоги раціонально використовувати обмежені фінансові ресурси. Крім того, формування умов інвестиційної діяльності обмежувалося розробкою законодавчо-нормативних документів, які регулюють цю сферу, та безсистемним реформуванням державних структур, які мали узгоджувати інвестиційні інтереси суб'єктів та надавати допомогу підприємницьким структурам у налагодженні виробництва.

Побудова нового господарського механізму, в якому забезпечуються потреби виробництва шляхом створення інвестиційних умов розвитку, неможливе без втручання держави. Вона має перетворитися на активного суб'єкта, який не тільки перерозподіляє кошти через державний бюджет, а й сам ефективно організовує та забезпечує виробництво додаткової вартості - основи розширеного відтворення. Отже, цивілізаційне зростання України та входження її в глобальний економічний простір на рівноправних засадах потребує розробки нового механізму державного управління процесом вкладання капіталу у просте й розширене відтворення.

У цьому аспекті слід виконати такі завдання:

- на теоретичному рівні: проаналізувати загальні особливості сучасного інвестиційного розвитку; дослідити природу інвестиційного процесу як об'єкта державного управління; провести аналіз структури інвестиційного середовища та виявити його властивості; здійснити аналіз процесу перетворення інвестиційних ресурсів на інвестиційний потенціал, з'ясувати їх особливості в умовах глобалізації економіки та формування 5-го і 6-го технологічних укладів, а також особливості трансформації державного впливу на інвестиційний процес в умовах глобалізації; проаналізувати умови, яким має відповідати нова економіка; розкрити вплив суб'єктів господарювання на становлення нового світового економічного порядку; визначити вектор трансформації інвестиційної парадигми;

- на методологічному рівні: дослідити методи оптимізації складових формування інвестиційного потенціалу, виокремити його провідну ланку, від якої залежить рівень задоволення потреб виробництва в забезпеченні інвестиційними ресурсами;
- на практичному рівні: уточнити етапи інвестиційної кризи в Україні; проаналізувати вплив держави на ефективність інвестиційної діяльності, інвестиційні потоки капіталу; залучення інноваційних ресурсів у процес виробництва та перспективи побудови інноваційно-інвестиційної моделі; обґрунтувати потреби виробництва в інвестиційних ресурсах та встановити наявні; розробити пропозиції з формування механізму державного управління інвестиційним процесом.

Теоретико-методологічною базою дослідження інвестиційного процесу є праці зарубіжних авторів: Г.Александера, Р.Гільфердінга, Л.Дж.Гітмана, М.Кастельса, Дж.Кейнса, Я.Корнаї, К.Маркса, А.Ріха, П.Самуельсона, Дж.Сакса, А.Сміта, Дж.Стігліца, Ф.Фабоцці, У.Шарпа, Й.Шумпетера; російських дослідників: Л.І.Абалкіна, П.І.Вахріна, С.В.Ємельянова, В.Л.Іноземцева, Г.В.Ложнікової, Г.О.Маховнікової, Ю.М.Осипова. Серед вітчизняних дослідників, які розглядають загальні економічні засади системної трансформації української економіки, слід відзначити В.Д.Базилевича, Л.Г.Бесчасного, В.Г.Бодрова, В.М.Бородюка, І.К.Бистрякова, С.Д.Дзюбика, М.І.Долішнього, В.М.Князева, В.І.Лугового, П.М.Макаренка, В.О.Паламарчука, Ю.М.Пахомова, А.С.Філіпенка, В.К.Черняка, М.Г.Чумаченка, А.А.Чухна та ін. Серед учених, які досліджують інвестиційні процеси на державному та глобальному рівнях, варто згадати І.О.Бланка, П.І.Гайдуцького, А.С.Гальчинського, В.М.Гейця, Н.П.Гончарову, Б.В.Губського, О.М.Іваницьку, А.А.Пересаду, А.М.Поручника, С.Ф.Покропивного, Н.О.Татаренка, В.Г.Федоренка, Д.М.Черваньова та ін. Удосконаленню механізмів державного управління присвячені праці В.Д.Бакуменка, С.О.Білої, В.Є.Воротіна, М.Х.Корецького, А.В.Мерзляк, О.Г.Мордвінова, І.В.Розпутенка, В.М.Рижих, В.В.Юрчишина та ін.

Формувати новий спосіб господарювання Україні слід не на основі копіювання навіть добре працюючих моделей розвинутих країн, а розробляючи власний механізм управління, який має базуватися на здатності прогнозувати майбутні проблеми, розробляти механізми запобігання їм та їх контролю на основі побудови моделей на випередження, адже на сьогодні про виробничу діяльність людини відомо в принципі все. У формуванні нового способу господарювання провідну роль має відігравати держава, оскільки на побудову такого механізму ринковими методами витрачаються століття, де механізми ринку вдосконалюються поступово, еволюційним шляхом, без заміни політекономічної основи виробництва - відносин власності.

Глобалізація світової економіки висуває перед Україною надзвичайно складні завдання, виконати які слід за обмежений час, тому еволюційна побудова нового господарського механізму має бути замінена свідомим та ефективним державним впливом на формування умов простого й розширеного відтворення на базі включення ресурсу державного управління, який, як показала історія, завжди застосовувався різними країнами для виходу із системної кризи.

Особливістю сучасного періоду побудови нового господарського механізму в Україні є те, що він супроводжується не тільки трансформацією способу господарювання та формуванням ефективного державного управління, але й загальною цивілізаційною кризою, що загострюється глобалізаційними процесами. Екологічні та соціальні проблеми загрожують людству можливістю переростання в антагоністичні протиріччя, які неможливо розв'язати у межах існуючої ліберальної господарської парадигми. На даному етапі проблеми виникають швидше, ніж розробляються механізми їх розв'язання. Все це зумовлює необхідність в Україні критично переосмислити досвід успішного функціонування минулих способів виробництва та обрати правильний вектор розвитку в побудові нового способу господарювання. Сьогодні стратегічно важливо правильно обрати істинний вектор цивілізаційного розвитку, який визначатиме його характер у ХХІ ст., що є нелегким завданням, адже помилка у виборі надовго відкине Україну на узбіччя цивілізації.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ

Дослідження теоретико-методологічних засад управління інвестиційним процесом зумовлює необхідність вивчення особливостей вкладення капіталу в постіндустріальне виробництво та аналізу специфіки макроекономічної системи впливу на нього у трансформаційних суспільствах. Основним завданням системи управління на різних рівнях господарювання є забезпечення *соціально-економічного зростання*, що потребує наукової конкретизації цього терміна. Сучасна економічна теорія розглядає його як збільшення випуску ВВП, утворення нових засобів виробництва та вдосконалення функціонуючих, виникнення нових галузей, підвищення рівня життя населення, тобто пов'язується з кількісними результативними характеристиками такого способу господарювання і відображає матеріально-економічну складову життя людей, що в розвинутих західних країнах дістало назву економічного фундаменталізму.

Зауважимо, що сам термін “соціально-економічне зростання” вже не охоплює результативного змісту суспільної господарської діяльності, оскільки не включає його базові якісні елементи, які виконують функцію провідної ланки у способі господарювання. Для якісно-кількісної характеристики результативності способу господарювання доцільно застосовувати термін “цивілізаційне”^{*} зростання, який використовується в сучасній науковій літературі.

Зазначимо, що матеріально-економічний елемент способу господарювання є необхідним, але недостатнім для повної характеристики сучасного цивілізаційного зростання. Рівень цивілізації суспільного господарювання залежить не тільки від соціально-економічних, техніко-технологічних, екологічних, інформаційно-інтелектуальних, а й культурно-духовних, національно-етнічних та інших факторів, активне ігнорування яких у наш час уже призвело до виникнення таких явищ, як глобальний тероризм, злочинність, глобальні медичні проблеми (поширення інфекційних захворювань, наркоманія, СНІД, грип), вірусна війна у глобальній

^{*} **Цивілізація** - одне з визначень цивілізації - третій ступінь у розвитку людської культури, якому передують два інші - доба дикунства й доба варварства [1, с. 1362]. Сучасний стан людства має ознаки всіх ступенів розвитку, але дикунство й варварство набувало цивілізаційних ознак (*примітка авт.*).

мережі Інтернет тощо. Негативні наслідки абсолютизації матеріально-економічної основи людського буття спричиняють деградацію відносин між державами, які в умовах нагромадження зброї масового знищення породжують песимізм в успішному розв'язанні проблем людського існування: бідності, інфекційних захворювань, зменшення сприятливого середовища проживання людей при підвищенні їх народжуваності та ін. Отже, існує тенденція до накопичення проблем, успішне розв'язання яких людством не забезпечується.

Для характеристики сучасного цивілізаційного зростання, крім показників рівня розвитку матеріально-економічної основи життя людини, слід вводити духовно-моральні та культурно-етнічні індикатори. Це стосується як високорозвинутих держав, так і держав із перехідною економікою та вимагає уточнення поняття рівня цивілізаційного зростання за рахунок введення таких елементів, як можливість розв'язання економічних, техніко-технологічних, екологічних, соціальних, інтелектуально-інформаційних, духовно-моральних проблем, що виникають, а також рівня розвитку таких механізмів. Наприклад, яким чином людство на сьогодні здатне розв'язати такі проблеми, як забезпечення новими, екологічно чистими та безпечними для життя людей джерелами енергії; проблеми бідності мільярдів людей; глобального тероризму; поширення інфекційних захворювань, які мають не тільки медичні, але й духовно-моральні чинники виникнення й розповсюдження? На ці та інші запитання необхідно дати гідну відповідь найближчим часом, "оскільки вважається, що історичний простір Нового часу вичерпаний, або вичерпується" [4, с. 82].

1.1. Загальна характеристика процесу інвестування сучасної економіки

Основою відтворення виступає інвестиційний процес, зміст якого розкривається у застосуванні людських, природних, грошових, виробничих та інших ресурсів, які за допомогою правових, організаційних, економічних, інституційних, адміністративних та інших механізмів забезпечують потреби виробництва. Інвестиції сприяють оновленню і збільшенню основних засобів виробництва, без яких неможливо забезпечити необхідний обсяг виробництва, досягти позитивної динаміки ВВП та національного доходу, кінце-

вою метою яких є гарантування гідного рівня задоволення суспільних та індивідуальних потреб. Це й зумовлює постійну увагу вчених до розробки інвестиційної моделі розвитку економіки України в її складний перехідний період та вимагає проведення фундаментальних досліджень існуючих господарських систем.

Інвестиційна теорія започаткована ще у XV-XVI ст. з появою світового ринку, коли держава почала втручатись у регулювання руху капіталу [2, с. 10-11], проте деякі дослідники пов'язують становлення інвестування як окремої науки з працями М.Марковіца, який започаткував сучасну теорію інвестиційного портфелю (перша половина 50-х рр. XX ст.) [3, с. 8].

В українській економічній літературі зазначається, що до початку 90-х рр. XX ст. категорія “інвестиція” не застосовувалася ні в теорії, ні на практиці, натомість існував термін “капітальні вкладення” (див., зокрема [3, с. 7]). У роботі констатується, що сучасні дослідження вітчизняних вчених спрямовуються на характеристику найсуттєвіших засад процесів інвестування, розкриття шляхів і форм інвестиційної взаємодії на міжнародному та глобальному рівнях, “аналізуються теоретичні засади *прискорення інвестиційних процесів в Україні (виділено нами - В.М.)*” [3, с. 9]. В Україні незважаючи на те, що про інвестиційну діяльність до 90-х р. XX ст. взагалі не йшлося, уже через 13 років стверджується, що інвестиційний процес потребує прискорення.

Зараз існує дещо спрощений підхід до характеристики суті інвестиційного процесу в перехідній економіці України, що підтверджується практичними “успіхами” розбудованої інвестиційної системи. За висновками вітчизняних вчених, саме інвестиційна сфера впродовж кризових років зазнала найбільшого занепаду: скорочення інвестицій у 5 разів [4, с. 642], призупинення простого відтворення, збільшення обсягів фізичного і морального зносу основних засобів, спрямовування амортизації на споживання, тінізація економіки, зростання масової бідності, недостатня увага теоретиків і практиків управління до залучення внутрішніх інвестицій та перебільшена увага до залучення іноземних, низька ефективність їх використання та ін.

Звідси випливає, що інвестиційний процес в Україні тільки формується, що потребує глибокого осмислення широким колом вчених позитивного і негативного світового досвіду, врахування національних особливостей, історичної еволюції соціально-економічних чинників та розробки на цій основі вітчизняної інвести-

ційної моделі господарювання в умовах глобалізації та реалізації її на практиці.

Характеристика змісту інвестиційного процесу передбачає чітке наукове визначення таких термінів, як інвестиція, інвестиційне середовище, інвестиційний цикл, інвестиційні ресурси та потенціал, об'єкти і суб'єкти інвестиційного процесу, інвестиційна діяльність, механізм взаємодії його структурних складових.

Системоутворюючим елементом способу господарювання, навколо якого формується характер інвестиційного процесу та виявляється його схильність до саморозвитку або до саморозпаду, є “інвестиція”. Тлумаченню змісту терміна “інвестиція” значну увагу приділяють сучасні українські та зарубіжні економісти. Він є найбільш продуктивним в інвестиційних дослідженнях. Дуже важливо правильно визначити суть інвестицій, їх вплив на ефективність інвестиційного процесу та розкрити форми їх існування. Аналіз суті інвестицій здійснюють вітчизняні та зарубіжні вчені, але серед них немає єдності у визначенні цього вузлового терміна.

Термін “інвестиція” характеризується з двох боків: розкриття його економічної сутності та класифікація інвестицій за певними ознаками. “Інвестиція” (від лат. “investir” - надавати) має багату історію розвитку. В епоху феодалізму цьому поняттю відповідав термін “інвеститура”, що характеризував призначення феодалом свого васала для управління його володінням [5, с. 5]. У наш час під ним розуміється вкладення капіталу (від лат. “invest”) [6, с. 7]. Сучасна зарубіжна література тлумачить “інвестицію” як будь-який інструмент, в який можна розмістити кошти для їх збереження чи збільшення. Кошти, які вкладені в банк з метою отримання доходу, називають інвестицією [7, с. 10]. Проте таке тлумачення інвестицій зумовило самозростання грошей поза процесом виробництва та перетворенням їх у товарну, виробничу та споживчу форму капіталу. Це призвело до відокремлення реальних та фінансових потоків, переповнення фінансового капіталу при одночасному дефіциті реального капіталу.

Найбільш поширеним стало тлумачення цього терміна як “довгострокове вкладання капіталу”. Ми поділяємо думку авторів [8, с. 9] про те, що ототожнювати поняття “інвестиції” із капітальними вкладеннями означає надзвичайно звужувати його, оскільки інвестиції можуть упроваджуватися в різних формах: реальній, фінансовій, інтелектуальній, інноваційній, інформаційній тощо. Французький економіст П.Массе тлумачить інвестиції як акт обмі-

ну задоволення сьогоденних потреб на очікуване задоволення їх у майбутньому [9]. За Дж. Кейнсом, інвестиції мають подвійну властивість: з одного боку, це величина акумульованого доходу з метою накопичення, а з другого, - це вкладення, які визначають приріст вартості капітального майна, а також та частина доходу, яка не була використана для споживання [10].

Інвестиції всі дослідники трактують як економічну категорію, пов'язану зі сферою економічних відносин, економічної діяльності та технологічними, соціальними, природоохоронними та іншими аспектами їх реалізації [3, с. 7-11; 6, с. 7-11; 7, с. 10-18]. Проте таке тлумачення інвестицій, на наш погляд, обмежує їх рамками економічного детермінізму, який не задовольняє потреб сучасного розширеного відтворення.

У ст. 1 Закону України “Про інвестиційну діяльність” від 18 вересня 1991р. це поняття дещо виходить за межі моделі “витрати-доходи”, оскільки воно включає соціальну сферу суспільства. “Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об’єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої утворюється прибуток або досягається соціальний ефект” [11]. В іншому Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” інвестицією вважається господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно [12]. Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що в цьому разі спостерігається спрощене трактування інвестиції як господарської операції, оскільки вона є не господарською операцією, в якій відсутня мотивація інвестора, а вкладанням коштів у майно та об’єкти підприємницької діяльності з метою отримати дохід у майбутньому [3, с. 11].

Разом із тим ми не згодні з авторами, які вважають, що, на відміну від капітальних вкладень, інвестиції здійснюються тільки у високоефективні проекти, результатом яких є одержання прибутку, доходу, дивідендів [8, с. 9]. На наш погляд, необґрунтованою є думка про те, що вкладання державою коштів у реалізацію соціальних програм не є інвестуванням, яке окремі автори пропонують називати фінансуванням [13, с. 11]. Якщо основним критерієм віднесення до інвестицій є отримання доходу, то вкладання коштів у соціальні програми може забезпечити такий соціальний дохід, який через опосередкований вплив буде значно більшим,

ніж фінансовий дохід від впровадження конкретного інвестиційного проекту.

Таким чином, *інвестиція* - це довгострокове вкладання капіталу у розвиток суспільного виробництва з метою його зростання, яке забезпечується перетворенням його з грошової на товарну, виробничу та споживчу форми і спрямовується на задоволення індивідуальних, колективних та суспільних потреб.

В економічній літературі виокремлюються два ключових фактори, що характеризують загальну сутність інвестування: час (отримання прибутку може мати послідовний, паралельний чи інтегральний характер) і ризик (вкладання відомої суми коштів зараз і невідома величина прибутку у майбутньому) [14, с. 10].

Значна увага у вітчизняній та зарубіжній літературі приділяється класифікації інвестицій* [2, с. 5-7; 3, с. 7-12; 5, с. 5-8; 6, с. 7-11; 14, с. 9-19]. Ми зосередимо свою увагу на класифікації реальних і фінансових та інноваційно-інтелектуальних інвестицій, які найбільше впливають на ефективність інвестиційного процесу.

Нагадаємо, що реальні інвестиції - це вкладання в реальні активи (матеріальні та нематеріальні), а фінансові - у цінні папери, облігації. Для забезпечення ефективності функціонування індустріальної економіки важливо встановити оптимальне співвідношення між реальними та фінансовими інвестиціями. Реальні інвестиції мають спрямовуватись у відтворення високотехнологічних засобів виробництва. Фінансові інвестиції також мають бути спрямовані у високотехнологічні засоби виробництва, а не обмежуватися купівлею-продажем цінних паперів з метою отримання прибутку, що гальмує розвиток засобів виробництва. Дохід від торгівлі цінними паперами може зростати, а реальних змін у виробництві може не бути, тому відрив фінансових активів від реальних негативно впливає на ефективність такої системи господарювання.

Можливість отримувати дохід від незаконної торгівлі зброєю, наркотиками, тіншової економіки [4, с. 73], торгівлі цінни-

* Інвестиції розподіляють на **валові** (загальний обсяг коштів, спрямованих на нове будівництво, придбання засобів виробництва, приріст товарно-матеріальних цінностей); **чисті** (різниця валових інвестицій та амортизаційних відрахувань); **реальні** (вкладання капіталу в реальні сфери народного господарства); **фінансові** (вкладання коштів у фінансові інструменти); **інноваційні** (вкладання капіталу в науково-технічний прогрес); **інтелектуальні** (вкладання грошей в об'єкти інтелектуальної власності: винахідництво, патентна справа, права на промислові зразки і моделі тощо); **внутрішні** (вкладання капіталу в об'єкти, розміщені в межах певної країни); **зовнішні** (вкладання капіталу в об'єкти за межами певної країни); **приватні** (здійснюються приватними особами та підприємствами недержавних форм власності); **державними** (здійснюються центральними та місцевими органами влади) [14, с. 10-20].

ми паперами і валютою, які перетворюються у спекулятивні гонки на фондових біржах світу, роблять непотрібним підприємництво [41, с. 60], розвиток виробництва засобів виробництва, системи управління та спричиняють світові фінансові кризи, які дестабілізують глобальну економіку. Наприклад, у наш час обсяг річної торгівлі валютою у світі становить 400 трлн дол. Це у 80 разів перевищує обсяг світової торгівлі товарами, що свідчить про отримання прибутку з “повітря” [15, с. 177]. Паралельний, а не послідовний рух реального та фінансового капіталу дестабілізує матеріальне виробництво, гальмує його розвиток, призводить до деградації продуктивних сил.

Наведений аналіз співвідношення реальних і фінансових інвестицій свідчить про те, що не можна вважати інвестицією гроші, які покладені в банк для отримання певного доходу. Кошти тільки тоді перетворюються на інвестиції, коли акумульований капітал спрямовується в реальні активи. У протилежному разі вартісна сума інвестицій не буде характеризувати реальний розвиток засобів виробництва.

Таким чином, формування макроекономічної системи управління інвестиційним процесом має базуватися на тому, що фінансовий капітал як інструмент концентрації грошових ресурсів на різних рівнях господарювання має спрямовуватися на реальне виробництво, а не функціонувати самостійно, незалежно від реального, паралельно з ним, що спостерігається у сучасній ринковій системі господарювання.

Інвестиційна діяльність відбувається в певному середовищі*, яке позитивно або негативно впливає на ефективність інвестиційного процесу. Держава має постійно контролювати його, проводити активну політику його трансформації у періоди економічних криз, для чого слід вивчати його структуру та особливості функціонування. Зарубіжні автори розглядають поняття “інвестиційне середовище” відповідно до системи понять і категорій ринкової економіки. Так, Л.Дж.Гітман і М.Д.Джонк трактують інвестиційне середовище як правила торгівлі цінними паперами та рівень підготовки інвесторів, які мають орієнтуватись у джерелах інформації, що характеризують інструменти інвестування, та вміння розробляти стратегію інвестування, оцінювати норми прибутку і ступінь

* **Середовище** - 1. Речовина, тіла, що заповнюють будь-який простір і мають певні властивості; сфера. 2. Сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність будь-якого організму [1, с. 1116].

ризик [7, с. 34]. Зміст цього терміна аналогічно розглядається й іншими зарубіжними авторами [24, с. 2-16].

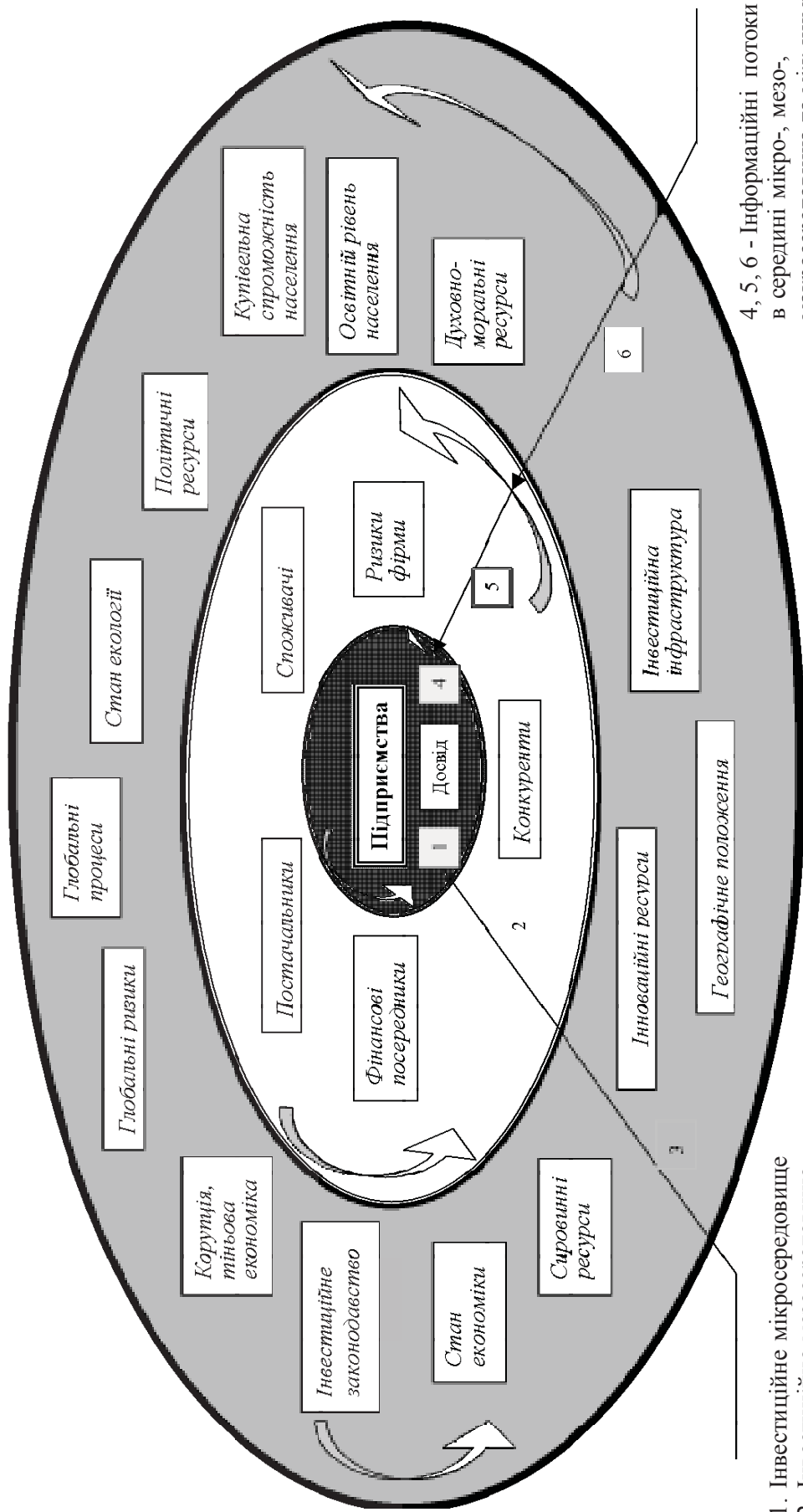
У перехідній економіці нова господарська система в цілому та інвестиційний процес зокрема тільки формуються, тому інвестиційне середовище потребує детального аналізу. Воно не може бути обмежене окремими складовими, наприклад тільки правилами торгівлі цінними паперами, оскільки інвестиційне середовище тільки почало формуватися, а це потребує встановлення взаємозв'язків та властивостей як цілісного явища.

Інвестиційне середовище ми розуміємо як сферу взаємодії суб'єктів інвестиційного процесу, умови якої формуються інтегративними соціальними, правовими, організаційними, економічними, фінансовими, екологічними, інституціональними, техніко-технологічними, інформаційно-інтелектуальними, духовно-моральними, національно-етнічними чинниками, функцією яких є постачання та утворення необхідних інвестиційних ресурсів, перетворення їх на інвестиційний потенціал, який має бути достатнім для задоволення суспільних, колективних та індивідуальних потреб (рис. 1.1).

Інвестиційне середовище ми розглядаємо як єдине ціле із чітко визначеним *синергетичним* результатом функціонування, який залежить від співвідношення різних складових, що не є їх простою сумою. Результат взаємодії складових інвестиційного середовища залежить від сили його опору*. В економічній теорії і господарській практиці поняття опору інвестиційного середовища не застосовується, хоча за впливом на ефективність інвестиційного процесу заслуговує на окреме дослідження [28, с. 48-50].

Необхідно зазначити, що опір притаманний кожному об'єкту чи суб'єкту, системі, процесу, живій чи неживій природі. У технічних науках на особливостях опору базується складна теорія і практика виробництва техніки, будівельних конструкцій тощо. Завдяки знанням особливостей опору розробляються інструменти, механізми, на яких побудовані машини, науково-технічні, побутові комплекси, виробництво побутових приладів. В інших сферах людської діяльності окремі галузі також базуються на цьому понятті, наприклад опір матеріалів (наука про міцність і деформованість матеріалів і елементів конструкцій, машин, механізмів [30, с. 264] є ос-

* В. Даль наводить визначення **опору**, пов'язаного з діяльністю людей: протидіяти, противитися, повставати речовими або моральними силами; відбивати напад, захищатись; не допустити чогось; прагнути відхилити, не підкорятися, боротися [29, с. 272].

4, 5, 6 - Інформаційні потоки в середині мікро-, мезо-, макросередовища та між ними

1. Інвестиційне мікросередовище
2. Інвестиційне мезосередовище
3. Інвестиційне макросередовище

Рис.1.1. Структура інвестиційного середовища

новою таких галузей народного господарства, як будівництво, машинобудування. Опір електричний - фізична величина, яка визначається як відношення прикладеної до тіла електрорушійної сили до сили струму, яка протікає через нього, вимірюється в омах. Опір циліндричного тіла прямо пропорційний до його довжини, питомій вазі і обернено пропорційний до площі поперечного перетину [30, с. 264]), є основою електротехніки. На підставі цього визначення кількісно та якісно конкретизуються інші процеси і явища. Наприклад, закон Ома повністю сформульовано на базі знань про електричний опір, за яким сила струму прямо пропорційна до електричної сили руху та обернено пропорційна до повного опору ланцюга [31, с. 549].

Опір людського організму інфекційним захворюванням є основою його життєдіяльності, а забезпечення достатнього опору організму інфекційним захворюванням - одним із найголовніших завдань медицини. Поява нових інфекційних захворювань, таких як СНІД та інших, становить загрозу фізичному здоров'ю людини.

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується досить вагомими глобальними характеристиками, які показують ступінь надійності функціонування глобальних систем, що сформувалися наприкінці ХХ ст. Йдеться про надійний захист глобальних інформаційних мереж Інтернету від інформаційних електронних вірусів, що охоплюють всю світову систему інформації. Наприклад, один вірус, як показала практика, здатен за дуже короткий час завдати величезних матеріальних збитків світовим користувачам Інтернету, щодня продовжують з'являтися десятки вірусів.

Сучасні моделі соціально-економічного зростання також мають бути доповнені науково обґрунтованою теорією опору внутрішнього і зовнішнього середовища. Йдеться не про копіювання існуючих технічних моделей визначення опору, а про розробку науково обґрунтованого опору внутрішнього і зовнішнього середовища виробничої діяльності, що дасть змогу уникнути найбільшої вади в державному управлінні - суб'єктивізму, розробляти програми соціально-економічного розвитку суспільства, які будуть враховувати властивості різних систем і формувати з урахуванням цих властивостей інструменти, механізми, достатні для подолання негативного опору або формування позитивного (життєздатність середовища), використання його ресурсів для досягнення спільних цілей суспільства [32, с. 94-104].

Формування теорії опору інвестиційного середовища в економіці вимагає характеристики суті опору, його чинників, конкретизації суб'єктів опору. Для характеристики суті опору необхідно розглянути механізм взаємодії інтегральних складових сил суспільного виробництва.

Усі процеси, які є основою функціонування того чи іншого суспільства, зумовлені дією різних сил: внутрішніх і зовнішніх, глобальних і локальних, духовних і матеріальних, національних і загальнолюдських, індивідуальних, колективних і суспільних, політичних і економічних, правових, легітимних і нелегітимних, екологічних, культурних тощо. Існують загальний та індивідуальні вектори руху суспільства, зумовлені дією різних сил, які перебувають у тому чи іншому середовищі. Діяльність внутрішніх суспільних сил зумовлена загальною силою, яка спрямовує національний вектор в єдиному напрямі реалізації державного інтересу. Ці сили представляє держава із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади та інститути розвинутого громадянського суспільства. Існують також індивідуальні сили, що спрямовують свої вектори на реалізацію індивідуального або колективного інтересу, і ці сили представляють юридичні або фізичні особи. Особливість реалізації інтересів різних суб'єктів господарювання полягає в тому, що індивідуальні інтереси можуть не збігатися з векторами руху інших суб'єктів або з національним вектором.

За відсутності механізмів, які узгоджують індивідуальні, колективні та загальнонаціональні інтереси, останні мають протилежно спрямовані вектори руху. В результаті інтереси індивідуальних і колективних суб'єктів можуть задовольнятися за рахунок інших суб'єктів або держави (поява і функціонування тіньової економіки, корупція, порушення принципів розподілу додаткового продукту тощо), що призводить до втрати суспільством ресурсів, кінцевий результат яких значно менший від простої суми складових.

В Україні це особливо яскраво виявилось в епоху первісного нагромадження капіталу, проведення приватизації, зародження і функціонування підприємств, організацій на засадах приватної власності. Основний зміст трансформації економіки у цей період - збагачення окремих суб'єктів будь-якими шляхами, що в умовах пасивного контролю держави та відсутності громадянського суспільства призвело до деградації соціальної структури суспільства: зникнення середнього класу; соціальна диференціація суспільства - на одному полюсі почала нагромаджуватися бідність, а на друго-

му - багатство. Історія засвідчила: суспільство, у якому відсутній середній клас, не має перспектив для розвитку.

Таким чином, об'єктивну властивість суб'єктів господарювання (індивідуальних, колективних і суспільних), що являють собою силу, результатом дії якої є реалізація індивідуальних, колективних і суспільних інтересів на основі різної спрямованості векторів, що призводить до зменшення економічного потенціалу національного господарства і практичних результатів, ми називаємо *негативним опором (протидією) інвестиційного середовища*.

Таке визначення опору збігається із визначенням тертя у технічних системах. Чим більшим є тертя, тим більше зусиль потрібно для його подолання, тим менший коефіцієнт його корисної дії (ККД). Отже, чим більший опір внутрішнього інвестиційного середовища, тим менш ефективно працює інвестиційний механізм, який має певні критичні параметри свого функціонування, за якими неможливе розширене відтворення сукупного суспільного продукту держави та цивілізаційне зростання (*це є першою властивістю опору інвестиційного середовища*).

Друга властивість опору інвестиційного середовища справляє протилежний вплив на ефективність функціонування інвестиційного механізму. У кожній державі є свої, тільки їй притаманні інвестиційні механізми, які мають забезпечувати економічне зростання на основі збільшення ВВП, який має гарантувати стабільний економічний розвиток. У перехідні епохи, коли відбувається трансформація господарських систем, проведення економічних реформ без належного науково-методологічного забезпечення зазвичай призводить до того, що соціальна ефективність функціонування економіки знижується через негативний вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, досягає критичних параметрів, за якими настає економічна криза. У цьому вимірі опір інвестиційного середовища найнижчий, і він не протистоїть впливу різних негативних факторів, що погіршують умови економічного зростання та життєздатність певної держави: у цьому разі держава припиняє своє існування. Яскравий приклад повної відсутності опору для збереження держави - розпад Радянського Союзу, коли не було вжито рішучих заходів щодо його збереження за наявності всіх можливих засобів, а ті заходи, які були здійснені (спроба усунути Президента СРСР від влади), засвідчили повну відсутність життєздатного опору на збереження цієї системи господарювання.

Таким чином, об'єктивну властивість середовища (системи, держави, механізму і т.ін.), що утворює силу, під дією якої забезпечуються достатні умови збереження цілісності, стабільності, поступового розвитку й економічного зростання, ми називаємо *життєзабезпечувальним опором* інвестиційного середовища, або *імунітетом* господарської системи.

Ця характеристика опору інвестиційного середовища збігається з визначенням опору монтажно-будівельних конструкцій, коли за рахунок взаємного оптимального розміщення (структуризації) сила їх опору зростає і перевищує просту суму її складових, яка здатна нести навантаження відповідно до своїх конструктивних характеристик.

Коли держава перебуває на вершині свого соціально-економічного розвитку, життєзабезпечувальний опір її інвестиційного середовища найвищий, і навпаки, коли держава припиняє своє існування, її опір найнижчий або взагалі відсутній і не забезпечує критичних параметрів функціонування цілісності такої держави.

Оцінка стану інвестиційного середовища визначається різними інтегративними показниками. На сучасному етапі економічною теорією та практикою застосовується показник, який характеризує умови інвестування, - "інвестиційний клімат" держави або окремого регіону. Якщо інвестиційний клімат певної країни сприятливий, то капітал на основі вільного переливу спрямовується в ті місця, де він може приносити гарантовані прибутки. У протилежному разі за несприятливого інвестиційного клімату спостерігається відплив капіталу з країни, спричиняючи тим самим кризу, або не надходить до такої країни зовсім (прикладом є інвестиційний клімат України).

Аналізу інвестиційного клімату приділяється значна увага у світі та в Україні. У світі постійно проводиться оцінка якості інвестиційного процесу: розраховуються кредитні рейтинги, економічні індекси та субіндекси - конкурентоспроможності, економічної свободи, сприйняття корупції, залучення прямих іноземних інвестицій, глобалізації тощо.

В Україні оцінку інвестиційного клімату здійснює багато індивідуальних та колективних суб'єктів. Наприклад, теоретичні аспекти оцінки інвестиційного клімату як інтегративної результативності інвестиційного процесу досліджують українські вчені: Б.Губський, А.Пересада, Т.Майорова та ін., практичні - періодично різні експертні організації. Зокрема, Інститут реформ (Недер-

жавний аналітичний центр) провів дослідження інвестиційного рейтингу регіонів України у 2002 р. Порівняльний аналіз методики розрахунку інвестиційної привабливості та результатів залучення прямих іноземних інвестицій показав, що коефіцієнт кореляції на 1 січня 2003 р. = 0,92 [33, с. 51]. Але наведені розрахунки інвестиційного клімату України мають характер економічного детермінізму, коли розвиток економіки не покращує стан соціальної сфери. Звідси для вдосконалення державного управління інвестиційним процесом необхідно поглибити дослідження системи оцінки інвестиційної привабливості економіки держави в цілому та окремих регіонів і підприємств зокрема.

Інвестиційний клімат деякі вчені характеризують інвестиційним потенціалом* (об'єктивні, переважно кількісні, умови інвестування) та інвестиційним ризиком** (переважно якісні політичні, економічні та соціальні характеристики щодо ймовірності втрати інвестицій чи доходу від них) [34, с. 134]. Інші дослідники визначають інвестиційний клімат як сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних та іноземних інвесторів та сприяють їй [3, с. 36].

Російські дослідники інвестиційний клімат також пов'язують з рівнем розвитку інвестиційного потенціалу, який складається з окремих потенціалів, а саме:

- ресурсно-сировинного (середньозважена забезпеченість балансовими запасами основних видів природних ресурсів);
- виробничого (сукупний результат господарської діяльності населення);
- споживчого (сукупна купівельна спроможність населення);
- інфраструктурного (економічне становище та географічне положення регіону і його інфраструктурна забезпеченість);
- інтелектуального (освітній рівень населення);
- інституційного (міра розвитку провідних інститутів ринкової економіки);

* Інвестиційний потенціал в економічній літературі характеризується сукупністю макроекономічних показників (таких, як темпи економічного зростання, співвідношення споживання і заощаджень, ставка позичкового відсотка, норма прибутку, рівень і динаміка інфляції, споживчий попит населення), наявністю і співвідношенням факторів виробництва, розвиненістю інфраструктури тощо.

** В інвестиційний ризик включають політичну, економічну, соціальну, екологічну складові.

- інноваційного (рівень впровадження досягнень науково-технічного прогресу [35, с. 20].

В офіційних інформаційних матеріалах “Україна. Погляд у XXI століття” [36], підготовлених до щорічних зборів Європейського банку реконструкції та розвитку, які відбулися в Києві, інвестиційний клімат також розглядається крізь призму суми інвестиційного потенціалу України:

- інтелектуального (рівень використання науково-технічних знань у виробництві ВВП);
- земельного (забезпеченість України земельними ресурсами);
- ресурсно-сировинного (забезпеченість України запасами корисних копалин);
- енергетичного (рівень енергетичної насиченості економіки);
- комунікаційного (рівень розвитку транспорту, зв’язку);
- правового (забезпечення правових умов для здійснення інвестицій).

Становить інтерес методологічний підхід до оцінки інвестиційного клімату в Інституті реформ за інвестиційним рейтингом, який включає: економічний розвиток (25%), розвиток інфраструктури (22%), фінансову інфраструктуру (25%), людські ресурси (13%), підприємництво і місцеву владу (15%) [35, с. 15]. У кожному регіоні розраховується інтегральний рейтинговий бал для визначення його місця у загальному інвестиційному кліматі. Проте політичні події в Україні кінця 2004 р. ставлять під сумнів цю класифікацію в оцінці інвестиційного клімату, в якій відсутні показники соціального стану суспільства.

Крім того, інвестиційний потенціал країни характеризується сукупністю макроекономічних показників, зокрема темпами економічного зростання, співвідношенням споживання і накопичення, ставкою процентів за кредити, нормою прибутку, рівнем та динамікою інфляції, споживчим попитом населення, наявністю і співвідношенням чинників виробництва, ступенем розвитку інфраструктури тощо [34, с. 134].

Як бачимо, наведені приклади оцінки інвестиційного клімату України характеризують кількісні параметри інвестиційного процесу, який формується як сума потенціалів різних інвестиційних ресурсів. Критеріями оцінки є: *ресурсний* (забезпеченість природними, енергетичними, людськими, фінансовими, інтелектуаль-

но-інноваційними ресурсами); *правовий* (забезпечення правових умов для здійснення інвестицій); *організаційний* (рівень комунікації, інфраструктури, розвиток інститутів ринкової економіки, підприємництво і місцева влада); *виробничий* (сукупний результат господарської діяльності населення).

Такі критерії (ресурсні, правові, організаційні, виробничі) визначають склад інвестиційних ресурсів, що мають виконувати свої функції в процесі перетворення різних форм капіталу у кінцевий результат суспільного виробництва. Таким чином, ці критерії і показники характеризують суть інвестиційного потенціалу як суми інвестиційних ресурсів. Однак інвестиційний клімат формується шляхом взаємодії складових інвестиційного процесу, що не може бути його простою сумою. Це зумовлює необхідність більш глибокого розкриття суті інвестиційного потенціалу та чинників його утворення.

Термін “потенціал” (від лат. “*potentia*”- можливості, наявні сили, запаси, засоби, які можуть бути використані) - це енергетична характеристика певної точки будь-якого силового поля. Потенційно можливий - той, який існує в потенції. Потенційна енергія - енергія тіл, яка залежить лише від взаємного розміщення [37, с. 541].

Таким чином, категорія “потенціал” включає:

- можливості, наявні сили, запаси, засоби, які мають певну енергетичну характеристику;
- можливість їх використання;
- енергетичну характеристику можливостей, наявних запасів, засобів, що залежить також від їх взаємного розташування.

Очевидно, що енергія можливостей, наявних сил, запасів, засобів використовується для досягнення поставленої мети різними суб'єктами господарювання. Причому ця енергія має бути *достатньою* для досягнення поставлених цілей.

Величина енергетичної характеристики можливостей, наявних сил, запасів, засобів залежить від їх *взаємного розміщення*, тобто, якщо воно сприятливе, гармонійне, то енергія тіл зростатиме внаслідок їх взаємодії. Крім того, використання цієї енергії можливе тільки за певних умов: якщо вони несприятливі, то використання останньої неможливе.

Але йдеться не тільки про неточність термінології. Рушійною силою економіки, як відомо, є інвестиції в модернізацію ви-

робництва. Реформи будуть успішними, якщо буде залучено достатню кількість інноваційних ресурсів. Крім того, ефективність використання інвестицій значною мірою залежатиме від того, куди будуть вкладені фінансові ресурси, в які галузі суспільного виробництва. В цьому розумінні необхідно визначити також не тільки механізм утворення інвестиційного потенціалу, а й конкретизувати форми його реалізації на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу.

В економічній літературі, крім терміна “інвестиція”, застосовують термін “інвестиційні ресурси”*, які на основі ефективного механізму їх взаємодії мають наповнювати розширене відтворення енергією цивілізаційного зростання, яка реалізується в синергетичному ефекті господарської системи. Отже, пошук ресурсів потрібної кількості і якості та оптимізація механізму їх взаємодії є важливим фактором забезпечення достатньої ефективності інвестиційного процесу.

Термін “ресурси” (від лат. “resurgo” - *підіймаюсь, виникаю знову - виділено нами - В.М.*) і означає матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, які в разі потреби можна використати (наприклад, природні, економічні ресурси) [37, с. 586]. Енциклопедія “Политическая экономия” трактує їх як кошти, запаси, можливості, джерела чого-небудь (наприклад, фінансові, економічні, матеріальні тощо) [42, с. 495]. Вітчизняні вчені до інвестиційних ресурсів підприємства відносять усі форми капіталу, що залучаються в об’єкти реального та фінансового інвестування [6, с. 96].

Ресурси розподіляються на невідтворювані, до яких належать корисні копалини, нафта, газ тощо, і відтворювані, які поділяються на відтворювані природні та відтворювані людською діяльністю: соціально-економічні, інтелектуально-інформаційні, гуманітарні тощо. До природних відтворюваних ресурсів належать енергія вітру, сонця, морських припливів тощо, до інтелектуально-інформаційних ресурсів людської діяльності - комп’ютерні програми, алгоритми, патенти, торговельні марки, технології тощо [43, с. 122-131].

Інвестиційні ресурси, які визначають характер суспільного виробництва на початку ХХІ ст., ми розглядаємо як цілісний об’єкт, що охоплює, з одного боку, запаси, кошти, джерела, трудові ресурси, з другого - соціально-економічні, політичні, правові, інфор-

* **Ресурси** - запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби. Грошові цінності, джерело фінансових доходів [1, с. 1027].

маційно-інтелектуальні, гуманітарні ресурси тощо, які є ресурсами супроводу і за відповідних умов здатні підвищити або знизити ефективність застосування перших та мають спрямовуватися на зростання.

Ресурси індустріальної та інтелектуально-інформаційної економіки мають різні властивості. Першим притаманна вичерпність, обмеженість, витратність, негативний вплив на екологію, низька ефективність використання тощо. Другі якісно відрізняються від своїх попередників. Передусім вони є відтворюваними, цілісними, незменшуваними, що надає їм властивості невичерпних. Відтворюваність реалізується на основі новітніх досягнень науки, техніки і технології. Цілісність характеризується стабільним збереженням їх форми та змісту в процесі споживання. Суть незменшуваності виявляється при передачі їх від власника до споживача під час продажу-купівлі, коли у власника залишається комп'ютерна програма, алгоритм тощо, які також можуть бути продані іншим споживачам.

Інтелектуально-інформаційним ресурсам також властиві: критичність, відповідність, ефективність, цільова єдність, глобальність. Критичність виявляється в тому, що без відповідного ресурсу певний процес неможливий або отриманий результат буде зовсім протилежним. Відповідність означає те, що вони забезпечують ті потреби, які виникають, тобто для задоволення потреби суспільства утворюється відповідний ресурс. Ефективність виявляється в отриманні максимального позитивного соціально-економічного результату. Цільова єдність інтелектуально-інформаційних ресурсів означає їх підпорядкованість досягненню єдиної мети. Відтворюваність, цілісність, незменшуваність інтелектуально-інформаційних ресурсів утворює нову властивість - глобальність, тобто забезпечення потреб максимальної кількості споживачів.

Згадані ресурси мають ще одну вирішальну властивість, що забезпечує цивілізаційний розвиток. Відтворювання інтелектуально-інформаційних ресурсів вимагає великих початкових витрат, але ціна реалізації кінцевої продукції споживачам встановлюється максимально низькою. Така властивість можлива за рахунок глобалізації, що компенсує велику собівартість їх виробництва. Новий механізм утворення ціни реалізації інтелектуально-інформаційних продуктів необхідно враховувати у бізнесовій діяльності різним суб'єктам господарювання. Встановлення високої ціни на кінцеві інтелектуально-інформаційні продукти не відповідає су-

часному характеру виробництва, розподілу, споживанню і стримує соціально-економічне зростання економіки. Висока ціна реалізації свідчить про невміння суб'єктів виробництва аналізувати сучасні виробничі процеси і максимально розповсюджувати ці продукти. Крім того, конкурентна боротьба між суб'єктами ринку призводить до того, що високопродуктивні інтелектуально-інформаційні продукти поширюються переважно в межах корпорацій і гальмується їх розповсюдження між конкурентами, що уповільнює цивілізаційний розвиток та зменшує інвестиційний потенціал людства.

Високі технології, які застосовуються при утворенні нових, невичерпних інтелектуально-інноваційних ресурсів, змінюють природу вартості і ціни. В умовах індустріального розвитку ціна є перетвореною формою вартості товару. В постіндустріальних умовах появи невичерпних інвестиційних ресурсів ціна товару базується на інших чинниках. Нові технології потребують одночасних великих витрат. Ціна інтелектуально-програмного продукту не може ґрунтуватися на витратах, необхідних на його виробництво, оскільки цей продукт є цілим, неділимим. Крім того, передача такого продукту від власника до споживача не змінює власника, продукт надалі залишається у власника, оскільки він набуває нової властивості - здатності до безмежного тиражування.

Ця обставина змінює характер відносин між виробником і споживачем, який формується на постійній інформаційно-програмній залежності (доки, доки споживач користується цим продуктом) і трансформує властивості грошей як міри вартості. Споживач потрапляє у глобальну, тотальну залежність від власників програмних продуктів, які можуть повністю контролювати їх роботу і вимагати діяти у власних інтересах, оскільки відносини між конкурентами, критерієм ефективності функціонування яких в умовах ринку був прибуток, сьогодні набувають іншого характеру. Гроші як загальний еквівалент, міра вартості товару, засіб нагромадження переважно виконують функцію засобу платежу. Поступово втрачається функція грошей як засобу нагромадження, оскільки нові технологічні уклади потребують все менше і менше інвестицій. Сьогодні на ринку владарює не той, хто має найбільші капітали, а той, хто володіє інформацією та засобами її обробки і застосування: мережами, програмами, технологією тощо.

Отже, високі технології повністю трансформували сам процес нагромадження, який в інвестуванні відігравав роль акумуля-

тора грошових ресурсів для розв'язання масштабних проблем розширеного відтворення ВВП. Вони зменшують потребу в обсягах інвестиційних ресурсів.

В економіці індустріального суспільства* економічне зростання забезпечувалось нарощуванням обсягів використання матеріальних, фінансових, трудових і природних ресурсів. Політико-економічною основою інвестиційного процесу була власність на засоби виробництва. Природні ресурси, що застосовувались у процесі інвестування економіки, постійно зменшувалися і не відновлювалися, що призвело до появи економічної теорії, основними складовими якої є безмежні людські потреби та обмежені ресурси для їх задоволення. Розв'язання протиріччя між необмеженими людськими потребами та обмеженими ресурсами потребувало цілого арсеналу ринкових засобів та інструментів державного регулювання, який постійно вдосконалювався. Встановлення реальності чи надуманості цього протиріччя, зумовленого принципами функціонування ринкової економіки, потребує окремого дослідження, проте вже зараз є підстави стверджувати, що без виходу за межі існуючої парадигми обмеженості ресурсів та безмежних людських потреб воно не могло бути розв'язане в принципі.

Важливе значення для забезпечення економічної могутності держави в індустріальному суспільстві має володіння запасами природних ресурсів (нафта, газ, корисні копалини, поклади золота, рідкоземельних металів, запасів чорноземів тощо). Але в останні десятиліття ХХ ст. країни, що перейшли на постіндустріальний етап розвитку, почали активний пошук шляхів зменшення залежності від країн, які володіють основними запасами вичерпних мінеральних ресурсів. Результатом таких пошуків є широке використання інтелектуально-інформаційного ресурсу, який став визначальним чинником господарського прогресу постіндустріальних країн, сприяючи розвитку високих технологій, які охопили всі сфери діяльності господарювання людини.

Високі технології забезпечують: глибоку переробку природних мінеральних ресурсів, що значно зменшило їх потреби у високорозвинутих країнах; появу матеріалів-замінників матеріало- та енергоємних ресурсів; значну трансформацію людського ресурсу,

* Критерієм класифікації суспільств у 60-х рр. ХХ ст. Г.Кан вважав доход на душу населення за рік: у доіндустріальних - від 50 до 200 дол.; частково індустріальні - 200-600 дол.; індустріальних - 1500-4000 дол.; постіндустріальних - понад 4000 дол. Ніякі інші характеристики суспільств узагалі не брались до уваги [44, р. 716-718].

який шляхом здобуття якісної освіти ставав таким, що відповідає потребам постіндустріальної економіки. Крім освіти та підвищення ефективності використання людських ресурсів, безпосередньо на виробництві почали розробляти високі технології, які мобілізують соціально-політичну діяльність людини на рівні держави, що різко підвищило ресурсні можливості її системи господарювання в забезпеченні соціально-економічного зростання.

Включення соціального ресурсу в процес модернізації розглядалось її теоретиками як заміна ієрархічної підлеглості та вертикальної залежності на відносини рівноправного партнерства, побудованого на базі взаємного інтересу [45, с. 22]. Політичний ресурс був задіяний на основі гарантій прав людини, дотримання принципу поділу влади, забезпечення державою свободи слова і всебічного залучення громадян до політичного процесу [46, р. 7]. У постіндустріальних країнах використання політичного ресурсу вивільнило господарську ініціативу суб'єктів ринкової економіки, що позитивно вплинуло на економічне зростання. У країнах, що розвиваються, з різних причин (одна з них - примітивний підхід теоретиків модернізації до трансформації політичного ресурсу) він не забезпечив достатньої для економічного зростання господарської ініціативи, що негативно вплинуло на ефективність використання інших ресурсів суспільства.

Неспроможність забезпечити позитивне включення політичного ресурсу у процес господарювання змусила теоретиків модернізації ще у 60-х рр. ХХ ст. змінити цілі модернізації, які обмежувались формуванням апарату державного управління суспільства на основі формальних ознак освіти, кваліфікації і ділових якостей. Пропонувалось також відійти від принципу відбору держслужбовців за їх статусом, походженням та особистими зв'язками (цит. за [45, с. 22]).

Важливу роль у забезпеченні високої ефективності взаємодії інвестиційних ресурсів відігравало включення ресурсу, що формувався у сфері культури. У 60-ті рр. ХХ ст. залучення цього ресурсу пов'язувалось із раціоналізацією свідомості людей на основі наукових знань і з відмовою від поведінки, що базується на традиціях. Віддамо належне теоретикам, які вважали формування нового культурного стереотипу центральним елементом всього процесу модернізації, який структурує й оптимізує у певних параметрах взаємодію всіх ресурсів цієї системи господарювання, використання цього синтетичного ресурсу в процесі відтворення мало

характер технізованого схематизму*. Але були й теоретики, які вважали, що центральне завдання всіх країн, які модернізуються, полягає у прискоренні формування людського капіталу [47, р. 273].

Як показала історична практика, через примітивізацію та сліпе копіювання ефективних моделей господарювання у країнах, що модернізують національне господарство, політичний і культурний ресурси виявились найбільш складними для включення їх у процес трансформації соціально-економічних систем. Але пов'язана із цим складність не означає відмови від таких процесів, а свідчить лише про те, що неможливо підходити з єдиними стандартами впровадження до всіх країн, що будують нову економіку. Необхідно будувати державні та ринкові інструменти впливу на ефективне використання національних ресурсів для досягнення поставлених соціально-економічних цілей з урахування національних, історичних, економічних та інших особливостей ведення господарства.

Важливими складовими, що активно впливають на величину ресурсів, є інститути традиційного суспільства, небажання правлячої еліти поділитися владою і доходами заради оновлення країни, відсутність раціоналістичної свідомості у більшості населення [48, р. 17-20, 296-305], пасивність його господарської поведінки, що була характерною для старого суспільства.

До таких узагальнюючих висновків необхідно ставитися критично й аналізувати їх досить обережно. Новітня українська історія підтверджує їх справедливість. Свідченням цього є поглиблення диференціації між невеличкою частиною багатих та основною масою бідних, чому сприяла занадто раціоналістична свідомість у тієї частини населення, якій за короткий час вдалося розбагатіти. Негативним наслідком такого поділу є те, що доход, отриманий від суспільного господарювання, не спрямовується на розширене відтворення, а використовується ними для придбання предметів розкоші.

Ці процеси свідчать про те, що раціоналістична свідомість населення не може виникнути раптово, а вимагає певного часу і разом із позитивними тенденціями з'являються негативні, що значно знижують загальний потенціал суспільства у трансформацій-

* Теоретики вважали, що освіта, поширення грамотності, релігійна терпимість, розвиток засобів комунікації, розповсюдження інформації та залучення широких верств населення до досягнень культури майже автоматично втіляться в утвердженні західних цінностей [45, с. 23].

ний період. Розширене відтворення інвестиційної ресурсної бази цивілізаційного зростання має бути основним завданням владної і бізнесової еліти, оскільки входження України в європейське та світове господарство на рівноправних засадах неможливе без консолідації всіх політичних сил, суб'єктів соціально-економічних відносин, оптимізації взаємодії інвестиційних ресурсів, копійки роботи, що структурує ресурси держави відповідно до глобалізаційних вимог.

Інвестиційні ресурси відрізняються від *інвестиційного потенціалу* тим, що вони становлять неупорядковану множину, а інвестиційний потенціал формується з упорядкованої, структуризованої множини. Критичною масою інвестиційного потенціалу, яка забезпечує його динаміку і результативність, є достатність відповідних умов, ресурсів тощо. Якщо їх замало, взаємодія окремих інвестиційних ресурсів не перетворюється на інвестиційний потенціал і не дає очікуваного ефекту. Така ситуація склалася останніми роками в економіці України: неефективні соціально-економічні реформи, відсутність критичної маси перетворень не забезпечують достатніх умов для простого і розширеного відтворення [38, с. 60-61].

Але вищенаведена характеристика суті інвестиційного потенціалу визначає переважно кількісні, причому не основні його параметри, на основі яких сьогодні оцінюється економічна могутність сучасної високорозвинутої держави. У постіндустріальну епоху якісно змінюються складові інвестиційного потенціалу. Можливість сучасної високорозвинутої держави визначається не кількісними виробничими показниками, а рівнем фізичного та психічного здоров'я нації, її соціального благополуччя, моральності, духовності, інтелектуального розвитку, психологічної єдності, гуманітарної активності тощо, що становить суть гуманітарного потенціалу нації [39, с. 48-49]. Тільки гармонійне поєднання складових гуманітарного потенціалу на якісно новому рівні може сприяти вирішенню сучасних гострих соціально-економічних проблем суспільства.

У сучасних наукових дослідженнях дедалі більше стали застосовувати терміни “моральність” та “духовність”, ставлячи між ними знак рівності. Під духовністю розуміють розвиток науки, гуманізацію суспільства і т. ін. Однак духовність пов'язується не з властивостями безпосередньо самої людини, а з Вищою Сутністю, Богом, який впливає на людину, однак залишає їй повну свободу поведінки. Людина сама вибирає, що робити: добро чи зло, але те,

що вона вибере, характеризує рівень розвитку її моралі й духовності. “Духовне” має парну категорію “матеріальне”, що характеризує протилежний вектор руху. Боротьба між духовним і матеріальним становить основне протиріччя сучасної цивілізації, яке на цьому етапі її розвитку виявляється у формі абсолютизації матеріального та ігноруванні духовного переважною більшістю людей.

Нині формується новий спосіб господарювання, суть якого має полягати в тому, що майбутня виробнича діяльність “людини прибуткової” має збільшувати життєвий простір не окремим суб’єктам бізнесу на глобальному рівні, а всім жителям Землі, тому що існуюча модель суспільного устрою “для золотого мільярда”, як зазначалося, себе вичерпала. Це зумовлює визначення провідної ланки цивілізаційного розвитку, якою мають бути духовно-моральні чинники. Справді, розвиток інтелектуально-інформаційних і комп’ютерних технологій без урахування духовно-морального фактора (не можна красти чужого, не зашкодь іншому) зумовлює незаконне використання чужої інтелектуальної власності (незаконне тиражування програм, відеофільмів і т.ін.) і, як наслідок, зменшення інвестиційного потенціалу. За даними різних джерел, незаконне використання інтелектуальної власності за рівнем доходу наближається до доходу від незаконного розповсюдження наркотиків. Таким чином, гуманітарний потенціал нації значно знижується, якщо відсутня досить сприятлива взаємодія його структурних ланок.

Інтелектуальний потенціал нації має такі складові: систему освіти, комп’ютерне забезпечення, систему зв’язку, бази даних, систему науки, інтелектуальну власність. Крім того, без інтелектуального потенціалу неможливе використання його складових, оскільки це перетворює їх окремі ресурси в синергетичну рушійну силу [39, с. 54].

Отже, важливість гармонійного розвитку складових гуманітарного потенціалу визначається тим, що інтелектуальний потенціал є основою економічного зростання для країн з різними рівнями розвитку, соціально-економічними системами управління, способами виробництва матеріальних благ. Людський інтелект стає безпосередньою і головною продуктивною силою сучасного суспільства [39, с. 36], що підтверджується трансформацією структури інвестиційних ресурсів при переході від індустріального до постіндустріального суспільства.

Світове поле інвестиційного багатства індустріального суспільства має таку структуру: фінансові (57,7%) і матеріальні (42,3%) ресурси. У структурі фінансових ресурсів цінні папери становлять 49,6%, готівка - 8,7%; структура матеріальних ресурсів складається з нерухомості (35,5%) і цінних металів (6,7%) [14, с. 30]. Соціально-економічне зростання в умовах індустріального суспільства вимагає значних обсягів інвестування в розширене виробництво ВВП. Формування постіндустріального суспільства зумовлює нову структуру інвестиційних ресурсів, економічний розвиток забезпечується значно меншою питомою вагою інвестицій [4, с. 641]. Зміщуються акценти від матеріальних і фінансових інвестиційних ресурсів до інтелектуально-інноваційних та інформаційних. Крім того, на ефективність інвестиційного процесу впливають інші чинники, без яких використання фінансових ресурсів стає неефективним або неможливим.

Таким чином, структура інвестиційних ресурсів постіндустріального суспільства матиме такий вигляд: правові, організаційні, природні, грошові, фінансові, виробничі, гуманітарні, духовно-моральні, інтелектуально-інформаційні, інноваційні, інфраструктурні, екологічні ресурси тощо.

У якісно-кількісному вимірі інвестиційні ресурси мають вартість і споживчу вартість. Вартість інвестиційних ресурсів - це загальна сума всіх ресурсів, які піддаються вартісній оцінці (природні, грошові, фінансові і т.ін.). Споживча вартість інвестиційних ресурсів - це їх здатність забезпечувати потреби простого й розширеного відтворення, яка характеризується достатністю, доступністю, прозорістю, ефективністю і т. ін. Наприклад, вартість правових, організаційних, духовно-моральних ресурсів безпосередньо визначити неможливо, а споживча вартість їх полягає в тому, що вони формують правове поле, в якому мають діяти господарські суб'єкти; на макроекономічному рівні організують процес вкладання капіталів; за відсутності необхідних правових та організаційних умов формують духовно-моральне поле інвестиційної діяльності.

У постіндустріальних країнах нова закономірність між інвестиціями та економічним зростанням свідчить про те, що останнє забезпечується значно меншою питомою вагою інвестицій. Це дає шанс економіці України здійснити цивілізаційне зростання на основі випереджальної моделі, але для цього необхідно прискорити

проходження етапу індустріального розвитку та перейти до побудови постіндустріальної економіки.

Таким чином, *інвестиційний потенціал* являє собою взаємодію правових, організаційних, природних, грошових, фінансових, виробничих, гуманітарних, духовно-моральних, інтелектуально-інформаційних, інноваційних, інфраструктурних, екологічних та інших ресурсів, у виробництві інвестиційних та споживчих товарів, який спрямований на забезпечення кожним господарським суб'єктом своїх інтересів.

Величина інвестиційного потенціалу вимірюється вартістю і споживчою вартістю. Ми виокремлюємо загальну та кінцеву вартість інвестиційного потенціалу, що зумовлюється потребою в забезпеченні достатнім інвестиційним потенціалом безперервного процесу розширеного відтворення ВВП. Загальна вартість інвестиційного потенціалу вимірюється сумою вартостей взаємоперетворених форм капіталу: грошового, товарного, виробничого, споживчого, що забезпечує всі стадії інвестиційного циклу, кінцева вартість - сумою вироблених і спожитих за певний період інвестиційних та споживчих товарів. Споживча вартість інвестиційного потенціалу - це синергетична здатність інвестиційного середовища забезпечувати потреби простого й розширеного відтворення правовими, організаційними, духовно-моральними, інформаційно-інтелектуальними, інноваційними та іншими ресурсами [40, с. 130-133].

Отже, інвестиційний потенціал є не простою сумою інвестиційних ресурсів, а являє собою синергетичний ефект, який забезпечується якістю взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності. Сучасна інвестиційна парадигма господарської діяльності, що будується на жорсткій конкурентній боротьбі, знижує інвестиційний потенціал економіки, інвестиційні ресурси суспільства використовуються неефективно.

Характеристика суті інвестиційного потенціалу та механізму перетворення в нього інвестиційних ресурсів як якісно-кількісна властивість інвестиційного середовища свідчить про те, що ефективність інвестиційного процесу залежить від інтегративної властивості його структурних ланок, провідною з яких є духовно-моральна, яка у зв'язку з вичерпністю існуючої ринкової господарської моделі є безальтернативною для пошуку нових ресурсів цивілізаційного зростання.

Ефективність інвестиційного процесу залежить від якості взаємодії об'єктів і суб'єктів. Це набуло особливого значення при переході від індустріальної до постіндустріальної економіки. В індустріальній економіці об'єктом інвестування виступали переважно техніка, технологія, які вимагали дедалі більших капітальних вкладень, що спрямовувалися на вдосконалення засобів виробництва та технології.

Постіндустріальна економіка кардинально змінює об'єкт інвестування, яким стає людина інтелектуальна. Її діяльність реалізується у відтворенні нових продуктивних сил, якими стають інтелект, нова інформація, глобальні інформаційні мережі Інтернет. Це вимагає зміни методів та механізмів державного управління у трансформаційній економіці, які мають кардинально відрізнятися від методів і механізмів командно-адміністративних та ринкових систем господарювання.

Формування нового механізму державного управління має бути спрямованим тільки на вибір об'єктів інвестування трансформаційної економіки. Проблема полягає в тому, що побудова постіндустріальної економіки передбачає високий рівень розвитку його індустріальної фази, ігнорувати який неможливо, але можна залучити відтворювані інвестиційні ресурси (інтелектуально-інноваційні та інформаційні технології) постіндустріальної економіки для прискорення завершення його побудови та переходу до нового етапу господарського розвитку.

Таким чином, аналіз процесу інвестування дає підстави для таких висновків:

- ◆ *інвестиція* - це довгострокове вкладання капіталу у розвиток виробництва з метою його зростання та задоволення соціально-економічних потреб суспільства;

- ◆ взаємодія суб'єктів господарювання і вкладання капіталу здійснюється в *інвестиційному середовищі*, що характеризується *негативним* та *позитивним* опором, сила якого залежить від комплексу чинників, які зумовлюють ефективність перетворення інвестиційних ресурсів на інвестиційний потенціал;

- ◆ *інвестиційний потенціал* утворюється від взаємодії упорядкованих та структуризованих правових, організаційних, природних, грошових, фінансових, виробничих, гуманітарних, духовно-моральних, інтелектуально-інформаційних, інноваційних, інфраструктурних, екологічних та інших ресурсів у виробництві

інвестиційних та споживчих товарів і спрямовується на забезпечення кожним господарським суб'єктом своїх інтересів;

◆ *інвестиційні ресурси* можуть перетворитися на *інвестиційний потенціал* за відповідних умов. Якщо їх замало, взаємодія окремих інвестиційних ресурсів не перетворюється на інвестиційний потенціал;

◆ провідною ланкою інвестиційного потенціалу є *гуманітарні та інтелектуальні ресурси*. Людський інтелект стає безпосередньою і головною продуктивною силою сучасного суспільства;

◆ сучасна *інвестиційна* парадигма господарської діяльності, що будується на жорсткій конкурентній боротьбі, знижує інвестиційний потенціал економіки, інвестиційні ресурси суспільства використовуються неефективно, що зумовлює необхідність активізації суб'єктів суспільного виробництва в пошуку нової моделі цивілізаційного розвитку.

1.2. Інвестиційний процес як об'єкт управління в трансформаційній економіці

Формування нової системи господарювання в Україні актуалізує вивчення однієї з найважливіших структурних складових процесу розширеного відтворення - інвестиційного забезпечення, що об'єктивно зумовлює розкриття того, чому інвестиційний процес має бути об'єктом державного управління. Це передбачає визначення природи* інвестиційного процесу та характеристики його особливостей у ринковій і трансформаційній економіці.

Перед дослідженням природи інвестиційного процесу необхідно розкрити його родові ознаки, що мають бути достатніми для отримання інтеграційного ефекту його функціонування у процесі розширеного відтворення ВВП. Дефіцит наукового пізнання, особливо природи соціально-економічних процесів, призводить до їх стихійної самоорганізації, що в трансформаційні епохи, коли формуються новий порядок, нові цивілізаційні механізми, зазвичай зумовлює деформації, які негативно впливають на розширене відтворення ВВП. Успішне державне управління неможливе без ґрунтовного дослідження природи інвестиційного процесу рин-

* Під терміном "природа" ми розуміємо притаманність об'єкту дослідження родових ознак, які він має, без яких не існує, в яких функціонує. Втрата родових ознак означає втрату об'єкта (*примітка авт.*).

кової системи господарювання у ХХ ст., аналізу її трансформації на початку ХХІ ст., встановлення тенденції змін і забезпечення побудови нової моделі інвестування на науковій основі. У цьому аспекті дослідження природи інвестиційного процесу є провідним у пізнанні закономірностей та розв'язанні проблем соціально-економічного розвитку.

Інвестиційний процес, як було зазначено, розвивався на відносинах, що зародились у ХVІ ст., а остаточно сформувались у самостійний напрям у 50-х р. ХХ ст., тобто накопичено достатньо науково-теоретичних і практичних знань у часі й просторі для побудови системи державного управління інвестиційною діяльністю.

Практика трансформації механізму господарювання показала: автоматичне перенесення інвестиційної моделі з ринкової в економіку, яка тільки зароджується, є для України стратегічною помилкою. Аналіз економічної теорії та світової господарської практики свідчить: політико-економічна основа способу виробництва - відносини власності (державна, приватна, змішана) та системи господарювання не мають остаточної переваги у процесі задоволення широкого спектра суспільних та індивідуальних потреб. Крім того, слід враховувати, що у світі немає економіки взагалі, а є економіка конкретної держави із загальними та специфічними рисами, тому побудова ефективної системи господарювання вимагає врахування специфіки історичного, духовного, національного розвитку кожної держави.

Особливістю нинішнього етапу є те, що природу інвестиційного процесу необхідно досліджувати з урахуванням трансформаційного періоду: від адміністративно-командної до побудови інноваційної системи управління в умовах зародження продуктивних сил постіндустріальної економіки, коли збільшується швидкість інвестиційного процесу, з'являються відтворювані інвестиційні ресурси, провідною рушійною силою стають інтелектуально-інформаційні моделі розвитку. Це потребує застосування превентивних випереджувальних методів державного управління суспільним відтворенням ВВП, що передбачають знання родових ознак будь-якого суспільно-економічного явища, вміння передбачати його стан у майбутньому та завчасно розробляти механізми запобігання проблемі.

Наукове дослідження природи інвестиційного процесу вимагає розкриття його родових ознак. Українські вчені виділили такі родові ознаки процесу [52, с. 14]:

- усі процеси є двосторонніми, тобто являють собою сукупність не менше від двох полярно чи вузькорізноспрямованих сторін (дія і протидія, притягання і відштовхування, зношення і розвиток, зростання і зменшення, прискорення і гальмування, монтаж і демонтаж тощо);
- будь-якому процесу притаманний кількісно-якісний перехід, що, як правило, прихований сферою невизначеності*;
- невизначеність процесу є моментом переходу від однієї його стадії до другої.

Інвестиційний процес характеризується протилежними потоками: виробництва (введення нових та моральне і фізичне зношення функціонуючих; виробництвом нових товарів та їх споживанням; витратами на виробництво та отриманим ефектом від нього (витрати - доход); навколишнього середовища (забруднення та очищення); соціальної структури (багатство й бідність) і т.ін.; формуванням нових технологій та припиненням функціонування старих і т.ін. В інвестиційному процесі можуть змінюватися кількісні параметри вкладання капіталу. Відомо, що коли сума вартості амортизації основних фондів перевищує суму їх введення, то не забезпечується просте відтворення. З припиненням інвестування припиняється й виробництво, що спостерігалось в окремих країнах та в обмежені періоди (війни, стихійні лиха тощо). Якщо розглядати економіку як глобальне явище, то у ній інвестиційний процес більшою чи меншою мірою забезпечує потреби виробництва і функціонує безперервно.

Структура інвестиційної системи передбачає наявність суб'єкта й об'єкта інвестування, зв'язок між ними та інвестиційне середовище, в якому вони взаємодіють. Характер функціонування інвестиційної системи зумовлюється загальними закономірностями функціонування відносин власності та особливостями, які формуються національними, економічними, духовно-культурними, природними та іншими чинниками певної держави. Ознаки процесу відрізняються від ознак системи. Основна відмінність полягає в тому, що система не може одночасно діяти в двох протилежних напрямках, на відміну від процесу. Крім того, перехід однієї

* Невизначений - точно не встановлений, не зовсім виразний [1, с. 593], в умовах невизначеності суб'єкти оцінюють одні й ті самі події по-різному, а економічні процеси розвиваються стихійно, частіше з негативними наслідками. (Невизначеність можна усунути шляхом свідомої якісної та кількісної конкретизації діяльності господарських суб'єктів у виробництві (прим. автора).

сторони процесу в другу при зміні якісно-кількісних параметрів не припиняє самого процесу, тоді як взаємодія елементів системи жорстко регламентована, а їх зміна та невизначеність призводять до припинення її функціонування та ліквідації. Ці особливості мають бути враховані при формуванні інноваційної системи державного управління інвестиційним процесом в Україні, що потребує дослідження суті інвестиційного процесу ринкової системи господарювання.

Суть інвестиційного процесу ринкової системи господарювання розкривається в кругообігу капіталу, який характеризується:

- його самозростанням, що є рушійною силою й основною метою ринкового способу виробництва;
- єдністю виробництва й обігу (основна мета інвестування - забезпечення інвестиційних потреб розширеного відтворення);
- самоорганізацією* кругообігу капіталу суб'єктами виробництва;
- конкуренцією у ринковій системі: самозростання та самоорганізація капіталу відбуваються у формі конкурентної боротьби за право забезпечувати потреби людини, колективу та суспільства;
- співвідношенням загального, одиничного, особливого (потребує формування правових, соціальних, фінансових, техніко-технологічних умов на різних рівнях господарювання);
- інвестуванням виробництва, яке здійснюється на рівні первинної ланки господарювання - підприємства, де виробляється додаткова вартість;
- глобальним впливом (на його ефективність впливають зовнішні чинники: світова конкуренція, екологічне середовище, світові демографічні процеси, інформаційно-інтелектуальні процеси тощо).

Провідною ланкою ринкової системи господарювання, від якої залежить її життєздатність протягом тривалого часу, є наявність ефективного механізму включення кожного господарського суб'єкта у відносини економічної відповідальності за результати виробництва. Кожен суб'єкт ринку має забезпечувати індивідуальні, колективні, суспільні потреби на основі суспільно-необхідних витрат праці. Якщо суспільство не визнає індивідуальних витрат як суспільно-необхідних, то такий суб'єкт стає банкрутом.

* Самоорганізуючою є система, що має властивість змінювати свої функції та будову залежно від завдань і зовнішніх умов, зберігаючи свою життєздатність та оптимальні властивості [1, с. 1100].

Однак ринкова самоорганізація суспільного виробництва має властивості, відсутність надійних механізмів нейтралізації яких зазвичай призводять до суперечностей способу господарювання. Йдеться про те, що інвестиційна діяльність суб'єктів відбувається в умовах невизначеності, ступінь якої залежить від впливу попиту і пропозиції на інвестований капітал, конкуренції, кон'юнктури, стадії життєвого циклу певних видів продукції та ін.

Невизначеність ринкової системи господарювання тривалий час усувалася шляхом удосконалення управління на макро- та мікрорівнях на самоорганізаційних засадах. Якщо невизначеності не усувались, проблеми розширеного відтворення перетворювалися в суперечності, а суперечності - в антагонізми, наслідком яких є періодичні економічні кризи ринкової системи господарювання, які виявлялись у перевиробництві товарів (наприклад, депресія США 1929-1941 рр.), що не знаходили платоспроможного попиту, та світових фінансових кризах (наприклад, криза 1997-1998) та ін. Такі кризи усували невизначеності капіталістичної системи господарювання на основі державного втручання, але із значними соціальними та економічними втратами. Звідси, формування інноваційної системи державного управління інвестиційним процесом має передбачати механізми усунення невизначеностей на всіх рівнях господарювання.

Зауважимо, що природа інвестиційного процесу трансформаційної економіки відрізняється від його природи у відносно стабільній ринковій системі. В умовах трансформаційної економіки збільшується його невизначеність і знижується можливість контролю з боку державних інституцій, оскільки кардинальних змін зазнають не тільки засоби виробництва, а, передусім, соціально-економічна система господарювання. Якщо кількісна та якісна амортизація засобів виробництва може бути конкретизована у техніко-економічних показниках, то якісна трансформація системи господарювання значно важче піддається прогнозуванню та передбаченню. Крім того, як засвідчила практика реформування, тривала інституціональна трансформація соціально-економічної системи господарювання без помітного підвищення ефективності їх функціонування у формуванні нової системи господарювання значно більш негативно впливає на стан економіки, ніж затримки фізичного та морального вибуття засобів виробництва, тобто недосконала трансформація форми організації господарської системи стримує розвиток продуктивних сил.

Отже, основною проблемою у періоди одночасної масової заміни засобів виробництва та трансформації соціально-економічних систем господарювання є ліквідація невизначеностей* у механізмах державного управління економікою, яка потребує детальної конкретизації та вивчення на макрорівні, і, що найважливіше, підлягає свідомому регулюванню та контролю з боку держави.

В Україні масова заміна засобів виробництва і трансформація соціально-економічної системи господарювання відбувається одночасно, що посилює невизначеність у державному управлінні. Спроба ліквідувати невизначеності шляхом ринкової самоорганізації, як засвідчує практика, зумовила низьку ефективність державного впливу на розв'язання проблем трансформаційної економіки.

Аналізуючи особливості трансформаційного періоду, необхідно зазначити, що інвестиційні рішення в Україні мали б передбачати ефективний механізм їх реалізації, але трансформація економіки здійснювалася за принципом: демонтаж старої - побудова нової системи господарювання. У результаті стару систему господарського управління було демонтовано, а нової не створено. Застосування такого методу трансформації призвело до невизначеності господарських процесів, що стає родовою ознакою економіки перехідного періоду, якій властиві: нечіткі соціальні, політичні, економічні механізми переходу до нового способу господарювання; розмиті теоретико-методологічні засади побудови системи державного управління інвестиційним процесом; нерозробленість, недосконалість й непостійність правових засад діяльності суб'єктів; пасивна позиція держави у побудові нового механізму господарювання та ін.

Звідси очевидно, що розв'язання проблем інвестування у трансформаційний період у першу чергу пов'язане з усуненням невизначеностей** механізму державного управління. Ми виходимо з того, що управління інвестиційним процесом має бути забез-

* У зарубіжній теорії невизначеність пов'язують із непередбачуваністю поведінки інвесторів, що зумовлюється змінами економічних факторів та непередбаченими змінами в їх настроях (цит. за [58, с. 22]).

** Усунення невизначеностей інвестиційного процесу як дієвого інструменту в побудові механізму державного управління у перехідний період має свою специфіку, яка полягає в тому, що неможливо за один цикл повністю досконало сформувати кожен ланку алгоритму управління, що зумовлює потребу в проведенні кількох циклів удосконалення. Застосування сучасних програмно-комп'ютерних технологій дає змогу вносити зміни будь-коли у режимі реального часу. Для розробки і проведення єдиної інвестиційної політики на макроекономічному рівні доцільно утворити Державний інвестиційний комітет.

печене зрозумілими, прозорими, прогнозованими і прийнятними інструментами, оскільки про соціально-економічні, правові, організаційні, екологічні чинники господарювання на різних рівнях уже відомо все.

Принциповим у формуванні методів усунення невизначеностей є з'ясування того, який суспільно-економічний устрій побудовано в Україні. В економічній літературі немає єдності у поглядах на те, який устрій побудовано в Україні, але констатується, що країна потрапила у стан модернізації, який характеризується кризами: ідентичності, легітимності, участі, проникнення й розподілу, що за відсутності інституційних механізмів регулювання несуть загрозу конфліктованості [56, с. 116].

В українській літературі констатується, що в процесі трансформації українська економіка і суспільство докорінно змінилися, а економіка значною мірою функціонує за законами, що відповідають ринковим засадам або близькими до них [4, с. 53]. Але поняттю “ринкові засади” властива така сама невизначеність. Не існує ринкових засад взагалі, а існує рівень розвитку капіталізму: товарний, індустріальний, постіндустріальний з відповідними рівнями його суспільної організації та конкуренції. Поки що ці питання не вирішені, оскільки попередньо теоретично не визначено загальні орієнтири господарської системи, яку необхідно побудувати, та не встановлені етапи та критерії переходу до неї.

Характеризуючи цей етап, можна стверджувати, що формування нової системи господарювання перебуває на стадії становлення. Це означає, що функції саморегулювання інвестиційної діяльності, які в умовах ринкової економіки вдосконалювались сотні років, в Україні не діють, тому інвестиційний процес має стати об'єктом державного управління.

Аналізуючи проблему “що необхідно будувати”, слід зазначити, що однозначно не потрібно будувати того, що вже потребує трансформації, а перейти до побудови нового господарського укладу на засадах наукового передбачення та свідомого впровадження передових досягнень сучасної цивілізації. Це потребує критичного аналізу всіх складових ринкової моделі господарювання, зокрема його рушійної сили - прибутку.

Сучасний етап розвитку ринкової системи господарювання свідчить, що прибуток зазнає незворотних деформацій. Прибуток, який суб'єкти господарювання добували у конкурентній боротьбі як нагороду за задоволення особистих, колективних та суспільних

потреб, стало можливим одержувати окремо від виробництва, як результат торгівлі грошима*, незаконною торгівлею зброєю, наркотиками, пограбуваннями [4, с. 73], тому нова система державного управління має передбачати надійні механізми контролю за процесом отримання прибутку у трансформаційній економіці.

Критичного аналізу потребує інвестиційний процес як такий, що зумовлює необхідність розкриття суті в умовах ринкової системи господарювання. Різні автори розглядають інвестиційний процес по-різному, включаючи в нього певні елементи. У зарубіжній економічній літературі інвестиційний процес визначається як прийняття інвесторами рішення стосовно цінних паперів [24, с. 10]. Деякі зарубіжні автори розглядають його як механізм об'єднання тих, хто пропонує гроші, з тими, хто їх потребує [7, с. 15]. Ці суб'єкти ринку вступають між собою у відносини по-різному. Одні укладають договори безпосередньо (операції з нерухомістю), інші - через посередників (фондові біржі). Окремі автори взагалі не використовують термін "інвестиційний процес", але, по суті, розглядають його як ефективне вкладання капіталу [53, с. 2-6]. На наш погляд, у цих трактуваннях інвестиційний процес ототожнюється з фінансовими ринками, основне завдання яких полягає в об'єднанні тих, хто пропонує вільні фінансові кошти, з тими, хто їх шукає, враховуючи, що і перші, і другі зацікавлені в ефективному вкладанні капіталу. Зауважимо також, що у згаданих вище формулюваннях під "інвестиційним процесом" розуміється порядок вкладання капіталу в умовах ринкової економіки, в яких вже багато століть формувалися найбільш ефективні "правила гри". Побудова нового способу господарювання зумовлює необхідність утворення правил господарювання, які враховують особливості становлення інтелектуально-інформаційного виробництва.

Російські дослідники для характеристики процесу здійснення інвестицій застосовують категорії фінансово-інвестиційного комплексу [54, с. 6], розглядаючи його крізь призму системного аналізу [54, с. 24], "інвестиційної активності", аргументуючи його існування циклічністю економічного розвитку [19, с. 24-31].

В українській економічній літературі окремі автори використовують поняття "інвестиційна діяльність", розуміючи під нею

* Формула Г-Т-Г "трансформувався в Г-Г". У наш час торгівля валютою становить 400 трлн дол., що у 80 разів перевищує світову торгівлю товарами. Це свідчить про втрату товарного характеру обміну, що породжує прибуток з повітря, робить його виробництво самодостатнім, що перестав виконувати функцію обслуговування виробництва [15, с. 177-178].

послідовну, цілеспрямовану діяльність, що полягає в капіталізації об'єктів власності, формуванні та використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування і міжнародного руху інвестицій та інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату і має на меті отримання прибутку або певного соціального ефекту [2, с. 5; 3, с. 13-15]. Інвестиційний процес розглядається як послідовна зміна певних стадій: мотивація інвестиційної діяльності, прогнозування і програмування інвестицій, обґрунтування доцільності інвестицій, страхування інвестицій, державне регулювання інвестиційного процесу, проектування і ціноутворення забезпечення інвестицій матеріально-технічними ресурсами, освоєння інвестицій, підготовка до виробництва продукції, попередня задача і приймання об'єкта в експлуатацію, кінцева задача в експлуатацію [8, с. 13]. У цьому разі йдеться, в основному, про розробку і впровадження інвестиційного проекту з включенням ланок справді інвестиційного процесу: мотивації, прогнозування і програмування, державного регулювання. Останні дві стадії - "попередньої й остаточної задачі" - залишилися від командно-адміністративної системи господарювання.

Зміна стадій інвестиційного процесу відбувається в організаційній формі, що характеризується певною послідовністю, взаємозв'язком між стадіями, певним організаційним ритмом. Періодична хвилеподібна зміна характеру використання енергії, машин, устаткування, будівель, науково-технічних напрямів, соціально-економічних систем господарювання, перехід на новий рівень економічної, соціальної, екологічної ефективності характеризується єдиним терміном "життєвий цикл"^{*}. Циклічність розвитку характеризується коливаннями, які мають різні стани: зростання (підйом), стабілізація, спад (рецесія) і депресія (застій) [19, с. 13]. Досліджуючи причини циклічності, російські дослідники розкривають особливості авторських підходів до аналізу цього явища М.І.Туган-Барановським, М.Д.Кондратьєвим, Й.Шумпетером. Зокрема, М.Д.Кондратьєв та інші вчені підкреслювали, що перед початком циклу чергового підйому в господарському житті суспільства спостерігаються зміни, пов'язані з появою певних винаходів та відкриттів, трансформацією умов грошового обігу, підсиленням взаємодії країн у світовому господарюванні. Й.Шумпетер, наприклад, ще в першій половині ХХ ст. зробив висновок, що економічні

^{*} Цикл - сукупність взаємозв'язаних явищ, процесів, робіт, яка створює закінчене коло дій протягом певного проміжку часу [1, с. 1362].

кризи мають інноваційні причини. Відсутність інновацій зумовлює спад у промисловості, а їх наявність - підйом [20]. У теорії довгих хвиль У. Ростоу зробив спробу інтегрувати три напрями: аграрно-ціновий, інноваційно-інвестиційний, демографічний [19, с. 16]. Наведені приклади свідчать, що кожен із дослідників циклічного розвитку акцентував увагу на тих чи інших аспектах господарської діяльності, що впливають на циклічність, але цілісний підхід потребує комплексного дослідження особливостей циклічного розвитку.

Стосовно системи економічних, політичних, організаційних, соціальних, інноваційних факторів, що впливають на циклічність розвитку, російські вчені роблять висновок, що причини спаду чи підйому потрібно шукати тільки у сукупності взаємопов'язаних умов [19, с. 17]. Це свідчить про те, що інвестиційний процес має родові ознаки, що визначають нерівномірність його розвитку, і залежить від комплексної взаємодії факторів виробництва. У перехідний період нерівномірність розвитку факторів виробництва поглиблюється, що зумовлює потребу в стабілізуючому впливі держави.

Одні українські дослідники поняття "інвестиційний процес" розуміють як взаємозв'язок різноманітних інвестиційних циклів, пов'язаних з реалізацією конкретних інвестиційних проектів [13, с. 30]; інші вважають, що він має всі ознаки економічної системи з властивою їй сукупністю елементів: суб'єкта (інвестор), об'єкта (об'єкт інвестицій), зв'язки між ними (інвестування з метою отримання інвестиційного доходу) і середовища, в якому вони існують (інвестиційне середовище) [6, с. 30].

Виокремлюють такі фактори, що впливають на циклічність: життєвий цикл технології і продукції; структура галузей виробництва; порушення виробничої рівноваги; інноваційні та інвестиційні процеси; аграрно-цінові зміни; демографічні зміни; зміна цін на матеріальні ресурси; погана організація банківської справи; процеси обміну на товарному та грошовому ринках [19, с. 16].

Таким чином, інвестиційний процес як основа розширеного відтворення теж має циклічний характер руху, який реалізується через інвестиційні цикли. У процесі економічного розвитку народжуються, розвиваються, визрівають, і припиняють функціонування різноманітні соціально-економічні явища. У цьому аспекті інвестиційний цикл починається передінвестиційним дослідженням, продовжується у виборі об'єкта інвестування, реалізується у

виробничому циклі і закінчується споживанням інвестиційних товарів, зрештою, задоволенням індивідуальних, колективних та суспільних потреб. Без заключної стадії - суспільного споживання - інвестиційний цикл є незавершеним, а швидкість інвестиційного процесу гальмується. Це означає, що державне управління має спрямовуватися на забезпечення завершеності та відповідної швидкості інвестиційного процесу, запобігання чинникам, що його гальмують, та їх ліквідацію.

У вітчизняній економічній літературі інвестиційний цикл розглядається як “процес, що реалізується протягом часу здійснення інвестицій (*виділено нами - В.М.*) і визначається як комплекс заходів, вжитих від моменту прийняття рішення про інвестування до завершальної стадії інвестиційного проекту”. Різноманітність видів інвестиційних циклів та їх складний взаємозв’язок зумовили використання поняття “інвестиційний процес” [13, с. 30.]. Інвестиційний цикл - це індивідуальний обіг капітальних вкладень, а інвестиційний процес - їх безперервна реалізація [6, с. 33-34].

Таке трактування суті інвестиційного циклу та визначення його ролі в інвестиційному процесі розкриває необхідні, але недостатні умови для повної характеристики цього складного явища господарської діяльності у період становлення нового способу господарювання в Україні. Поза увагою залишаються соціально-економічні явища, які на основі зворотного зв’язку активно впливають на ефективність вкладання коштів у розширене відтворення ВВП. Наш підхід до характеристики суті інвестиційного циклу базується на впливі фінансових вкладень у розвиток засобів виробництва на інші сфери суспільного господарювання. На макроекономічному рівні інвестиційний цикл ми розглядаємо як інтегральну характеристику циклів [55, с. 301-312]:

- фінансового;
- соціального, організаційного;
- техніко-технологічного, інноваційно-інформаційного;
- екологічного.

Хоча інвестиційний цикл на мікроекономічному рівні починається з фінансового, проте на макроекономічному рівні його слід розглядати з позицій соціального та організаційного циклу. Соціальний цикл слід розглядати на макро- та мікрорівнях у часі й просторі. На макрорівні соціальний цикл у часі має історичний вимір і починається із функціонування певного способу господарювання і закінчується разом з його припиненням, на мікрорівні -

з реалізації інвестиційного проекту, але не завжди закінчується з його завершенням. Соціальний вплив може виражатися в тому, що працюючі мають місце роботи на певний період, отримують заробітну плату, розв'язують свої житлові проблеми, мають доступ до професійної та вищої освіти тощо. Дія соціального циклу у часі та його негативні наслідки спостерігалися в Україні після розпаду СРСР, коли соціальні гарантії старої господарської системи вже перестали діяти, а нові ще не діють, що призвело до розриву соціального циклу в часі. Дію соціального циклу в просторі на мікрорівні в трансформаційній економіці держава має прогнозувати та формувати для нього умови, особливо на підготовчій стадії прийняття рішення про інвестування. Інвестори, крім правових та фінансових умов, мають дотримуватися соціальних стандартів: зайнятості, рівня заробітної плати, забезпечення житлом, соціального та медичного страхування та інших соціальних потреб.

Держава має забезпечити відповідну якість соціального циклу на всіх рівнях, оскільки практика трансформаційного періоду показала, що самоорганізація соціальної сфери суспільства на ринкових засадах призводить до тяжких наслідків: зростання безробіття, міграції кваліфікованої робочої сили за кордон, появи десятків тисяч безпритульних дітей, масового зубожіння населення і, як результат, загострення політичної ситуації в країні. Звідси разом з реалізацією інвестиційних проектів держава має контролювати соціальне забезпечення, що на першому етапі вимагає розробки та впровадження відповідних законодавчих норм, які регулюють соціальні відносини інвестора та найманих працівників.

Організаційний, фінансовий, матеріально-технічний, технологічний, інноваційно-інформаційний цикли держава має спрямовувати на забезпечення стандартів якості соціального та екологічного циклів. Це вимагає від неї застосування випереджувальних методів державного управління, складання точних прогнозів щодо особливостей функціонування інвестиційного процесу, запобігання негативним наслідкам інвестиційної діяльності.

Організаційний цикл має розпочинатися з підготовчого періоду до прийняття рішення про вибір об'єкта інвестування і закінчуватися після повернення вкладених коштів з певним приростом. Вибір об'єкта інвестування на макрорівні потребує забезпечення вільного доступу до інформації всіх зацікавлених суб'єктів та безперешкодного вкладання коштів після вибору об'єктів інвестування інвесторами. Організаційний цикл на макрорівні має впорядкува-

ти інвестиційне середовище і гарантувати умови для взаємоперетворення інвестиційних ресурсів на інвестиційний потенціал. Це вимагає від державних органів законодавчої та виконавчої влади на організаційному рівні створювати умови суб'єктам інвестування для реалізації своїх економічних інтересів.

Організація суспільного виробництва в трансформаційний період потребує:

- 1) формування умов інвестування в державі як єдиному цілому;
- 2) конкретизації нових функцій держави в інвестуванні виробництва, розподілі функцій інвестування між ринком і державою;
- 3) збереження в перехідний період функції інвестування виробництва та управління за державою доти, поки ринок не візьме на себе певну частину інвестування виробництва ВВП та забезпечить його саморегулювання.

Організація господарської системи в умовах її трансформації має включати:

- формування умов інвестування (правові, фінансові, приватного та державного характеру, екологічні, організаційні, інституціональні, техніко-технологічні), джерел інвестування тощо;
- встановлення вимог щодо якості та кількості інвестиційних ресурсів;
- визначення термінів залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій та обґрунтування їх обсягів;
- визначення об'єктів інвестування;
- прийняття рішень щодо інвестування пріоритетних галузей виробництва;
- розробку та реалізацію інвестиційних проектів;
- визначення тривалості дії впровадження, освоєння, розвитку, завершення інвестиційних проектів;
- встановлення фактичної ефективності механізму залучення інвестиційних ресурсів;
- проведення моніторингу процесу реалізації інвестиційних проектів, внесення коректив у нього.

Організаційні дії суб'єктів інвестиційного процесу повинні мати правову основу і забезпечуватися відповідними законами та нормативно-технічними документами. Об'єктивність та однозначність законодавчо-нормативних актів визначає прозорість та прогнозованість поведінки всіх учасників процесу розширеного

відтворення. Крім того, організація інвестиційної діяльності на державному рівні має покладатися на єдиний орган виконавчої влади, який розробляє інвестиційну політику та реалізує її в державі. Законодавчо-нормативна база має бути стабілізатором виробництва і не змінюватися протягом 10-15 років, а до її розробки слід залучати всі суб'єкти інвестиційної діяльності, що має забезпечити об'єктивність та реальність її формування.

Фінансовий цикл виступає провідною формою реалізації інтересів суб'єктів інвестиційного процесу. Тільки якщо кошти вкладені в реальні засоби виробництва та технологію, починає функціонувати решта циклів: соціальний, техніко-технологічний, екологічний, інформаційно-інтелектуальний. Фінансовий цикл має завершуватися поверненням вкладених коштів з певним приростом, що в умовах ринкової конкуренції не гарантується. Одні підприємства, компанії, організації успішно ведуть свій бізнес, а інші стають банкрутами, що автоматично впливає на функціонування решти циклів. Звідси важливим завданням державного управління є постійний контроль за фінансовим циклом реалізації інвестиційних проектів. Органи державного контролю мають забезпечити прозорі законодавчі правила оцінки функціонування суб'єктів господарської діяльності, прогнозувати кількість банкрутств у господарській системі та приймати випереджальні інвестиційні рішення, що запобігають порушенням пропорцій суспільного виробництва та ліквідують їх.

Слід зазначити, що вкладання ресурсів у конкретний проект справляє вплив на різноманітні аспекти господарської діяльності, які на основі зворотного зв'язку зумовлюють їх ефективність. Особливість реалізації інвестиційного проекту полягає в тому, що його закінчення не збігається із закінченням соціального, техніко-технологічного циклів тощо. Наприклад, після закінчення реалізації соціальний вплив проекту триває доти, поки люди працюють на певному підприємстві, отримують зарплату, задовольняють суспільні та індивідуальні потреби та ін. На макроекономічному рівні держава має проводити постійний моніторинг тривалості і якості соціальних циклів та забезпечити їх неперервність у періоди трансформації підприємств галузей зокрема та способу господарювання в цілому.

Початок техніко-технологічного циклу* збігається з початком фінансового, але може не збігатися з його закінченням. В інду-

* Техніко-технологічний цикл - період часу, який починається з прогнозування напрямів наукових досліджень, розробки експериментальних зразків, запуску в серію, розвитку серії, скорочення виробництва і його припинення (*примітка авт.*).

стріальній економіці техніко-технологічний цикл закінчувався, як правило, після завершення фінансового, появою нових засобів виробництва і нової технології та впровадженням їх у практику господарювання. Постіндустріальна економіка характеризується стрімким розвитком технології, і в цьому моральна амортизація відіграє вирішальну роль. Наприклад, в електронних технологіях відомо, що новий чіп з'являється через кожні три місяці, тому якщо старий чіп не впроваджено у практику, то кошти на його виробництво були витрачені марно.

Збільшення швидкості появи нових технологій призводить до невідповідності між фінансовими та техніко-технологічними циклами, що в умовах зростаючої світової конкуренції на ринках високих технологій зазвичай призводить до втрати конкурентних позицій національних корпорацій, що розробляють високі технології. У трансформаційній економіці інноваційні компанії ще не мають достатніх інвестиційних ресурсів для проведення конкурентної техніко-технологічної політики, тому ліквідація дефіциту інвестиційних ресурсів покладається на державу. Крім того, вона має проводити конкурентну амортизаційну політику, що вимагає впровадження випереджального законодавчого процесу, який регулює інтелектуально-інформаційний цикл.

Екологічний цикл, що спричинений реалізацією інвестиційного проекту, може позитивно або негативно впливати на суспільну ефективність вкладених коштів. Вітчизняні автори постійно звертають увагу політиків і вчених на важливість ощадливого ставлення до природних ресурсів, констатують, що світова громадськість повільно усвідомлює те, що реалізація перспективних інвестиційних проектів без екологічної експертизи може призвести до "обкрадання" прийдешніх поколінь. Це зумовлює необхідність "екологізації економіки" при здійсненні інвестиційної діяльності" [57, с. 100]. Екологічний цикл інвестиційного проекту пов'язаний передусім з тим, що забруднення довкілля погіршує умови проживання людини, що призводить до збільшення рівня захворюваності населення та витрат на лікування. Забруднення довкілля перетворилося сьогодні на проблему глобального масштабу для всіх громадян незалежно від віку, національності та соціального стану, але розв'язання її під силу тільки державам на глобальному рівні, що мають захистити навколишнє середовище від експлуатації національними та іноземними юридичними та фізичними особами,

які здійснюють різні порушення для отримання додаткових доходів від виробничої діяльності.

Особливу увагу слід приділити тривалості екологічного циклу. По-перше, необхідно відразу встановити якість впливу певного інвестиційного проекту на навколишнє середовище. Проекти, які будуть тільки негативно впливати на природне середовище, держава має контролювати окремо, оскільки негативні наслідки від реалізації нового проекту часто в багато разів перевищують позитивні. Як засвідчила практика, незважаючи на те, що фінансовий та виробничий цикл уже давно закінчилися, негативний екологічний вплив на здоров'я людей, природу та економіку Чорнобильської АЕС триватиме не одну сотню років, що означатиме й більшу тривалість екологічного циклу.

Чорнобильська катастрофа є яскравим прикладом небезпеки глобального масштабу від виробничої діяльності людини, тому екологічний цикл кожного інвестиційного проекту має стати об'єктом державного управління першочергового значення. На теоретичному рівні у структуру суспільного відтворення, крім виробництва засобів виробництва та виробництва предметів споживання, необхідно ввести третій підрозділ - відтворення навколишнього середовища, яке має приносити дохід суб'єктам виробництва. Необхідність уведення цього підрозділу в структуру суспільного виробництва стримується через відсутність теоретичного обґрунтування, недосконалість механізмів державного управління та слабкість фінансової бази держави, але вже сьогодні необхідно започатковувати процес відтворення природи на теоретичному та практичному рівнях. Насамперед слід забезпечити утилізацію та промислове використання відходів від виробничо-побутової діяльності людини.

Основною проблемою української економіки перехідного періоду став розрив між завершенням соціального циклу радянської системи господарювання та початком функціонування соціального циклу нової. В умовах формування системи господарювання із застосуванням елементів ринку проблеми із соціальними циклами виникатимуть постійно у зв'язку із дією закону про банкрутство підприємств. Закон є обов'язковим у новій системі господарювання для забезпечення рентабельності суспільного виробництва, тому соціальний цикл вимагає постійного державного управління.

Інвестиційні проекти потребують інтелектуальних, інформаційних, інноваційних ресурсів, застосування яких починається задовго до початку реалізації проекту (етап наукових пошуків, досліджень, відпрацювання нових технологій), а закінчуються моральним та фізичним зношенням техніки і технології. Тому важливо отримати економічний ефект до настання морального старіння інтелектуально-інформаційних ресурсів.

Реалізація кожного інвестиційного проекту, з одного боку, є продовженням інтелектуально-інноваційного циклу, з другого, шляхом інтегративного впливу спричиняє соціальні, екологічні, техніко-технологічні, інформаційні цикли, потужність яких, на основі зворотного зв'язку позитивно або негативно позначається на ефективності фінансового циклу.

Отже, постійна повторюваність інвестиційних циклів є змістом інвестиційного процесу і свідчить про те, що він здійснюється хвилеподібно та впливає на появу інших циклів, тривалість яких може бути меншою або більшою за фінансовий цикл. Для забезпечення ефективності державного управління інвестиційним процесом держава на макроекономічному рівні має постійно прогнозувати та контролювати функціонування інвестиційних циклів, проводити моніторинг їх тривалості і компенсувати можливі розриви у діях циклів різного порядку, які виникають у трансформаційний період.

Таким чином, природа інвестиційного процесу як об'єкта державного управління зумовлена:

- необхідністю оптимізації принципів, на яких будуються господарські відносини суб'єктів інвестиційної діяльності - свободи, відповідальності, ефективності і справедливості, яка триває вже близько 500 років, але яку в трансформаційний період неможливо оптимізувати на принципах самоорганізації;

- комплексним характером родових ознак інвестиційного процесу, які вимагають узгодження на макроекономічному і глобальному рівнях, чого не забезпечують ринкові механізми саморегулювання. Крім того, родові ознаки свідчать про неможливість абсолютизації однієї ознаки (наприклад, економічної), оскільки це призводить до деградації всієї системи господарювання, що в умовах ринкового саморегулювання набуло характеру економічного детермінізму;

- соціальною спрямованістю родових ознак на рівні держави, яка має задавати параметри функціонування економічних,

організаційних, правових, техніко-технологічних, екологічних, інноваційних, циклічних родових ознак;

- потребою в макроекономічному управлінні різноспрямованим рухом (введення, виведення) інвестиційних ресурсів (матеріальних, організаційних, правових, фінансових, екологічних, техніко-технологічних, інноваційно-інформаційних, політичних), що спрямовуються на досягнення соціальних цілей, в яких вкладання капіталу, завершуючи цикл взаємоперетворень, повертається у формі синергетичного ефекту;

- необхідністю регулювання і забезпечення відповідного техніко-технологічного рівня розвитку першого і другого підрозділів суспільного виробництва та збереження навколишнього середовища, що передбачає введення у структуру суспільного виробництва третього підрозділу - екологічного виробництва;

- потребою в достатньому інноваційно-інформаційному забезпеченні інвестиційного процесу;

- формуванням відповідного рівня розвитку громадянського суспільства, яке через політичні та громадські інститути контролює організацію державними органами рівня задоволення соціальних потреб.

У трансформаційній економіці інвестиційний процес, у якому реалізуються інтереси суб'єктів господарської діяльності, має стати об'єктом державного управління для забезпечення потреб виробництва ВВП. Це зумовлює необхідність оптимізації відносин суб'єктів інвестиційної діяльності, яка має бути спрямована на формування інвестиційного потенціалу. Вплив суб'єктів інвестування на інвестиційний потенціал буде розглянуто далі.

1.3. Вплив суб'єктів господарювання на формування інвестиційного потенціалу

На тривалість трансформаційного періоду вирішальний вплив справляє характер відносин суб'єктів господарювання. Перехід до побудови нової системи господарювання зумовлює необхідність формування нових відносин управління. В умовах командно-адміністративної системи господарювання відносини у сфері управління мали характер суб'єкт-об'єктних. Суб'єкт - держава - завжди відігравала активну роль в управлінні, а об'єкт (підприємство) - пасивну, у всьому покладаючись на державу. Всі

рішення щодо підвищення ефективності виробництва на підприємстві приймалися на державному рівні, що виключало з процесу підвищення ефективності виробництва волю та творчу енергію безпосередніх виробників. Це, зрештою, стало причиною економічного, а потім і повного банкрутства СРСР, який зник з політичної карти світу.

Формування демократичного суспільства вимагає відповідної системи управління економікою, адже управління є продуктом свідомості, волі та дії інтелекту [227, с. 45], який слід спрямовувати на зміну суб'єкт-об'єктних відносин на суб'єкт-суб'єктні. Побудова системи управління має залучати державу, підприємства, кожного працівника до активного формування інвестиційного потенціалу на засадах відповідальності суб'єктів за індивідуальні результати господарювання.

До першочергових проблем формування інвестиційного потенціалу належить визначення впливу кожного суб'єкта господарювання на економіку та її якісно-кількісні характеристики. Головною проблемою цього періоду є досягнення *однозначності* (консенсусу) оцінки усіма суб'єктами господарювання. На сучасному етапі оцінка стану економіки трансформаційного періоду в Україні різними суб'єктами господарювання здійснюється крізь призму своїх інтересів, що призводить до зменшення інвестиційного потенціалу в масштабах держави.

У цьому контексті в трансформаційному періоді зростає роль суб'єктивного фактора економіки, який ідентифікується з основним суб'єктом системи господарювання - державою в особі органів влади та іншими учасниками господарського процесу: людини, приватного підприємця, колективів, корпорацій тощо. Невивірені рішення на рівні держави на початковому етапі трансформаційного періоду зумовлюють дедалі більше негативний ефект, який проявляється в різноманітних явищах господарської діяльності. Все це зумовлює необхідність теоретично осмислити роль суб'єктивного чинника в державному управлінні, встановити характер, напрями, методи та механізми його впливу на ефективність формування інвестиційного потенціалу в трансформаційному періоді, без чого побудова демократичного суспільства стає неможливою. На економіку трансформаційного періоду впливають об'єктивні (нові за формою, старі за змістом механізми) та суб'єктивні (звички, досвід спеціалістів державного управління) чинники, що залишилися від старої системи господарювання.

Активний вплив об'єктивних чинників проявляється в механізмі управління економікою. Наприклад, з одного боку, держава значною мірою зняла із себе відповідальність за постачання інвестицій суспільному виробництву [61] та переклала її на суб'єктів господарювання: підприємства, корпорації, з другого - вона не створила для цього достатніх правових, фінансових, організаційних, соціальних умов. Наслідком цього стало зменшення інвестицій в економіку, відсутність фінансових коштів для забезпечення простого й розширеного відтворення ВВП, зниження рентабельності та збільшення кількості збиткових підприємств, а також витрат на одиницю виробленої продукції тощо. Це в цілому призвело до зменшення інвестиційного потенціалу економіки.

Суб'єктивні чинники впливають на зниження ефективності реформування способу господарювання шляхом абсолютизації адміністративних методів, наприклад через контролюючі функції держави, коли відповідні органи влади, уживаючи заходів, призупиняють функціонування підприємств, численними перевітками заважають їх нормальній роботі, а завдані фінансові й моральні збитки не відшкодовують.

Одні автори [24] взагалі не виділяють суб'єктні відносини, а пов'язують дослідження тільки з фінансовими носіями (властивості цінних паперів, механізми їх функціонування, моделювання фінансових ситуацій тощо). Інші зводять аналіз суб'єктних відносин до констатації того, хто є головними учасниками інвестиційного процесу: держава, компанії чи приватні особи. Держава - чистий споживач грошових коштів, вона більше їх витрачає, ніж постачає; компанії теж є чистими споживачами грошових коштів; приватні особи - чисті постачальники коштів, вони дають інвестиційному процесу більше, ніж отримують [7, с. 16-17]. Принциповим у цьому аналізі є виділення авторами функцій суб'єктів ринку, де кожен виконує свої специфічні функції в забезпеченні інвестиційного процесу: споживача, покупця і постачальника коштів.

Відносини суб'єктів господарювання досліджуються крізь призму управління коштами, для чого виділяють інституціональних та індивідуальних інвесторів. Інституціональні інвестори управляють чужими грошовими коштами, а індивідуальні - своїми.

До інституціональних інвесторів належать фінансові та нефінансові організації. До фінансових організацій належать: страхові компанії, депозитні інститути (банки, установи), інвестиційні компанії, до нефінансових - пенсійні, накопичувальні фонди та ін.

[53, с. 6, 7]. Російські автори акцентують увагу на населенні та механізмі державного регулювання процесу трансформації заощаджень населення в інвестиції, функціях фінансових інститутів в акумуляції та ефективному застосуванні заощаджень населення [63, с. 19-63]. До суб'єктів інвестиційної діяльності відносять юридичних та фізичних осіб: інвесторів, які здійснюють капітальні вкладення з використанням власних чи залучених інвестиційних ресурсів; замовників які реалізують інвестиційні проекти; підрядників, що виконують роботи за договором підряду чи державним контрактом; розробників проектно-кошторисної документації; користувачів об'єктів капітальних вкладень; іноземних інвесторів [64, с. 21]. Інші російські автори відносять до них домашні господарства, підприємців, державу, іноземних інвесторів [65, с. 9]. Деякі російські автори, розглядаючи державу як безпосередній суб'єкт інвестування, вважають, що державна політика має бути змінена, зокрема примітивно-монетаристські інструменти макроекономічного регулювання - на планомірну підтримку і посилення реального сектора економіки [66, с. 112].

На державу як суб'єкта інвестиційного процесу є два погляди: перший - державне втручання в економіку не може забезпечити більш ефективний механізм розподілу ресурсів, ніж ринковий механізм самоорганізації; другий - державне регулювання та протекціонізм у період структурної перебудови народного господарства є невід'ємним атрибутом управління в сучасній ринковій економіці. Вихід з інвестиційної кризи вбачається в активній інвестиційній політиці держави, що має бути спрямована на формування інвестиційної структури ринку [67, с. 97-99].

Вітчизняні дослідники розподіляють суб'єкти на інвесторів та учасників інвестиційної діяльності. Інвестори приймають рішення про вкладення власних, позичкових коштів і залучених майнових та інтелектуальних ресурсів в об'єкти інвестування. Учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора [68, с. 10; 3, с. 15-22; 14, с. 24-23]. Аналізуються також основні права та обов'язки суб'єктів за українським законодавством, які обмежуються тільки правом на здійснення інвестиційної діяльності; розглядаються форми юридичної діяльності суб'єктів: акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та ін. [3, с. 16-18].

Державу вважають активним суб'єктом інвестиційної діяльності, яка прямо, через державний сектор економіки, та побічно, через органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, Національний банк, Фонд державного майна та Антимонопольний комітет, Міністерство фінансів тощо бере участь в інвестиційному процесі. Зазначається, що держава інвестує ті галузі й виробництва, продукція яких має загальнонаціональний характер, а також інші об'єкти, якщо це зумовлено необхідністю прискореного розвитку економіки. Опосередкований державний вплив здійснюється через державне кредитування, державні позики, роздержавлення та приватизацію, податкове регулювання, амортизаційну політику, ліцензування й квотування, антимонопольні заходи, стандартизацію та ін. Захист національного ринку держава здійснює через митну та податкову політику [3, с. 18-19].

Суб'єкти інвестиційної діяльності мають будувати відносини на зрозумілих, стабільних та прийнятих ними принципах. У тому разі, коли принципи не встановлені, поведінка суб'єктів ринку не піддається прогнозуванню ні з боку держави, ні з боку інших учасників господарської системи. У цьому контексті встановлені принципи структуризують відносини господарських суб'єктів, що є важливою теоретичною й практичною проблемою, розв'язання якої є необхідною складовою забезпечення синергетичного ефекту суспільного виробництва.

У ринковій системі господарювання принципи, на яких будувалися відносини суб'єктів інвестування, формувалися та вдосконалювалися тривалий історичний період, проте на теоретичному рівні не були виокремлені. Аналіз процесу вкладання капіталу у виробництво дав нам змогу узагальнити ці принципи у парних співвідношеннях: *свободи та відповідальності, ефективності та справедливості** [59, с. 239].

Ці принципи ми називаємо парними тому, що вони діють тільки разом у певному співвідношенні, яке характеризує рівень цивілізаційного розвитку економіки держави. Провідним принципом, який зумовлює їх інтегративну взаємодію, є принцип свобо-

* Свобода - можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства [1, с. 1109]. Відповідальність - покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [1, с. 136]. Відповідальність - це гарантоване виконання кожним суб'єктом суспільного господарювання функцій, обов'язків, завдань. За їх невиконання суспільство має застосовувати санкції (*прим авт.*). Ефективність - отримання потрібних результатів [1, с. 268]. Справедливість - людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам [1, с. 1180].

ди, який означає вільний вибір кожним суб'єктом напрямів господарської діяльності. Суспільна діяльність суб'єктів господарювання не може бути довільно обмежена (до речі, свобода є символом американської нації). Це свідчить також про те, що функціонування одного принципу за рахунок іншого неможливе без зниження загального ефекту їх взаємодії. Дотримання принципу свободи як основного принципу ліберальної економіки має забезпечити: *суб'єктам підприємництва* - самостійний вибір напрямів виробничої діяльності; вільний доступ* до фінансових, трудових, природних ресурсів; потреби у захисті їх приватної власності, в ефективній суспільній діяльності та ін.; *громадянам* - вільний доступ до інвестиційних товарів, товарів кінцевого споживання; *державі* - задоволення потреб у наповненні бюджету для реалізації інвестиційної функції та ін.

Принцип свободи реалізується через відповідальність суб'єктів господарювання по вертикалі: держава - колектив - особа і горизонталі: колектив - колектив. Від рівня відповідальності суб'єктів залежить життєздатність господарської системи та ефективність суспільного виробництва. Зазначимо, що вирішальною перевагою ринкової системи є безпосереднє включення кожного суб'єкта господарювання у відносини відповідальності**, особливістю якого є неможливість її абсолютизації й концентрації на одному із суб'єктів господарювання (державі) або самоусунення від неї призводить до командно-адміністративної економіки та фактичного усунення інших суб'єктів від забезпечення соціально-економічної ефективності виробництва. Самоусунення від відповідальності окремих суб'єктів господарювання спричиняє подальшу тінізацію економіки, що спостерігається в Україні, що шляхом виключення інвестиційних ресурсів з офіційного обігу зменшує інвестиційний потенціал економіки.

Свобода суб'єктів реалізується і через інші форми та чинники, але її реалізація кожним суб'єктом неможлива за рахунок зменшення свободи господарської поведінки інших суб'єктів, що потребує дотримання принципу *відповідальності* перед ними.

* Вільний доступ до ресурсів суб'єктів інвестиційної діяльності означає відсутність адміністративних, правових, організаційних та інших перешкод і зумовлюється наявністю або відсутністю капіталу.

** Відповідальна **держава** має розробляти і приймати закони, що регулюють діяльність суб'єктів, та гарантувати надійний контроль за їх безумовним дотриманням; **підприємства й організації** мають гарантувати суспільну оплату праці та її нормальні умови; **працівники** - забезпечувати якість праці, дисципліну праці і т. ін. (*прим. автора*).

Включається кожний суб'єкт у відносини відповідальності шляхом досягнення ним суспільно необхідної економічної ефективності інвестицій. Це вимагає формування механізму оцінки ефективності інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, який в умовах ринку здійснюється через закон про банкрутство. Посилення глобалізації інвестиційного процесу при загостренні конкурентної боротьби в умовах перехідної економіки потребує консолідації дій усіх суб'єктів господарювання, спрямованих на організацію протидії негативним впливам світової економіки. Це зумовлює необхідність розгляду держави як рівноправного суб'єкта господарювання. Звідси закон про банкрутство має застосовуватися до всіх суб'єктів, у тому числі й до держави на загальних підставах, оскільки вона має дотримуватися одного із принципів господарювання - ефективності господарської діяльності. Це сприятиме розв'язанню протиріччя між ринковими та державними інструментами впливу на суспільне господарювання.

Принципи свободи, відповідальності та економічної ефективності мають бути реалізовані за умов забезпечення соціальної справедливості. Це означає, що критеріями оцінки господарської діяльності суб'єктів суспільного виробництва мають стати не тільки економічні й правові, а й морально-етичні. Як засвідчила практика становлення нового способу господарювання в Україні, через відсутність морально-етичної оцінки принцип свободи та економічної ефективності реалізується за рахунок порушення принципу соціальної справедливості, що знижує синергетичний результат взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності. Докорінно змінити ситуацію може тільки держава, формуючи умови досягнення ефективності *справедливими* методами (наприклад, справедливим проведенням приватизації державної власності, справедливим перерозподілом додаткового продукту, встановленням державою мінімальної оплати праці на підприємствах усіх форм власності, однакових умов господарювання, підвищенням продуктивності праці тощо).

Важливе значення у забезпеченні ефективності господарювання має застосування термінів, що характеризують відносини суб'єктів інвестиційної діяльності у законодавчій практиці. Аналіз Господарського кодексу України, який уведено в дію з 1 січня 2004 р. [209], засвідчив, що ст. 8 "Суб'єкти господарської діяльності" характеризує правові відносини учасників суспільного виробництва. За нею органи державної влади та органи місцевого самовря-

дування не є суб'єктами господарювання, але таке трактування даного терміна не розкриває суті економічних, управлінських, організаційних відносин.

Невключення держави у термін “суб'єкти господарювання” на практиці призводить до того, що вона поводить як “сторонній спостерігач господарських процесів”, викликає протиріччя між ринковими та державними методами управління економікою, бюрократизм та інші негативні явища господарського життя, зменшуючи продуктивний потенціал соціально-економічного зростання.

Роль держави як стороннього спостерігача господарських процесів простежується в трактуванні принципів господарювання. Загальні принципи господарювання відповідно до ст. 6 кодексу - це:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- **свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом (виділено нами - В.М.);**
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення **соціальної спрямованості економіки (виділено нами - В.М.)**, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Аналіз ст. 6 кодексу засвідчив, що у ній згадуються принципи *свободи та соціальної справедливості*, а принципи *економічної ефективності та відповідальності* відсутні. Якщо принцип *свободи* розкривається у термінах економічної багатоманітності, вільного руху капіталів, то принцип *соціальної справедливості* розкривається опосередковано і неконкретизовано, але чітко простежується стратегія відходу держави від відповідальності за створення соціальних гарантій: обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки.

Принцип *відповідальності* розглядається в інших статтях кодексу. Вона тлумачиться як система санкцій за завдання шкоди

довкіллю та іншим суб'єктам. У ст. 49 Господарського кодексу “Відповідальність суб'єктів підприємництва” йдеться про те, що підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

На законодавчому рівні “відповідальність” не розглядається як гарантоване виконання суб'єктами господарювання взятих на себе обов'язків, що, по-перше, виключає із відносин відповідальності державу, яка має забезпечити нормальні умови відтворення; по-друге, формує репресивний характер Господарського кодексу, який має передусім гарантувати обов'язкове виконання кожним суб'єктом взятих або делегованих зобов'язань. Таке трактування “відповідальності” зумовлюється потребами прогнозувати проблеми управління виробництвом та запобігати їх появі, а не усувати негативні наслідки порушення принципів господарювання.

Наслідками порушення принципів господарювання стали: тінізація виробництва - більше від половини ВВП виробляється за межами офіційної економіки, деформуючи пропорції розширеного відтворення, експлуатуючи офіційні інвестиційні ресурси, які не відновлюються; уповільнення кругообігу капіталу шляхом збільшення дебіторської та кредиторської заборгованості, що на 1 травня 2004 р. становила, відповідно, 301690,3 та 374350,3 млн грн, у тому числі збільшується і прострочена заборгованість; невіплата 1733,1 млн грн заробітної плати; заборгованість населення за житлово-комунальні послуги 7624,9 млн грн [13, с. 64, 70, 73] і т. ін., що, зрештою, значно знижує інвестиційний потенціал економіки України.

Інвестиційний потенціал економіки залежить від виконання кожним господарським суб'єктом певних функцій, які охоплюють процес вкладання капіталу як єдине ціле, зокрема таких, як:

- встановлення інвестиційних пріоритетів;
- стимулювання інвестиційної діяльності;
- забезпечення доступу до інвестиційних ресурсів; прогнозування, планування забезпечення інвестиційними ресурсами;
- правове регулювання інвестиційної діяльності;
- організаційне забезпечення процесу вкладання капіталу;
- охорону природного середовища;

- формування механізму реалізації інвестиційних програм;
- формування соціальних гарантій.

Кожен суб'єкт господарювання має знати не тільки свої функції, а й ті, які повинні виконувати інші суб'єкти. Держава має конкретизувати в якісних та кількісних параметрах пріоритети не тільки у виборі об'єктів інвестування. Йдеться про інвестиційний процес як цілісне явище: доти, поки він не забезпечує потреби простого й розширеного відтворення, держава має встановити пріоритети у забезпеченні умов вкладання капіталу на різних рівнях господарювання та розробити механізм його реалізації. Вона має встановити критерії, за якими можливо контролювати діяльність суб'єктів, що беруть участь у налагодженні процесу інвестиційної діяльності. Такими критеріями мають бути: соціальний, правовий, екологічний, техніко-технологічний; фінансовий; інформаційний; інноваційно-інтелектуальний. Кожен критерій має бути конкретизований у показниках зі своєю мірою оцінки.

Підприємці як споживачі інвестиційних ресурсів, зі свого боку, мають визначити пріоритети інвестиційного процесу за єдиними критеріями, показниками та мірою. Розбіжності в якісних та кількісних характеристиках показників оцінки необхідно узгодити на макрорівні, організацію яких має забезпечити держава. Тільки після цього доцільно приступати до законодавчого їх закріплення у правових актах. Звичайно, це потребує вжиття відповідних організаційних заходів усіх суб'єктів інвестиційної діяльності, але така процедура усуне невизначеності інвестиційного процесу і надасть йому прозорості та легітимності, що має стати вирішальним фактором формування інвестиційного потенціалу. Розглянутий підхід слід застосовувати до всіх функцій суб'єктів інвестиційної діяльності, що ліквідує всі невизначеності в господарських відносинах.

При розробці мотивації суб'єктів до інвестування виробництва стимулювання інвестиційної діяльності має бути спрямоване передусім на внутрішнього, а потім - на зовнішнього інвестора. Причому ця мотивація стосується не тільки приватних підприємств, а й усіх суб'єктів господарського процесу - державних підприємств, підприємств колективної та приватної власності, окремих громадян. Для таких суб'єктів має бути економічно та соціально вигідною інвестиційна діяльність у будь-якій сфері господарювання. Стимулювання такої діяльності має бути спрямовано не на окремого суб'єкта, як сьогодні (спочатку інвестиційні

пільги надавались іноземним інвесторам, потім - окремим суб'єктам через прийняття законів про вільні економічні зони та ін.), а на всі види діяльності, що забезпечують розширене відтворення та формування основ вищих технологічних укладів. Вільною економічною зоною має стати вся Україна, що відповідає принципу критичної маси*, здатної не екстенсивними, а інтенсивними методами забезпечити просте й розширене відтворення. Приватні, колективні й державні суб'єкти також мають брати участь у встановленні мотивації інвестиційної діяльності, апробуючи прийнятність, зрозумілість та соціальну справедливість методів та інструментів, запропонованих державою. Такі суб'єкти господарювання повинні мати достатні механізми для того, щоб підтвердити або заперечити застосування стимулюючих механізмів. Тоді у пошуку найбільш ефективних стимулюючих інструментів братимуть участь усі суб'єкти інвестиційної діяльності, а не кабінетні керівники, які застосовують адміністративні важелі під виглядом об'єктивних економічних, фінансових та правових норм.

У кожного господарського суб'єкта має бути вільний доступ до інвестиційних ресурсів (забезпечений процес отримання, використання і повернення фінансових та грошових ресурсів суб'єктами інвестиційної інфраструктури). Ця функція виконується за допомогою правових, фінансово-економічних, організаційних, інформаційних інструментів. На рівні всього народного господарства держава має встановити потребу в інвестиційних ресурсах та забезпечити джерела їх постачання або умови формування джерел. Це необхідно зробити на кожному етапі інвестиційного процесу, оскільки дефіцит ресурсів уповільнює і навіть зовсім призупиняє рух капіталу. Інвестиційна інфраструктура має забезпечити господарським суб'єктам вільний доступ до фінансових ресурсів.

На сучасному етапі основною проблемою, яка одночасно визнається всіма господарськими суб'єктами, є нестача грошових, фінансових капіталів. Держава в ринковій системі господарювання має створити умови формування джерел інвестиційних ресурсів на різних рівнях - макроекономічному, регіональному й місцевому. Інші суб'єкти інвестиційної діяльності забезпечують себе інвестиційними ресурсами самостійно, шляхом утворення свого по-

* Запровадження вільних економічних зон, технопарків, зон пріоритетного розвитку тощо є необхідним, але недостатнім заходом для досягнення цілей трансформації - забезпечити інвестиційні потреби простого й розширеного відтворення. Держава має встановити критичну масу - кількість вільних економічних зон, яку слід відкрити (авт.).

зитивного іміджу на ринку капіталів. Проте проблема не тільки у нестачі капіталу. Йдеться про відсутність ефективного процесу вкладання капіталів у виробництво протягом усього інвестиційного циклу (недосконалість механізму вибору об'єктів інвестування, нестабільність правового поля, непрозорість та непередбачуваність поведінки суб'єктів, екстенсивний розвиток засобів виробництва, низька ефективність використання інвестицій, відсутність правових гарантій приватної власності, тінізація економіки, правовий нігілізм, корупція, відсутність достатньої кількості професіоналів інвестиційної діяльності тощо). Ці недоліки свідчать про те, що інвестиційний процес як єдине ціле не функціонує, що й стримує внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Звідси держава має прогнозувати, планувати потреби економіки в інвестиційних ресурсах, розробити механізм гарантій доступу суб'єктів інвестування до інвестиційних ресурсів, забезпечити потреби виробництва в необхідних обсягах капіталу, а в цілому налагодити функціонування інвестиційного процесу.

Діяльність господарських суб'єктів здійснюється в інвестиційному середовищі, функціонування якого має бути у правовому полі, відповідно до цивілізаційних стандартів суспільного розвитку. Нестабільність та непрозорість правового поля призводить до значних втрат інвестиційних ресурсів, які не перетворюються в інвестиційний потенціал. В Україні законів, що регулюють інвестиційну діяльність, прийнято багато, проте між ними немає взаємоузгодження. Крім того, прийняті закони не виконуються у повному обсязі. Тому слід не просто узгодити між собою всі закони, але й забезпечити їх виконання всіма суб'єктами господарювання.

Трансформаційний період ставить високі вимоги до забезпечення суб'єктами організаційної функції, яка структурує складові інвестиційного процесу, на базі чого формується інвестиційний потенціал економіки. Особливо це стосується держави, яка надає інвестиційному процесу організаційних форм його реалізації. Формальне ставлення до реалізації цієї функції призводить до того, що організаційні структури на рівні держави, які мали б надати інвестиційному процесу свідомих організаційних форм, організуються, деякий час існують, а потім через їх низьку ефективність реорганізуються або припиняють своє функціонування, так і не виконавши своїх функцій. Так були створені та ліквідовані Державна інвестиційна компанія, Державний інно-

ваційний фонд, консультативні ради на різних рівнях при державних керівниках тощо.

Сучасна реалізація організаційної функції держави свідчить про формальний підхід - різні організаційні структури утворюються і зникають, проте значного впливу на ефективність інвестиційного процесу вони не справляють.

Реалізація інвестиційних проектів більшою чи меншою мірою негативно впливає на навколишнє середовище, яке вже перестає самоочищуватись від забруднення внаслідок виробничо-господарської діяльності людини. У результаті ефективність інвестиційного процесу знижується від зворотного негативного впливу навколишнього середовища. Це зумовлює необхідність формування нової екологічної культури кожного громадянина учасника інвестиційної діяльності. Крім того, кожен господарський суб'єкт має брати безпосередню участь у відтворенні довкілля, що вимагає ресурсного забезпечення на різних рівнях. Отже, держава має налагодити постійний контроль за негативним впливом виробничої діяльності людини на довкілля, розробити надійні механізми прогнозування стану довкілля та запобігання виникненню екологічних катастроф як одного із вагомих факторів підвищення ефективності процесу інвестування. На державу як єдиного суб'єкта, що здатний контролювати стан довкілля та формувати механізми його відтворення, покладається відповідальність за розробку і реалізацію нової екологічної політики.

Інвестиційні ресурси мають бути ефективно реалізовані в процесі виробництва. Наявність необхідних ресурсів ще не гарантує їх перетворення на інвестиційний потенціал. Це стадія інвестиційного процесу, де в концентрованому вигляді реалізуються, збільшуються або зменшуються взаємопов'язані інвестиційні ресурси. У трансформаційній економіці в Україні раціональне використання інвестиційно-інноваційних ресурсів можливе на базі розробки інвестиційних програм розвитку та механізмів її реалізації. Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації економіки та майбутній вступ України в світові та європейські структури спонукає державу задавати параметри функціонування вітчизняних підприємств, потребує їх орієнтації на досягнення параметрів ефективності виробництва у високорозвинених країнах.

Складовим елементом механізму реалізації інвестиційних програм є механізм оцінки ефективності діяльності суб'єктів госпо-

дарювання. Кожен суб'єкт інвестування має об'єктивно оцінювати дії інших учасників та об'єкт вкладання коштів. Для держави важливо об'єктивно та своєчасно оцінювати діяльність підприємств, що є дієвим інструментом у боротьбі з тінізацією економіки.

Заключною функцією суб'єктів інвестиційної діяльності є соціальна, яка структурує й спрямовує всю господарську діяльність на досягнення соціальних результатів. Держава має формувати соціальні стандарти на законодавчому рівні (наприклад, встановлювати мінімальну оплату праці на підприємствах і в організаціях усіх форм власності та контролювати це на практиці); налагодити безконфліктний соціальний процес. На сучасному етапі законодавчо закріплюється мінімальний споживчий кошик у вартісному вимірі, але механізмів реалізації цього на підприємствах різних форм власності немає. Наприклад, у приватних ВНЗ держава не контролює встановлення, виплату заробітної плати, надання щорічних оплачуваних відпусток. Як правило, у деяких приватних ВНЗ значна частина викладачів звільняється після закінчення навчального року без надання оплачуваних відпусток. На початку року викладачі знову зараховуються на новий рік, причому тих, які демонструють правову обізнаність, не беруть на наступний рік.

Слабке забезпечення державою соціальної функції дестабілізує політичну ситуацію, дискредитує владу, результатом чого є недовіра основної маси населення до владних та ринкових структур.

Таким чином, аналіз взаємовідносин суб'єктів інвестиційної діяльності дає підстави зробити такі висновки:

- метою вдосконалення взаємовідносин інвестиційної діяльності має бути підвищення рівня життя населення;
- відносини суб'єктів господарювання мають будуватися на парних принципах свободи та відповідальності, економічної ефективності та соціальної справедливості;
- формуватися інвестиційний потенціал має на базі консенсусу безпосередніх учасників (підприємців, бізнесменів, приватних осіб тощо), які мають встановити обґрунтованість та реальність комплексу умов інвестиційної діяльності щодо забезпечення економічного зростання;
- удосконалення взаємодії суб'єктів має бути реалізовано через удосконалення їх функцій, які кожен суб'єкт повинен виконувати у процесі формування інвестиційного потенціалу;

- діяльність суб'єктів має бути у законодавчому полі, відповідальність за дотримання якого лежить не тільки на державних контролюючих органах, а й на приватних суб'єктах господарювання.

1.4. Особливості трансформації управління інвестиційною діяльністю в ринковому господарстві

Становлення управління інвестиційним процесом відбувалося разом із становленням і розвитком ринкової системи господарювання. Протягом кількох століть формувалося два підходи до управління господарським процесом. На перших етапах розвитку капіталістичної системи господарювання активним організатором, який започаткував певний порядок вкладання капіталу у виробництво, виступала держава. У XVI-XVII ст., коли ринок переживав початок свого становлення на основі нагромадження торговельного капіталу, надлишки якого можна було застосувати для розширення виробництва, держава відіграла роль регулятора торговельного балансу, яка на основі протекціоністської політики регулювала грошові потоки капіталу. Держава мала інвестувати розвиток виробництв, які стимулювали б розвиток інших та забезпечували би зайнятість населення; стимулювати розвиток освіти, що приведе до ефективного використання ресурсів і створюватиме “продуктивну людину”; забезпечувати розвиток торговельної та промислової інфраструктури, що зробить виробництво привабливим для іноземного інвестора [2, с. 12].

У часи мануфактурного капіталізму протекціонізм став заважати вільному переливу капіталів, доступу до ринків сировини, розширенню ринків збуту. Після вичерпання потенціалу розвитку меркантилізму в забезпечення економічного зростання почало формуватися виробництво, яке стало відігравати провідну роль в економічному зростанні, і разом з ним почали формуватися механізми саморегулювання.

Значний внесок у формування ринкової системи саморегулювання виробничих відносин у XVIII ст. зробив А.Сміт [70], який зробив висновок, що головною причиною багатства суспільства є

не гроші, а товар. Джерелом економічного розвитку є не просто гроші, а гроші, які виконують функцію обігу і за допомогою праці створюють нові цінності та забезпечують певний прибуток. А.Сміт докорінно змінив погляди на роль держави у суспільній системі господарювання. Держава, виконуючи функції оборони країни, забезпечення правосуддя, народної освіти, утримання громадських установ, втручається в економічні процеси тільки з метою обмеження непродуктивного споживання, а суспільне виробництво функціонує на вільній дії економічних законів, свободи конкуренції як форми реалізації інтересів “економічних людей”.

Економічне зростання, за А.Смітом, - це не тільки підвищення доходу, але й нагромадження капіталу на основі заощаджень. “Зростання ... доходу й капіталу означає зростання національного багатства” [70, с. 190]. Визнаючи, що основа суспільного багатства створюється працею, він розподіляє її на продуктивну й непродуктивну. Продуктивна праця матеріалізується в продуктах, призначених для продажу, тобто в товарах, і вона відтворює витрачений на неї капітал, а непродуктивна праця споживає дохід. У результаті сфера нематеріального виробництва належить до непродуктивної і, за А.Смітом, не бере участі у створенні національного багатства країни, а отже, її необхідно скорочувати.

Незважаючи на помилковість поділу праці на продуктивну й непродуктивну, А.Сміт зробив вагомий внесок у теорію економічного зростання на основі максимізації норми чистих інвестицій. Якщо в державі не вистачає капіталу на розширення виробництва, то невиробниче споживання заощаджень у сфері послуг для економічного зростання може бути так само згубним, як і їх недостатня кількість.

Подальший розвиток класичної доктрини спостерігається в першій половині ХІХ ст. у працях Ж.Б.Сея, Т.Мальтуса, Н.Сеніора, Д.Міля та інших, які вважали, що збагачення суспільства залежить не тільки від праці як джерела багатства й капіталів, а й від обміну й розподілу. Виробництво залежить від платоспроможності споживача. Знову предметом наукового аналізу причин економічного зростання стає економічна роль держави як чинника економічного розвитку, інвестицій, нагромадження капіталу.

Класична доктрина набуває критичного характеру в працях С.Сімонді, П.Прудона, К.Родбертуса. На думку вчених, формування капіталістичного укладу товарного виробництва зумовило виникнення соціальних проблем. Кризовий стан в економіці по-

роджується неконтрольованим нагромадженням капіталу, що призводить до звуження попиту, розшарування населення на багатих і бідних. Звідси держава мала контролювати рух капіталу і на основі регулювання розподілу національного доходу формувати ефективний попит населення.

Подальшого розвитку вчення про економічну роль держави в стимулюванні інвестиційної діяльності дістало в працях американських дослідників у XVIII-XIX ст. Це було зумовлено особливостями розвитку капіталізму у США: наявність вільних земель і, як наслідок, аграрна орієнтація виробництва; брак робочої сили, кваліфікованого управлінського персоналу; дорогі машини й устаткування, що завозилися з Європи, віддаленість ринків тощо робили інвестиційні товари недоступними для підприємців США. У цих умовах держава мала стимулювати розвиток національного виробника, сприяти впровадженню передових технологій виробництва для забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку. Наприклад, інвестиційна теорія Г.Ч.Кері була спрямована на пріоритетність загальносуспільного інтересу порівняно з індивідуальним, але це мало здійснюватися на засадах єдності всіх членів суспільства. Організуючий потенціал держави Г.Ч.Кері пропонував спрямувати на розвиток галузей, які здійснюють виробництво інвестиційних товарів, зокрема за рахунок державних коштів стимулювати розвиток науки, підготовку кадрів, створення нових машин, механізмів, розвиток державних підприємств, де проходили апробацію технічні новинки (цит. за [2, с. 50-52]).

На початку XX ст. монополістична стадія капіталізму внесла свої корективи в економічне зростання. Переливання капіталу, переміщення робочої сили, вирівнювання норми прибутку, цін на засадах вільної конкуренції унеможлиблюються. Результатом розвитку монополій стала втрата потенціалу вільної конкуренції як регулятора капіталістичного виробництва, що зумовило постійні кризи (зниження рівня виробництва, інвестицій, заробітної плати, труднощі збуту товарів, розлад капіталістичного механізму саморегулювання). Усе це знищило ілюзію щодо автоматичного встановлення рівноваги на ринку капіталів, праці, товарів. Крім того, тогочасна економічна теорія виявилась нездатною пояснити кризові явища і запропонувати рекомендації щодо їх усунення. Існували погляди, що кризи викликані окремими складовими інвестиційного процесу: банківською політикою позичкового процента,

оптимістичними чи песимістичними настроями бізнесменів, порушенням пропорцій між галузями виробництва тощо.

З огляду на це інвестиційна теорія Дж.М.Кейнса пояснює кризові явища, які зумовлюють незадовільний інвестиційний попит, дією психологічного закону - схильності до заощаджень і закону спадної граничної ефективності капіталу, що відбувається внаслідок надмірного нагромадження капіталу. Він підносить свідомий, організуючий потенціал держави на новий рівень. Держава має активно стимулювати інвестиційний процес різними методами: грошово-кредитною політикою, шляхом помірної інфляції; збільшенням кількості грошей в обігу; зниженням норми процента на державні кредитні засоби; стимулюючою системою оподаткування інвестицій; створенням системи держзамовлень; регулюванням споживчого попиту. Теорія Дж.Кейнса має протекціоністський характер, оскільки пропагує захист національної економіки від іноземних інвестицій, які можуть тільки дестабілізувати механізм саморегулювання процесу економічного зростання [71, с. 96]. Управління інвестиційним процесом у цьому разі здійснюється опосередковано, через його регулювання.

Однак з розвитком ринкової системи господарювання існуючі інвестиційні теорії не задовольняють потреб розширеного відтворення. Ця обставина змусила дослідників ефективності управління економікою враховувати нові фактори впливу на соціально-економічний розвиток. У результаті з'явилася теорія, що охоплює не тільки економічні проблеми, але й соціальні, політичні, правові, етичні тощо. Представники цього напряму інституціоналізму вважають, що соціальні інституції мають вирішальний вплив на суспільно-економічний розвиток. Основа теорії інституціоналізму - пріоритет суспільних інтересів над приватними. Це змушує державу свідомо формувати стратегію розвитку залежно від національних особливостей країни. Але інституціоналізм не має єдиної методології аналізу, тому його висновки не є системними і зводяться лише до обґрунтування окремих концепцій поведінки фірм та до аналізу складових інвестиційного клімату [2, с. 110].

Сучасне управління інвестиційним процесом будується на неокласичних теоріях, які включають у науковий аналіз особливості поведінки індивідуального інвестора у міжнародній інвестиційній діяльності, що не охоплена кейнсіанською та інституціональною теоріями*. Вони виходять із того, що головною засадою

* Докладніше ці теорії розглянуто в працях [72; 73].

розвитку суспільної економіки є вільний обіг капіталів, товарів. Синтезуючи кейнсіанські та інституціоналістські інвестиційні теорії, неокласики обґрунтовують положення про те, що міжнародний рух капіталів і товарів є взаємозамінними і взаємодоповнюючими процесами. Враховуючи теорію граничної корисності, фактори виробництва рухаються звідти, де їх гранична продуктивність є низькою, туди, де вона є високою. Гранична продуктивність капіталу визначається рівнем процентної ставки, засобів виробництва - ціною факторів виробництва, робочої сили - рівнем заробітної плати. В результаті вирівнювання товарних цін вирівнюються ціни факторів виробництва [74].

Таким чином, дослідження особливостей управління інвестиційним процесом в умовах ринку показало, що держава управляла інвестиційним процесом безпосередньо у часи становлення ринкової системи та у кризові періоди й опосередковано - через регулювання законодавчими й адміністративними механізмами. У часи стабільного економічного розвитку інвестиційна діяльність саморегулювалася механізмами ринку. В останні десятиліття, за висновками світової економічної думки, інвестиційний процес зазнає впливів, які виходять за суто економічні межі. Тому інвестиційні рішення приймаються суб'єктами господарювання вже не тільки на основі економічних параметрів, а й з урахуванням соціальних, політичних, національних, культурних чинників тощо.

На сучасному етапі розвитку економіки управління інвестиційним процесом здійснюється на глобальному рівні, поки що через регулювання. Національні суб'єкти інвестування мають навчитися управляти в часі і просторі комплексом економічних, організаційних, правових, екологічних параметрів тощо.

Суть управління інвестиційним процесом в умовах ринку, на думку зарубіжних теоретиків, полягає в управлінні цінними паперами. Метою управління є досягнення максимальної доходності при мінімальних ризиках. Суб'єктом управління виступає інвестор, об'єктом - цінні папери. Засіб управління - модель портфеля цінних паперів, за допомогою якого інвестор може вибрати оптимальний з безлічі можливих варіантів.

Аналіз особливостей управління інвестиційним процесом в умовах ринку показав, що за більш ніж 400-літню історію воно супроводжувалося теоріями, які формувалися залежно від часу, змісту, місця знаходження, етапу розвитку, конкретних ситуацій і т.ін. Але жодна інвестиційна теорія не стала вичерпною і не змогла описа-

ти характер економічних процесів так, щоб врахувати всі параметри впливу у часі й просторі. Це означає, що кожна з цих теорій була обмеженою, діяла тільки певний період, після якого вдосконалювалась, розвивалась, що продовжується і в наш час.

Як показав аналіз, теоретичною базою ринкового механізму управління інвестиційним процесом є економічні закони, що за умов гнучких механізмів відновлювали порушену економічну рівновагу: попиту й пропозиції; ефективної конкуренції, існуючою залежністю між споживанням і виробництвом; схильності до споживання чи заощаджень і т. ін. У кризові періоди держава перебирала на себе пряме управління, яке після стабілізації виробництва поверталось на саморегулюючі основи. Але аналітики не могли обґрунтовано пояснити причини і передбачити економічні кризи та надати практичні рекомендації урядам країн щодо їх недопущення надалі. Досить нагадати про велику депресію США 1929-1931 рр. та світові фінансові кризи 1989 і 1997-1998 рр., кризу у США 2001 р.

Економісти в різні проводили аналіз проблем обмеженої дії управління й саморегулювання, який був дещо обмеженим та суб'єктивним. Так, закон спадної родючості, теорія граничної корисності нових вкладень капіталу, спадної норми прибутку, невдачі ринку, держави, надмірне нагромадження тощо характеризували передусім обмеженість їх впливу на економічне зростання в умовах ринку. Крім того, обмеженість існуючих механізмів ринкового регулювання маскувалася введенням в аналіз об'єктивних економічних процесів суб'єктивних параметрів психологічного порядку (схильність до споживання, до нагромадження, пояснення дій суб'єктів інвестиційної діяльності їх психологічним настроєм тощо).

В умовах ринкової системи господарювання кожен інвестор на свій страх і ризик приймає рішення про купівлю чи продаж акцій, оцінює ту чи іншу сферу інвестиційного ринку і будує модель власного розвитку. Ефективність функціонування кожного суб'єкта оцінює ринок, де діє закон природного добору - виграє сильніший. Стабільність ринку в такому разі залежить від ефективності функціонування на макрорівні механізмів: концентрації капіталу; визначення попиту й пропозиції; ціноутворення; контролю та прогнозу інфляції; гарантування вкладів у комерційні банки; страхування інвестицій; оцінки ефективності функціонування ринку цінних паперів, інвестування; оподаткування; інформаційного

забезпечення і т. ін. Крім того, процеси глобалізації призводять до необхідності розширення сфери застосування таких механізмів до глобальних масштабів. Існуючі механізми оцінки ефективності інвестиційного процесу на макро- та мікрорівнях будуються на інформації минулого, не придатні для точного прогнозу майбутнього господарського стану. Крім того, конкуренція як спосіб виробництва доданої вартості не дає змоги оптимізувати пропорції суспільного виробництва та призводить до значних періодичних втрат інвестиційного потенціалу економіки певної держави.

Таким чином, аналіз особливостей управління інвестиційним процесом в умовах ринку дає підстави зробити такі висновки:

◆ управління інвестиційним процесом в умовах ринку, з одного боку, характеризується ринковим саморегулюванням, що забезпечується суб'єктами інвестування і спрямоване на досягнення максимальної доходності портфеля цінних паперів з мінімальними ризиками; з другого, управління базується на державному опосередкованому регулюванні інвестиційного процесу і спрямоване на забезпечення стабільності його функціонування. У періоди економічних криз держава управляла процесом інвестування безпосередньо, в стабільний період - опосередковано, через регулювання;

◆ жоден механізм управління не став вичерпним, не зміг врахувати динамічних змін у часі й просторі, а надання суб'єктам господарювання не притаманних їм властивостей не вніс якісних змін у процеси регулювання і передбачення економічних та фінансових криз, які відбуваються періодично і постійно, що призводить до великих втрат економічних ресурсів;

◆ сучасний інвестиційний процес виходить за суто економічні межі, що потребує від кожного суб'єкта інвестування ґрунтовного вивчення соціальних, культурних, національних, глобальних та інших чинників і включення їх у систему управління.

Становлення нового способу господарювання у глобальних масштабах цілком залежить від зміни світогляду правлячих еліт окремих держав, яким слід розуміти, що існуюча модель ринкового способу виробництва, рушійною силою якого є максимізація прибутку будь-яким способом, реально гальмує цивілізаційний розвиток і вимагає кардинальної реконструкції. У цьому аспекті свідоме державне управління інвестиційним процесом набуває особливої значущості, оскільки від цього залежить доля всього людства в найближчі десятиліття XXI ст.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ*

Пошуки нової моделі господарювання в Україні тривають, незважаючи на те, що на різних рівнях суспільства і держави зроблено заяви про перехід до побудови соціально орієнтованої економіки. Вибір суспільно-господарської моделі розвитку потребує наукового обґрунтування та конструктивної й кардинальної корекції, враховуючи, що термінам “соціально орієнтована” та “ринкова економіка” також властиві невизначеність і деякою мірою некоректність. Виникає запитання: “Наскільки соціально орієнтованою?” Проголошення соціальної орієнтації в СРСР для всіх громадян на засадах соціальної справедливості закінчилося його розпадом, оскільки насправді це було здійснено тільки для правлячої партійної верхівки, а не для всього народу. Крім того, термін “ринкова економіка” потребує уточнення періоду ринку - його товарної, індустріальної чи постіндустріальної стадії розвитку?

Вибір моделі господарювання передбачає врахування світового досвіду - позитивного й негативного, власного й чужого, адже недоцільно робити одні й ті самі помилки, які в сучасному трансформованому світі набувають зовсім інших ознак та наслідків. Слід осмислювати нові процеси суспільного розвитку, дослідити такі терміни і явища, як “глобалізація”, “нова економіка”, “цивілізаційна криза”. Вітчизняні вчені зазначають, що країнам і співтовариствам, які хочуть скористатися досягненнями і можливостями сучасної цивілізації, доцільно докласти максимум зусиль не для заперечення феномена глобалізації, а для якнайшвидшого включення в новий сучасний геоекономічний простір [229, с. 8]. Це цілком справедливо для тих, хто хоче скористатися перевагами глобального об'єднання ресурсів для розв'язання проблем, які вже самостійно розв'язати неможливо.

Далі буде розглянуто трансформацію інвестиційного процесу на глобальному рівні та обґрунтована необхідність і розкриті особливостей формування національного інвестиційного потенціалу.

* Глобалізація - нова якість взаємозв'язку і взаємозалежності людства, утворення наднаціональних і позанаціональних організацій, інститутів і утворень [93, с. 11].

2.1. Тенденції соціально-економічного розвитку та зміна інвестиційної парадигми на початку XXI ст.

Становлення, розвиток і трансформація інвестиційної парадигми залежить від специфіки еволюції загальної господарської системи, що зумовлює необхідність аналізу її стану та виявлення особливостей розширеного відтворення.

Світова ринкова система господарювання характеризується глобальними перетвореннями внутрішнього і зовнішнього світу, які відбуваються в конкретній державі у певний час, у певній системі виробництва матеріальних благ, їх обміном, розподілом та споживанням у взаємозв'язку або у взаємодії, або один за рахунок іншого, але в процесі конкретних взаємовідносин між людьми, організаціями, державою, суспільством. Як зазначає О.С.Панарін, поряд із глобальними інформаційними полями, які дають змогу діяти через національні кордони, у світі утворилися й інші глобальні поля, що відкривають аналогічні можливості щодо матеріальних факторів людського існування... Ми стали свідками процесу формування глобальної влади, яка, на відміну від традиційних, застосовує принципово нові дистанційні й латентні форми впливу. Людство ще не усвідомило повністю значення нових технологій впливу та їх довгострокових наслідків.

З часів американської й французької революцій XVIII ст. народи вирішували дві проблеми:

- досягнення національного суверенітету і незалежності від зовнішнього гноблення;
- встановлення демократичного контролю над власною владою, підкорення її волі виборців за конституційно-правовими нормами [75, с. 5].

На думку вченого, реальність глобального світу ставить ці завоювання під сумнів. Гарантії народів від несанкціонованого зовнішнього впливу і демократичний контроль за силами, що організують цей вплив сьогодні, не забезпечені. Тому людство стоїть перед дилемою: або воно відкриє двері у якісно нове майбутнє - або майбутнього у нього немає, оскільки майбутнє **як кількісне нагромадження параметрів і тенденцій сучасного** (виділено нами - В.М.) - неможливе [75, с. 5-6].

На сучасному етапі глобалізації ці процеси виявили нездатність людини розв'язувати проблеми сучасності без залучен-

ня іншої субстанції до цивілізаційного процесу. Господарський процес має трансцендентні риси непізнаності, що зумовлюються обмеженістю людини, її зосередженістю тільки на намаганні отримати прибуток різними способами, навіть якщо для цього необхідно розпочати війну. Пізнання трансцендентного зумовлює необхідність існування відповідних інструментів та методів, які виходять за межу свідомого у людині, потребують удосконалення не тільки розуму, а й душі [76, с. 9-26]. Це вимагає виходу за межі техніко-технологічного, економічного детермінізму, який на початку XXI ст. намагаються замінити на детермінізм інноваційний, інформаційний, інтелектуальний, що передбачає комплексне дослідження господарювання різних соціально-економічних систем та держав.

Сучасний етап розвитку світових систем господарювання характеризується складними процесами, які є головним об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Однією із найбільш актуальних проблем є дослідження впливу сучасної глобалізації на стан і розвиток світової економіки й економіки окремих держав. Вважається, що прогрес визначається глобалізацією, яка одночасно спричиняє втрату національної належності економіки, що відтепер залежить від світових процесів. Мультинаціональні компанії здатні впливати на політичні й економічні процеси більше, ніж президенти й уряди [77, с. 97]. Людство отримало новий інформаційний вимір, який поки що існує тільки в зародку, за допомогою комп'ютерних технологій він дає змогу миттєво перетворювати й передавати величезні обсяги інформації, забезпечує інтеграцію фінансових ринків, завдяки якій найбільш багата й розвинута частина людства навчилася робити гроші поза матеріальною реальністю. Незважаючи на потужні суперкомп'ютерні системи, утворений людиною світ виявився складним для її інтелектуальних можливостей і який більше не піддається ефективному передбаченню напрямів свого власного розвитку, що є важливою ознакою сучасного світу [78], а з урахуванням конкурентних принципів відносин між суб'єктами на глобальному рівні, які будуються поза високою мораллю й совістю людини, стихійно, поступово перетворюються на "зброю масового знищення душі людини" (порнографія, насильство, нігілізм, засилля аморальної реклами, інформаційний тероризм, маніпулювання свідомістю великих мас людей і т.ін.).

Важливою ознакою сучасного глобалізму є розвиток корпоративних структур, які є власниками інформаційних технологій,

що забезпечують високу ефективність виробництва, трансформують та інтенсифікують процес утворення доданої вартості. Враховуючи наведене вище, Україні, яка робить лише спроби включитись у світогосподарські процеси, слід формувати стратегію розвитку на тривалий період, що зумовлює необхідність посилити роль держави в цьому процесі [79, с. 9].

З'ясуємо, на яких засадах Україна має включатися в глобалізаційний процес, коли він почав формуватись у країнах з високим розвитком продуктивних сил, виробничих відносин, рівня життя населення, коли економіка України переживає трансформацію способу господарювання в умовах системної кризи.

Аналізу процесів глобалізації присвячено безліч досліджень, які оцінюють її у позитивному і негативному вимірі. Позитивне бачення глобалізації полягає у визначенні її як об'єктивно зумовленого процесу та нового етапу світогосподарського розвитку, який суттєво коригує національні та міжнародні стратегії, формує новий міжнародний порядок [80, с. 17]. Характеристика нової економіки потребує відповіді на запитання:

- 1) у чому суть і мета глобальної експансії високорозвинутих країн;
- 2) яка ідеологія співіснування високорозвинутих країн та країн третього і четвертого світу;
- 3) як включитись у глобальний світ економіці країни, а не бути "примусово включеною" іншими;
- 4) чи необхідно та можливо будувати вітчизняну господарську модель в умовах глобалізаційного впливу;
- 5) чи спроможна нова ефективність змінити принципи розподілу матеріальних благ та конкурентної боротьби за їх виробництво та розподіл;
- 6) чи здатна нова світова мережа Інтернет та існуючі метатехнології розв'язувати проблеми сучасності: ліквідувати розриви у рівнях розвитку різних держав; розв'язувати екологічні проблеми людства, демографічної проблеми різних народів; ліквідувати бідність, інфекційні захворювання тощо;
- 7) чи забезпечує нова економіка розробку механізму передбачення нових соціальних, економічних, біологічних та інших проблем співіснування людини;

- 8) чи застрахована нова економіка від зовнішніх неекономічних впливів, які суттєво дестабілізують сучасний економічний розвиток;
- 9) яким критеріям має відповідати “нова економіка”;
- 10) які негативні наслідки глобалізації слід враховувати при формуванні нової системи державного управління інвестиційним процесом?

На ці та інші запитання слід дати відповідь, щоб уточнити характер нових явищ та відповідним чином класифікувати їх в економічній теорії, зробити науково обґрунтований вибір і побудувати нову господарську модель в Україні.

Сучасні науковці, аналізуючи глобалізацію, констатують, що “на очах двох-трьох поколінь відбувається стиснення простору й часу в глобальних масштабах, взаємне зближення найбільш віддалених країн, народів, регіонів. Світове господарство як складний та слабкий організм, у якому завжди було **нелегко підтримувати баланс сил та інтересів** (виділено нами - В.М.), все більше нагадує неподільне глобальне ціле, в якому постійно формуються і діють різнопланові та різноспрямовані процеси” [81, с. 9].

Суть глобалізації характеризують темпи розвитку транс- та багатонаціональних компаній, кількість яких у ХХ ст. зросла із 7 тис. у 1970 р. до 24 тис. у 1995 р. У 1998 р. у світі вже нараховувалось 38 тис. транснаціональних компаній, які забезпечували поставку продукції по всьому світі майже на 6 трлн дол., що дорівнювало ВВП США у 1998 р. [81, с. 10]. Причому, як зазначається у цій публікації, зростання відбувається в умовах дедалі більшої конкуренції. Зазначимо, що швидкі темпи зростання транснаціональних корпорацій досягаються не тільки в умовах конкуренції, але як результат її дії на глобальному рівні. Причиною цього є мета глобалізації. Щоб стати конкурентоспроможною, компанії недостатньо бути багатонаціональною. Потрібно стати глобальною, тобто розширити сферу діяльності на весь світ. Метою глобальної компанії є спрямування всіх ресурсів проти її конкурентів. Для забезпечення конкуренції уже недостатньо переводити виробничі потужності туди, де можна скористатися розумом та дешевими руками, а необхідний злам бар’єрів, які перешкоджають руху людей та ідей [81, с. 10].

Для розкриття всіх особливостей глобалізації слід навести статистичні дані про дедалі більшу самодостатність постінду-

стріальних держав, які, проводячи політику нарощування економічної могутності, незважаючи на низький рівень розвитку економік держав третього світу, поширюють його до тих меж, які їм вигідні у конкурентній боротьбі. Постіндустріальні держави за рахунок високих технологій ефективно виробляють не тільки промислову, а й сільськогосподарську продукцію, що, починаючи із середини 60-х рр., призвело до зниження питомої ваги продукції країн, що розвиваються: якщо в середині 60-х рр. питома вага країн Африки у світовому виробництві пальмового масла досягала 80%, то до кінця 80-х рр. вона знизилась до 20%; арахісу - відповідно з 60-80 до 10-16% (цит. за [45, с. 37]). Така сама ситуація склалася і в конкурентній "боротьбі" на ринку сировинних природних ресурсів. У результаті економічний стан цих країн стає все гіршим, а в умовах глобалізації погіршення відбувається більш швидкими темпами.

Якщо на початку XIX ст. розрив у загальному господарському потенціалі центру та периферії не перевищував 3 рази, а за розмірами середнього доходу - тільки на 30-50%, то на кінець XX ст. цей розрив досягав від 50 до 72 разів (цит. за [45, с. 38]). Таким чином, у кінці XX ст. 1/5 людства на одному полюсі розвитку привласнювала собі у 61 раз багатств більше, ніж 1/5 на другому полюсі. При цьому до 1960 р. ця величина становила лише 30 разів. З 1985 по 1989 р. виробництво продовольства на душу населення знизилося в 94 країнах, а середні доходи на душу населення скоротилися в 40 країнах. На кінець XX ст. у 13 країнах виробляється і споживається товарів на душу населення менше, ніж 30 років тому (цит. за [45, с. 38-39]). Висновок про негативний вплив глобальних трансформацій на цивілізаційний розвиток робить Ю.Пахомов, який справедливо зазначає, що неочікуваною є обставина, яка свідчить, що глобалізація на початковому етапі сходження переживає кризу, відбувається деформація фінансово-ринкових механізмів: вироджується конкуренція; стабільному розвитку загрожує глобальна експансія спекулятивного капіталу [124, с. 10-11]. Всі ці процеси відбувалися на фоні глобалізації і зростання могутності транснаціональних корпорацій.

Проведений аналіз дає підстави зробити деякі висновки:

- метою глобалізації є не розв'язання проблем розвитку, а залучення додаткових інвестиційних ресурсів планети в конкурентну боротьбу, що призводить до зростання багатства у багатих та бідності у бідних країнах; не підвищення продуктивності праці та

її ефективності у країнах з низьким рівнем розвитку, а застосування нееквівалентного обміну шляхом ножиць цін: низькі ціни на природні ресурси, які закупаються, та високі на високотехнологічні товари, які продаються; ліквідація внутрішніх бар'єрів інших країн для вільного руху людей та їх ідей, які зазвичай переміщуються туди, де вони можуть приносити найбільші прибутки. Бар'єри знищуються тільки тоді, коли це забезпечує додаткові переваги в успішній конкурентній боротьбі. Одним із негативних явищ на міжнародних ринках, пов'язаних із глобалізацією акціонерного капіталу, крім усього іншого, є те, що акціонери та власники облігацій залишаються найбільш незахищеними, а інвестори здійснюють інвестування віртуальної економіки, особливо у країнах, що розвиваються, з нестабільними умовами [232, с. 109]. Ці процеси трансформують інвестиційну парадигму: капітал вкладається з метою швидкого отримання надприбутків на основі нееквівалентного обміну, а не розвитку засобів виробництва, технологій і робочої сили, і набуває нестійкого характеру. Інвестиційна парадигма змінюється у бік її деградації;

■ проблеми людства слід класифікувати за ступенем глобальності та можливістю їх розв'язання на регіональному та глобальному рівнях. Жодна держава світу самотійно не може вирішити проблеми: техногенного навантаження на природне довкілля, яке досягло критичних меж (руйнування озонового шару, глобальне потепління, забруднення повітря тощо), бідності, інфекційних захворювань та ін. Отже, як засіб концентрації зусиль людства на розв'язанні його проблем глобалізація, безумовно є позитивним явищем.

Таким чином, глобалізація призвела до суперечливого впливу на інвестиційну парадигму індустріальної економіки: з одного боку, посилюється деградація відтворювальної функції капіталу, з другого, - приходить усвідомлення того, що відтворення глобального навколишнього середовища можливе тільки на основі інтегративної інвестиційної взаємодії у масштабах планети.

Як включитись у глобальний світ економіці країни, а не бути "примусово включеною" іншими? Чи необхідно та можливо будувати вітчизняну господарську модель в умовах глобалізаційного впливу? Україні перш за все слід приймати науково виважені рішення про включення в ті чи інші глобальні структури. Глобалізація має створювати умови відтворення навколишнього середовища та соціально-економічного зростання. У протилежному разі гальмується входження України у світові економічні структури, а розв'язання

внутрішніх проблем має орієнтуватися на внутрішні ресурси й головне - не забезпечується захист економіки держави від пограбування сучасними транснаціональними корпораціями, які вже втратили свою національну належність і здійснюють новий переділ інформаційного та економічного світу.

На глобальному рівні в постіндустріальних країнах формується нова структура виробництва, у яких виникає й розвивається п'ятий та шостий технологічні уклади. Відбувається становлення постіндустріального суспільства, характерною ознакою якого є нова ефективність, базою якої є глобальні інформаційно-інтелектуальні технології.

Як показує аналіз статистичних даних, в економіці постіндустріального суспільства набуває розвитку тенденція до перетворення науки на безпосередню продуктивну силу, що реально позначається, наприклад, на структурі суспільного виробництва, у якій все більшу питому вагу мають високотехнологічні продукти. Становлення високотехнологічної* бази виробництва почалося наприкінці 70-х - на початку 80-х рр. у США, коли до технологічно інтенсивних відносили галузі, обсяг витрат на НДІКР яких перевищував середній рівень для обробної промисловості, що дорівнював 2,36% від доданої вартості, а до високотехнологічних - ті виробництва, де середній рівень перевищував цей показник не менш, ніж удвічі. У країнах ОЕСР було запропоновано класифікацію високотехнологічного виробництва на "наукоємні", "високого рівня", "провідні". До наукоємних виробництв відносять ті, для яких показник наукоємності перевищує 3,5%, до виробництв "високого рівня" - 3,5-8,5%, до "провідних" - більше від 8,5% [82, с. 76-77].

Сучасне високотехнологічне виробництво чітко структуризоване. Так, у країнах ЄС для сфери міжнародної торгівлі розроблена класифікація 246 високотехнологічних продуктів, що складається з восьми груп: автоматизовані верстати, системи обробки інформації та телекомунікаційні системи, електронні споживчі товари, електронні компоненти, продукція авіакосмічної промисловості, електричні й електронні прилади й устаткування, продукція хімічної промисловості. У США в класифікаторі Бюро цензів виділено 10 напрямів найбільш передових технологій: біотехнологія,

* Високі технології ґрунтуються на принципово нових знаннях. Вони створюються і застосовуються для виготовлення і постачання продукції з високим рівнем наукоємності, що відповідає певному переліку в структурі світового товарного ринку і пріоритетам науково-технічної й інноваційної політики розвинутих країн [82, с. 77].

технологія на основі знань у сфері наук про життя, оптоелектроніка, комп'ютери й телекомунікації, електроніка, комп'ютеризовані виробництва, нові матеріали, авіакосмічні технології, озброєння, ядерна технологія.

У статистичній звітності країн ОЕСР галузі промисловості розподіляються за показником наукоємності на чотири групи:

- високотехнологічні: повітряні й космічні літальні апарати; виробництво комп'ютерів та офісного устаткування; радіо-телевізійне і комунікаційне обладнання; медичні, точні й оптичні інструменти; фармацевтична;
- середньо-високотехнологічні: електричні машини й апарати; моторні засоби пересування; хімікалії, за винятком фармацевтичних; залізничне і транспортне обладнання; машинобудування й обладнання;
- середньо-низькотехнологічні: очищені нафтопродукти і ядерне паливо; гумові й пластмасові вироби; інші неметалічні мінеральні продукти; будівництво і відновлення суден і теплоходів; базові метали; виготовлення металевих виробів, крім машинобудування й обладнання;
- низькотехнологічні: виробництво і переробка; продукція з деревини і корку; целюлоза, папір, паперові вироби, поліграфія; продовольчі продукти, напої та тютюн; текстиль, текстильні вироби, шкіра і взуття [82, с. 77].

Аналізуючи ці класифікатори високотехнологічної продукції, слід, по-перше, зазначити, що всі вони належать до вдосконалення засобів праці та предметів споживання, крім одного, що застосовується в США: технології на основі знань у сфері наук про життя, що безпосередньо належить до людини. Але не виділяється продукція, спрямована на відтворення екологічного середовища цільового спрямування (очищення забрудненого повітря, води, переробки відходів людської діяльності і т.ін.). Все це свідчить про те, що триває дія економіко-технологічного детермінізму, але у формі високих технологій, причому, як і раніше, незважаючи на граничні навантаження очисної здатності природи та поглиблюючи соціальні проблеми світу.

По-друге, на думку деяких науковців, формується новий характер праці. Як підкреслюють російські автори, інформаційні технології змінюють характер праці, яка набуває творчого, внутрішньо вільного характеру. Її результати вже принципово не відчу-

жуються від працівника, а засоби виробництва цей працівник тримає в голові й пам'яті свого комп'ютера [78]. Але змінюється не тільки характер праці, але й методи і механізми примусу до високоінтелектуальної праці та перерозподілу доданої вартості, оскільки не тільки працівник, а й цілі держави у новій економіці підпорядковуються новому економічному порядку, який почав формуватися у світі. Результати праці не відчужуються тільки від тих суб'єктів, які є розробником метатехнологій. Усі інші суб'єкти не можуть розраховувати на те, що їх технології не тільки забезпечуватимуть матеріальну вигоду, а й здатні управляти ситуацією, моделювати її за власним бажанням.

По-третє, змінюється продуктивна сила економіки, якою стає, на думку деяких авторів, добування та використання нових знань, а економіка перетворюється на “знаннєво інтенсивну”, “невагому” [83]. Знання стали головним фактором формування нової економіки, оскільки систематизовані дані змінюють образ сучасного світу. Підтвердженням цього є лавиноподібна капіталізація. Вартість компанії Yahoo виросла за 2000-2002 рр. з 400 млн до 5 млрд дол. Автор зазначає, що це - суто ринкова оцінка винятково великого обсягу знань, накопичених компанією: його не можна побачити буквально, але він є основою надзвичайно високих прибутків [77, с. 97-98]. Аналізуючи далі суть ринкової економіки, автор робить висновки, що можна прогнозувати зміну форм і характеру дії чинних економічних законів, що їй притаманний об'єднующий характер - ніщо не може існувати автономно; нова економіка спричиняє ліквідацію географічних і національних кордонів економічного простору, робиться оптимістичний висновок про те, що Інтернет формує якісно нове громадянське суспільство [77, с. 99-101]. Формується інформаційне суспільство як рамкова форма нової економіки, що зумовлює необхідність створення в Україні електронного уряду* інформаційно-комунікаційна інфраструктура держави в цілому, метою якого є забезпечення взаємодії громадян та державних установ і організацій задля надання їм послуг як платникам податків [77, с. 102-103].

* Наша позиція щодо можливості створення електронного уряду в Україні базується на тому, що не можна організувати нове утворення, яке, очевидно, не має суб'єкт-суб'єктного характеру, не розв'язавши існуючі соціально-економічні проблеми. Застосування технічних можливостей мережі Інтернет для зв'язку в режимі реального часу між відповідальними особами в уряді та платниками податків є ефективним. З організацією електронного уряду виникає реальна небезпека зняття персональної відповідальності урядовців перед громадянами України за соціальний стан у державі.

По-четверте, змінюється ефективність нових технологій. Російські автори зазначають, що їх ефективність настільки висока, що вони, як правило, не випускаються на відкриті ринки, а продаються і купуються переважно в середині транснаціональних корпорацій. Отже, ринки високих технологій мають не просто керований, а, по суті, внутрішній характер для великих суб'єктів світової економіки та контролюється ними не стільки комерційними, скільки більш жорсткими - організаційними технологіями. Тому вони формують характер міжнародного поділу праці та відповідну ієрархію політичного впливу різних країн. Найефективнішим виявилось не вдосконалення матеріального виробництва та управління, а вплив на масову свідомість. Висока економічна ефективність стала можливою не тому, що за метатехнологіями випускаються нові товари, а тому, що нові технології дають можливість спочатку впливати на масову свідомість, а потім, під її сформовані моделі, просувати свій товар [78]. Висока ефективність нових технологій в умовах загострення конкуренції на глобальному рівні змінює характер економічної могутності. В інформаційно-інтелектуальній економіці вирішальну роль відіграє той, хто володіє новими технологічними принципами, базами даних, має алгоритми обробки величезних масивів інформації та застосування її у виробничих, бізнесових, соціально-економічних процесах. Специфіка такої ефективності полягає в тому, що утворюються "технологічні піраміди", на вершині яких перебувають розробники нових технологічних принципів, які повністю контролюють і самостійно формують напрями реалізації свого продукту.

Становлення інформаційно-інтелектуальної економіки характеризується швидким розвитком мережі Інтернет, що стало явищем глобального масштабу. Інтелектуальні ресурси людини використовуються з найбільшою ефективністю через розвиток комп'ютерів нового покоління, які виконують трильйони операцій за секунду, що дає змогу перейти до управління різними процесами в режимі реального часу на основі вчасної, повної та об'єктивної інформації, застосування технологій на випередження.

Вартість інтелектуального ресурсу сучасного розвинутого суспільства, за експертними оцінками, перевищує вартість основних фондів традиційних галузей індустрії [39, с. 33-34], а приріст ВВП у високорозвинутих країнах на 85-90%, в основному, забезпечується виробництвом та експортом наукоємної продукції [84, с. 112].

По-п'яте, гроші поступово втрачають функцію загального еквіваленту у зв'язку зі своєю мінливістю та нестабільністю валютних курсів та процентних ставок. Натомість її починають виконувати метатехнології, які завжди стабільні. Вони не зменшуються після передачі їх іншим господарським суб'єктам, які не втрачають права володіння ними. Метатехнології є джерелом нескінченних відтворювальних ресурсів на відміну від грошей. Крім того, вони мають ще одну важливу властивість - власну продуктивність [78]. Російські автори вважають, що метатехнології є логічним завершенням нового явища - формування нового загального еквівалента: в обмін на доступ до якісно більшої ефективності ринку суб'єкт господарювання свідомо чи (як правило) несвідомо віддає не тільки гроші, а й потенційну можливість тотального та оперативного контролю не тільки комерційної, а й усієї діяльності, довільного та багатостороннього впливу на неї, оскільки саме по собі володіння передовою технологією не гарантує успіху в конкуренції. Таким чином, метатехнології стають "життєвим середовищем" суб'єктів комерційної діяльності, багато у чому підмінюють і замінюють старі її правила й атрибути [78]. У цих умовах в Україні є два шляхи включення у світові метатехнологічні процеси: стати ланкою у відповідній мережі, яка свідомо віддає частину своїх повноважень, чи сформуванню своєї мережі і керувати нею.

По-шосте, нова економіка висуває найбільш впливових суб'єктів сучасної світової інвестиційної системи - власників організаційних та дослідницьких технологій, які найбільше контролюють ринки своєї продукції та практично позбавлені зовнішньої конкуренції. Отже, нова економіка формує нових монополістів, які тотально контролюють весь ринок сучасних товарів, що свідчить про втрату ліберального впливу на суспільне виробництво, трансформує зміст сучасного господарювання, який неоднозначно характеризує життєздатність та прогресивність системи, що народжується.

По-сьоме, монополізація метатехнологій є безперспективною, може забезпечити тільки тимчасовий ефект, який створює ілюзію всемогутності, розвиток за рахунок нових технологічних алгоритмів протягом тривалого історичного часу має перспективу в тому разі, якщо їх результати поширюються на все людство, а не на окрему еліту "золотого мільярду". В умовах глобалізації, як зазначають російські автори, тривалий і стабільний розвиток в об'єднаному комунікаціями світі може бути тільки загальним [78].

Безумовно, що наведені аргументи є досить вагомими для характеристики властивостей сучасного інноваційно-інвестиційного розвитку, який є результатом глобалізаційних інформаційно-технологічних процесів. Але відомо, що спосіб виробництва характеризується не тільки розвитком продуктивних сил, а й системою виробничих відносин. На даному етапі ще не розроблено теоретичних основ становлення нових виробничих відносин критеріїв, показників, міри, досягнення яких може давати право робити стратегічні висновки про народження дійсно нової економіки, а стверджувати про нове в техніці, інформації, інноваціях, про нову ефективність, тоді як виробничі відносини між високорозвинутими державами та іншим світом залишаються незмінними вже протягом століть. Суперечності сучасного етапу глобалізації інвестиційного процесу виявляються в тому, що засоби виробництва стрімко розвиваються, підвищуючи ефективність застосування інвестиційних ресурсів, а виробничі відносини не змінюються, і більше того - деградують.

Чи спроможна нова ефективність змінити принципи розподілу матеріальних благ та конкурентної боротьби за їх виробництво та розподіл? Позиція автора щодо цього ґрунтується на тому, що зміна принципів розподілу матеріальних благ у сучасному цивілізаційному вимірі неможлива суто економічними засобами - шляхом підвищення ефективності виробництва, навіть появи нових джерел енергії, оскільки немає ні теоретичних, ні практичних науково обґрунтованих теорій, які б визначили та встановили вірогідність переходу на еквівалентні відносини суб'єктів інвестиційної діяльності. Для цього необхідна зміна способу господарювання людини, в основі якої лежить виробництво, розподіл та перерозподіл доданої вартості на еквівалентних засадах. Отже, нова ефективність свідчить лише про вдосконалення систем управління виробництвом матеріальних благ, що утворює матеріально-технічну та технологічну базу справді нової економіки.

Чи здатна нова світова мережа Інтернет та існуючі метатехнології розв'язувати проблеми сучасності: ліквідувати розриви у рівнях розвитку різних держав; розв'язувати екологічні проблеми людства, демографічні проблеми різних народів; подолати бідність, інфекційні захворювання тощо? Відповідаючи на ці запитання, слід навести такі аргументи. За допомогою нової обчислювальної техніки не можна розв'язати проблеми сучасності, що з'являються, оскільки устрій сучасної ринкової системи господа-

рювання побудовано на конкуренції, орієнтованій на перемогу в економічній боротьбі за ринки збуту, нові ресурси, кваліфіковану дешеву робочу силу тощо. Мета ж ліквідації нерівності у розвитку різних народів просто не стоїть перед сучасними інформаційними технологіями, оскільки поява найпотужніших комп'ютерів неспроможна розв'язати гострі проблеми сучасності, адже існуючі програми не призначені для цього та потребують зовсім іншого глобального механізму. У кращому разі ця система може у майбутньому швидко ідентифікувати ту чи іншу проблему та інформувати про її появу світову громадськість у режимі реального часу, або на основі нових метасоціальних технологій прогнозувати можливість появи таких проблем. Світова мережа Інтернет може вже сьогодні фіксувати проблеми й реагувати на них у режимі реального часу, що на рівні окремих корпорацій уже застосовується.

Сучасні технології проведення наукових досліджень не здатні ефективно визначати пріоритетні їх напрями та розв'язувати важливі наукові проблеми. Це стосується передусім знаходження та застосування нових джерел енергії у виробничій діяльності людини. Невичерпні інформаційні ресурси ще не розв'язали основної проблеми - знаходження екологічно чистої, безпечної для існування людини енергії. Більше того, монополізація метатехнологій, як зазначалося, призводить до обмеження їх поширення в просторі. Можна поставити запитання: "Чому метатехнології при новому характері поширення не можуть застосовуватися для підвищення загальної ефективності виробництва?" Відповідь проста: "Тому, що існує конкуренція, яка перешкоджає отриманню конкурентом нового інструменту підвищення ефективності виробництва". Поки що у світі немає консолідованого механізму виявлення проблем та їх інтегративного розв'язання всім людством. До того ж застарілі технології, які вже не застосовуються у західних країнах, активно пропонуються країнам, що розвиваються. Так, в Україні західні партнери намагаються будувати заводи зі спалювання відходів життєдіяльності людини, тим часом як у високорозвинутих країнах вони не застосовуються для переробки відходів та замінюються новими, екологічно безпечнішими. Крім того, проблема утилізації відходів досі ще не розв'язана світовою наукою. Мабуть, вона розв'язується в зовсім іншій площині, яка поки що залишається недослідженою або ігнорується ринковою парадигмою розвитку.

Чи забезпечує нова економіка розробку механізму передбачення нових соціальних, економічних, біологічних та інших проблем існування людини? Чи застрахована ця економіка від зовнішніх неекономічних впливів, які суттєво дестабілізують сучасний економічний розвиток? Існуючі механізми передбачення проблем не є загальновідомими та широкоживаними, які мали б стати обмежувальними факторами людської діяльності у світі. Світові проблеми сучасності прогнозувалися ще у ХХ ст. На різних рівнях у колективних та індивідуальних прогнозах були попередження про погіршення стану навколишнього середовища (наприклад, дослідження і попередження Римського клубу), глобальне потепління, забруднення повітря, води, знищення лісів, зникнення цілих екологічних систем тощо. Але ці прогнози не стали для різних держав стримувальними факторами, які б впливали б на їх виробничу діяльність. Наприклад, США не підписали Кіотський протокол про обмеження шкідливих викидів в атмосферу. Тільки тоді, коли настає критична межа (правда, вчасно встановити її часто буває неможливо), країни приймають рішення про зменшення або про повне припинення екологічно шкідливої діяльності. Так було із випробовуванням ядерного зброї у повітрі, під водою та під землею. Коли у 60-х рр. ХХ ст. радіація на планеті піднялася до небезпечного рівня, країни, які володіли ядерною зброєю, підписали угоду про заборону випробовування ядерної зброї, що до цього часу виконується.

Сучасний інвестиційний процес не застрахований від неекономічного впливу (недбало кинута фраза кимось із політиків на світовому рівні або їх заяви можуть дестабілізувати фінансовий ринок), оскільки не існує ефективного механізму захисту від них.

Цілком очевидно, що більш конкретна відповідь на поставлені запитання потребує окремого наукового дослідження, але з викладеного вище можна зробити висновок, що нові явища, які відбуваються в процесі інвестування, можна класифікувати як трансформацію продуктивних сил, яка не призводить до змін виробничих відносин індустріальної та постіндустріальної економіки, що не дає підстав класифікувати їх як нову економіку. Відбувається формування техніко-технологічних, інтелектуально-інформаційних засад нової економіки та нових рушійних сил інвестиційного процесу.

Яким критеріям має відповідати “нова економіка”? Сучасні вчені, аналізуючи нові явища розвитку продуктивних сил, “підга-

няють” їх нові властивості під новий термін, не замислюючись над тим, що собою має становити “нова економіка”. В умовах глобалізації термін “нова економіка” потребує ґрунтовного теоретичного осмислення та розробки відповідних критеріїв, показників, механізмів, що не є предметом цього дослідження, тому ми спинимося лише на найбільш загальних питаннях, чому має відповідати “нова економіка”. Проведений вище аналіз дає підстави для висновку, що вона має відповідати:

- новим цінностям особистості та суспільства, які були б покладені в основу нового способу виробництва матеріальних благ;
- новій матеріально-технічній базі, яка ґрунтувалася б на застосуванні нової, екологічно чистої, дешевої та невичерпної енергії, достатньої для розв’язання проблем існування людини на планеті Земля;
- позитивному впливу на довкілля;
- новим відносинам між суб’єктами інвестиційної діяльності, в основу яких має бути покладена трансформація механізму виробництва та розподілу доданої вартості, воно має бути еквівалентним та соціально справедливим;
- новому господарському механізмові з новою рушійною силою, достатньою для стимулювання виробничої діяльності суб’єктів, що гарантував би безкризовий розвиток економіки та суспільства;
- новим результатам господарської діяльності на глобальному рівні: ліквідації негативного впливу людської діяльності на природу; запровадженню еквівалентних відносин між державами; заміні конкурентних відносин між людьми на відносини взаємодопомоги і т.ін.

Звичайно, формуючи систему державного управління інвестиційним процесом, слід враховувати вимоги, яким має відповідати “нова економіка”, без чого побудова нового способу господарювання буде неможливою.

Побудова системи державного управління потребує також урахування негативних наслідків глобалізації на сучасний цивілізаційний розвиток. Дослідники констатують, що “результатом сучасної трансформації є бідність, катастрофічне розділення суспільства, небувале зростання злочинності”, проблеми пенсіонерів, інвалідів, безробітних, біженців, переселенців, занепад науки, освіти, подальше здичавіння населення. Глобалізм прийшов до нас

тільки із злом, глобальним злом. Бездумна гонитва за матеріальним благом, насильство, вандалізм, демонстративне багатство, зубожіння, духовна порожнеча, безвихідь, злочинність, безробіття. Глобалізм несе в собі глобальне рабство людини перед комп'ютерною мережею, золотим тільцем, сексом, віртуалізацією економічного простору і цілком реальним рабством. “Великий поворот в історії завжди передував повороту в свідомості. Виживання і розвиток людства все більше залежить від його здатності до глибокої духовної реформи” [86, с. 26]. “Ми гостро відчуваємо потребу в новій філософії історії, критичній оцінці своїх власних знань, висновків, умінні прогнозувати майбутнє” [87, с. 27]. Ці та інші думки, які негативно оцінюють наслідки глобалізації, теж мають під собою певну основу, тому їх слід врахувати при побудові нового способу господарювання в Україні.

Російські автори досить критично оцінюють сучасні проблеми глобалізації інвестиційної діяльності, характеризуючи сучасний світ у його жорсткій економічній реальності, яка не залишає ілюзій відносно вільної конкуренції, свободи та рівності для всіх. Цей світ промислово-фінансової еліти, яка управляє світовим економічним порядком, автори називають глобальною пасткою для всієї постіндустріальної цивілізації [88, с. 10]. Глобальну небезпеку усвідомлюють і лідери світової політики. “Сьогодні ми живемо посередині всесвітньої революції”, - констатував Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос - Галі. Планета затиснена в лещатах двох найпотужніших протидіючих сил - глобалізації і дезінтеграції... Історія показує, що захоплені революційними перетвореннями рідко розуміють їх кінцевий смисл [цит. за 88, с. 52].

Негативні явища глобалізації економісти класифікують по-різному: проблеми, суперечності, кризи, катастрофи. Найбільш радикальна характеристика проблем сучасності виражається у понятті “глобальна катастрофа” [90]. Ми характеризуємо проблеми сучасності як загальну цивілізаційну кризу (яка в деяких країнах перетворюється у гуманітарну катастрофу), вихід з якої можливий двома шляхами. Перший - наукове осмислення суперечливих процесів розвитку людства, прогнозування проблем та розробка програм запобігання їм і їх ліквідації, другий - цивілізаційне зростання методом спроб і помилок, що в умовах зростання впливу інтелектуально-інформаційних процесів на глобальне виробництво матеріальних благ може призвести до антагоністичних суперечностей і, зрештою, до глобальної цивілізаційної катастрофи.

Ця криза називається загальною тому, що сьогодні жодна з існуючих господарських моделей неспроможна адекватно відповісти на виклики сучасності: глобальна екологічна криза - досягнення критичного техногенного навантаження на природу*; глобальна соціальна криза - існування "золотого мільярда" та світової периферії близько 5 млрд населення землі; глобальна мотиваційна криза - рушійна сила ринкової економіки - прибуток зазнає деструктивних трансформацій; глобальна демографічна криза - стрімке зростання чисельності населення світу в умовах зростаючої бідності. Ці та інші неназвані тут проблеми потребують негайного розв'язання.

Становлення нового світового соціального порядку супроводжується збільшенням кількості проблем, які переростають у протиріччя та антагонізми. Це підтверджується подіями глобального порядку у кінці ХХ й на початку ХХІ ст. Хоча ці різні події відбувалися в різних частинах світу та в різних століттях, проте їх взаємозв'язок очевидний.

Після розпаду СРСР з'явилася ілюзія перемоги однієї господарської системи над іншою у холодній війні, яка за результатами не поступається традиційним війнам. США стали уособленням однополюсного світу, глобальним арбітром, центром домінування. Інтереси "третього світу", які завжди ідентифікувались із СРСР на міжнародній арені, втратили суб'єкта, який їх відстоював. Це не могло тривати довго, і натомість з'явилися нові суб'єкти міжнародних відносин. Модель міжнародних відносин, що нав'язується світовим центром домінування, не визнана світовою спільнотою єдиною можливою та активно заперечується представниками "третього світу", причому вже силовими аргументами [91, с. 41]. Російські автори підкреслюють, що держави і військові блоки перестали бути єдиними суб'єктами міжнародної політики, які монополювали вплив на світовий порядок. Новий світовий порядок уже із самого початку існування продемонстрував свої наслідки. На світовій арені, крім світової еліти як самостійної політичної та економічної сили, з'явилась нова, радикально налаштована та воєнізована неформальна група, яку неможливо ідентифікувати з будь-якою державою. Події 11 вересня 2001 р. започаткували відлік часу, який перевів світ у новий вимір. Метатехнології породили не тільки віртуальну економіку, а й віртуальних суб'єктів світової політики, дії яких, однак, мають настільки реальний характер, якого досі не осмислили ні світові, ні вітчизняні еліти.

* Перефразуючи відомий вислів, можна сказати: "Не можна чекати милості від природи після того, що людина з нею зробила!"(авт.).

Загальна цивілізаційна криза зумовлена чинником, який діє протягом усього часу існування людства - це тоталітаризм у різних його формах - капіталізму, імперіалізму, комунізму тощо. У кінці ХХ і на початку ХХІ ст. тоталітаризм трансформувався і з'явився у формі нового явища - світового тероризму. Головною властивістю тоталітаризму, як засвідчила історія людського розвитку, є соціальна нерівність, яка стала рушійною силою світового тероризму.

Проведений аналіз тенденцій сучасного соціально-економічного розвитку дає підстави для висновку, що глобальні інвестиційні потоки зазнають дестабілізуючого впливу, головним чинником якого є нееквівалентний обмін між державами та порушення принципів цивілізаційних відносин між людьми в межах держав. У результаті на початку ХХІ ст. жодна держава світу не може гарантувати надійність вкладень капіталів, які можуть бути втрачені у будь-який час. За повідомленнями різних інформаційних джерел, втрати США від терористичних атак 11 вересня 2001 р. сягають сотень мільярдів доларів, але вартісними показниками не можна оцінити інші втрати - спокою людей у різних країнах (США, Росія, Ізраїль, Афганістан, Ірак тощо).

Дестабілізація соціально-економічного розвитку на сучасному етапі зумовлена загальною кризою ліберальної моделі господарювання, суть якої полягає в тому, що всі роки існування капіталістичної системи людина виховувалась у дусі індивідуалізму та матеріального благополуччя на принципах: безмежні потреби - обмежені ресурси їх задоволення; основний спосіб їх забезпечення - конкурентна боротьба. Наслідки функціонування ліберальної моделі свідчать про те, що західна парадигма як база нового світового економічного порядку не тільки не може бути нав'язана всьому світу, а й сам західний світ не може розвиватися за цією моделлю. Стає очевидним, що стара методологічна база, на основі якої формувались моделі для ідентифікації та оцінки процесів суспільного розвитку, потребує повної трансформації та зумовлює необхідність формування нових "соціокультурних матриць та концептуальних схем сприйняття реальності" [91, с. 55].

Сьогодні автори активно досліджують проблеми сучасного розвитку й констатують, що світова парадигма прогресу "має нерозв'язувані в рамках звичайної еволюції протиріччя" [41, с. 60]*:

* У дужках подано коментар та додаткові аргументи автора парадигми прогресу В.М.Гейця щодо глибини суперечностей розвитку на перспективу [4, с. 73].

- ◆ при розв'язуванні системних криз... відсутні структури більш високої ієрархії, здатні їх подолати (**оскільки таких структур зазвичай просто немає** (виділено нами - *В.М.*), то потрібна альтернативна система організації технологічного й суспільного прогресу, яка зачіпає докорінні інтереси країн-лідерів, що глибоко суперечить їх інтересам, спрямованим на збереження існуючого статус-кво - *В.Г.*);
- ◆ антропогенні навантаження досягли об'єктивної межі й подальший розвиток економіки ... втрачає смисл, вони вже не ведуть до розширення життєвого середовища (результатом цього є протистояння в боротьбі за ресурси та середовище буття між тими, хто попереду, і тими, хто відстає, позбавляючи останніх ресурсів не тільки розвитку, але й частки самого існування - *В.Г.*);
- ◆ більша частина людства перетворюється на "небезпечний клас" (який "втрачає все, у тому числі й свою культурну спадщину, що небезпечно тепер для всього людства, оскільки викликає не лише його природне протистояння, але й... монізує життя, позбавляючи його розмаїття, а значить, і внутрішніх ресурсів та стимулів для розвитку - *В.Г.*);
- ◆ глобалізація підриває роль держави, за певних умов може призвести до антиглобальної революції під керівництвом держави (сьогодні про це вже варто вести мову як про реальність. Тому регіоналізація розвитку в подальшому може набути такого ж самого глобального характеру, а отже, призведе до протистояння зі сценарієм розвитку глобальних процесів - *В.Г.*);
- ◆ ... людина входить у протиріччя зі своєю природою (це означає, що її поведінка буде непередбачуваною для майбутнього - *В.Г.*);
- ◆ спостерігається структурна криза акумуляції капіталу, що робить безглуздим підприємництво (на сьогодні ... маса населення не орієнтується на розвиток підприємництва, а задовольняє свої потреби шляхом нелегальної діяльності - наркобізнесу, протизаконної торгівлі зброєю, проституції, пограбуваннями та інші вади людства, ... кількість яких зрос-

тає, особливо в тих країнах, які не входять до “золотого мільярда” - В.Г.).

У цих умовах автори сподіваються, що нове інформаційне суспільство з новою продуктивністю праці здатне породити й нові відносини, аналогічно промисловій революції XVIII-XIX ст. Однак на сучасному етапі такі зміни не спостерігаються [4, с.74].

Отже, закономірно виникає запитання: чи можливо сучасними методами науки, зусиллями окремих видатних осіб, шляхом вжиття організаційних державних заходів вирішити проблеми, які виникли на початку XXI ст.? Сподівання на прибуток як головну рушійну силу підвищення ефективності виробництва, як уже зазначалося, є марними. Великі надії прихильники лібералізації покладали на конкуренцію як на панацею від усіх соціально-економічних негараздів. Але й цей інструмент задоволення сучасних суспільних потреб виявився неефективним. Надія на інші механізми, в тому числі й на інноваційно-інвестиційні, теж примарна, оскільки не виходить за межі існуючих засобів, які передбачають тільки зусилля самої людини, її винахідливість, підприємливість, здатність до ризику тощо [92, с. 104-105].

Слід зазначити, що людство вже тривалий час шукає глобальні механізми розв’язання проблем людини. Наприклад, починаючи з 1970 рр., намагалися розв’язати проблему глобальної нерівності Бреттон-Вудські міжнародні фінансові інститути, які розробляли моделі оздоровлення економічного та соціального життя найбідніших країн, причому передбачалося, що розвинуті країни у своїй політиці стосовно третього світу дотримуватимуться наднаціональних рекомендацій. Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ) здійснювали реструктуризацію та списання боргів найбідніших країн. Останній проголосив стратегію “перерозподілу за рахунок зростання”, якою передбачав вплив капіталів з багатих країн до бідних у глобальному масштабі та глобальне регулювання. Однак, як зазначають російські дослідники, реальна ефективність глобального регулювання бідності була незначною. Причину цього згадані автори вбачають у недостатній увазі, що приділяється фінансовим аспектам цієї глобальної проблеми [93, с. 34]. Ми вважаємо, що основна причина низької ефективності наднаціонального регулювання полягає в тому, що перелив капіталу відбувається в умовах глобальної конкуренції та про-

довження дії фінансового детермінізму. Ці заходи не призвели до скорочення розриву між багатими та бідними країнами.

Вихід із цієї глобальної кризи автори вбачають різні. Це: застосуванні цілісно-системного методу, який дасть можливість “створити такий понятійний апарат, за допомогою якого можна з’ясувати всю сутність того, що існує, й точно передбачити те, що буде” [90, с. 16-17]; використанні можливостей глобалізації з її високими технологіями; десять шляхів запобігання утворенню суспільства 20:80* на основі демократизації Європейського Союзу, Європейського економічного механізму, побудови Європейського громадянського суспільства [88, с. 315] і т.ін. Ці пропозиції об’єднує те, що всі вони орієнтуються на розум, здоровий глузд людини, тобто на саму людину.

Проте проблеми, що виникають і перетворюються на антагонізми, виходять за межі можливостей людини економічної. Людина вже довела свою неспроможність та апокаліптичність виробничої діяльності, в основі якої - абсолютизація прибутку як головної рушійної сили ринкової системи господарювання. Сучасний народ обтяжений у своїй свідомості мірками матеріалізму ціннісних орієнтирів. Глобальна техносферизація мислення, псевдоекономічне цілепокладання, за яким будується життя, знижує найголовніше - здатність народу нести свою людську місію і гідність [94, с. 81]. Необхідно звернути увагу на те, що весь історичний процес розвитку людства будується на боротьбі ідей, причому суттєвим у цьому разі є їх постійна ротація на досить короткому (в історичному аспекті) інтервалі часу. Це справляє враження їх еволюційного розвитку, який є не що інше, як гарячковий пошук людиноутворюючих базових сутностей, що здійснює нескінченні спроби будівництва “справедливого” суспільного устрою, по суті, є не що інше, як будівництво Вавилонської вежі [94, с. 82-83].

Звідси теоретичне розв’язання глобальних проблем людства пов’язане з включенням у науковий аналіз *людини духовно-моральної*, а в практичному - в поверненні людини до її найважливішої якості, що відрізняє її від тваринного світу, - можливості усвідом-

* За концепцією найбагатших людей світу, в XXI ст. для забезпечення потреб фінансової еліти потрібно буде 20% від існуючої робочої сили, а інші 80% потрібно буде підтримувати у відносно доброму психологічному стані [88, с. 20-21].

лювати своє призначення на Землі, свою духовну свободу у процесі суспільного співжиття, наповнювати своє існування Єдиною Сутністю буття.

Якщо держава залишиться у вимірі практично існуючих механізмів управління суспільно-економічними процесами, то вирішення поставлених проблем в умовах глобалізації економіки набуде характеру безконечних змін урядів, що вже демонструє історія існування нашої незалежної держави, без кардинальної зміни життя на краще основної маси населення. Це буде основним дестабілізуючим фактором, що набуватиме агресивної політичної форми, яка, однак, теж не є засобом вирішення нагальних питань сьогодення. Це зумовлює високу відповідальність держави за формування сучасної моделі цивілізаційного розвитку, потребує від неї застосування нових механізмів розв'язання проблем сучасності.

Таким чином, аналіз тенденцій соціально-економічного світового розвитку дає підстави зробити висновок про те, що глобалізація та її основний інструмент - інформаційні мережі докорінно змінили світову економіку, якій можна дати таку характеристику:

- ◆ метою глобалізації є не розв'язання проблем розвитку, а залучення додаткових інвестиційних ресурсів планети в світову конкурентну боротьбу;
- ◆ утворений людиною світ, незважаючи на потужні суперкомп'ютерні системи, виявився складним для її інтелектуальних можливостей і, більше не піддається ефективному передбаченню напрямів власного розвитку і поступово перетворюється на "зброю масового знищення душі людини";
- ◆ зріс вплив транс- та багатонаціональних компаній, які здатні впливати на політичні й економічні процеси більше, ніж президенти й уряди;
- ◆ глобалізація призвела до суперечливого впливу на інвестиційну парадигму індустриальної економіки: з одного боку, зумовила глобальну екологічну кризу, глобальну соціальну кризу, глобальну мотиваційну кризу, глобальну демографічну кризу, з другого - жодна держава світу самостійно не може вирішити проблеми техногенного навантаження на природу.

не довкілля, яке досягло критичних меж (руйнування озонового шару, глобальне потепління, забруднення повітря тощо), бідності, інфекційних захворювань та ін. Отже, як засіб концентрації зусиль людства на розв'язанні його проблем, глобалізація є позитивним явищем;

- ◆ людина вже довела свою неспроможність та апокаліптичність виробничої діяльності, в основі якої є абсолютизація прибутку як головної рушійної сили ринкової системи господарювання. Звідси майбутнє як кількісне нагромадження параметрів і тенденцій сучасного неможливе. Це вимагає виходу за межі техніко-технологічного, економічного детермінізму, який на початку XXI ст. намагаються замінити на детермінізм інноваційний, інформаційний, інтелектуальний, що призводить до зростання багатства у багатих та бідності у бідних країнах.
- ◆ розв'язання глобальних проблем людства пов'язане з включенням у науковий аналіз *людини духовно-моральної*, а в практичному - в поверненні людини до її найважливішої якості, що відрізняє її від тваринного світу, - можливості усвідомлювати своє призначення на Землі, свою духовну свободу у процесі суспільного співжиття, наповнювати своє існування Єдиною Сутністю буття.

Завдання держави щодо пошуку ефективних форм людського життя у перехідному періоді полягає в тому, щоб включитись у глобальний світ економіці країни, а не бути "примусово включеною" іншими, вивільнити людину від тваринної боротьби за своє існування, включити у механізм оцінки ефективності господарської діяльності критерії добра, совісті, співчуття до слабшого та ін. Основною метою держави є забезпечення повноти людського існування, що можливо тільки на основі єдиного смислу буття, що полягає в об'єднанні духовного і матеріального, небесного і земного [95, с. 293].

Характер глобальної трансформації докорінним чином залежить від трансформації інвестиційного процесу, а глобалізація, насамперед, характеризується глобалізацією інвестиційної діяльності. Особливості трансформації інвестиційного процесу в умовах глобалізації будуть розглянуті далі.

2.2. Вплив глобалізації на державне управління інвестиційним процесом

У вітчизняній економічній літературі зазначається, що глобалізація економіки впливає на розвиток держав, які трансформують спосіб виробництва. Цей вплив, як засвідчує світова практика перетворень, має однобічний уніфікований характер, який не передбачає врахування національних, історичних, географічних особливостей тощо, причому роль суб'єктів господарювання вже визначена. Держава як суб'єкт господарювання має розробляти умови, регулювати суспільні процеси, але не втручатися у виробництво. Інші суб'єкти мають активно впливати на суспільне виробництво на ліберальних принципах. Однак вивірені та добре працюючі моделі й механізми виявляються недієздатними в умовах системної трансформації, коли існуючий неефективний спосіб виробництва активно трансформується, ставлячи суспільство перед вибором: виживати будь-якими методами (у тому числі й не правовими, антидержавними, антисоціальними) чи припинити господарську діяльність.

У цих умовах трансформаційні процеси надзвичайно посилили роль теорії, яка б адекватно відображала складність перетворень, що відбуваються в різних державах. Практика показала, що економічні перетворення у постсоціалістичних країнах не відповідають традиційній економічній теорії. Це зумовило потребу в розробці особливої теорії трансформаційних процесів перехідної економіки, яка забезпечила б комплексний міждисциплінарний аналіз сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, що характеризують її феномен. Це забезпечує транзитологія - загальна теорія перехідних процесів, його закономірностей, механізмів, алгоритмів переходу до нового господарського механізму [98, с. 9-10], з урахуванням глобального впливу на національну економіку.

Одним з об'єктів дослідження транзитології є глобалізація та її вплив на економіку різних країн. Розглянемо особливості впливу глобалізації на процеси управління інвестиційною діяльністю в умовах системної трансформації.

Важливе місце в транзитології посідає комплексний підхід до аналізу господарських процесів в умовах глобалізації, що приводить до необхідності дослідження особливостей реформування крізь призму виживання, трансформації й розвитку. Як вважають автори, [96] для України всі ці проблеми актуальні, оскільки, якщо

вона не інтегрується в європейські, світові політичні та економічні структури протягом 5-10 років, то не матиме історичної перспективи як незалежна держава [96, с. 7]. Розглядаючи ці проблеми в аспекті української державної незалежності, слід зазначити, що всі вони взаємопов'язані, причому цей зв'язок не має лінійного характеру. Для формування нового способу виробництва в Україні важливо врахувати позитивний і негативний історичний досвід, пов'язаний з трансформацією господарських процесів, дослідити їх характер та особливості, типи та вектори руху.

У трансформаційний період держава намагається будувати нову систему управління інвестиційною діяльністю. Вітчизняні економісти, аналізуючи світовий досвід, виділяють три етапи, які відрізняються мірою втручання держави в економіку.

Перший етап спрямовувався на широке регулювання економічних процесів: розмірів і формування інвестицій; обсягів державних витрат; темпів зміни реальної зарплати; рівня зайнятості; розподілу доходів; формування сукупного попиту; рівня виробництва; сальдо платіжного балансу. Держава застосовує виключно економічні й правові важелі.

Другий етап передбачав обмеження функцій втручання держави в розвиток економіки шляхом передачі їх суто ринковим механізмам. Держава на цьому етапі регулює зайнятість населення, стабільність цін, сальдо платіжного балансу, темпів економічного розвитку.

Ці два етапи невелика група високорозвинутих країн пройшла у 30-80-ті рр. і в сучасних умовах перебуває на третьому етапі.

Третій етап характеризувався подальшим зменшенням втручання держави в діяльність господарських суб'єктів. Держава зосереджується лише на найважливіших стратегічних завданнях: контролі над інфляцією, досягненням нової якості зростання в його широкому розумінні. У цей етап вступили такі країни, як США, Японія, Франція та ін. [138, с. 210-211].

Протягом трансформаційного періоду держава постачає економіку грошовими коштами; забезпечує потреби населення в суспільних товарах; регулює процеси, не охоплені ринковими відносинами; здійснює соціальний захист населення; перерозподіляє фінансові ресурси [138, с. 210-211].

Аналіз світового досвіду структуризації функцій державного впливу на економіку за тривалий історичний період заслуговує на увагу з огляду застосування його в Україні. Однак він не охоп-

лює явища, пов'язані із трансформацією функцій держави в умовах глобалізації. З одного боку, ідеологи глобалізації прогнозують звуження функцій національних держав, а в перспективі - їх повне зникнення і підпорядкування економіки єдиному світовому урядові (наддержаві), з другого - формується держава-корпорація, що основним інструментом впливу вважає політику домінування, в якій діють відмінні від ринкових закони. Такою державою-корпорацією у наш час вважають себе США.

Важливе значення у трансформаційний період має застосування ефективних методів трансформації. У світі відомі два методи трансформації: “шокова терапія” і “градуалізм” [135, с. 45]. Шокова терапія передбачає проведення радикальних реформ у найкоротші терміни [136, с. 63] і побудована на основі чіткого плану реформ, відхилення від якого може “призвести до деформації економічної поведінки суб'єктів господарювання”. Наприклад, економіка Польщі зазнала трансформації “шоковою терапією”, програма якої називалася “планом Бальцеровича”* [136].

Градуалізм має на меті “поступовий, поетапний перехід до ринку, пов'язаний з високими соціальними витратами і може призвести до непередбачуваних наслідків аж до відновлення старої системи” [98, с. 20].

Вітчизняні автори розрізняють трансформацію системи, структури та інституцій [96, с. 17]. У другій половині XIX ст. (1870) США стали провідною промисловою державою світу. Це була промислова трансформація. У 60-рр. XX ст. у США відбулася структурна трансформація, суть якої в тому, що були замінені деякі традиційні сектори промисловості на нові, передусім за рахунок розвитку індустрії сервісу та інформатизації. У 90-х рр. XX ст. спостерігалася технологічна трансформація - перехід від традицій-

* Метод “шокової терапії” передбачав:

- лібералізацію цін для встановлення рівноваги між попитом і пропозицією та перерозподілом ресурсів у найбільш ефективні галузі економіки;
- різке скорочення бюджетних витрат, централізованих інвестицій, дотацій, субсидій;
- обмеження сукупного попиту через зменшення дефіцитного фінансування і підвищення податків;
- обмеження підвищення зарплати і доходів або навіть їх заморожування для запобігання розкручуванню інфляційної спіралі “зарплата - ціни” і скорочення витрат виробництва;
- ускладнення умов надання кредитів, жорсткий контроль за обсягом грошової маси в обігу;
- забезпечення відкритості національної економіки перед світовим ринком через усунення адміністративних обмежень зовнішньої торгівлі, встановлення плаваючого обмінного курсу вітчизняної валюти з метою введення її конвертованості і подальшої стабілізації [137, с. 52].

них технологій до технологій молекулярної хімії, електроніки, біотехнології, лазерної техніки. Наприкінці ХХ ст. завершилась інституційна трансформація економіки США - перехід до корпоративної форми виробничо-економічних інститутів (організацій). Корпорація стає структурою, яка дає змогу нагромаджувати великі ресурси шляхом об'єднання інвестицій багатьох людей-акціонерів [96, с. 17-18].

У 70-80-х рр. ХХ ст. стратегія відкритої економіки США, результати якої виявилися після Великої депресії, зазнає наступної трансформації - багато галузей промисловості США стали відчувати реальну загрозу з боку потужних іноземних конкурентів, зростає дефіцит торговельного балансу, знижується питома вага економіки США в загальному обсязі світової економіки. Відтоді міжнародна економічна безпека стала одним із пріоритетних напрямів національної й міжнародної стратегії США [96, с. 18]. Автори [96] вважають, що зміст трансформації економіки США є характерним для всіх країн. У наш час кожна держава зазнає тієї чи іншої трансформації, тому, на їхню думку, вона є глобальною. Глобального характеру у країнах Східної Європи набула "приватизація" та інтернаціоналізація виробництва і капіталу.

Проте, як справедливо зазначається в багатьох вітчизняних та зарубіжних працях, трансформація економіки всіх країн та формування глобальної економіки загострює проблеми економічної, соціальної безпеки, оскільки глобалізаційні процеси відбуваються в умовах конкуренції, яка поглиблює соціально-економічні суперечності [75, с. 6-23; 88, с. 10-15; 90, с. 6-14; 93, с. 3-7; 96, с. 7-27]. За цих умов надзвичайно актуальними стають процеси макроекономічного регулювання національних господарств, що зумовлює необхідність підняття на новий теоретико-методологічний рівень науки державного управління. Трансформація господарської системи потребує адекватного реформування механізмів управління суспільним виробництвом та здійснюється ними.

Світова економіка на початку ХХІ ст. знову зазнає трансформації, об'єктивний аналіз якої має виявити особливості її здійснення та на цій базі розробити науково-теоретичні засади нової системи управління в Україні, тому слід виокремлювати особливості сучасної трансформації світової економіки, охарактеризувати її якісні відмінності від колишніх перетворень. Інвестиційний процес трансформується разом із соціально-економічними системами господарювання шляхом органічної та неорганічної мо-

дернізації*. Як відомо, органічна модернізація відбувалася на Заході, в її основу були покладені власні соціально-економічні, політичні, духовні передумови, що відповідали потребам суспільного розвитку і продуктивно розв'язували наявні проблеми та протиріччя, не порушуючи спадковості соціально-економічного розвитку певної держави. Така модернізація відбувалася поступово, протягом тривалого історичного періоду.

Неорганічна модернізація, що відбувалася в країнах Східної і Південної Європи, Азії, Латинської Америки, спричинена не внутрішніми передумовами, а зовнішнім впливом. Внутрішні передумови там не визріли, а існуючі механізми розв'язання проблем і протиріч порушували єдність суспільства та спадковість розвитку. Стимулом для неорганічної модернізації є виклик, який Захід кидає своїми досягненнями в економічній, геополітичній, інформаційній та інших сферах. Така модернізація називається наздоганяючою [45, с. 14]. За цими ознаками в Україні відбувається неорганічна модернізація економіки наздоганяючого типу, яка порушила спадковість розвитку в процесі розв'язання проблем і протиріч адміністративно-командної системи господарювання. Практика трансформаційних процесів показує, що їх ефективність не є загальною. Причиною зривів є не традиційна** господарська культура чи повільні темпи реформування, а руйнація існуючого механізму без утворення нового.

Новий механізм управління будувався на основі ринкових самоорганізуючих інструментів, що ускладнювалося через відсутність досвіду діяльності у суб'єктів господарювання та бажання побудувати новий лад за власними уподобаннями та уявленнями, без урахування історичного світового й вітчизняного досвіду. Крім того, характер модернізації наздоганяючого типу зазнає зворотного впливу від механізму управління трансформаційним процесом, у якому відсутні інструменти прогнозування проблем та розробки запобіжних механізмів. Механізм управління трансформаційного періоду спрямовується на розв'язання тих проблем, які вже виявлені і серйозно загрожують стабільності соціально-економічного розвитку. Це не дає ніяких надій на досягнення рівня розвитку споживання, властивого високорозвинутим країнам, і зумовлює спрямування управлінської парадигми на випереджальний розви-

* Терміни “трансформація” і “модернізація” вважаємо синонімами, але термін “трансформація” використовуємо у більш універсальному розумінні (авт.).

** Традиційна перехідна економіка охоплює економічні системи, що перебувають у стані переходу від натурального до ринкового господарства [98, с. 13].

ток, суть якого полягає в тому, що держава має формулювати і ставити свої цілі, прогнозувати майбутні проблеми розвитку та розробляти механізми їх запобігання, а не здійснювати державне управління на основі ліквідації уже наявних проблем та повторювати ефективно діючі механізми, що утворювалися в інших історичних умовах для досягнення своїх цілей. Ці та інші особливості трансформаційного періоду слід врахувати в Україні при побудові нової системи державного управління.

Дослідження особливостей розвитку господарських систем та механізмів управління ними слід почати з характеристики впливу глобалізації на трансформацію процесу інвестування, у якому мета інвестування є його системоутворюючим елементом. В умовах глобалізації мета інвестування, як уже зазначалося, зазнає кардинальної трансформації, суть якої полягає в отриманні максимального прибутку різними методами. Самодостатність процесу отримання прибутку поза виробництвом матеріальних благ деформує рушійну силу ринкового способу господарювання.

У традиційних суспільствах, де багатство не пов'язане з працею і господарською підприємливістю, як писав В.Зомбарт, всяка жага до грошей задовольнялась за межами процесу виробництва благ, їх транспортування переважно за рахунок торгівлі благами. Люди біжать у рудники, шукають скарби, займаються алхімією і всяким чаклунством, щоб здобути гроші, оскільки їх **неможливо здобути в рамках звичайного господарювання** (виділено нами - В.М.) [99, с. 15]. В Україні відсутній досвід і умови добування грошей в "рамках звичайного господарювання", тому вдалися до приватизації державної власності, яка нагромаджувалась протягом десятиліть багатьма поколіннями. Це призвело до нелегітимності новоутвореної власності на засоби виробництва, що постійно політизує і дестабілізує розвиток суспільства.

Усі складові інвестиційного процесу зазнають кардинальних змін. Глобальний вплив на інвестиційний процес здійснюється у двох прямо протилежних напрямках: інтеграційного розвитку інвестиційного потенціалу та дезінтеграції й зменшення. Інвестиційний потенціал зростає шляхом розвитку нових організаційних форм (ТНК, стратегічних інвестиційних альянсів та ін.). Дезінтеграційні процеси спричиняються загостренням конкурентної боротьби на світовому ринку. Крім того, інвестиційний процес зазнає вирішального впливу загальної цивілізаційної трансформації способу виробництва - історичної поразки та зникнення СРСР з політичної

карти світу. Незважаючи на низьку ефективність соціалістичного способу виробництва, існування двох світових систем позитивно впливало на цивілізаційний розвиток завдяки конкуренції. Зникнення СРСР утворило монополію одного способу виробництва на основі ліберальних принципів господарювання, що вже негативно позначилося на характері розвитку світової економіки (поширення нееквівалентного обміну між державами та дестабілізація економічного розвитку).

Кардинальної трансформації зазнають засоби виробництва на основі застосування інновацій та формування інформаційно-інтелектуальних засобів виробництва. Деякі українські автори досить оптимістично характеризують зміни світового виробництва, що зумовлюються глобалізацією економіки. Ніщо не може існувати автономно, а державні кордони набувають переважно політичного значення. Весь світ стає реальним або потенційним клієнтом фірми, й одночасно будь-яка фірма є реальним або потенційним конкурентом. Це призводить до необхідності боротися за клієнта у всьому світі. Глобальна трансформація організації процесу виробництва й реалізації продукції подвійно впливає на суб'єктів: з одного боку, розширюються можливості досягнення успіху, з другого - збільшуються ризики. Для прикладу наводяться як взірець, успіхи компанії Amazon.com., яка протягом трьох років продала книг із свого офісу в Сіетлі 2 млн осіб із 160 країн світу [77, с. 95-115].

Інновація як постійне вдосконалення засобів виробництва та систем соціально-економічного управління застосовувалася в умовах ринку тривалий історичний час і була ефективним інструментом у ринковій конкурентній боротьбі для отримання надприбутків, який в останні десятиліття набув високих темпів розвитку. Й. Шумпетер дав системну характеристику інновацій в умовах ринку [20; 101]. Він зазначив, що інновація як інструмент монопольної боротьби зумовлювала руйнування попиту на частину продукції, що вироблялась за старими технологіями, трансформацію виробничих зв'язків та підвищення трансакційних витрат, спричиняла економічні кризи.

Важливе значення в конкурентній боротьбі має правильне визначення базисних інновацій, які визначалися ринком. Так, неможливо було передбачити, що роль базисної інновації на ринку буде відведена комп'ютеру [102]. Навіть у США у 1980-ті рр. пріоритет віддавався іншим виробництвам, а Білл Гейтс у середині

1990-х рр. вважав створення програмних продуктів для Інтернету безперспективним напрямом бізнесу, свідомо передавши ініціативу Netscape [103, с. 10].

В останні десятиліття поняття “інновації” зазнало кардинальних змін. Воно класифікується не як філософія одного творчого акту, а як складний суспільний механізм, зумовлений народженням нових процесів виробництва й випуском нових виробів. Це призвело до трансформації лінійної моделі науки і технологій “інтерактивною моделлю інновацій” [104]. Носієм інновацій виступає інформатизація, яка на основі комп’ютерних технологій та світових мереж Інтернету перетворюється на глобальну продуктивну силу. Деякі автори оптимістично оцінюють можливості глобальної інформатизації, якій надається статус бази постіндустріальної ери, покладаються надії на те, що вона відкриє шлях до глобального виживання та скоординованого розвитку на основі вищої системи цінностей порівняно із цінностями необмеженого споживання [96, с. 51].

Критична оцінка можливостей глобальної інформатизації потребує відповіді на запитання: “Якого ступеня має досягти інформатизація, щоб розв’язувати нагальні проблеми сучасного цивілізаційного розвитку?” Відповіді на це запитання немає ні в теоретичному, ні в практичному полі. Інновації та інформатизація процесу інвестування, що здійснюються на глобальному рівні, розгортаються в умовах загострення глобальної конкуренції, мета якої - перемогти конкурента, а не формувати систему нових цінностей, які мають прийти на зміну безмежному споживанню.

Трансформація засобів виробництва, в основу якої покладені інновації, що оптимізуються глобальною інформатизацією, на сучасному етапі загострення глобальної конкурентної боротьби перетворює систему матеріального виробництва на глобальну взаємозалежну модель. *Володіння окремими високими технологіями, які здатні кардинально змінити уявлення про межі технологічної ефективності, є необхідною, але недостатньою умовою забезпечення конкурентоспроможності. Глобалізація інформаційного простору забезпечує підвищення ефективності окремих технологій, якщо вони включені в глобальний виробничий процес. Але в умовах конкурентної боротьби з’являються інші мотиви та механізми глобальних суб’єктів - володарів світових інформаційних мереж, які використовують їх нові властивості усередині транснаціональних корпорацій і не спрямовують їх на об’єднання глобальних зусиль щодо розв’язання невідкладних проблем людства.*

Інноваційні трансформації відбуваються постійно, а суспільне виробництво потребує певного порядку розвитку, який встановлює умови стабільності та змінності. Це забезпечує інституціоналізм [105], встановлюючи формальні та неформальні канали комунікацій для політико-економічних відносин, які в процесі функціонування переходять у культурні форми національної свідомості та національної ідентичності. Інституціоналізм має завжди розв'язувати суперечності між стабільністю господарських умов і змінністю інновацій та стимулювати інноваційну діяльність суб'єктів господарської діяльності. У періоди протистояння двох способів виробництва - капіталістичного й соціалістичного ця проблема розв'язувалась успішно, оскільки вони стабілізували архетипи інноваційної діяльності у підсвідомості громадян країн протилежних союзів держав.

Сучасний етап трансформації засобів виробництва характеризується становленням глобальної взаємодії, спрямованої на досягнення цілей глобальних суб'єктів. Процес виробництва будь-якого продукту виходить за межі національних кордонів. Особливої інтеграції процес виробництва набуває у транснаціональних та міжнародних корпораціях, коли сировина видобувається в одних країнах, обробляється в других, деталі виготовляються в третіх, складання виробів - у четвертих, а продаж продукції - по всьому світу [93, с. 12].

Крім засобів виробництва, глобальної трансформації зазнає робоча сила. В економічній літературі [96, с. 193] аналізується трансформація робочої сили, яка в умовах постіндустріального суспільства набуває нових властивостей. Зазначається, що в результаті глобальної економічної еволюції людина стала не тільки основним елементом продуктивних сил і виробничих відносин, а й головною метою виробництва, правда, підкреслюється, що це недостатньо розкрито ні в теорії, ні на практиці. Очевидно, що об'єктивно людина має бути основною метою виробництва, що фрагментарно набуває свого підтвердження у постіндустріальній економіці, але в умовах ринкової системи господарювання це неможливо, оскільки такою метою уже є прибуток. Людина стала головною продуктивною силою, здатною забезпечити перемогу на ринку. Постіндустріальна економіка не може розв'язати суперечності між тим, що людина має бути метою виробництва, а насправді такою метою є одержання дедалі більшого прибутку, за величиною якого оцінюється конкурентоспроможність тієї чи іншої корпорації.

Глобальної трансформації зазнає зайнятість робочої сили. Д.Гейдж, головний управляючий Sun Microsystems, зазначає: “На нас може працювати хто завгодно і скільки завгодно; нам не потрібна віза для наших закордонних співробітників... Уряди та їх численні постанови для працездатного населення планети більше нічого не варті. Він просто наймає тих, хто йому потрібен, ... вони будуть працювати доти, поки здатні... Ми наймаємо людей за допомогою комп’ютера, вони працюють на комп’ютерах, і комп’ютер їх звільнює [88, с. 19].

Важливою складовою в розкритті особливостей інвестиційного процесу є дослідження характеру глобальних трансформацій інвестиційних ресурсів. На початку XXI ст. у результаті становлення інформаційно-інтелектуальної економіки відбувається кардинальна трансформація політекономічної основи інвестиційних ресурсів. Приватна власність на засоби виробництва, яка відіграла провідну роль у ринковій системі господарювання, звільняє місце приватній власності на інформацію. В інформаційно-інтелектуальній економіці вирішальну роль відіграє суб’єкт, який володіє базами даних, має алгоритми їх обробки та використання у виробничих, бізнесових, соціально-економічних процесах.

Змінилось уявлення про ефективність застосування інвестиційних ресурсів у розширеному відтворенні, яка найбільш очевидно демонструється у співвідношеннях прибутку, що отримується від продажу промислової продукції. Продаж 1 кг продукції, що виробляється із застосуванням різних видів інвестиційних ресурсів, забезпечує прибуток:

- сирій нафти - 0,020-0,025 дол. США;
- авіаційної техніки - близько 1 тис. дол.;
- наукоємного продукту із застосуванням інформатики й електроніки - 5 тис. дол., а величина доданої вартості при виробництві суперкомп’ютерів досягає 1700% [39, с. 25-26].

Становлення інформаційно-інтелектуальної економіки характеризується небаченим розвитком мережі Інтернет. Інтелектуальні ресурси людини використовуються з найбільшою ефективністю через розвиток комп’ютерів нового покоління, які виконують трильйони операцій за секунду, що дає змогу перейти до управління різними процесами в режимі реального часу на основі вчасної, повної та об’єктивної інформації, застосування технологій на випередження.

Вартість інтелектуального ресурсу сучасного розвинутого суспільства, за експертними оцінками, перевищує вартість основних фондів традиційних галузей індустрії. Інтелектуальний ресурс має три складові: людський, структурний і споживчий [39, с. 33-34].

У національній та світовій літературі сукупність знань, практичних навичок і творчих можливостей працівників компанії (організації), застосованих для виконання поточних завдань, визначають як людський капітал. До складових людського капіталу відносять також моральні цінності компанії, культуру праці й загальний підхід до справи [39, с. 34].

Людський капітал, на думку американських учених, становить близько 70% від багатства економіки США. При підвищенні рівня освіченості на 10% продуктивність праці зростає на 8,6%, тоді як за такого самого збільшення акціонерного капіталу - не більш ніж на 4% [39, с. 34].

Якісно новим явищем, що визначає характер інформаційно-інтелектуальної економіки, створює його основу, є структурний ресурс. Він зароджується внаслідок лавиноподібного ускладнення процесів господарювання, зумовленого необхідністю координувати та враховувати мільйони техніко-технологічних, виробничих, ринкових, соціально-економічних параметрів та вчасно й ефективно реагувати на їх динамічні зміни. Звідси забезпечення оптимальної взаємодії багатьох кількісних і якісних параметрів можливе тільки на основі високих технологій у сфері управління.

Складовими структурного ресурсу є алгоритми, програмне забезпечення, засоби комунікації, торговельні марки, патенти тощо. Від структурного ресурсу залежить ефективність використання всіх ресурсів компанії, організації, всього суспільства, тобто він практично відіграє роль основної ланки [105, с. 310].

В умовах становлення інформаційно-інтелектуальної економіки докорінних змін має зазнати правовий ресурс. Світова практика засвідчила, що надто часті зміни законодавства, яке регулює залучення іноземних інвестицій, призводить до зменшення загальних ресурсів трансформації економіки. Законодавство, яке регулює інвестиційний процес в інформаційно-інтелектуальній економіці, має відзначатися стабільністю та забезпечувати національному виробникові ефективну участь у внутрішньому та зовнішньому господарських процесах, сприяти максимальній ініціативі виробничої, науково-дослідної та іншої діяльності.

Цільова єдність інвестиційних ресурсів виявляється в гуманітарному вимірі, тому основна мета господарської діяльності - створення гідних умов життя людей. Рівень гуманітарного розвитку суспільства є основною метою і ресурсом соціально-економічного розвитку. Гуманітарний вимір зазвичай характеризується рівнем фізичного і психічного здоров'я суспільства, його соціальним благополуччям, моральністю, психологічною єдністю, гуманітарною активністю, інтелектуальним розвитком, духовністю [39, с. 118].

Важливу роль у наданні інвестиційним ресурсам цивілізаційних ознак відіграє духовність нації, яка виступає особливим ресурсом, рівень якого визначає благополуччя суспільства. Особливість духовності полягає в тому, що її засади є незмінними протягом кількох тисяч років з моменту їх оприлюднення. До духовності як вирішального ресурсу соціально-економічного розвитку завжди звертаються вчені різних епох. У 1904 р. Макс Вебер простежив зв'язок між протестантською етикою і “духом капіталізму”. Протестантизм утворив систему цінностей, що сприяла розвитку капіталізму. Відповідно до ідеї аскетизму протестанти мали нагромаджувати капітал не для споживання, а для розширення виробництва. Ідея індивідуальної свободи віросповідання стала основою індивідуальної економічної та політичної свободи і започаткувала розвиток політико-економічної філософії індивідуалізму [50, с. 128].

Необхідно відзначити провідну роль включення протестантами духовного ресурсу в господарську діяльність епохи становлення та розвитку капіталізму. Зауважимо, що наука не має технологій, які забезпечили б відтворення духовного ресурсу. Вона просто використала духовний ресурс, утворений до епохи протестантизму. У цьому сенсі сучасна наука на початку XXI ст. нічим не відрізняється від науки XVI-XX ст. Духовний ресурс можливо відтворити тільки за допомогою духовних технологій, які вже відомі і не змінюються з часів їх виникнення. Наука може тільки використати їх у процесі суспільного господарювання. Без їх глобального застосування у господарській діяльності цивілізаційне зростання неможливе, незважаючи на глобальні алгоритми та комп'ютеризовані мережі, які забезпечують небачену до цього часу високу ефективність використання природних ресурсів, утворення відтворюваних необмежених інвестиційних ресурсів, оскільки все це стримується неефективними та конкурентними відносинами суб'єктів господарювання.

Отже, аналіз трансформації інвестиційних ресурсів в епоху зародження інтелектуально-інформаційної економіки засвідчив, що в суспільному виробництві відбувається поступовий перехід від обмежених, невідтворюваних ресурсів до відтворюваних, які значно пом'якшують протиріччя минулої епохи. Безмежні потреби в умовах ринку залишаються, але у структурі інвестиційних ресурсів з'являються ресурси, властивість яких полягає у їх відтворенні, що робить їх невичерпними. Однак автоматично досягти повного розв'язання суперечності між безмежними потребами та обмеженими ресурсами для їх задоволення на основі самого лише розвитку технологій неможливо. На цьому слід зосередити увагу, оскільки деякі вчені в Україні та за кордоном оголосили про утворення нової економіки: глобальні тенденції, за прогнозом учених, мають призвести до втрати панування таких великих інститутів, як держава, церква, армія [51]. Такий погляд на нову економіку свідчить про інтелектуально-інформаційний детермінізм, який аж ніяк не відрізняється від технічного чи технологічного, що характеризується забіганням наперед, ігноруванням національного менталітету та духовно-моральних чинників соціально-економічного прогресу. Соціально-економічне зростання суспільства на сучасному етапі забезпечується відтворюваними інвестиційними ресурсами, що свідчить про необхідність розробки на державному рівні технологій виробництва нових інвестиційних ресурсів.

Інтелектуально-інноваційні ресурси стають основною ознакою постіндустріального суспільства, становлення і розвиток якого, як свідчать наукові дослідження, зумовлюють нові закономірності господарського розвитку. Наприклад, В.Іноземцев вважає, що в постіндустріальному суспільстві економічне зростання та інвестиційна активність стають незалежними [16, с. 6-8]. Ця думка підтверджується у вітчизняних публікаціях порівняльною характеристикою інвестиційної активності у нових індустріальних країнах із типовою моделлю наздоганяючого розвитку, де сумарні інвестиції становлять 28-42% ВВП, а в постіндустріальних - тільки 16-18% [4, с. 641].

Відповідно до трансформації засобів виробництва та інвестиційних ресурсів трансформується і процес виробництва та споживання товарів. Інноваційно-інформаційні ресурси через структуризацію, що забезпечується світовою мережею Інтернет, та спеціальні алгоритми підвищують ефективність використання природних інвестиційних ресурсів та призводять до їх кардинального

зменшення на одиницю ВВП. Структура виробництва у країнах постіндустріальної економіки докорінно трансформується у бік збільшення інформаційного сектора [96, с. 177-179]. Галузі індустріальної економіки, що забруднюють навколишнє середовище та базуються на важкій низькокваліфікованій праці, розміщуються, як правило, в інших країнах, а натомість розвиваються високотехнологічні та інформаційно-інтелектуальні галузі. Це спричиняє зміну структури потоків капіталу, міграцію робочої сили та трансформацію міжнародного поділу праці. В постіндустріальні країни спрямовуються потоки інвестицій та робочої сили високої кваліфікації, оскільки там забезпечуються висока ефективність їх застосування та висока оплата праці.

Така ситуація довго тривати не може, оскільки в наш динамічний час це дуже швидко призведе до перенасичення інформаційними технологіями виробництва і споживання в постіндустріальних країнах та досягнення верхньої межі їх ефективності. Глобальність світових мереж у цьому разі може відіграти роль пускового механізму економічних криз, ознаки яких у тій чи іншій формі мають місце в постіндустріальних країнах. Наприклад, уже сьогодні, за даними різних джерел, високотехнологічні галузі демонструють зниження ефективності виробництва, збільшується чисельність безробітних - програмістів високої кваліфікації. Звідси для підвищення ефективності функціонування інформаційних технологій постіндустріальні країни змушені будуть поширювати їх на країни "третього" та "четвертого" світу. Проте така альтернатива ще сьогодні неочевидна для глобальних суб'єктів - володарів інформаційно-інтелектуальних технологій, тому цілком вірогідно, що нею "третій" та "четвертий світ" може в майбутньому не скористатися.

Трансформація співвідношення "витрати - доходи" зумовлюється становленням та розвитком інтелектуально-інформаційної складової процесу виробництва матеріальних цінностей. Змінюється співвідношення у витратах на фінансування традиційних для індустріальної економіки засобів виробництва та нових інформаційних технологій постіндустріальної економіки на користь останньої. Зауважимо, що більша частина приросту ВВП у розвинутих країнах отримується за рахунок інноваційних інформаційних технологій. Кардинально змінюється співвідношення між витратами на інтелектуально-інформаційні технології та цінами на них. Отже, трансформація співвідношення "витрати - доходи"

потребує наукового обґрунтування напрямів та обсягів інвестування, оскільки сама по собі наявність інвестиційних ресурсів ще не гарантує їх ефективного застосування.

Постіндустріальна економіка призводить до нового співвідношення витрати - ціна. По-перше, трансформується залежність між витратами і ціною на продукцію. В індустріальній економіці витрати визначали ціну на товар. Інформаційно-інтелектуальна технологія, з одного боку, вимагає великих початкових витрат на її розробку, що унеможлиблює закладання їх у ціну товару. По-друге, споживча вартість інформаційно-інтелектуального товару набуває нових ознак: неможливість відокремитися від виробника при обміні та здатність до тиражування. Нова споживча вартість товару стає джерелом надвартості, яка є результатом інтелектуальної праці [96, с. 181]. В результаті формується міжнародна вартість товару (у структурі витрат зростає питома вага кваліфікованої праці [96, с. 191]).

Крім позитивного наслідку, як було зазначено раніше, є й негативний: залежність споживача від власника технології, оскільки її постійне вдосконалення самостійно неможливе. Звідси вартість товару в постіндустріальній економіці як база ціни втрачає причинно-наслідковий зв'язок з абстрактною працею і формується на нових принципах: рівня ефективності технології, кількості споживачів, суб'єктивних чинників (непоширення в глобальному просторі для забезпечення конкурентних переваг та ін.). Усе це вносить в об'єктивний господарський процес суб'єктивні чинники, які гальмують цивілізаційне зростання, що унеможлиблює розв'язання глобальних проблем екстенсивним шляхом.

Критичних меж досягнуто у співвідношенні процесів забруднення та очищення навколишнього середовища. Людська діяльність впливає на нього у прямо протилежних напрямках. З одного боку, вдосконалення технологій виробництва зменшує шкідливі викиди (формується безвідходні технології, вдосконалюються технології очищення води, повітря, утилізації сміття тощо). З другого, тривале забруднення навколишнього середовища уже досягло критичних меж. Це знижує ефективність застосування інвестиційних ресурсів, що уповільнює соціально-економічне зростання, відволікає виробничі й фінансові ресурси на ліквідацію техногенних катастроф. У цих умовах одне з провідних завдань державного управління у трансформаційній економіці полягає в необхідності інтегрувати науково-технічний прогрес у відтворення навколишнього середовища, оскільки вже почалися незво-

ротні процеси, які знищують сприятливе природне середовище проживання людей на Землі.

Важливе значення в підтриманні ефективності інвестиційного процесу має врахування глобального негативного впливу на взаємоперетворення різних форм капіталу протягом інвестиційного циклу. Це потребує дотримання певних пропорцій між вартістю необхідних засобів виробництва, готових товарів, спожитих товарів. У кінцевому споживанні вироблених товарів населенням завершується інвестиційний (фінансовий та матеріальний) цикл, що створює умови для наступного інвестиційного циклу (кошти, які залишаються після споживання, заощаджуються і спрямовуються на новий інвестиційний цикл). Якщо взаємоперетворення не відбувається, то порушується взаємозумовлена пропорційність реальних та фінансових потоків капіталу, які починають функціонувати відносно незалежно, внаслідок чого виникає надлишок фінансового капіталу при одночасному дефіциті реального.

Аналіз сучасних інвестиційних потоків капіталу показує: починаючи з 1980 р. загальна вартість фінансових активів провідних країн світу збільшувалась у 2,5 раза швидше, ніж їх сумарний ВВП, що є наслідком незалежності транснаціонального капіталу від державного контролю і регулювання та його вільного переміщення у пошуках більш вигідних регіональних ринків. Це розширює спекулятивні інтереси суб'єктів фінансового ринку. Як зазначає В.В.Корнеєв, така відособленість капіталу поступово перетворюється на його самодостатність [106, с. 304], що робить фінансові та реальні потоки капіталу паралельними. Це підтверджується даними про розширення масштабів грошових спекуляцій на фінансових ринках: в 1990 р. - 600 млрд дол. США, 1999 р. - понад 1,5 трлн дол. США щоденно, що у 30 разів перевищує денну вартість продажу товарів та послуг. На кожен долар, який обертається в реальному секторі економіки у фінансовій сфері, за оцінками зарубіжних експертів, припадає до 50 дол. США. На світовому фінансовому ринку загальний обсяг щодобових операцій за 1990-2000 рр. збільшився у 3,2 раза - з 1130 млрд до 3650 млрд дол. США, у тому числі на ринку акцій - у 20 разів, ринку облігацій - у 5 разів, валютному ринку - в 2,2 раза [107, с. 1-3].

Темпи розвитку фінансового сектора вищі, ніж інших видів і секторів економічної діяльності, що призвело до виникнення "фінансизації економіки" [108, с. 24], характерними ознаками якої є [109, с. 100-101]:

- трансформація виробничих відносин у національних господарствах в економічні відносини світового господарства, де остаточно затвердилась фінансова домінанта;
- суперечливість фундаментальних параметрів, що визначають ціну будь-якого товару, в тому числі і грошей - ліквідність, доходність і ризик, яку неможливо розв'язати;
- втрата грошами головної якісної характеристики - фіксованої ціни; ціна сучасних грошей є плаваючою і визначається на національних фінансових ринках;
- становлення управління доходністю, ліквідністю та ризиками на національних фінансових ринках. Це є фундаментальною основою державного втручання в економіку, що формує зміст і структуру фінансової влади;
- перетворення національних фінансових ринків на відкриті системи, що об'єднуються у єдиний планетарний фінансовий ринок (національні фінансові ринки - це інтернаціональні торговельні майданчики, де в рамках національного законодавства квазінаціональні суб'єкти оперують віртуальними фінансовими інструментами, у тому числі й грошами);
- втрата конкуренцією ролі компенсатора етичних проблем в економіці;
- трансформація міжнародного поділу праці від виробничого до економічного;
- вихід процесу відтворення національного господарства за власні межі і формування відтворювально-інвестиційного процесу в масштабах геоeкономіки;
- трансформація головної мети бізнесу: від нарощування економічного потенціалу компанії до нарощування його фінансово-економічного потенціалу;
- віртуалізація господарського середовища, що базується на боргових відносинах, основною формою яких є строкові контракти;
- планетарний характер класичних суперечностей у результаті глобалізації економіки та бізнесу;
- агресивний характер нового економічного порядку як атрибут глобального управління вартістю в планетарному масштабі, який виявляється у войовничому монетаризмі.

Причиною перевищення доходності фінансового сектора над реальним є його більша мобільність у кругообігу інвестиційних ресурсів [21, с. 305], але фінансовий капітал має виконувати певну функцію в процесі кругообігу - акумулювати необхідні інвестиційні ресурси для забезпечення потреб розширеного відтворення. Якщо фінансовий капітал фактично перестає її виконувати, то кругообіг переповнюється фіктивним капіталом, що чинить тиск на реальний сектор економіки, спричиняє фінансові кризи. Крім того, реальний сектор економіки за умов надлишку фінансових ресурсів відчуває дефіцит грошових надходжень, оскільки в ньому рівень доходності об'єктивно нижчий, ніж у фінансовому секторі.

Виробництво має забезпечувати потреби в інвестиційних товарах та кінцеві потреби населення. Кінцеве споживання є заключною формою кругообігу капіталу, яка є обов'язковою в інвестиційному циклі. Кругообіг фінансового капіталу поза інвестиційним циклом призводить до нагромадження фіктивного капіталу, що порушує пропорції між його формами - грошовою, фінансовою, товарною, виробничою та спричиняє фінансові світові кризи, що, звичайно, негативно впливає на економічне зростання. Всі ці явища гальмують цивілізаційне зростання, тому потребують трансформації, яка має здійснюватися ще швидшими темпами, ніж трансформація індустріальної економіки в постіндустріальну. За спостереженнями МВФ, після 1944 р. (Бреттон - Вудська конференція) у світі сталося 160 валютних та понад 50 банківських криз [21; 110, с. 65].

Глобалізація інвестиційного процесу породжує нові незалежні суб'єкти - наднаціональні структури, які мають регулювати рух міжнародного капіталу (МВФ, Світовий банк) та ін. Активно формуються міжнародні фінансові ринки та їх інституційне забезпечення. Поворотним пунктом трансформації міжнародних фінансових ринків став 1971 р., коли США скасували обов'язкову конвертацію долара на золото. Це означало, що діяльність міжнародних суб'єктів інвестиційного процесу регулюється переважно ринками капіталу, а не державними інститутами. Відокремлення долара від золотовалютного стандарту започаткувало відокремлення фінансових та реальних секторів економіки, темпи якого стали швидко зростати [110, с. 65-66].

Трансформація відносин суб'єктів господарювання на глобальному рівні супроводжується суперечливими тенденціями, що зумовлюються метою глобалізації, - побудувати універсальне

співтовариство, яке управляється світовим урядом. Якщо таке співтовариство будувати на принципах свободи особистості, відповідальності, гуманізму, мобілізації національних соціально-економічних організмів на ліквідацію глобальних проблем людства як базових засад цивілізаційного зростання, то воно справді має історичну перспективу. Але названі цивілізаційні принципи побудови нового світового порядку виявилися під загрозою. Найбільший ідеологічний противник СРСР З.Бжезинський стурбовано констатує, що у найбільш свідомих колах західного суспільства з'являється історична тривога і, можливо, навіть песимізм...з приводу наслідків закінчення холодної війни. Замість нового світового порядку, побудованого на консенсусі й гармонії, явища, які, як здавалося, були минулим, раптом стали майбутнім [211, с. 251].

Таким чином, аналіз впливу глобалізації на трансформацію господарських систем дає підстави зробити такі висновки:

- ◆ виживання, системна трансформація і розвиток України зумовлюють необхідність консолідації державою всіх ресурсів, які мають бути спрямовані на розв'язання внутрішніх проблем, що дасть можливість включитися у глобальні світогосподарські процеси на рівноправних засадах;
- ◆ глобалізаційні процеси спричинили в Україні трансформацію господарської системи наздоганяючого типу, що не дає підстав сподіватися на досягнення рівня розвитку споживання у високорозвинутих країнах. Це зумовлює об'єктивну необхідність випереджального розвитку;
- ◆ початковою ланкою у формуванні випереджальної моделі розвитку є потреба в контролі державою основної рушійної сили ринкової системи господарювання - прибутку, що має забезпечуватися легітимними ринковими механізмами;
- ◆ трансформація інвестиційних ресурсів в умовах перехідного періоду потребує макроекономічного управління, що зумовлює необхідність державної розробки і впровадження інновацій у всі галузі суспільно корисної діяльності, формування і застосування структурного ресурсу; інституціонального забезпечення вільного руху капіталу, спрямування його потоків на пріоритетні напрями інноваційного розвитку. Цільова єдність інвестиційних ресурсів має бути реалізована у забезпеченні гідного рівня життя всім громадянам.

Інновації мають охопити відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання;

- ◆ держава на макроекономічному рівні має встановлювати пропорції між різними формами капіталу, основну увагу звертаючи на співвідношення фінансового і реального капіталу; забезпечувати самозростання капіталу на основі взаємоперетворення його грошової, виробничої й товарної форм; визначити обсяги фінансового капіталу та контролювати його динаміку.

Таким чином, глобалізаційний вплив на національну економіку зумовлює потребу в піднятті на новий рівень механізму державного управління процесом вкладання капіталу у розширене відтворення, оскільки ринковий процес самоорганізації й саморегулювання господарських відносин неспроможний за короткий період розв'язати триєдине завдання, пов'язане з виживанням, трансформацією й розвитком національної економіки.

2.3. Зміна механізмів державного впливу на реструктуризацію інвестиційного потенціалу в умовах формування економіки знань

Глобалізація економіки супроводжується значним загостренням конкурентної боротьби в усіх галузях господарювання. Забезпечення лідерства у глобальній конкуренції на сучасному етапі можливе тільки на базі розвитку економіки знань, що є основою інвестиційного потенціалу, формування якого має стати головним змістом сучасної макроекономічної політики держави. Наприклад, за оцінками експертів, у США 1 дол., вкладений у НДІКР, забезпечує 9 дол. зростання ВВП [111, с. 73]. Досягнення конкурентних переваг на основі формування інноваційної структури інвестиційного потенціалу, здатного динамічно перегруповувати ресурси для досягнення національних цілей (національна безпека, охорона здоров'я, захист навколишнього середовища), є запорукою постійного підвищення якості життя громадян. В умовах глобалізації в конкурентній боротьбі виграє не той суб'єкт*, який швидше та якісніше виробляє нові знання і технології, а той, який швидше їх

* Це цілком стосується всіх суб'єктів господарювання: держави, корпорацій і компаній та окремих власників (*авт.*).

може перетворити на конкретний продукт і вийти з ним на світовий ринок [111, с. 75].

Проте й цей підхід протягом останніх десятиліть уже трансформувався внаслідок конкурентної боротьби на ринку високих технологій. Так, у Польщі трансформація здійснилася вже на етапі навчання. У 1989 р. Комітет експертів із справ народної освіти опублікував рапорт під назвою “Освіта як народний пріоритет”, в якому наголошується, що освіта не може слугувати “виключно навчанню кадрів”, а повинна пристосувати Польщу та поляків до входження в ХХІ ст. Це означає, що освіта має навчати людей не тільки користуватися здобутками цивілізацій, а й творчо підходити до процесу її подальшого розвитку. Потрібна освіта, завдяки якій люди навчаються керувати процесами розвитку цивілізацій. Реформа освіти, яка проводилась у Польщі у 2000 р., є не тільки реакцією на актуальні проблеми, а й, передусім, відповіддю на виклики ХХІ ст. На сьогодні основною місією освіти має стати відродження інтелектуальних, емоційних і культурних якостей людини. Формування її особистості як основної цінності в процесі перманентного навчання має тривати протягом всього життя (цит. за [112, с. 7- 31]).

Основний вектор державного впливу на сучасному етапі спрямовується на оптимізацію структурних складових, що формують інвестиційний потенціал. Загострення конкурентної боротьби в умовах глобалізації зумовлює потребу не тільки в збільшенні кількості інвестиційних ресурсів, а й удосконаленні механізму державного управління, який спрямовується на підвищення ефективності застосування ресурсів, які вже використовуються. Одним із інструментів державного впливу є реструктуризація* інвестиційних ресурсів відповідно до характеру соціально-економічних проблем, що виникають. У високорозвинутих країнах держава в цьому процесі відіграє вирішальну роль, оскільки становлення економіки знань потребує тривалого часу, включення у цей процес усього суспільства та залучення великих обсягів різноманітних інвестиційних ресурсів, що ринковим механізмам саморегулювання не під силу.

Дослідження проблем реструктуризації інвестиційного потенціалу буде базуватися на аналізі науково-технологічних процесів у країнах з різним рівнем розвитку. Як відомо, лідером у конкурентній боротьбі у формуванні економіки знань є США, тому, звичайно, слід докладно вивчати їх досвід та досвід інших країн у

* Реструктуризація - це один із методів трансформації, а отже, йому властиві її якості (процесу) (авт.).

розвитку НТП. Крім того, особливої уваги потребує вивчення процесів трансформації, що проходять у Росії як держави, економіка якої справляє значний вплив на ефективність формування нового господарського механізму в Україні.

Посилення державного впливу в США здійснюється на основі розробки державної політики розвитку НТП, яка спрямована на зміцнення зв'язків між національними цілями та фундаментальними науками, розвиток ефективного партнерства між державою, промисловістю та академічними колами, підготовку вчених та інженерів особливо високого класу. Все це відбувається на фоні підвищення рівня науково-технічних знань населення всієї країни.

У дослідженнях особливостей удосконалення механізмів державного впливу на інноваційну конкурентоспроможність зазначається, що США вступають у третє тисячоліття на вершині своєї могутності, яка характеризується:

- стабільністю американської політичної системи;
- ефективним механізмом економічного зростання і науково-технічного прогресу та розвинутою системою соціального забезпечення;
- збалансованою воєнною могутністю;
- панівним становищем у системі міжнародних інститутів [111, с. 73].

Стратегічні напрями вдосконалення механізму державного впливу на реструктуризацію інвестиційного потенціалу в концентрованому вигляді представлені у радикальній перебудові передусім науково-технічної політики США. Як зазначалося, вирішальне значення у формуванні інвестиційного потенціалу має оптимізація відносин між суб'єктами ринку. У цьому контексті державна політика США спрямована на розширення межі технологічної доктрини "розподілу відповідальності" між державою і ринком в НТП. Починаючи із середини 90-х рр. держава нарівні з приватним капіталом зобов'язана фінансувати утворення новітньої цивільної технології, що має відповідати світовим стандартам і бути конкурентоспроможною на внутрішньому і зовнішньому ринках [111, с. 73]. Отже, радикальної реструктуризації зазнають джерела фінансування інновацій на основі рівноправного включення всіх суб'єктів у забезпечення нових технологій грошовими ресурсами, що створює фінансові гарантії інноваційного розвитку на тривалий період.

Удосконалення механізму державного управління, з одного боку, спрямовується на стимулювання науково-технічної діяльності суб'єктів на основі державної підтримки перспективних цивільних технологій майбутнього, з другого - сама бере участь у розвитку НТП. Фінансування впровадження високих технологій на тривалу історичну перспективу держава розподіляє порівну між собою і суб'єктами ринку. Науково-технічна політика США виходить з того, що держава має доповнювати ринок, оскільки ринок краще функціонує в інституціональному середовищі. Усвідомлюючи неможливість повної заміни ринком державної підтримки НТП, держава розробляє підходи до забезпечення суспільного консенсусу у визначенні практичних принципів розподілу державних коштів на проведення досліджень і розробок у пріоритетних для національної економіки напрямках [111, с. 73-74].

Державний вплив на реструктуризацію інвестиційного потенціалу у США здійснюється в таких інноваційних напрямках [111, с. 75-83]:

- ◆ довгострокове стимулювання Федеральним урядом цивільних НДІКР у передових галузях науки і технологій: 1) удосконалюється мета інвестування: федеральні інвестиції мають бути спрямовані на розв'язання серйозних економічних і соціальних проблем; 2) трансформуються механізми проведення наукових досліджень, що зберігають конкурентоспроможність держави в критичних технологіях: вона має стимулювати наукові дослідження критичних технологій, які приватному сектору не під силу. Держава, промисловість та академічні інститути визначають критичні технології разом;

- ◆ утворення сприятливого підприємницького клімату для здійснення НДІКР (підприємницьке середовище забезпечує конкурентні переваги країни в передових технологіях в умовах посилення глобальної конкуренції. За оцінками американських економістів, понад 70% економічного зростання країни визначається підприємницькою активністю);

- ◆ активізацію проведення досліджень на основі партнерства (участь держави у реалізації нових форм інноваційного процесу; покращання доступу промисловості та університетів до результатів НДІКР), що фінансуються з державного бюджету;

- ◆ подальше надання підтримки федеральним урядом університетам Америки та вдосконалення шкільної й вузівської освіти (у 1993 р. уряд забезпечував 55,5% всього фінансування НДІКР,

тоді як у 1980 - 67%, 1970 - 70%). У 1999 р. поточні федеральні витрати на НДІКР становили 85 млрд дол., або близько 1% від ВВП США.

Ефективними інструментами, які використовуються і в механізмах державного впливу на інноваційний розвиток, є науково-технологічне прогнозування, визначення критичних технологій та забезпечення прозорості витрат бюджету. Особливістю використання цих інструментів є те, що вони застосовуються з урахуванням реальних умов проведення наукових досліджень у тих чи інших галузях чи регіонах. Для різних галузей та регіонів розробляються своя політика та регулюючі інструменти, вони мають свою специфіку, яка свідчить про мілітарний характер державного впливу на науково-технологічну діяльність.

Одним із важливих механізмів державного впливу на розвиток НТП є організація державних замовлень. У США виконання державного замовлення на створення нової техніки і технології, розробка і реалізація цивільних і військових програм НДІКР розглядається федеральним законодавством як одна з найважливіших економічних функцій держави. У цьому правовому полі держава надає приватним компаніям, безприбутковим корпораціям широкі пільги: безкоштовне використання промислового обладнання і наукових лабораторій держави; пільги на купівлю сировини, матеріалів із державних фондів; авансові платежі на замовлення; особливу податкову знижку на прибуток корпорацій; дострокову амортизацію основних фондів; безкоштовну оренду державної земельної власності тощо. Всі ці витрати списуються на державне замовлення, що виконується певною фірмою чи університетом як “допустимі за законом” чи “узгоджені за контрактом” [113].

Механізм державного впливу на сферу інноваційного підприємництва вдосконалюється на всіх рівнях. Так, Національна асоціація губернаторів США створює відповідні умови та забезпечує інноваційне підприємництво такими ресурсами (цит. за [111, с. 82]):

- утворює інтелектуальний капітал в університетах штатів;
- формує промислові кластери;
- забезпечує доступ до фінансових інвестиційних засобів;
- надає технічну допомогу;
- вдосконалює регулювання обігу цінних паперів;
- спрощує процедури реєстрації та ліцензування;
- реформує схеми регулювання підприємництва;

- створює сприятливе податкове середовище;
- удосконалює систему навчання підприємців;
- забезпечує підприємців необхідною інформацією;
- формує громадську думку для визнання заслуг підприємців.

Удосконалюється система органів федерального управління НТП. Підвищенням промислової конкурентоспроможності США відає Управління з технологічної політики (УТП) міністерства торгівлі США, яке створене для організації суспільного обговорення ключових питань та розробки пропозицій з поліпшення підприємницького клімату в інноваційній сфері. Наприклад, Програма інноваційного партнерства США спрямована на мобілізацію всіх ресурсів промисловості США, академічної общини, федеральних, штатних та місцевих органів влади, узгодження програм інноваційного розвитку. Крім того, УТП здійснює моніторинг наукової й технологічної політики зарубіжних держав з метою позиціонування промисловості США на світовому науково-технічному ринку [111, с. 83].

Аналіз показав, що вплив держави на інвестиційний потенціал в США не виходить за межі економічного, інноваційного, технічного, технологічного, організаційного, управлінського детермінізму, оскільки він спрямований тільки на забезпечення конкурентоспроможності промисловості США на світовому науково-технологічному ринку, тобто задіяні вже відомі джерела збільшення інвестиційного потенціалу, а джерела, які були залучені протестантською етикою у ХІХ ст. до розв'язання цивілізаційних проблем ринкової системи, залишилися поза увагою державних органів. Це стосується і власне людського капіталу, який не вичерпується поняттям інтелектуального, інноваційного капіталу. Духовно-моральні ресурси як основа цивілізаційного розвитку виявилися поки що поза суспільним усвідомленням їх важливості та унікальності вченими, політиками, бізнесом і громадськістю.

Однак, незважаючи на ці зауваження, досвід впливу держави на реструктуризацію інвестиційного потенціалу на базі інноваційного розвитку слід вивчати і застосовувати в інших країнах, особливо в перехідних суспільствах. Аналіз державного впливу на реструктуризацію інвестиційного потенціалу дає змогу зробити такі висновки:

◆ держава відіграє основну роль у процесі включення інноваційних чинників у зростання інвестиційного потенціалу. Інноваційні джерела радикально реструктуризують інвестиційний по-

тенціал, наповнюючи його невичерпними інвестиційними ресурсами;

- ◆ держава впливає на реструктуризацію через федеральні органи управління; вдосконалює правила господарської діяльності; розробляє стратегічні програми розвитку; на паритетних засадах з приватними суб'єктами бере участь у забезпеченні нового виробництва інвестиційними ресурсами; проводить моніторинг конкурентоспроможності промисловості на міжнародному рівні та ін.;

- ◆ важливою властивістю механізмів реструктуризації є їх можливість динамічно перегруповувати інвестиційні ресурси відповідно до соціально-економічних, науково-технологічних, екологічних проблем, які виникають та потребують розв'язання;

- ◆ основним стратегічним інструментом трансформації інвестиційного потенціалу має стати освіта, яка не тільки навчає людей користуватися здобутками цивілізації, а й надає їм знання щодо керування процесами розвитку цивілізацій.

На прикладі аналізу НТП політики США була досліджена тенденція до підвищення ролі держави в реструктуризації інвестиційного потенціалу на основі інноваційного розвитку. У цьому аспекті реструктуризація інвестиційного потенціалу на інноваційній базі здійснюється державою вглиб і означає його якісне зростання на основі утворення нових інвестиційних ресурсів та оптимізації їх взаємодії у процесі розширеного відтворення.

Реструктуризація, як зазначалося, є процесом, який має протилежні вектори руху, тому доцільно дослідити й іншу роль держави. Йдеться про забезпечення державою умов щодо включення недержавних суб'єктів господарської діяльності в процес реструктуризації інвестиційного потенціалу, що є в глобальному середовищі одним із важливих факторів успішної конкурентної боротьби та основною умовою виживання. У цьому аспекті реструктуризація інвестиційного потенціалу недержавними господарськими суб'єктами здійснюється в напрямі розширення основ удосконалення функціонування інвестиційного середовища.

Зазначимо, що в цьому разі вплив держави є специфічним. Вона використовує самоорганізаційні властивості ринку для ефективного розв'язання проблем, які йому під силу, і не перешкоджає цьому процесу на глобальному рівні. Нагадаємо, що самоорганізаційна властивість є найціннішим досягненням ринкової цивілізації. У цьому аспекті, на відміну від активної ролі держави у забезпеченні розвитку НТП, реструктуризація як процес спрямовує вектор

її діяльності в протилежному напрямі, а глобальна конкуренція надає йому специфічних форм функціонування. Важливою особливістю такої тенденції є те, що національна держава на певних напрямках і в певних галузях втрачає реальні важелі впливу на реструктуризацію інвестиційного потенціалу, що є одним із негативних наслідків ринкової самоорганізації, які ще не усвідомлені світовим співтовариством і є непередбачуваними з огляду на негативні тенденції самозростання капіталу.

Самоорганізація ринкових відносин, на основі якої кожен із суб'єктів господарювання безпосередньо включається у відносини відповідальності, має певні недоліки, пов'язані з конкуренцією. Конкурентне протистояння суб'єктів господарювання на ринку зумовило неефективне використання інвестиційних ресурсів, результатом чого, зазвичай, стає банкрутство окремих підприємств. Цілком очевидно, що конкурентне протистояння суб'єктів господарювання спричиняє втрату інвестиційного потенціалу економіки на макрорівні.

Крім того, розширення технологічних взаємозв'язків у низці країн призвело до того, що темпи НДКР почали випереджати темпи економічного зростання. Негативним наслідком цього стало уповільнення темпів НДКР, оскільки економічно більш доцільно розвивати співробітництво, а не повторювати те, що зроблено іншими [120, с. 140].

Глобалізація економіки зумовлює загострення конкурентної боротьби, в якій виживання окремих суб'єктів стає проблематичним, що призвело до пошуків шляхів оптимізації діяльності підприємств у різних галузях глобалізованої економіки. Світове виробництво набуває якісно нових характеристик: утворення світових інформаційних мереж приводить до миттєвого обміну інформацією між країнами, що збільшує швидкість обміну ідеями, науково-технічним досвідом; інтенсифікується науково-дослідне, виробниче співробітництво, створюються спільні інвестиційні проекти, а інвестиційний процес набуває глобального характеру. В результаті на самоорганізаційних засадах утворюються основи взаємопов'язаної та взаємозалежної нової економіки.

Звідси прискорення науково-технічного прогресу, утворення інформаційно-інтелектуальних безмежних інвестиційних ресурсів в умовах глобальної трансформації виробництва підготувало базу для стратегічного реформування системи виробничих відносин світових господарських суб'єктів. Характер нових відно-

син у сфері інвестиційної діяльності відобразився у тенденції, яка виражається у формулі: “краще мати партнерів, ніж кредиторів”. Як справедливо зазначають дослідники, це може стати основою нового стратегічного мислення [120, с. 140], утворенням нових організаційних форм інвестиційної діяльності.

Отже, самоорганізаційні властивості ринку в умовах глобалізації економіки сприяють формуванню нових легітимних суб'єктів господарського впливу, які реструктуризують інвестиційні ресурси та фінансові інститути для виробництва нової продукції; забезпечують достатню для виживання в конкурентній боротьбі ефективність, доступ до нових технологій та ринків; удосконалюють існуюче інвестиційне середовище і т. ін. Ці суб'єкти називаються “стратегічними альянсами” [115], які в останні роки, за оптимістичними оцінками дослідників, все більше впливають на забезпечення стабільності та прозорості світогосподарських відносин. Міжфірменні партнерські відносини у світовій економіці відомі давно, але тільки у 1990-х та початку 2000-х рр. специфічні форми партнерств опинились у центрі уваги керівників міжнародного бізнесу [121, с. 96]. Більшість із них вбачають в альянсах важливі інструменти “світового бізнесу” [116] “глобального корпоративного зростання” [117, р. 5]. Але деякі дослідники зазначають, що існуючі теорії корисні для розуміння елементів колективної конкуренції, однак поки що не існує всеосяжної моделі для пояснення альянсів, не кажучи вже про складну взаємодію між альянсами і конкуренцією [118, р. 10].

Б.Когут (США) у своїх дослідженнях дійшов висновку, що фірми вступають в альянси або для отримання нових знань, або збереження власних ресурсів шляхом комбінування їх з ресурсами партнерів (цит. за [121, с. 97]). Т.Дас і Б.Тенг роблять висновок, що фірми, вступаючи в альянси, отримують доступ до нових ресурсів і намагаються зберегти власні цінні ресурси, які у даний час повністю незатребувані, та компенсувати це використанням додаткових ресурсів партнера. Стратегічні альянси ефективніші, якщо оптимізація ресурсів вища, ніж при повному злитті, або в режимі ринкових відносин (цит. за [121, с. 98]).

Такі альянси виявилися більш ефективним суб'єктом, ніж держава, в реструктуризації інвестиційного потенціалу на базі оптимізації реалізації інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності по горизонталі. Йдеться про те, що, по-перше, партнери по альянсу в умовах зростаючої конкуренції в процесі захоплення і розширен-

ня ринків мають враховувати інтереси один одного, разом працювати і розподіляти ризики в досягненні загальних цілей [120, с. 141]; узгоджувати свою поведінку на ринку, утримуватися від короткострокових індивідуальних вигод на користь довготермінових переваг; по-друге, природно, що альянси в умовах ринку спираються на ринковий механізм, проводять переговори в умовах неповної інформації, зберігають самостійність у питаннях власності і т.ін. [121, с. 97].

Життєздатність стратегічних альянсів зумовлена тим, що вони не нав'язані зверху, а є закономірним результатом самоорганізації господарських суб'єктів по горизонталі в умовах ринку. Нова форма організації взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності відкриває нову сторінку у виробничих відносинах по горизонталі. По-перше, у стратегічному альянсі неможливе встановлення переваг одного партнера за рахунок іншого. По-друге, залежність від партнерів має бути тільки у певних межах і не може замінити власну компетенцію [120, с. 141].

Стратегічні альянси змінюють характер конкурентної боротьби, яка перетворюється з конкуренції однаків на конкуренцію груп. Утворення таких альянсів зумовлено необхідністю зменшувати індивідуальні витрати та зусилля для проникнення на інші ринки. Як відомо, конкурентоспроможність фірми залежить від оптимізації співвідношення між внутрішніми та зовнішніми витратами. У теоретичному обґрунтуванні взаємовідносин між внутрішньофірмовою організацією виробництва і ринковими трансакціями великою є заслуга Р.Коуза. Він показав, що рішення з виробництва продукції, яке має бути прийнято фірмою на ній чи поза нею, ґрунтується на аналізі витрат. Якщо фірма забезпечує контроль над виробничими витратами в разі високих трансакційних витрат, виробництво має бути внутрішнім. І навпаки, якщо високі внутрішні витрати та низькі трансакційні, перевага віддається ринковим трансакціям (цит. за [121, с. 97]). Стратегічні альянси виявляються ефективними, якщо трансакційні витрати недостатньо високі, щоб стимулювати вертикальну інтеграцію або є обмеження, що протидіють інтеграції (наприклад, антимонопольне законодавство) [121, с. 97]. Отже, стратегічні альянси за рахунок оптимізації трансакцій забезпечують зниження витрат на виробництво продукції, що позитивно впливає на збільшення їх інвестиційного потенціалу.

Переваги нової стратегічної взаємодії інвестиційних суб'єктів є очевидними. Спрощується доступ до ресурсів, полег-

шується створення нових виробів та єдиних стандартів на них, оскільки розробка високих технологій, як правило, не під силу окремим фірмам. Все це підвищує конкурентоспроможність, оскільки конкуренція в економіці стає конкуренцією команд, а не однаків. Зрештою, шляхом перерозподілу відповідальності за інвестиції при розробці нових виробів зменшуються ризики [115, с. 141].

Утворення стратегічних альянсів реструктуризує інвестиційний потенціал економіки. В ринкових умовах такий потенціал формувався як сума взаємодії конкуруючих суб'єктів, які застосовували інвестиційні ресурси у відповідному інвестиційному середовищі. Стратегічні альянси оптимізують функціонування інвестиційного середовища на основі [115, с. 140-143]:

- ◆ формування перехресної власності (наприклад участь торговельних партнерів у їх акціонерному капіталі);

- ◆ включення раніше незадіяних ресурсів в інвестиційний потенціал (об'єднання представників держави, розробників нової продукції, клієнтів, конкурентів, постачальників, банків, що дає змогу ліквідувати бар'єри між фірмами, підприємствами і т.ін.). Взаємодія конкурентів - суб'єктів інвестиційної діяльності - спрямовується на забезпечення інтересів партнерів по альянсу, яке здійснюється не на протистоянні і нераціональному використанні інвестиційних ресурсів, а на базі зменшення витрат протягом усього інвестиційного циклу;

- ◆ удосконалення процесу створення нових виробів і стандартів на них, що не завжди під силу окремим фірмам;

- ◆ утворення стратегічних мереж, які дають змогу гнучко пов'язувати між собою всіх партнерів стратегічного альянсу: незалежні виробничі й торговельні фірми, науково-дослідні й проектні інститути, урядові установи, дія яких спрямовуються на досягнення загальних цілей на основі угод.

Все це підвищує стабільність фірм, дає змогу здійснювати довгострокове планування, робить прозорими відносини партнерів по альянсу.

Стратегічні альянси в різних галузях світової економіки виникають постійно. У сфері фінансових послуг утворився фінансово-інвестиційний альянс FIA, - ідеологія якого пов'язана з об'єднанням в єдиному процесі пошуку, залучення та освоєння інвестицій [126]. У галузі комп'ютерних та інформаційних технологій виник альянс між виробниками матеріалів для комп'ютерних мереж фірмами Hirshmann Network I Anixter [127]. Замовниками альянсу

є 15 тис. мереж в усьому світі. Альянс між компаніями IBM та Intel утворено для зниження витрат при розробці нових стандартів на обладнання та програм нового покоління, що дасть змогу спростити установку, конфігурацію й управління комп'ютерними мережами [128]. Альянс ALCATEL-SIEBEL-Gegnesys Telecommunications Lab має на меті розробку електронних мереж нового покоління [129]. У промисловості стратегічні альянси формуються на глобальному рівні. Так, транснаціональна корпорація Daimler Chrysler AG (річний обіг близько 27 млрд дол.) та Caterpillar Inc (річний обіг близько 20 млрд дол.) створено для об'єднання зусиль з виробництва та дистрибуції дизельних двигунів середньої потужності, паливних систем та ін. Причому партнери альянсу підкреслюють, що на інших секторах ринку вони діють незалежно, на принципах конкуренції [130].

Стратегічні альянси утворюються також у Росії. Деякі російські автори називають їх інтегрованими бізнес-групами, але за своєю суттю вони є стратегічними альянсами. На думку цих авторів, їх роль у модернізації економіки зростатиме, оскільки вони концентрують ресурси загальнонаціонального розвитку: професійні кадри, управлінську компетенцію, передові технології та фінансові ресурси [133, с. 78].

Формування російських інтегрованих бізнес-груп (ІБГ) мало такі варіанти:

- 1) група формувалась навколо підприємства чи групи підприємств;
- 2) об'єднання підприємств відбувалося навколо комерційного банку;
- 3) банківський і промисловий капітал об'єднувався навколо торговельного дому.

Як зазначають російські дослідники, найбільш стійкою формою інтегрованої бізнес-групи (ІБГ) стали перший і другий варіанти. Сучасна російська інтегрована бізнес-група являє собою набір типових функціональних елементів (рис. 2.1). Ядром групи є підприємства добувної (нафтові компанії) та переробної (чорної чи кольорової металургії) галузей. Винятком є акціонерна фінансова компанія "Система", основою якої є наукоємні галузі промисловості (зв'язок, телекомунікації, підприємства НДІКР). Кожна промислова група має у своєму складі акціонерний комерційний банк - власну кредитну організацію як розрахунковий фінансовий центр, канал переказування грошових коштів за кордон, нагрома-

джувач фінансових ресурсів групи, депозитарій для зберігання цінних паперів, реєстр акціонерів і т. ін. До складу інтегрованої групи входить кілька акціонерних банків, що зумовлюється такими чинниками. По-перше, історично склалося так, що в групі є кілька центрів впливу - кілька керівників групи, які проводять фінансові операції через підконтрольні їм банки. Група могла формуватися шляхом об'єднання досить великих холдингів, що на момент об'єднання вже мали “свої” кредитні організації. По-друге, в інтегрованій групі свідомо утворювалося кілька банків, що виконують різні банківські функції. По-третє, деякі банки спеціально диверсифікували ризики на випадок виникнення економічних криз у середині країни, а також “економічних війн” між ІБГ [133, с. 80- 81].

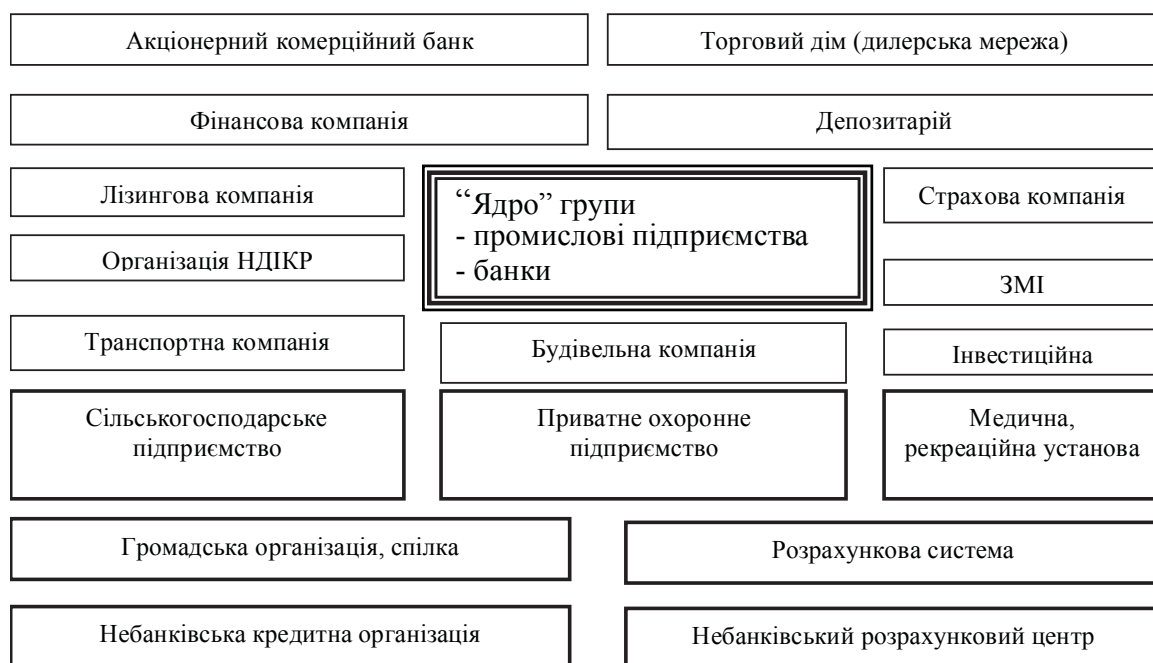

Рис 2.1. Типологія структурних елементів інтегрованих бізнес-груп [133, с. 81]

Для збуту продукції в середині країни в ІБГ будувалася дилерська мережа, а за кордоном вони діяли через контрагентів - світових трейдерів та інколи через власну мережу. На початковому етапі утворення ІБГ страхові компанії використовувалися тільки для зниження бази оподаткування. На сучасному етапі вони виступають як елемент соціальної політики на підприємствах, як кредитний орган і т.ін. Із великих ІБГ сформувалися компанії, які сьогодні лідирують на вітчизняному ринку страхових послуг, наприклад “РОСНО” (АФК “Система”) “Прогрес Гарант” (НК “ЮКОС”) [133, с. 81-82].

Взаємозв'язки між структурними елементами в інтегрованих промислових групах деякі російські дослідники умовно розподіляють на два типи: формування довірчих відносин між учасниками групи, коли одному чи кільком членам делегуються повноваження розвивати який-небудь бізнес у рамках ІБГ (цей тип відносин дістав найбільшого поширення); створення жорсткої управляючої структури - команди на чолі з організатором ІБГ. До першого типу можна віднести ІБГ “Сібал”-“Русал” - “Сібнафта”, “Альфа” -“ТНК” - “СУАЛ - Холдинг”, особливістю яких є співдружність кількох великих виробничих комплексів та банківських структур, до другого типу - жорстко вертикально інтегровані холдинги - переважно нафтові (“Сургутнафтогаз”, “ЛУКойл”). Це великі компанії з повним циклом переробки, де управління холдингом здійснюється директором компанії [133, с. 82-83].

Компанії “Сібал” та “Сібнафта”, що здійснюють контроль за виробництвом алюмінію, перейшли від інформаційних війн до створення тимчасового фінансового союзу, поділу ринку, формування єдиної цінової політики [131]. Перед альянсом “Сібнафта” - “Шлюмберже” стоїть завдання збільшити видобуток нафти вдвічі [132].

Стратегічний альянс “Завод труб великого діаметра” (ЗТВД) в Нижньому Тагілі (Росія) вартістю близько 1 млрд дол. утворено для забезпечення конкурентоспроможності в металургійній галузі з використанням технологій світового ринку. Він базується на нетрадиційній формі інтеграції фінансових, матеріальних, маркетингових, інтелектуальних, управлінських та інших ресурсів учасників проекту з метою якнайшвидшого виходу на ринок з новою конкурентоспроможною продукцією і закріплення позицій на ньому. Поза стратегічним альянсом партнери зберігають незалежність і конкурентоспроможність. Такий альянс дає змогу гнучко співпрацювати з широким колом партнерів: інвесторів, постачальників, клієнтів, трейдерів, розробників, представників держави з метою досягнення спільних стратегічних цілей, створюючи умови зростання для кожного з них [120, с. 146].

Російські автори констатують, що модель, яка утворилася в Росії на межі століть, має інституціональні та структурні обмеження. Формальні інститути, незважаючи на їх розвиток, все ще не працюють в автоматичному режимі. За цих умов економічні взаємозв'язки регулюються мережею довірчих відносин [133, с. 83], що діють у стратегічних альянсах.

Російський досвід утворення ІБГ свідчить про перехід на модель випереджального механізму розвитку на основі прогнозування майбутніх проблем і створення інститутів їх оперативному запобіганню і розв'язанню, інтеграції інвестиційних ресурсів, трансформації інвестиційного середовища відповідно до завдань, які стоять перед суб'єктами господарювання.

Стратегічні альянси є новою формою розв'язання суперечностей між тим, що інвестування виробництва здійснюється на рівні первинної ланки господарювання, і тим, що його ефективність залежить від зовнішніх чинників: рівня суспільної організації національної економіки, глобального рівня світової конкуренції, стану екологічного середовища, інформаційно-інтелектуальних процесів тощо. Такі альянси стають засобом розв'язання проблем глобальної конкуренції, оскільки політика інтеграції на базі дотримання взаємних інтересів міжнародних суб'єктів господарювання сприяє об'єднанню необхідних для цього ресурсів і технологій та економії суспільних витрат підприємств. Нові організаційні форми інвестиційної діяльності, базою яких є ІБГ, стабілізують інвестиційний процес, збільшують його прозорість та передбачуваність.

Важливим аспектом аналізу становлення і розвитку стратегічних альянсів є дослідження взаємовідносин держави з ними. Як зазначають дослідники, у розвинених країнах, де становлення диверсифікованих компаній мало еволюційний характер, держава зосереджувала увагу на ринковій концентрації (утворення монополій та олігополій). У країнах "стисненої моделі розвитку" (наприклад Південна Корея), де становленню ІБГ надається безпосередня підтримка з боку держави, переважного розвитку набула загальна і комплексна концентрація [133, с. 91]. Отже, держава має забезпечити прозорі, постійні та стабільні відносини з бізнесом на базі гармонізації інтересів різних бізнес-груп, оскільки це є основною умовою нормалізації соціальної організації суспільства.

Утворення стратегічних альянсів свідчить про ускладнення взаємовідносин між національними суб'єктами інвестиційної діяльності, що виокремило їх як самостійні наднаціональні суб'єкти, які впливають на характер світових інвестиційних потоків, а також про загострення конкурентної боротьби в глобальному масштабі та пошук важелів, що забезпечують вирішальну перевагу у переділі доданої вартості.

Стратегічні альянси змінюють роль національних держав, які поступово втрачають основні важелі впливу на формування

міжнародної інвестиційної політики. Це особливо стосується країн з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. ІБГ не контролюються національними державами, а інвестиційні потоки спрямовуються в ті галузі та країни, де можна одержати найбільший прибуток.

Проте нові альянси не забезпечують розв'язання проблем соціально-економічного розвитку в цілому та інвестиційної діяльності зокрема. Так, фінансові потоки капіталу стають все більше самодостатніми у процесі зростання, без перетворення їх на товарну та виробничу форми.

Таким чином, аналіз трансформації форм організації інвестиційної діяльності в умовах глобалізації свідчить про те, що:

- загострення конкурентної боротьби в глобальному масштабі породило новий самостійний суб'єкт - стратегічні альянси, які формують інвестиційну політику в глобальному просторі;
- інвестиційний процес глобалізується та виходить з-під контролю національних економік і державного регулювання;
- стратегічні альянси за рахунок зменшення витрат підвищують ефективність застосування інвестиційних ресурсів;
- національні держави, особливо слабкорозвинуті, втрачають важелі впливу на формування міжнародної інвестиційної політики;
- утворення стратегічних альянсів загострило міжнародні суперечності. Глобальний інвестиційний процес став чинником дестабілізації окремих національних економік.

Таким чином, національні держави з перехідними економіками мають виробити захисні механізми від негативного впливу глобальних інвестиційних тенденцій.

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ І СУСПІЛЬСТВА ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ

Характеристика інвестиційної складової розширеного відтворення в період реформування зазвичай починається з аналізу кількісних параметрів вкладання капіталу та визначення інвестиційного клімату. Причому вектор аналізу, як правило, спрямовується на дослідження умов для іноземного інвестора [25; 26, с. 41- 53; 27]. Це часто закінчується констатацією того, що через брак внутрішніх інвестицій слід залучати зовнішні, але для них інвестиційне середовище несприятливе, тому слід привести його у відповідність зі стандартами сучасних розвинутих країн. Звичайно, кількісні характеристики інвестування доцільно наводити для ілюстрації підтвердження висновків про стан процесу відтворення засобів виробництва і ВВП, проте слід провести аналіз якісних параметрів інвестиційного процесу у трансформаційний період.

Розділ присвячено аналізу процесу управління інвестиційною діяльністю як єдиного цілого, дослідженню ролі державних та ринкових інструментів її регулювання. Аналізуються особливості інвестиційної кризи та заходи державних органів управління щодо її ліквідації, державний вплив на організаційну структуру управління інвестиційним процесом та напрями її трансформації. Розкривається характеристика державного регулювання потоків капіталу та досліджується інноваційний вектор інвестиційної політики держави.

3.1. Управління інвестиційною діяльністю в перехідній економіці: стан та етапи розвитку

Побудова нового способу господарювання зумовлює необхідність формування відповідної системи управління господарським процесом. Звичайно, вона має відповідати суті і характеру способу господарювання. Аналіз становлення нового способу господарювання в Україні свідчить про те, що на державному рівні

спочатку були одні уявлення про напрями і механізми його формування і розвитку, потім вони трансформувалися, стали більш виваженими та науково обґрунтованими. У перші роки існування української економіки на різних рівнях в Україні спочатку проголосили про перехід до побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, відповідно до якої система управління інвестиційним процесом формувалася на самоорганізаційних засадах, а держава тільки забезпечувала інвестиційну діяльність регулятивними законодавчо-нормативними актами.

Розглянемо процес розбудови системи управління в Україні. Як відомо, інвестиційна діяльність завжди орієнтована на майбутнє, яке ідентифікують і прогнозують на основі статистичної інформації експерти, державні управлінці, приватні власники. *Державне управління економікою* в загальному вигляді вітчизняні вчені розглядають як організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності. Як відомо, основними функціями управління є: прогнозування, планування, організація, стимулювання, регулювання, кадрове забезпечення та контроль [134, с. 8-12]. На побудову нової системи управління в Україні значно впливають економічні теорії західних вчених, які на перших етапах, як зазначалося, мали копіювальний характер. Наприклад, це чітко виявилось у визначенні недоліків держави та ринку. Для вітчизняної економічної науки вже стало традицією, розглядаючи роль держави в суспільному господарюванні, зосереджувати увагу на недоліках розподілу обмежених ресурсів на державному рівні та неможливості справедливого розподілу додаткового продукту. До недоліків держави, як відомо, відносять: обмеженість інформації; нездатність держави повністю контролювати реакцію контрагентів на її дії; недосконалість політичного процесу; обмеженість контролю над державним апаратом тощо [134, с. 16]. Ринок також неспроможний розв'язувати соціально-економічні проблеми суспільства, оскільки зусилля кожного суб'єкта зосереджені на реалізації своїх інтересів, а не інтересів суспільства.

Зазначимо, що в цілому підхід до об'єктивної характеристики недоліків, проблем, невизначеностей у процесі формування нової системи управління є обов'язковим підготовчим етапом у прогнозуванні та формуванні методів і механізмів розв'язання проблем. Проте характеристика недоліків держави та ринку має бути критичною. Наприклад, такий недолік держави, як обмеженість

інформації, не витримує критики, оскільки потужність та глобальність інформаційних мереж Інтернету дає змогу усунути ці проблеми. Сьогодні можливе безкризове державне управління розвитком суспільства, але західні теоретики наполягають на тому, що інформація надходить занадто пізно, вона неповна, неадекватна, і тому рішення держави на підставі такої інформації є неефективними. Йдеться про підміну якісних параметрів функціонування виробничих відносин кількісними*. Це означає, що об'єктивний чинник недоліків державного управління залишається поза увагою вчених, влади, політиків, бізнесменів. Тому теоретичні висновки про неспроможності держави практично виправдовують її неефективні дії щодо забезпечення суспільних потреб населення й окремої людини.

Неефективність дій держави щодо регулювання суспільних процесів виробництва, як свідчить аналіз державного впливу на поведінку господарських суб'єктів, полягає в тому, що суспільне виробництво має будуватися на дотриманні економічних законів, але на практиці застосовуються адміністративні методи, що пояснюється це державною доцільністю. Наприклад, формуючи витрати державного бюджету на забезпечення владних функцій, держава збільшує витрати на оборону незалежно від величини надходжень або розподіляє їх пропорційно до надходжень. У результаті виникає дефіцит державного бюджету або відповідні галузі не отримують необхідного фінансування, що у будь-якому разі негативно впливає на обороноздатність держави. Це постійна суперечність між економічними та адміністративними методами управління господарським процесом.

Тривалий час теоретики і практики обґрунтовували недоліки держави, замовчуючи причини. Але за економічним змістом на практиці дії держави потрапляють під дію економічних законів, які свідчать про те, що суспільно необхідний товар має вироблятися рентабельно. Якщо держава господарює нерентабельно, то утворюється дефіцит бюджету. Тому недоліки державного управління потрібно враховувати, але при цьому слід встановлювати їх причини.

* Під якісними параметрами функціонування виробничих відносин ми розуміємо принципи розподілу національного доходу в державі. В умовах ринкової системи вони побудовані на порушенні принципу соціальної справедливості, коли на одному полюсі концентрується невеличка частина багатих, а на іншому - основна маса населення. Кількісні параметри характеризують виробництво маси додаткової вартості, яку справді важко точно прогнозувати, але принципи її розподілу не змінюються століттями, вони стабільні, тому результати розвитку того чи іншого суспільства прогнозуються з високою точністю, незалежно від зміни кількісних параметрів виробництва.

Відомий економіст Я.Корнаї, розглядаючи проблему забезпечення фінансових умов перехідної економіки, зазначає, що для успішності перехідного періоду не досить відомої “тріади”: приватизація, лібералізація, стабілізація. Не менш важливе встановлення бюджетних обмежень, фінансової дисципліни, без дотримання якої ринкова економіка не зможе функціонувати. Слід прийняти низку нових законів, включаючи закони про банкрутство, бухгалтерський облік і банки та забезпечити їх виконання [140, с. 42]. Фінансової дисципліни має дотримуватися передусім держава на основі формування бездефіцитного Державного бюджету, скорочення витрат, що, однак, не можна вважати ефективним засобом розв’язання фінансових проблем перехідної економіки. Державі насамперед слід шукати шляхи наповнення Державного бюджету на основі організації ефективного виробництва, розвитку нових технологічних укладів.

Необхідно брати до уваги специфіку недоліків держави у перехідній економіці в Україні. Головним недоліком перехідного періоду, як свідчить новітня історія соціально-економічного розвитку в Україні, є відсутність не законів, що регулюють господарську діяльність суб’єктів (законів прийнято достатньо), а духовно-моральних якостей у частини суб’єктів господарювання, коли невизначеність правових засад у період приватизації державного майна дає змогу їм перерозподіляти матеріальні цінності, нехтуючи нормами соціальної справедливості та в цілому “грати нечесно”. Це основний недолік перехідного етапу, і він відомий всім реформаторам, особливо в період зміни відносин власності і трансформації господарського механізму, що, однак, не стало на заваді для повторення владою та бізнесменами відомих помилок, які закономірно призводять до дестабілізації економіки і повернення її у вихідні позиції.

Побудова власної системи державного управління в Україні має непослідовний характер. Хоча на практиці ще не відпрацьовані механізми регулювання та контролю діяльності господарських суб’єктів із застосуванням ринкових інструментів, на державному рівні уже було проголошено про перехід до побудови моделі інноваційного типу суспільного розвитку [84]. Слід проаналізувати об’єктивні причини, що передують прийняттю такого рішення на державному рівні, наскільки воно обґрунтоване та яка вірогідність ефективного введення інноваційного чинника в структу-

ру інвестиційних ресурсів і встановити особливості його застосування в умовах перехідного періоду.

Формування нової системи управління в Україні відбувалося у три етапи: 1991-1994 рр., 1995-1998 рр. і 1999- 2002 рр. [27, с. 68-69]. Перший етап (1991-1994 рр.) характеризується переходом від командно-адміністративної до ліберальної економіки. Вітчизняні економісти, досліджуючи трансформаційні процеси, відзначають, що “стратегія переходу до ринку вимагає не тільки глибокого знання закономірностей функціонування сучасного ринкового господарства, а й розуміння послідовності й темпів введення в дію його основних елементів” [98, с. 19]. Крім того, Україна - не перша держава, суспільний спосіб господарювання якої зазнає трансформації.

Отже, українські реформатори, опинившись перед вибором, взяли на озброєння метод, який поєднав “шокову терапію” з “градуалізмом”. Але вибрана парадигма трансформації виявилась неспроможною прискорити перехід до ринкової системи господарювання, і перехідний період супроводжувався ускладненнями і непередбачуваністю соціально-економічного розвитку.

Інвестиційну діяльність, яка відбувалася у трансформаційному періоді в Україні, можна зобразити у вигляді моделі (рис. 3.1). Організаційну структуру моделі утворює: інвестиційне середовище, в якому взаємодіють блоки суб’єктів інвестування, інвестиційних ресурсів (потенціалу), управління, об’єктів інвестування, ефективності інвестування.

У трансформаційний період на інвестиційну діяльність в Україні впливають держава та ринок. Вплив держави обмежується регулюванням на основі розробки законів, що встановлюють умови вкладання капіталу у виробництво. Вплив ринку на інвестиційну діяльність є специфічним. Річ у тім, що базою капіталістичного способу господарювання є відповідальність кожного суб’єкта за ефективність власного виробництва, яка діє через закон про банкрутство. Крім цього, в умовах розвинутої ринкової системи господарювання діють державні механізми оцінки ефективності діяльності господарських суб’єктів, що разом з ринком створює цілісну систему оцінки суспільного виробництва.

В Україні в трансформаційний період правила господарської поведінки ще не були розроблені, а існували більше на папері. Інвестиційне середовище формувалося стихійно, що призвело до значних моральних та матеріальних втрат держави. Тому застосу-

вання відомих механізмів ринкової системи господарювання без їх серйозної корекції відповідно до специфічних умов в Україні мало негативні наслідки*.

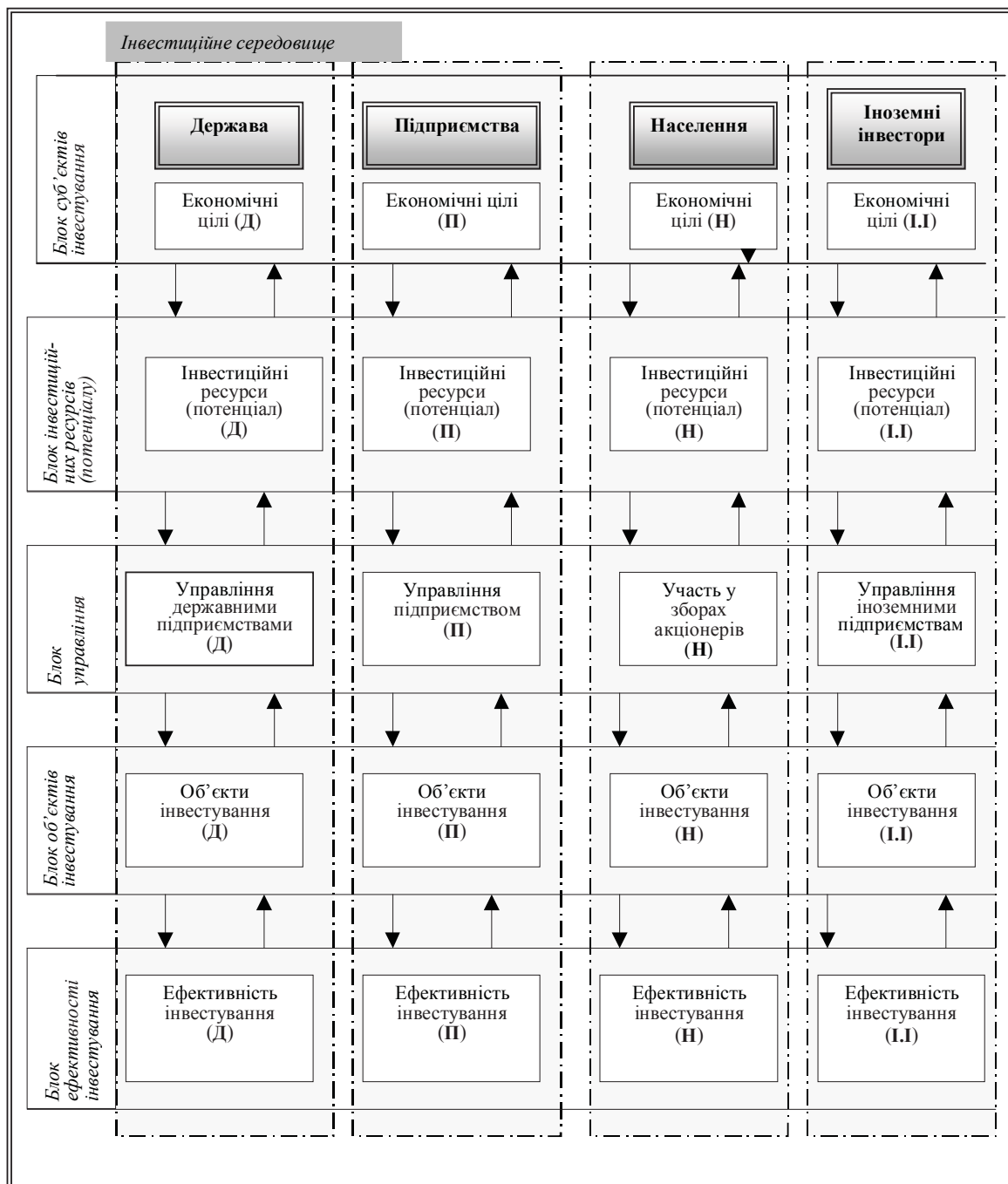

Рис. 3.1. Існуюча модель інвестиційної діяльності в Україні (складено автором)

* Дискредитація процесів первісного нагромадження капіталу на ринкових засадах, зменшення обсягів інвестування в реальний капітал, тінізація економіки та ін.

Ефективність обраної моделі інвестиційної діяльності в Україні значною мірою залежала також і від рівня організації функціонування її блоків. Так, неякісна організація функціонування блоку суб'єктів інвестиційної діяльності призвела до неузгодженості економічних цілей держави, підприємств, населення та зарубіжних інвесторів, у результаті чого не забезпечуються інвестиційні потреби простого виробництва, що зменшує суспільний інвестиційний потенціал економіки. Відомо, що основною метою уряду є забезпечення доходів державного бюджету, підприємств (отримання достатньої для розширеного відтворення величини прибутку); населення (достатньої для відтворення індивідуальної робочої сили величини заробітної плати та інших надходжень до сімейного бюджету); іноземних інвесторів (достатнього рівня прибутку на вкладений капітал). Проте через несприятливі для інвестиційної діяльності умови одночасне задоволення згаданих економічних цілей неможливе. Економічні цілі держави забезпечуються у першу чергу. Виконання податкових обов'язків підприємств та населення як основи наповнення бюджету призводить до того, що їх діяльність стає збитковою. У результаті підприємства не оприлюднюють позитивні результати господарської діяльності та видають зарплату працівникам поза офіційним обліком. Про значні обсяги тіньової економіки свідчать існування великої кількості збиткових підприємств протягом тривалого часу та значні обсяги заборгованості між суб'єктами господарської діяльності, які перевищують обсяги ВВП та постійно зростають (у тому числі й прострочена заборгованість).

Важливою структурною складовою існуючої інвестиційної моделі є блок інвестиційних ресурсів (потенціалу). На цьому етапі, як зазначалося, суб'єкти інвестиційної діяльності, наявні інвестиційні ресурси разом з іншими структурними елементами вважають за інвестиційний потенціал. Міжсуб'єктні взаємозв'язки щодо застосування інвестиційних ресурсів розвинені слабо*, що значно зменшує інвестиційний потенціал економіки. У результаті згаданий потенціал економіки як єдине ціле не функціонує і становить меншу від наявних інвестиційних ресурсів суму.

Особливу функцію в існуючій моделі інвестиційної діяльності має виконувати блок управління. Аналіз цього блоку показав, що як система управління (прогнозування, планування, органі-

* Формами міжсуб'єктних взаємозв'язків є ТНК, стратегічні альянси, ФПГ тощо, які широкого розвитку в Україні не дістали.

зація, стимулювання інвестиційної діяльності на всіх рівнях господарювання) ця функція у державі відсутня. Кожен суб'єкт управління процесом інвестування діє самостійно, що призводить до розпорошення управлінського потенціалу держави та до того, що поза державним контролем залишається визначення пріоритетних напрямів інвестування, обсягів вкладання капіталу на рівні держави та підприємств, спрямування потоків капіталу та ін. Держава обмежується тільки регулюванням інвестиційної діяльності, що, звичайно, зменшує інвестиційний потенціал економіки, оскільки не охоплені залишаються макроекономічні процеси розширеного відтворення. Так, до 2004 р. на макроекономічному рівні не встановлено потреби виробництва в інвестиціях на просте й розширене відтворення, що не сприяє мобілізації інвестиційних ресурсів на розв'язання соціально-економічних проблем; відсутнє обґрунтування необхідних пропорцій між першим і другим підрозділами суспільного виробництва тощо.

Однією з важливих структурних складових існуючої інвестиційної моделі, яка впливає на ефективність інвестування, є блок об'єктів інвестування. Правильний вибір інвестиційних пріоритетів, особливо в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів, допомагає спрямовувати їх у галузі економіки, які дадуть змогу досягти найбільшої ефективності, не розпорошувати їх на неперіоритетні напрями. Ринкові механізми виявилися неспроможними спрямувати капітал у пріоритетні об'єкти. Капітал спрямовувався туди, де можна було отримувати прибутки без високого ризику й швидко, що призвело до дефіциту інвестицій у реальний капітал та виникнення спекулятивних тенденцій на фондовому ринку.

Заключним структурним елементом існуючої моделі інвестиційної діяльності в Україні є блок ефективності інвестування. В умовах розвинутої ринкової системи господарювання суб'єкти інвестиційної діяльності розраховують ефективність інвестування на підготовчому етапі на основі прогнозування багатьох складових економічного розвитку з урахуванням внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури, конкуренції ризиків та ін. В Україні визначення ефективності вкладання капіталів залишається непрозорим, що є однією із основних причин того, що капітал потрапляє у тіньову сферу.

Вплив держави на формування умов інвестиційної діяльності здійснюється через її інвестиційну політику, яка має спрямовувати діяльність усіх блоків інвестиційної моделі, тому важливо роз-

глянути особливості її формування в минулому. Інвестиційна політика на першому етапі мала ліберальний характер. Було проголошено побудову соціально орієнтованої ринкової економіки. Це й визначило майбутній характер трансформаційних процесів та їх наслідки. По-перше, така постановка мети трансформації зумовила невизначеність, яка призвела до деградації суспільного відтворення, що характеризується тінізацією економіки, бюрократизацією й корупцією, соціальним розшаруванням населення. Відразу постає запитання: “Побудова якої ринкової економіки: початкового (“дикого капіталізму”), його розвинутої чи постіндустріальної моделі?” На практиці був здійснений перехід до “дикого капіталізму”, основна суть якого полягала в соціально несправедливому перерозподілі власності, супроводжувалася масовим шахрайством фінансових посередників, стрімким зубожінням основної маси населення, криміналізацією суспільства. На першому етапі не була визначена мета переходу на ринкові механізми управління інвестиційною діяльністю. Побудова нової системи управління насправді звелася до розробки законодавства, що регулює інвестиційну діяльність. По-друге, характеризуючи взаємовідносини суб’єктів у процесі формування умов інвестиційної діяльності, слід зазначити, що держава, проголосивши побудову ліберальної моделі економіки, робила це неліберальними методами, які монополізували її роль у законодавчому процесі. Це стало однією з перших стратегічних помилок держави у формуванні згаданих умов. Закони, які регулювали інвестиційну діяльність, розроблялися й приймалися без участі головного суб’єкта, що виробляє додану вартість, - підприємця, який був відсторонений від законодавчого процесу.

На основі розробленої інвестиційної політики мали забезпечуватися правові умови для інвестування. Держава як суб’єкт інвестиційного процесу у перші роки активно почала створювати законодавчу базу інвестиційної діяльності. У 1991-1992 рр. було прийнято більшість законів України, що регулюють інвестиційну діяльність: “Про підприємництво”, “Про підприємства в Україні”, “Про власність”, “Про господарські товариства”, “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про інвестиційну діяльність”, “Про банки та банківську діяльність”; “Про іноземні інвестиції”(1992-1996) [141-145; 147; 148].

Цими законами визначалися правові, економічні та соціальні умови здійснення підприємницької та інвестиційної діяльності громадянами та юридичними особами, організаційний механізм її

здійснення; відбувалося гарантування прав власності у приватній, колективній, державній формах; визначалися гарантії свободи підприємництва, його державної підтримки; види та організаційні форми підприємств, підприємницької та інвестиційної діяльності; види господарських товариств; рівність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (вітчизняних та зарубіжних). Закон України “Про інвестиційну діяльність” встановлює правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України. В ньому декларується забезпечення рівного захисту прав, інтересів та майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, розвиток міжнародного економічного співробітництва.

Державна інвестиційна політика в цей період у цілому була невизначеною, що виявилось у залученні джерел інвестування. Держава віддала пріоритет зовнішнім джерелам інвестування. Законом України “Про іноземні інвестиції” від 12 березня 1992 р. для іноземного інвестора* встановлювалася низка пільг. Однак уже в травні 1993 р. його дія була призупинена Декретом Кабінету Міністрів України № 55-93 “Про режим іноземного інвестування”.

Невизначеність інвестиційної політики виявилась у постійних змінах законодавства, що регулює підприємницьку діяльність. Наприклад, тільки один Закон України “Про підприємництво” в середньому змінювався за рік не менше п'яти разів. В цілому закони, що регулювали підприємницьку й інвестиційну діяльність, мали декларативний характер, оскільки не створювали інституційних гарантій підприємництва, забезпечення соціальних потреб. По-

* Проголошення побудови ліберальної моделі господарювання і надання пільг іноземному інвестору має непослідовний і невмотивований характер. Політика послідовного переходу на ринкові засади регулювання інвестиційних потоків мала б будуватися на конкуренції як засобі залучення додаткових іноземних інвестиційних ресурсів, а надання пільг іноземним інвесторам її виключало. Це поставило іноземних та вітчизняних інвесторів на рівень відносин “учителя” й “учня”. Учителю надавалися пільги, а учень мав конкурувати з учителем. Крім того, слід враховувати й те, що ніхто з іноземних інвесторів добровільно на ринкових засадах, незважаючи на пільги, не буде вкладати кошти в національну економіку, якщо цього не робить власний інвестор. Прийнятий закон мав не тільки якісні недоліки, але й кількісні. Зокрема, в законі не було встановлено мінімального розміру й форму інвестицій для отримання податкових пільг. У результаті дії закону 42% всіх іноземних інвесторів вклали в економіку України менше ніж 1 тис. дол., а деякі спільні підприємства аж до ... 7 дол. США. У результаті закон відкрив можливості для економічного пограбування України [151, с. 111]. Цей факт є реальним свідченням того, що на іноземні інвестиції не можна покладатися, але поки що це не осмислено до кінця вченими й державними діячами різного рівня. Наприклад, у цій публікації у передмові стверджується, що відновити економіку можливо тільки за допомогою іноземного інвестора [151, с. 5], тобто відсутність прагматичної логіки спостерігається не тільки в діях діячів державного управління, але й у певного контингенту вчених [14; 25; 27].

перше, в цей період не було контролю держави за дією її органів, що призводило до численних перевірок приватних підприємств, які часто закінчувалися їх зупинкою під час їх проведення. На це негативно відреагував Президент України, який видав указ, що регламентує перевірки державних органів влади, проте цього втручання виявилось недостатньо, щоб забезпечити нормальні умови підприємницької діяльності. По-друге, пріоритет фінансових потреб державного бюджету перед фінансовими потребами підприємств утворив замкнене коло: додана вартість виробляється на підприємствах, але у них немає коштів для забезпечення фінансових умов її утворення. Така ситуація залишається й досі, а прийняття державного бюджету супроводжується коригуванням законодавства. У результаті відсутні правові й фінансові гарантії функціонування підприємств. По-третє, не було налагоджено дієвого контролю за ефективністю роботи підприємств у цілому та вкладанням інвестицій зокрема.

У результаті прийняті закони не відповідали інтересам господарських суб'єктів і виконувалися незадовільно. Підприємець продемонстрував свою активну роль у господарському процесі тим, що швидко перевів офіційну підприємницьку діяльність у неофіційну, тіньову. Суспільне виробництво велося на офіційних підприємствах, а продукція реалізовувалася поза офіційним обігом і обліком товарів та капіталів.

Пасивна роль держави-регулятора на першому етапі трансформації закономірно призвела до відчутних соціальних, економічних, моральних втрат. Аналізуючи втрати першого етапу трансформації, деякі автори обмежуються прикладами матеріальних втрат. Так, в одній із публікацій констатується, що в 1994 р. ВВП зменшився порівняно з 1991 р. на 40,4%; повністю розбалансована грошова та фінансова системи; темпи гіперінфляції у 1993 р. досягли 10256%; дефіцит державного бюджету повністю покривався грошовою емісією Національного банку [152, с. 67-68]. Ще швидшими темпами скорочувались інвестиції, що призвело до призупинення не тільки розширеного, а й простого відтворення, стрімкого зношення основних засобів виробництва та знецінення робочої сили. Інвестиційна сфера зазнала найвідчутніших втрат: обсяг інвестицій в основний капітал, за даними офіційної статистики, знизився в кризовий період у 5 разів [4, с. 642]. Гіперінфляція спричинила деформацію співвідношення між цінами і зарплатою, чому сприяло скасування державного контролю за ними. На

першому етапі побудови “дикого” ринку це призвело до стрімкого підвищення цін та зменшення зарплати і реальних доходів населення, скорочення споживчого попиту, зрештою, до стрімкої деградації виробничого процесу. Найбільше постраждала основна маса населення: втрати його грошових вкладів в ощадбанку СРСР, за оцінкою різних джерел, становили від 130 до 200 млрд дол. США; соціальні гарантії (заробітна плата, пенсії) скоротилися до рівня фізичного виживання. Наприклад, заробітна плата професора, доктора наук у 1992-1994 рр. дорівнювала близько 20 дол. США. Швидко підвищувався рівень безробіття; знизилася до мінімуму соціальна допомога держави незахищеним верствам населення і т.ін.

Але загальні втрати не можна оцінити виключно матеріально-вартісними показниками. Йдеться про втрати іншого виміру. Однією з найвідчутніших з них стала втрата довіри населення до державної влади і ринкових регуляторів суспільного виробництва. Держава у цей період не мала широкої підтримки населення у проведенні соціально-економічних реформ. Причинами його пасивності було нав'язування ринкової моделі суспільного розвитку примітивними копіювальними методами адміністрування зверху, без широкої підготовчої роботи з громадянами України та численні порушення соціального, фінансового, технологічного, морального характеру.

Таким чином, на першому етапі трансформації держава не виконала своєї функції активного суб'єкта формування умов господарської діяльності, що мало стати базою механізму управління господарським процесом. Перший етап становлення механізму управління здійснювався без участі держави на ринкових засадах шляхом спроб і помилок. Ліберальна політика держави була зумовлена ринковою ейфорією і тиском консультантів міжнародних фінансових організацій. Вплив держави протягом кількох років зменшився, обмежившись переважно єдиною функцією - контролем над інфляцією” [138, с. 211], який теж не був забезпечений. На цьому етапі держава не забезпечила критичної маси перетворень, які мали стати базою функціонування інвестиційного процесу як єдиного цілого.

Стратегічним недоліком першого етапу трансформації стало застосування ринкових принципів господарювання без їх інституціонального забезпечення. Формування ринкових інститутів стало характерним для другого етапу трансформації.

Другий етап припадав на 1995-1998 рр. і був спрямований на подолання глибокої кризи української економіки. Одним із найважливіших завдань було відновлення довіри населення до державної влади та підтримки соціально-економічних реформ. Головною ознакою етапу стала трансформація ролі держави в економіці перехідного періоду. Однак це не призвело до зміни загального курсу на побудову ринкової системи господарювання, а пасивна роль держави не змінилася активними організаційно-економічними і соціальними заходами.

Особливість трансформації господарської системи пострадянських республік, крім країн Прибалтики, полягає в тому, що тривалий історичний пресинг адміністративно-командної системи суб'єктів господарської діяльності призвів до втрати у них досвіду, культури, традицій господарювання в умовах приватної власності, тому їх потрібно відновлювати. Отже, трансформація на другому етапі зачіпає глибинні політико-економічні основи способу господарювання - відносин власності, формування інститутів, що забезпечують її функціонування в перехідний період.

На другому етапі формувалися й постійно вдосконалювалися фінансова, банківська, податкова, митна системи, фондовий ринок, на основі приватизації демонополізувалися основні галузі економіки. Вплив держави на об'єкти регулювання (галузевого та регіональну структуру виробництва; процес накопичення капіталу; зайнятість населення; грошовий обіг; процес ціноутворення; правила конкуренції; платіжний баланс та ін.) проявлявся у застосуванні економічних важелів ціни і прибутку. Це є факторами непрямого державного впливу на господарську ситуацію в країні.

Важливим етапом формування механізму управління інвестиційним процесом у державі стало прийняття Кабінетом Міністрів України "Концепції регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки" № 384 від 1 червня 1995 р. [61]. Цікаво, що концепція починається із констатації того, що обмежені бюджетні фінансові ресурси не дають змоги на нинішньому етапі реформування економіки забезпечити структурні зміни в галузях народного господарства, в результаті чого держава "значною мірою" знімає з себе функції забезпечення інвестиціями та передає їх суб'єктам господарювання. Держава фактично офіційно зафіксувала реальне зниження фінансування інвестицій із державного бюджету. Після цього форму-

люється мета концепції в умовах ринкової трансформації: утворення конкурентного середовища, реалізація програми структурної перебудови економіки України, визначення напрямів пріоритетного спрямування інвестицій.

У концепції підкреслювалося, що державна інвестиційна підтримка надаватиметься переважно для розвитку пріоритетних напрямів в економіці. Першочерговими напрямами інвестування визначено: розвиток паливно-енергетичного комплексу і впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій; соціальна сфера, розширення і нарощування обсягів виробництва товарів широкого вжитку та послуг для населення, а також конкурентоспроможної продукції, що поставляється на експорт; розвиток агропромислового комплексу; прискорення розвитку медичної та мікробіологічної промисловості; подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. У програмі були розроблені принципи регулювання інвестиційної діяльності*.

Залучати інвестиції планувалося на такій основі: економічного обґрунтування нормативів амортизації та створення галузевих та міжгалузевих фондів амортизації; випуску цінних паперів під конкретні проекти для широкого залучення коштів підприємств та населення; розширення іпотечного кредитування; залучення матеріальних, фінансових та інших ресурсів позабюджетних та інноваційних фондів, страхових компаній, комерційних банків, внутрішніх інвестиційних позик; використання іноземних інвестицій, кредитних ліній та кредитів міжнародних фінансових організацій.

* Принципи регулювання інвестиційної діяльності:

- послідовна децентралізація інвестиційного процесу;
- збільшення частки внутрішніх (власних) коштів суб'єктів господарювання у фінансуванні інвестиційних проектів;
- перенесення центру ваги з безповоротного бюджетного фінансування у виробничій сфері на кредитування;
- виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм (проектів), спрямованих на структурну перебудову економіки, за адресним принципом;
- фінансування об'єктів, будівництво яких знову розпочинається за рахунок бюджетних коштів, як правило, на конкурсній основі;
- надання переваги завершенню раніше розпочатого будівництва, технічному перенаснащенню і реконструкції діючих підприємств;
- здійснення відповідними державними органами контролю за цільовим використанням централізованих інвестицій;
- розширення змішаного фінансування інвестиційних проектів;
- удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій;
- впровадження системи страхування інвестицій.

У програмі були також розроблені шляхи реалізації інвестиційної політики*. Аналіз якості концепції регулювання інвестиційної діяльності показав її недосконалість. Мета концепції наведена в кінці розділу та являє собою набір різнопланових складових структури економіки, конкурентного середовища та пріоритетів інвестування. Про регулювання інвестиційного процесу як цілісного об'єкта в концепції не йшлося. Принципи регулювання інвестиційної діяльності представлені фактично як завдання, де навіть не згадувалося про надійність, достатність, доступність, ефективність, визначеність регулятивної системи тощо. Заходи щодо залучення інвестицій мали нормативно-економічний характер, стосувалися джерел інвестування, а інтереси інвестиційних суб'єктів не враховувалися. Механізми реалізації інвестиційної політики представлені у вигляді набору, а не системи, яка охоплює процес розширеного відтворення як цілісний об'єкт.

Оцінюючи інвестиційну концепцію в цілому, слід врахувати, що в ній, крім визнання державою відсутності фінансових коштів на інвестування економіки, також відсутня характеристика стану інвестиційного процесу в Україні, не з'ясована суть інвестиційної кризи, інвестиційного процесу як об'єкта державного управління, цілісного механізму його формування. Але незважаючи на вказані недоліки, концепція була кроком уперед у структуризації інвестиційної діяльності. До того ж якісне виконання зазначених у концепції пунктів сприяло би більш швидкому виходу економіки з кризи. Деякі з названих пунктів не виконані й досі, наприклад, не створено Державний банк реконструкції та розвитку, який мав би акумулювати інвестиційні ресурси та спрямовувати їх у пріоритетні галузі економіки; не розроблено фінансові гарантії функціонування підприємств.

Концепція в цілому визначила напрям дій органів державної влади щодо формування умов інвестиційної діяльності. По-

* Шляхи реалізації інвестиційної політики:

- фінансування капітального будівництва із державного бюджету лише в разі вичерпання інших джерел фінансування;
- проведенням податкової політики, спрямованої на стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання;
- створення умов для формування обґрунтованих договірних цін у будівництві та посилення контролю за їх впровадженням;
- сприяння розвитку конкуренції на інвестиційному ринку;
- розвиток та захист внутрішнього інвестиційного ринку в межах чинних законодавчих та нормативних актів, міжнародних договорів та угод;
- створення Українського державного банку реконструкції та розвитку.

рівняно з першим на цьому етапі не відбулося докорінних зрушень у розумінні суті інвестиційного процесу, необхідності формування вітчизняного інвестиційного потенціалу, складності цього процесу. Дії держави були спрямовані на формування приватної корпоративної власності і трансформацію державної на основі приватизаційних процесів, інвестиційної інфраструктури, фондового і валютних ринків, механізмів ринкового регулювання процесу інвестування.

Тривало створення нормативно-правових умов інвестиційної діяльності*. Оцінюючи рівень нормативно-правових засад інвестиційної діяльності на другому етапі, слід констатувати відсутність цілісного підходу до визначення суті інвестиційного процесу та завдань законодавчих органів державної влади з розробки інвестиційного законодавства. Намагання держави розв'язати окремі проблеми інвестиційної діяльності, як-то: формування умов залучення іноземних інвестицій, руху капіталу, удосконалення інвестиційної політики, стимулювання інвестиційної діяльності - реалізується різними державними суб'єктами: Президентом України, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів. Це свідчить про відсутність об'єктивного осмислення суті інвестиційного процесу та ідентифікації проблем його становлення в Україні.

Важливу роль у формуванні політико-економічної бази інвестиційної діяльності відіграла приватизація державної власності. Приватизація заклала основу формування і взаємодії різних форм власності на рівноправних засадах, проте проведення ваучерної приватизації не призвело до збільшення інвестицій у реальний сектор економіки та не сформувало ефективного власника. Нові власники не були зацікавлені в інвестуванні виробництва та підвищенні його ефективності. Фіскальний характер податкової системи не стимулював інвестування реального сектора економіки. Регулятивні заходи держави не забезпечили гарантії функціонування приватної власності, що, зрештою, в 1995-1998 рр. не призвело до збільшення обсягів та ефективності інвестицій підприємств, утворених на нових відносинах власності. У цей період стрімко почала зростати тіньова економіка [138; 159; 160; 174].

* Закони України "Про режим іноземного інвестування" від 19 березня 1996 р.; "Про державне регулювання ринку цінних паперів" від 30 жовтня 1996 р.; Указ Президента України "Про заходи щодо реформування інвестиційної політики" від 18 липня 1996; Постанова Кабінету Міністрів України "Про стимулювання інвестиційної діяльності" від 16 лютого 1998 р. [154-157].

Стабілізаційна політика держави реалізувалася через такі заходи: удосконалення фінансової, банківської, податкової, митної системи, фондового ринку, приватизацію та демонополізацію основних секторів економіки, утворення конкурентного середовища, **обмеження державного втручання в економіку** (виділено нами - В.М.). Результатом цих заходів стало зупинення спаду виробництва, зниження інфляції, збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій [152, с. 68]. Проте таких заходів виявилось недостатньо для створення сприятливого інвестиційного клімату для внутрішнього інвестора. У цілому дії держави щодо формування сприятливого інвестиційного клімату були безсистемними, атомізованими. Ефективний національний власник, який мав би ресурси для інвестування економіки і був у цьому зацікавлений, поки що ще не створений.

Третій етап у формуванні системи управління інвестиційним процесом деякі автори обмежують 1999-2002 рр. Відразу зазначимо, що цей етап триває й сьогодні, оскільки якісні зміни у формуванні нової системи державного управління інвестиційним процесом в умовах перехідної економіки ще не спостерігаються. Справа в тому, що стабілізація деяких макроекономічних процесів може мати тимчасовий, кон'юнктурний характер, а новий етап розвитку інвестиційної складової у структурі господарського механізму має забезпечити просте відтворення ВВП у обсягах 1990 р., знизити кількість збиткових підприємств, а також загрозливий розрив між багатими і бідними, подолати бідність у державі й створити мільйони робочих місць для повернення українських спеціалістів і т.ін.

Стабілізація соціально-економічного розвитку почалася в 1997 р., проте вона була призупинена під впливом світової фінансової кризи 1997-1998 рр. Це засвідчило залежність національної економіки від глобальних економічних процесів та зумовило необхідність розробки надійної вітчизняної системи захисту від негативного зовнішнього впливу. Крім того, ця криза продемонструвала, що ринковий механізм регулювання інвестиційного процесу потребує кардинального вдосконалення та більш ефективного регулювання з боку держави.

Стабілізація вітчизняної економіки відновилася після виходу світової економіки з кризи. У 1999-2000 рр. надалі вдосконалюється правова база інвестиційної діяльності через укази Президента України щодо формування системи фіскальних стимулів

виходу з кризового стану галузей економіки. У результаті цього інвестиційна діяльність дещо поживалася, а темпи інвестування стали випереджати динаміку ВВП та промислового виробництва [152, с. 69]. Активізації інвестиційної діяльності сприяло й створення вільних економічних зон із спеціальним режимом інвестування. У цей час удосконалювалася інвестиційна функція держави, проте її позитивний вплив обмежився функцією регулювання інвестиційної діяльності.

Важливою складовою ланкою в реалізації інвестиційної функції держави є утворення умов для зростання індивідуальних доходів громадян, які спрямовуються на споживання та заощадження. Відомо, що співвідношення між споживанням і заощадженням характеризує ефективність відтворення. Висока питома вага індивідуальних доходів, які спрямовується на заощадження, свідчить про достатню ефективність суспільного виробництва. За відповідних умов ці заощадження можуть бути спрямовані на інвестування реального сектора. Заощадження в Україні, незважаючи на деяке поліпшення ситуації із вкладами в українські банки у 2004 р., поки що не розглядаються як потужне джерело інвестицій через напружену ситуацію з низьким рівнем заробітної плати, пенсій та відсутність надійного механізму залучення вільних коштів населення до інвестиційної діяльності. Однак це не означає, що ці ресурси не можуть бути в подальшому задіяні як джерело інвестицій.

Як відомо, інвестиційні витрати не призначені для споживання. До них підприємства вдаються для того, щоб виготовити більшу кількість товарів для споживання у майбутньому. Для цього насамперед слід з'ясувати оптимальний розмір основного капіталу, здійснити достатнє інвестування, враховуючи фактор часу, тобто внести поправки на зміни економічних параметрів економічної системи, які відбудуться від моменту прийняття рішення про інвестиції до досягнення оптимальних розмірів вкладання основного капіталу.

Перехід економіки України до стабільного економічного зростання, що має суттєво позначитися на підвищенні рівня життя народу, вимагає ґрунтовного наукового дослідження процесів трансформації виробничих, соціально-економічних, фінансових та інших відносин у нову систему господарювання, зокрема проведення аналізу стану об'єкта державного управління - інвестиційної сфери.

Як зазначалося, інвестиційна сфера зазнала найбільшого спаду, а пошук шляхів виходу її на траєкторію зростання потребує

проведення аналізу стану інвестиційної діяльності, розкриття чинників, що перешкоджають процесу простого й розширеного відтворення, узагальнення періодів спаду процесу інвестування, встановлення його витоків, характеру та глибини.

Спад в інвестиційній сфері ми класифікуємо як кризу, яка, за словником В. Даля, - це перелом, поворот, рішучий момент перехідного стану [161, с. 194]. Події, які відбуваються в інвестиційній сфері України в 1991-2001 рр., характеризуються саме такими ознаками. Проте про вирішальний перелом говорити ще зарано, оскільки не сформована модель нового способу господарювання, який перебуває ще на початковій стадії становлення. Економічною теорією осмислюються процеси інвестиційної трансформації; вчені, політики, практики, бізнесмени, спеціалісти державного управління вивчають процеси глобалізації економіки; глобального негативного впливу матеріального виробництва на екологію; особливості розвитку високих технологій; методи трансформації й побудови ефективної соціально-економічної моделі розвитку в умовах становлення економіки знань.

В українській економічній теорії значна увага приділяється інвестиційному процесу. Глибоко аналізуються інвестиційні теорії світової економічної науки [2], є продуктивні спроби науковців розвивати нову окрему науку - інвестознавство [6]. Однак, на наш погляд, дослідження мало узгоджуються з процесами, які відбуваються в Україні сьогодні й розкривають особливості організації економіки, виробництва, національних традицій, менталітету, тобто слабко пов'язані з практикою сьогодення, із системним аналізом інвестування виробництва, характеристикою його стану, вивчення недоліків і т.ін. Ідентифікація стану інвестиційної діяльності на певний період часу є відправним пунктом для вивчення позитивних і негативних тенденцій руху капіталу у механізмі господарювання.

Аналіз процесу вкладання капіталу, розвитку першого і другого підрозділів суспільного виробництва та їх ефективності дає підстави для висновку, що інвестиційна сфера й досі перебуває у глибокій системній кризі. В українській економічній літературі аналізу інвестиційної кризи приділяється поки що незначна увага. Він часто має констатуючий характер, при цьому робиться висновок про недостатність іноземних інвестицій в економіку, без яких вона не може розвиватися, про несприятливий інвестиційний клімат, основними чинниками якого є: політична нестабільність; недосконале і нестабільне законодавство; великий податковий тиск;

відсутність внутрішніх джерел інвестування, низька ефективність використання інвестиційних ресурсів тощо [3; 8; 25; 27]. Зазначимо, що у фінансовому словнику взагалі відсутнє визначення терміна “**інвестиційна криза**” [162].

Аналіз інвестиційної кризи доцільно почати зі встановлення позитивних і негативних факторів, за яких стартувала незалежна українська економіка в 1991 р. До позитивних факторів можна віднести: високорозвинені галузі військово-промислового комплексу; висококваліфіковану робочу силу; наявність майже третини світових запасів чорноземів; потужну науку й освіту; вклади населення в касах Ощадбанку, які становили (в еквіваленті доларів США) близько 130 млрд дол.; величезні запаси сировини і корисних копалин тощо. Негативними факторами слід вважати: адміністративно-командну структуру управління економікою, що характеризувалася низькою економічною ефективністю; високу інтегрованість економіки України в економіку СРСР, який був єдиним господарським комплексом, але раптово припинив своє існування; дефіцит виробництва предметів споживання і гіпертрофований розвиток військово-промислового комплексу тощо.

За роки незалежності України методи побудови господарського механізму держави та її економіки призвели до величезних економічних і соціальних втрат. Погіршився рівень життя населення і скоротилася його тривалість, що спричинило абсолютне скорочення чисельності населення, яке обчислюється вже мільйонами; в Україні з'явилися десятки тисяч безпритульних дітей, що перетворилось на загальнонаціональну проблему; захворювання на СНІД (400 тис. населення) і туберкульоз, алкоголізація і наркоманізація молоді довершують картину повільно повзучої загальнонаціональної катастрофи. На нашу думку, завдання кожного вченого, який досліджує економічні явища, особливо у сфері державного управління, полягає не тільки в тому, щоб з'ясувати чинники соціально-економічної кризи і розробити заходи щодо її ліквідації, а й, передусім, визначити, чи не є намагання Української держави трансформувати командно-адміністративну економіку в ринкову неефективними.

Слід зазначити, що науково дослідити всі особливості інвестиційної кризи в Україні без глибокого аналізу інвестиційних теорій*, що народжувалися та зникали впродовж останніх 200-300 років

* Аналіз інвестиційних теорій дає змогу зробити узагальнення, що характеризують їх суть та основні особливості:

- велика кількість, їх характер та суть залежать від зміни історичної ситуації, країни, природних умов, географічного положення, рівня розвитку економіки, розвитку науково-технічного прогресу;

розвитку соціально-економічних систем господарювання, неможливо, враховуючи, що жодна з них не стала вичерпною і не мала тривалого позитивного соціально-економічного ефекту.

Усі інвестиційні теорії у межах монографії в повному обсязі проаналізувати неможливо, та в цьому немає потреби, оскільки вони не відрізняються різноманітністю. Аналіз інвестиційних теорій показує, що вони відірвані від реального буття суспільства, описують його примітивно, за допомогою економічної або математичної теорії. Але цей опис виявляється неповним, спрощеним, однобоким, наближеним, економічно абсолютизованим.

Деякі представники економічної теорії намагаються наділити відносини між людьми та форми їх суспільної реалізації не притаманними властивостями, оперуючи термінами: ідеальна економічна система, досконала конкуренція, вічний природний чинник, хороша торгівля тощо, причому одночасно ці ринкові відносини економіки характеризуються прямо протилежними термінами: недосконалість ринку, неспроможності держави, недостатність інформації, погана торгівля тощо. Причини криз в економіці і пропонувані шляхи виходу з них перебувають в одному полі матеріального виробництва, в якому функціонує “економічна людина”. Наприкінці ХХ ст. всі інвестиційні теорії відповідно до тенденцій глобалізації набувають комплексного, загального, оптимального (з економічного погляду) характеру. Але жодна з цих теорій не змогла передбачити криз, які періодично спустошують економіку, та запобігти їм, використовуючи господарські механізми високорозвинутих держав.

-
- головна причина зростання багатства суспільства пов’язується з підвищенням рівня доходів;
 - тільки ті члени суспільства, які зайняті суспільно корисною працею і створюють багатство країни, необхідні йому, а решта є непотрібним, надлишковим населенням (Мальтус);
 - держава має справедливо перерозподіляти доходи на користь незаможних членів суспільства та стримувати економічне зростання (Прудон);
 - інвестиції за умов капіталізму призводять до розшарування суспільства на багатих і бідних шляхом привласнення капіталістами неоплаченої найманої праці робітників (Маркс);
 - економічний розвиток - це зростання суспільної вартості, обсягів інвестицій за рахунок прибутку (класична теорія);
 - кожна додаткова частина вкладів капіталу приносить усе менший прибуток і є причиною криз (маржиналізм);
 - рівень інвестування залежить від поведінки інвестора, що визначається базовим рівнем добробуту населення певної країни, очікуваної прибутковості капіталу в майбутньому, поточних прибутків, інвестиційний процес - стабілізатор економічного розвитку (неокласична теорія);
 - будь-які інновації позитивно впливають на підвищення норми доходу над витратами;
 - монополізація капіталу призвела до порушення макроекономічної рівноваги, до криз перевиробництва;

Як показав аналіз праць авторів, які розглядають людину без виходу за межі матеріального поля, що визнає основою виробництва прибуток і його самозростання, сучасні проблеми людства вирішити неможливо. Більше того, якщо людство не змінить пріоритетів свого розвитку, то в найближчому майбутньому його чекають не тільки глобальні економічні успіхи, але й глобальні випробування, характер яких вже сьогодні ставить під сумнів виживання людини як біологічного виду.

Як зазначають українські автори, у свідомості сучасної людини абсолютизується матеріальне та ігнорується духовне, яке зазнає глобального негативного впливу технократизації мислення, псевдоекономічних цілей, за якими будується життя. Це змінює вектор руху людства від побудови гідного суспільного ладу та створює ілюзію еволюційного розвитку, що насправді є рухом у замкненому колі [94, с. 81-83], вихід з якого потребує створення нових духовно-моральних інструментів на державному рівні.

На сучасному етапі спостерігається тріумф економічної цивілізації, її перемога над людством, природою і неприродою, над життям і культурою, над розумом і духом, який все ще існує в людині та її світі. Такий стан розвитку людства значною мірою зумовлений самою економічною наукою, яка тривалий часу сповідувала принцип самообмеження від інших знань, що були їй непотрібні й навіть шкідливі. У процесі розвитку настає такий момент, коли спеціалізоване, самообмежене знання не помічає і не пояснює всього змістовного багатства спеціалізованого предмета, суперечить самому собі, не здатне побачити нове у предметі, а тим більше його пояснити [164, с. 4-6].

Самообмеження економічної науки залишило поза науковим аналізом таку важливу складову людського життя, як природне

-
- на початку ХХ ст. почалося руйнування ринкового механізму саморегулювання;
 - держава повинна свідомо формувати макроекономічні умови економічного зростання (Кейнс);
 - ні держава, ні ринок не можуть забезпечити ідеальної рівноваги в розвитку економіки;
 - гроші є центром економічної діяльності (Хоутрі);
 - на рівень соціально-економічного розвитку вирішальний вплив справляють соціальні інститути, держава повинна цілеспрямовано формувати інвестиційне середовище, брати на себе інвестиційні витрати на створення відповідної структури, внутрішніх і зовнішніх інвестиційних умов; інвестиційний клімат країни формується під впливом різних чинників: політичних, економічних, інституціональних, соціальних, екологічних (інституціоналізм);
 - причина криз в економіці криється у сфері виробництва, науково-технічного прогресу;
 - науково-технічний прогрес призводить до зміни відносин власності: реальними власниками стають ті, хто володіє інформацією;

середовище, що перебуває, як зазначалося, в катастрофічному стані. Годі сподіватись, що економічна цивілізація спроможна вирішити проблеми екології, оскільки це не є її суттю, а також тому, що процес самозростання вартості ($G - G^*$) є фундаментально анти-природним. Економічна цивілізація споживає, переробляючи будь-яке зовнішнє середовище, і тим більше природне, у середовище неприродне, штучне, яке за своїми масштабами і складністю можна порівняти з природним [164, с. 21].

Зазначимо, що самообмеження економічної науки було вигідно деяким колам суспільства, які замовчували очевидні факти, вибирали в інвестиційних теоріях тільки те, що сприяло збільшенню прибутку власників капіталів. Більше того, цей капіталізований інтерес призвів до прямого перекручування суті деяких теорій. Йдеться про всім відому в ринковій економіці теорію “невидимої руки” ринку А.Сміта, що регулює, за трактуванням західних економістів, капіталістичне виробництво на засадах ринкової самоорганізації, причому вона оперує категоріями егоїзму (теорія дарвінізму), що абсолютизує особистий інтерес. Але не всі вчені роблять такий висновок. Так, швейцарський вчений А.Ріх, якого мало знали в Україні донедавна, зробив спробу повернути цій теорії її первісне значення.

Неокласична теорія, зазначає А.Ріх, просто ототожнює цю “загадкову руку” із законами ринку, однак не підлягає сумніву, що А.Сміт бачив за цим більш потужну силу. Так, у ґрунтовній праці “Теорія моральних почуттів” він звертає увагу на себелюбство байдужих землевласників, у яких на думці тільки задоволення власних невиситимих потреб, і які водночас повинні ділитися з бідними доходами, отриманими за рахунок нововведень, здатних підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва. Керовані

-
- техніка є основним рушієм усього іншого (Еллюль);
 - розвиток народного капіталізму приводить до встановлення рівноваги й гармонії в суспільстві;
 - раціоналізація руху капіталів і технологій сприяє зародженню нової цивілізації (Беллом, Тоффлер);
 - технологічні переваги країни є основою у боротьбі за експортні ринки;
 - головна рушійна сила самозростання інвестицій призводить до різноспрямованих індивідуальних векторів руху, що викликає протиріччя, яке в ХХ ст. стало антагоністичним, особливо у сфері взаємовідносин “людина - природа”, що не розв’язуються у межах існування “людини економічної”;
 - витоки інвестиційних криз - у старих економічних відносинах, але разом з ними формувались і засоби їх урегулювання без зміни економічного ладу та відносин власності поступово, еволюційним шляхом.

“невидимою рукою” ринку, вони забезпечують справедливий розподіл необхідних для життя продуктів. Так виходить не тільки тому, що до цього призводять закони ринку. В А.Сміта, підкреслює А.Ріх, інше бачення проблеми. “Істинна причина стабілізуючого впливу ринку у світі економічної нерівності полягає в існуванні **провіднийного порядку**, свого роду завбаченої гармонії інтересів” [165, с. 522]. А.Сміт, таким чином, під “невидимою рукою” ринку розумів не абсолютизовані егоїстичні матеріальні інтереси суб’єктів господарювання, а Вищу Сутність, зумовлену трансцендентною сутністю людського буття.

А.Ріх зазначає, що концепція А.Сміта сприяє ідеалізації ринкових відносин, але водночас А.Сміт чітко усвідомлював, що не можна просто покладатись і на “природні” духовні засади ринкових суб’єктів, як і на “природну” організацію ринку. Тому він виступав за **інституціональне** регулювання економічних процесів [165, с. 524].

Не можна вважати, що в економічній літературі не аналізувались інші сфери людської життєдіяльності, але абсолютизація матеріальних цінностей людського життя позначилась на характері цього аналізу. Наприклад, американський професор Чарльз В.Л.Гіл, аналізуючи особливості міжнародного бізнесу на сучасному етапі, включає до свого аналізу релігійні та етичні системи, але тільки крізь призму їх економічних наслідків (цит. за [165, с. 127-136]).

Таким чином, в інвестиційних теоріях головною рушійною силою вважається абсолютизований матеріальний інтерес, який зумовив експлуатацію людини людиною та створення такого тиску на природне навколишнє середовище, якого Природа витримати не може. Сучасний рівень матеріального виробництва вимагає дедалі більших витрат на відтворення Природи, що значно знижує економічну ефективність застосування інвестицій та стримує науково-технічний розвиток. Отже, абсолютизований матеріальний інтерес перетворився на гальмо самозростання інвестицій, що становить суть сучасної глобальної інвестиційної кризи.

Новітня економічна історія становлення економіки України не збагатила економічну теорію і практику. Інвестиційна криза в Україні зумовлена глобальною кризою та підпорядкована загальним закономірностям, які притаманні ринковій системі. Сучасна інвестиційна криза в Україні зародилася в надрах командно-адміністративної системи господарювання, її початок збігся з останнім періодом загального зниження ефективності використання капі-

тальних вкладень в економіці СРСР у 1980-1991 рр., у результаті вона припинила своє функціонування разом з СРСР. Це був **перший етап** інвестиційної кризи в Україні, який почався ще за часів СРСР, завершився повним припиненням виробничих зв'язків в єдиній економіці у 1991 р. Суть цього етапу полягає в занепаді й припиненні існування неефективної командно-адміністративної системи капітальних вкладень у виробництво. Головний чинник цього етапу - трансформація соціалістичної системи господарювання, який ми називаємо історичним. Тому інвестиційна криза в Україні розпочалася не з утворенням економіки незалежної держави, а значно раніше, з відмирання старого способу господарювання. Специфічною рисою інвестиційної кризи в Україні, що її відрізняє від інвестиційних криз ринкової системи господарювання, є те, що нова система інвестування виробництва утворилася після розпаду старої системи капітальних вкладень. У результаті не тільки розширене, а й просте відтворення було розірвано у часі й просторі, що негативно вплинуло на інвестиційну сферу.

Другий етап інвестиційної кризи розпочався після завершення розпаду економіки СРСР разом з утворенням економіки незалежної держави у 1991 р. і тривав до 1999-2000 рр. Цей етап характеризується дією нових чинників і суспільних сил, які визначили подальшу трансформацію економіки України. На другому етапі також діє історичний чинник, вплив якого поширюється до періоду відновлення інвестиційного процесу економіки незалежної держави. Але крім історичного, діють багато інших чинників, які, проте, не виходять за межі загальних закономірностей існування соціально-економічних систем, основною рушійною силою яких є самозростання інвестицій на основі прибутку.

Провідною ланкою в комплексі чинників інвестиційної кризи став методологічний: неспроможність економічної науки створити достатні науково-теоретичні засади інвестиційної діяльності в перші роки існування незалежної економіки зумовило безсистемну, непрозору, непослідовну, непередбачувану державну інвестиційну політику, яка виявилася у 1995 р. (“Концепція регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки”, Постанова Кабінету Міністрів України № 384), що спричинило нестабільність інвестиційного законодавства, відсутність науково обгрунтованих пріоритетів у залученні потрібних обсягів інвестицій, організаційну слабкість та ін.

Однією з ознак методологічного чинника, яка виявляється у трансформаційному періоді, є незадовільне інституціональне* забезпечення процесу інвестування. Справа в тому, що первісне нагромадження капіталу здійснювалося тривалий історичний період еволюційно, поступово. Зародження нових економічних процесів супроводжувалося появою відповідних формальних і неформальних інститутів суспільства в надрах старої системи господарювання, які регулювали процеси становлення нових відносин. З розвитком науково-технічного прогресу збільшувалася швидкість окремих складових процесу інвестування, які у кінці ХХ та на початку ХХІ ст. набули максимальних характеристик, що потребує відповідної реакції держави.

Україна отримала у спадок від СРСР формальні й неформальні інститути, що не забезпечували інвестиційні потреби виробництва перехідного періоду. У результаті швидкість інвестиційного процесу не збігалася зі швидкістю реакції держави на нього, що виявилось у системі державного регулювання інвестиційної діяльності. Інвестиційні рішення на макроекономічному рівні були неспроможні прогнозувати проблеми вкладання капіталу, приймалися із запізненням, як правило, для їх ліквідації, що негативно вплинуло на глибину інвестиційної кризи та знижувало інвестиційний потенціал економіки.

Однією із початкових ознак інвестиційної кризи в Україні стало розкручування інфляційних процесів у перехідному періоді, які були ускладнені одночасною реформою відносин власності. Але не відсутність формальних інституціональних основ, що регулювали господарську діяльність суб'єктів інвестування, стала вирішальним чинником інвестиційної кризи. Україна отримала у спадок найбільш занедбану сферу людського буття - духовну. Командно-адміністративна система СРСР цілеспрямовано знищувала тисячолітні духовно-культурні надбання, які були притаманні українському народові, що перетворило **духовно-моральний чинник** інвестиційної кризи в Україні на вирішальний. Відсутність обмежувальних духовно-моральних норм суспільної поведінки у певної групи людей, які перебували при владі як у часи СРСР, так і в перші роки існування незалежної України, призвела до негативних соціально-економічних наслідків перехідного періоду.

* Ми поділяємо думку тих авторів, які поняття “інститут”, “інституціональний” трактують у широкому розумінні: будь-які порядки, побудови, засади, які утворені людиною [165, с. 62].

Першим негативним наслідком господарювання стала гіперінфляція, яка не обмежувалася ні правовими, ні духовно-моральними нормами господарської поведінки держави, що не тільки знецінило досить солідний стартовий капітал для інвестування виробництва, а й завдало значно більшої шкоди - підірвало довіру населення до влади. Негативний вплив духовно-морального чинника зумовив недовіру вже до ринкових форм самоорганізації суспільного виробництва. Ці процеси визначили характер первісного нагромадження капіталу в Україні, який у цілому не відрізняється від характеру аналогічних процесів у світі в період становлення капіталістичної системи господарювання. Проте різниця між такими процесами в Україні і світі полягає в тому, що за часів становлення ринкової системи первісне нагромадження капіталу виконало свою історичну місію: забезпечило концентрацію стартового капіталу для нового способу господарювання. В Україні це завдання виконано не було. Первісне нагромадження капіталу, яке будувалося на принципах ринкового саморегулювання, зазнало негативного впливу від несправедливої приватизації державної власності, яка формувалася за рахунок праці багатьох поколінь, та дискредитації ринкових механізмів концентрації інвестиційних ресурсів.

Негативні наслідки впливу зниженого духовно-морального чинника виявилися в інших сферах господарської діяльності. Таким чином, системна інвестиційна криза в Україні зумовлена не тільки неефективними діями реформаторів, а й низьким духовно-моральним станом значної частини населення незалежної держави, яке поза їх свідомою волею було включено в трансформаційні господарські процеси, змушуючи жити за принципом дарвінізму - виживає сильніший, що закономірно призвело до диференціації населення за матеріальним станом. Диференціація матеріального стану, що виходить за критичні межі, є постійним політичним чинником дестабілізації суспільного життя держави.

Третій етап інвестиційної кризи в Україні розпочався в 2000 р. і триває досі, оскільки в інвестиційній сфері зрушення здійснилися незначні, але на цьому етапі повністю зберігається дія чинників першого і другого етапів. Основним чинником продовжує залишатися методологічний - неспроможність економічної науки обґрунтувати нову систему державного управління інвестиційною діяльністю, а існуючі окремі публікації українських учених, в яких є раціональні пропозиції щодо вдосконалення державного впливу на цей процес, ще не враховуються державними і політичними

діячами, що надає реформі механізму господарювання командно-адміністративного характеру.

Отже, аналіз існуючої системи управління інвестиційною діяльністю в перехідній економіці України дає змогу зробити такі висновки:

- ◆ інвестиційний процес є об'єктом не державного управління, а державного регулювання і перебуває у системній кризі, ознаками якої є деградація основної рушійної сили ринку - прибутку, що стало гальмом науково-технологічного процесу;
- ◆ чинниками інвестиційної кризи є історичний, методологічний, глобальний;
- ◆ провідною ланкою у комплексі чинників інвестиційної кризи став методологічний чинник - неспроможність економічної науки створити науково-теоретичні засади інвестиційної діяльності як єдиного цілого, обґрунтувати необхідність державного управління інвестиційним процесом у трансформаційній економіці. Інвестиційна криза в Україні спричинена кризою економічної теорії, характерними ознаками якої є абсолютизація прибутку як основної рушійної сили та ігнорування духовно-моральних властивостей суб'єктів господарювання;
- ◆ система управління інвестиційною діяльністю обмежилася законодавчо-нормативним регулюванням та дією стихійних самоорганізуючих механізмів ринку. У результаті економічні цілі діяльності суб'єктів інвестування та механізми їх досягнення виявилися неузгодженими, різноспрямованими, що зумовило неефективне використання інвестиційних ресурсів. Держава втратила контроль над процесом руху капіталу та його соціально-економічною ефективністю, наслідком чого є: призупинення простого відтворення, тінізація економіки та соціальне розшарування населення, яке досягло значних розмірів, призвело до дестабілізації соціально-економічного розвитку.

Результати аналізу інвестиційної кризи в Україні та наведені висновки мають стати фундаментом для розробки власної моделі державного управління інвестиційною діяльністю на перехідному етапі з урахуванням духовно-моральних надбань історичної спадщини та реалій глобалізаційних процесів сучасної світової економіки.

3.2. Чинні форми управління капіталом в Україні

Інвестиційний процес має бути забезпеченим вільним рухом капіталу* [168, с. 112; 169, с. 282; 170, с. 313], що означає не тільки забезпечення його достатніми грошовими та фінансовими ресурсами, а й безперешкодне взаємоперетворення його різних форм у процесі виробництва: грошової - товарної - виробничої - товарної - грошової. На макроекономічному рівні повний цикл обігу капіталу починається з перетворення грошової форми на засоби виробництва і робочу силу, а закінчується у соціальній сфері споживанням вироблених товарів та послуг всім населенням держави. Рух капіталу характеризується зростанням і вибуттям (у результаті амортизації), виробництвом, обміном і споживанням та позначається термінами: первісне нагромадження капіталу, концентрація капіталу, потоки капіталу: грошові, фінансові, товарні, інвестиційні, кредитні. Вільний рух капіталу, мета якого - самозростання, залежить від структури основних фондів, ефективності функціонування підприємств, достатності капіталу, доступності суб'єктів до інвестиційних ресурсів**; інституційного забезпечення; надійності функціонування господарської системи, ефективності механізмів його регулювання.

Аналіз інвестування виробництва в Україні за минулі роки дав змогу виокремити форми управління капіталом, які відображають специфіку економіки перехідного періоду. Вони пов'язані передусім з процесами первісного нагромадження капіталу, плануванням, організацією, стимулюванням, контролем процесів відтворення капіталу, регулюванням фінансово-кредитної сфери, фондового ринку.

Індустріальний етап розвитку виробництва потребує значних обсягів капіталу, який в доіндустріальній економіці відсутній, тому розвиток індустріальної економіки починався з первісного нагромадження капіталу. У перехідній економіці України, коли

* Категорію "капітал" досліджували тривалий час К.Маркс, Р.Гільфердінг, Дж. М. Кейнс та ін. У їх працях підкреслюється здатність капіталу бути джерелом доходу за умов його ефективного використання. Ми спиняємося на характеристичі капіталу як самозростаючої вартості й "процесу кругообігу, що проходить різні стадії" [168, с. 112; 169, с. 282; 170, с. 313] та має різні форми.

** Поняття "капітал" і "ресурс" співвідносяться як динаміка і статика. Ресурс перетворюється на капітал у моменти набуття ним інших форм, грошової форми - товарної, товарної - виробничої і т.ін. (авт.).

відбувається поворот до ринкової системи господарювання, капіталоутворюючі процеси є більш складними. По-перше, економіці уже властивий індустріальний тип розвитку, який за часів СРСР забезпечувався централізацією капіталу в державі, що була єдиним господарським суб'єктом в умовах монополії державної власності на засоби виробництва. По-друге, в перехідній економіці індустріального типу відсутній ефективний власник та механізми концентрації капіталу, необхідні для інвестування розширеного відтворення.

Термін “потоки” в системі національних рахунків в економічному розумінні трактується як “...створення, перетворення, обмін, переведення чи вичерпність вартості” [171, с. 2]. Грошовий потік пов'язується з платежами, що обслуговують, як правило, одну господарську операцію [106, с. 44], і виступає у формі руху грошових ресурсів, які перетворюються на капітал у момент переходу грошової форми в товарну (засоби виробництва й робочу силу, які у процесі функціонування утворюють виробничий капітал). Виробничий (інвестиційний) капітал є перетвореною формою товарного, основною функцією якого є утворення нової споживчої вартості й вартості на основі використання інвестицій. Виробничий капітал, у свою чергу, після процесу виробництва знову набуває товарної форми, яка під час кругообігу перетворюється на грошову, але з приростом на величину доданої вартості. Особливого значення перетворення товарної форми на грошову набуває у процесі загального руху капіталу. Перетворення нової споживчої вартості й вартості товару на грошову здійснюється в процесі його продажу споживачам, що зумовлює необхідність формувати ринки збуту товарів. Якщо немає платоспроможного попиту на вироблені інвестиційні та кінцеві товари, то не завершується інвестиційний цикл, що перешкоджає вільному руху капіталу.

“Грошовий капітал... розглядається як вартісна форма всього дійсного капіталу... капітал функціонує у своєму конкретному матеріальному втіленні (верстати, сировина, інструменти, товари) та у грошовій (вартісній) формі” [173, с. 172].

Грошові ресурси в процесі руху перетворюються також на фінансовий капітал, який є їх перетвореною формою функціонування. Рух фінансового капіталу утворює фінансові потоки, які характеризують результат усієї фінансової діяльності. Це здебільшого двосторонній рух: випуск цінних паперів і отримання після їх розміщення грошового еквівалента. Фінансовий капітал являє

собою сукупність фінансових активів, що генеруються в часі в процесі кругообігу й обігу **на правах власності чи позики** (виділено нами - В.М.) [106, с.44-45].

Рух капіталу відбувається в інвестиційному середовищі і реалізується через інституційні форми. Інвестиційне середовище, як зазначалося вище, має властивості позитивного й негативного опору. Позитивний опір забезпечує захист інвестиційного процесу у певній економіці від зовнішнього негативного впливу, що особливо важливо в умовах глобалізації економіки. Негативний знижує інвестиційний потенціал економіки і зумовлюється недосконалістю механізму узгодження різноспрямованих інтересів суб'єктів інвестування: держави, підприємств та окремої особи.

Отже, аналіз руху капіталу свідчить про те, що розширене відтворення ВВП потребує стартового (первісного) капіталу, який існує у грошовій формі, фінансового, товарного, промислового (інвестиційного), товарного, грошового капіталу. Це означає, що рух капіталу - це процес взаємоперетворення різних його форм і який, що особливо важливо, потребує механізму управління ним для забезпечення постійного руху та самозростання капіталу. За інших умов економіка не отримує достатньої доданої вартості, що призводить до постійних криз та, врешті-решт, до деградації існуючого способу виробництва.

Держава має організувати рух капіталу і постійно його регулювати, що забезпечується законодавчо встановленою системою заходів з оподаткування (визначення ставок податків, пільг, порядок відрахувань до бюджету), міжбюджетного перерозподілу коштів, стабільності грошового обігу, порядку здійснення операцій з валютою, перерозподілу прибутку між суб'єктами господарювання тощо [162, с. 380].

Одним із важливих засобів організації руху капіталу є загальнодержавні програми, зокрема Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 рр. Її аналіз дає підстави для таких висновків: у Програмі немає розділу, який характеризує рух капіталу та забезпечує реалізацію його на практиці. Натомість є окремі пункти в різних розділах, які декларують необхідність забезпечення умов його руху:

- ефективності його руху - шляхом підвищення ефективності державного управління, дерегулювання підприємницької діяльності, розвитку корпоративного управління, лібералізації ділової активності та створення ефективного конкурентно-

го середовища, розвитку спеціальних (вільних) економічних зон, усунення структурних деформацій в економіці;

- стандартизації умов руху - поліпшення інвестиційного клімату в процесі приватизації, формування нормативно-правової бази, реформування податкової системи, розвитку інфраструктури внутрішнього ринку;
- утворення джерел інвестування та концентрації капіталу - стимулювання довготермінового банківського кредитування, розвитку фондового ринку, створення системи використання пенсійних коштів для інвестування економіки.

Програма мала розкрити суть первісного нагромадження капіталу в Україні, встановити загальну потребу економіки в інвестиціях та реальну можливість освоєння обсягів інвестицій. Натомість невизначеними є загальні орієнтири майбутньої інвестиційної діяльності, достатність чи недостатність яких встановити в програмі неможливо.

Стан руху капіталу в Україні доцільно аналізувати, починаючи з впливу держави на процес його первісного нагромадження. Політико-економічною базою його нагромадження в розвинутих країнах є приватна власність, реалізація якої забезпечувалася становленням і розвитком відповідних інститутів суспільства. Первісне нагромадження капіталу є передумовою його капіталізації.

Одним із важливих чинників, які впливають на ефективність, є характер первісного нагромадження капіталу. В Україні первісне нагромадження капіталу збіглося з приватизацією державного майна, яка стала одним із чинників формування засобів нагромадження капіталу. Зазначимо, що на сучасному етапі швидкість нагромадження капіталу за темпами значно переважає темпи первісного нагромадження на етапі зародження капіталістичного способу виробництва. Неврахування різниці швидкостей нагромадження первісного капіталу призвело до деградації його механізму вже на початку процесу. Причиною деградації первісного нагромадження капіталу в Україні стало те, що його початкову стадію держава формувала на основі ринкового механізму самоорганізації, сподіваючись, що ринок сам визначить об'єкти інвестування та забезпечить їх достатніми обсягами інвестицій.

Проте первісне нагромадження капіталу і його сучасне нагромадження - два різні процеси. Передусім процес нагромаджен-

ня капіталу в Україні на сучасному етапі відбувається в той час, коли інвестиційна діяльність світової постіндустріальної економіки досягла найвищої ефективності: інформаційно-інтелектуальна економіка забезпечує небачену до цього часу ефективність на основі оптимізації виробничих технологій, значного зменшення витрат сировини, трудових, інвестиційних ресурсів, підвищення продуктивності праці. Крім того, обіг капіталу набув якісно нових характеристик самозростання: отримання прибутку стало можливим незалежно від обігу товарного і виробничого форм капіталу. Додана вартість утворюється від обігу грошей без перетворення їх на товарну та виробничу форми, що робить її виробництво найбільш швидким та найменш ризиковим у процесі стрімкого збагачення окремих суб'єктів інвестиційної діяльності.

В Україні пасивність державного впливу на процеси первісного нагромадження в умовах трансформації способу виробництва доданої вартості у світі призвели до негативних наслідків. Вітчизняні автори, аналізуючи період первісного нагромадження капіталу в Україні, зазначають, що він набув ознак “неофіційного”, “неформального”, “тіньового” [173]. Найбільш широко вживаним у науковій літературі став термін “тіньова економіка” - неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг [60, с. 80-87]. Економіка країн світу постійно стикається з тінізацією частини виробництва й обігу капіталу. Наприклад у США в період Великої депресії тіньова економіка становила 39% з подальшим зниженням до 3% за часів Другої світової війни. У повоєнні роки тіньова економіка зростала (до 27% у 1949 р.), а в наступні 30 років до початку 80-х рр. її обсяг досягав 20% [175, с. 3-8].

За часів СРСР (на початку 80-х рр.) частка кримінальної економіки становила 0,09%, а до кінця 80-х рр. - від 10 до 22% [175, с. 3-8]. Пасивність державного впливу на становлення ринкового способу господарювання сприяла активізації розвитку тіньового сектора економіки (1990 р. - 30%, 1994 р. - 40%, 1998 р. - 65%) [138, с. 91]. Проте в різних джерелах дається різна оцінка обсягів тіньової економіки. Наприклад, в офіційних джерелах рівень тінізації економіки характеризується такими цифрами: 1997 р. - 43,5%, 2003 р. - 35% [177, с. 7]. Загальні обсяги ВВП, створеного в Україні (за 1991-2001 рр.) в 1,56 раза більші, ніж за офіційними даними [226, с. 41].

Деякі автори намагаються надати тінізації економіки в Україні об'єктивного характеру [138, с. 93] та виділяють такі чинники:

високі податки і нерівномірність податкового навантаження, недостатню прозорість податкового законодавства і постійне внесення змін до нього, повільні й непрозорі приватизаційні процеси, втручання владних структур усіх рівнів у діяльність суб'єктів господарювання [60, с. 80-87]. Особливістю становлення процесу інвестування в Україні у перехідний період є його невизначеність і, як наслідок, низька ефективність для економіки й високий ризик для окремих суб'єктів вкладання капіталу.

На перехідному етапі формальні регулятори (законодавство, державний контроль, ринкові механізми) ще тільки формувались та мали низький ККД, а неформальні (контроль суспільства за процесами перерозподілу власності, суспільна мораль) практично не працювали. Отже, період первісного нагромадження капіталу не був організований державою і не контролювався нею. Таке становище зумовлено: об'єктивними чинниками - формуванням нового способу виробництва та відповідного йому інвестиційного механізму розвитку і суб'єктивними - неспроможністю українських реформаторів діяти на випередження (прогнозувати проблеми й розробляти механізми їх запобігання, а не ліквідувати їх негативні наслідки). Проте провідним є суб'єктивний чинник, який характеризується тим, що первісне нагромадження капіталу без достатніх об'єктивних умов було переведено державою на ринкові механізми саморегулювання і зумовлене інтересами правлячої партійної номенклатури, яка залишилась управляти після розпаду СРСР.

Таким чином, Українська держава пасивно впливала на процес первісного нагромадження капіталу. Вона не забезпечила інституціоналізацію фінансових відносин, наслідком чого стало утворення нелегальних економічних структур. Як зазначається в економічних дослідженнях, "недоліком позалегальних структур є те, що вони віддалені від легальної системи приватної власності, в результаті чого сама приватна власність виявляється неповноцінною, тобто недостатньо ліквідною, і не може брати участь у більшості трансакцій, в потоках фінансової й інвестиційної діяльності, ділки залишаються невідомими владі за межами своїх позалегальних товариств... , а неефективність незахідних ринків багато в чому пояснюється фрагментарністю і локальністю їх настанов у сфері прав власності" [178, с. 93; 167]. Оцінюючи стан приватизації в Росії, Дж.Сорос зазначив, що "...найефективнішим шляхом нагромадження власного капіталу є привласнення державних ресурсів,"

що вилилося у “всенародну бійку за привласнення державних багатств” [179, с. 3], що повторилося в Україні.

Деформація процесу первісного нагромадження капіталу, яка виявилась у тінізації потоків капіталу, вплинула на характер і ефективність загального руху капіталу в Україні, що негативно позначилося на інших елементах обігу капіталу. Вітчизняні економісти, аналізуючи потоки капіталу на фінансових ринках, констатують, що український фондовий ринок як капіталогенеруючий сектор економічної системи характеризується непрозорістю угод, особливо на вторинному його сегменті. Авансовані інвестиції в цінні папери рідко капіталізуються, що призводить до низької рентабельності сек’ютеризованих угод. Тільки незначна частина емісій цінних паперів орієнтується на інвестиційні надходження, натомість їх більша частина реструктурується з метою приватизації (формування та індексації капіталу). Пасивність емітентів, крім макроекономічних негараздів, зумовлена відсутністю внутрішніх джерел нагромадження власного капіталу - **неповною легалізацією прибутків** (виділено нами - В.М.) та аморфною амортизаційною політикою... **Первісне нагромадження капіталу** шляхом привласнення запозичених ресурсів, є, можливо, найбільш зловісним проявом фінансового шахрайства, що дозволяє нехтувати не тільки економічними законами, а нормами етики й моралі [106, с. 64].

Відсутність активної стратегії держави в період первісного нагромадження капіталу, панування псевдоринкової психології призвели до того, що потоки капіталу оминали реальний сектор економіки. Незадовільне державне регулювання потоків капіталу виявилось також у застосуванні державного боргу як джерела наповнення державного бюджету на основі застосування облігацій державної позики. Штучна надвисока доходність ОВДП зумовила спрямування потоків вільних банківських і небанківських ресурсів на купівлю держоблігацій, спричиняючи диспропорції у сфері обігу капіталу (виробництво залишалось без грошових коштів, які могли бути спрямовані на відтворення основних фондів). Гіпертрофовані інструменти державного залучення коштів використовувалися комерційними банками для первісного нагромадження капіталу. Комерційні банки отримали від операцій з ОВДП 1,3 млрд грн прибутку, які оберталися тільки в межах фінансової сфери [180, с. 3].

Відсутність ефективного механізму регулювання руху капіталу на макрорівні, особливо після світової фінансової кризи 1998 р.,

закономірно призвела до нестачі фінансових ресурсів у всіх секторах економіки, оскільки в економіці не було створено умови для самозростання капіталу, яке відбувається тільки в реальному секторі економіки. Держава не забезпечила зацікавленість банкірів у фінансуванні реального сектора економіки, а можливість отримання прибутків спекулятивним шляхом зробило банківську систему зайвим елементом у структурі механізму постачання капіталу в реальний сектор економіки. У результаті інтереси держави у реформуванні економіки та інтереси підприємств і окремих осіб не збігалися, що посилювало внутрішній негативний опір інвестиційного середовища і негативно впливало на інвестиційний потенціал.

Посилення спекулятивних тенденцій у формуванні банківської системи України зазнає впливу глобалізації фінансових ринків, що зумовлено слабким позитивним опором інвестиційного середовища економіки України. На сучасному етапі інтенсивної глобальної агресії транснаціональний капітал фактично не підвладний державному регулюванню і з розвитком інформаційних мереж Інтернету набуває характеру вільного руху в пошуках найбільш доходних ринків. Спекулятивні його обсяги зросли з 600 млрд дол. у 1990 р. до 1,5 трлн дол. у 1999 р. щоденно, що у 29-30 разів перевищує денну вартість продажу товарів та послуг [106, с. 304]. Фінансові послуги стали високоефективним бізнесом, що економічна теорія відобразила в терміні “фінансизація економіки”, або “фінансоміка”.

Звичайно, що встановлення оптимальних обсягів фінансового капіталу в Україні потребує часу й точних методик, проте зараз із впевненістю можна стверджувати, що реальний сектор економіки має бути забезпечений його достатніми обсягами, які держава має встановлювати на макрорівні, прогнозувати потреби і розробляти механізми їх забезпечення. Проте в Програмі розвитку інвестиційної діяльності відсутні кількісні та якісні визначення обсягів фінансового капіталу для забезпечення реального сектору достатніми інвестиційними ресурсами та критерії їх визначення. В Україні слід врахувати вітчизняні та світові тенденції обігу маси фінансового капіталу й формувати відповідні механізми для цього.

Розробка моделі руху капіталу, яка має забезпечувати розширене відтворення, потребує встановлення співвідношення між інвестиційними та кредитними моделями фінансування реального сектора. В економічній літературі зазначається, що фінансові

піраміди будуються на використанні виключно фіктивних кредитних відносин, коли потоки ресурсів від вкладників до постачальника більше орієнтуються на високий процентний дохід, ніж депозитні пропозиції у банківській сфері чи купівля фондових активів, що свідчить про незабезпечений кредит. Борг повертається за рахунок нових надходжень, обсяг яких має постійно збільшуватись [106, с. 53].

Інвестиційна модель фінансування реального сектора економіки в принципі унеможлиблює побудову фінансових пірамід, оскільки фінансові результати наперед не фіксуються, а отримати їх можна тільки після закінчення реалізації інвестиційного проекту.

Забезпечення достатності фінансових ресурсів для потреб реального сектора економіки передбачає застосування обох моделей фінансування (кредитної та інвестиційної). В Україні застосовуються боргові інструменти фінансування для формування додаткових ресурсів, що спрямовуються на ліквідацію диспропорцій платіжного балансу, цільового фінансування державних програм і т.ін. Економічна доцільність державних запозичень зумовлюється необхідністю виконання двох функцій: 1) фіскальної - залучення державою необхідних коштів для фінансування видатків; 2) регулятивної - коригування обсягу грошової маси через купівлю-продаж цінних паперів національним банком країни [106, с. 113]. Застосовуються внутрішні та зовнішні запозичення.

Внутрішній реальний борг на 31 грудня 2002 р. становив близько 131 млрд грн, у тому числі 130 млрд грн - втрати заощаджень у системі Ощадбанку і Держстраху СРСР та борг населенню із соціальних виплат. Зовнішній прямий борг на 31 грудня 2002 р. становив 8,079 млрд дол США (78,8% від обсягу зовнішнього боргу), а гарантований - 2,111 млрд дол США (відповідно 21,2%) [60, с. 118]. Загалом державний борг України зменшився з 37,0% від ВВП у 2000 р. до 29,5% у 2003 р. [84, с. 39].

Вітчизняні економісти зазначають, що помилки у проведенні боргової політики держави на ринках запозичень, політична мотивація економічних заходів та незначні результати структурних перетворень призвели в 90-ті рр. до зростання зовнішнього боргу України. Це було зумовлено такими чинниками:

- низьким рівнем державних доходів у структурі ВВП (менше від 30% доходів зведеного бюджету відносно обсягу ВВП у 1999 р.);

- неефективністю фіскальної політики держави (фіскальна недоплата на початок 2000 р. становила 11,86 млрд грн);
- значною часткою бартерних та інших квазірозрахунків в економіці (близько 50% ВВП);
- псевдоінвестиційним спрямуванням програм приватизації й нерозвиненістю фондового ринку;
- нелегальним відпливом капіталу з країни (щорічно 3-5 млрд дол. США) *одночасно з гострою нестачею інвестицій для розширеного відтворення (примітка авт.)*;
- постійним інфляційним очікуванням і перманентною девальвацією гривні;
- складним соціальним становищем населення (середньорічний ВВП на душу населення був нижчим ніж 600 дол. США) [106, с. 121].

У 1991-1998 рр. в Україні найсуттєвішого занепаду зазнав інвестиційний сектор економіки: інвестиції в основний капітал скоротилися у 5 разів [4, с. 642], що перевищило темпи скорочення промислового виробництва. Погіршилася структура капітальних вкладень: інвестиційні потоки спрямовувалися у важку індустрію (понад 4/5 промислових інвестицій - експортну галузь, що забезпечувала найвищу рентабельність), а не у високотехнологічні галузі та виробництво товарів кінцевого споживання [187, с. 5]. Одним із чинників інвестиційної кризи стали високі темпи інфляції, які призвели до знецінення основних і оборотних фондів підприємств. На 1 січня 1994 р. індекс недооцінки основних фондів підприємств становив 10,6 раза [188, с. 9]. До того ж непосильне кредитне навантаження спричинило кризу платежів, що в цілому зумовило різке скорочення приватних капіталовкладень.

Отже, відсутність державної науково обґрунтованої інвестиційної політики в цілому та амортизаційної політики зокрема призвела до стрімкого старіння основних фондів: постійна недоамортизація знизилася коефіцієнт заміни основних фондів до 2% за рік. У 1991-1997 рр. в Україні було паралізовано інвестиційну діяльність [189, с. 101]. Разом з тим потреби в інвестиціях у середині 1990-х рр., за розрахунками Міністерства економіки, становили 200 млрд дол., а щорічна потреба в них - 20 млрд дол. США [190, с. 37].

У результаті в Україні утворились “інвестиційні ножиці” (великі потреби в інвестиціях та їх низьке реальне забезпечення),

які значно знизили ефективність інвестиційних чинників зростання економіки. Це зумовило необхідність більш активних дій держави з формування інвестиційного механізму розвитку економіки перехідного періоду. Починаючи з 1998 р. на основі жорстких заходів макроекономічної стабілізації економіка почала виходити з глибокої кризи. Як видно з табл. 3.1, всі показники у 2003 р. значно зросли, а особливо за останні чотири роки інвестиційні показники: інвестиції в основний капітал - на 192,0%; заробітна плата - на 161,0%; вклади населення в банках - у 7,4 раза. Але темпи зростання імпорту перевищували темпи зростання експорту, що свідчить про недостатній розвиток внутрішнього виробництва (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Макроекономічні показники економічного розвитку України
(у відсотках до попереднього року) [177, с. 33]**

Показник	2000	2001	2002	2003	2003 у відсотках до 1999
Валовий внутрішній продукт	105,9	109,2	105,2	109,3	132,9
Обсяги промислової продукції	113,2	114,2	107,0	115,8	160,3
Виробництво товарів народного споживання	124,5	117,7	108,4	120,4	191,2
Виробництво продукції машинобудування	115,3	118,8	111,3	135,8	207,1
Обсяги продукції сільського господарства	109,8	110,2	101,2	89,8	110,0
Інвестиції в основний капітал	114,4	120,8	108,9	127,7	192,2
Оборот роздрібної торгівлі	106,6	114,8	116,6	120,1	171,4
Доходи населення	131,2	122,7	117,1	113,7	у 2,2 р. б
Реальна заробітна плата	99,1	119,3	118,2	115,2	161,0
Вклади населення в банках України	153,7	168,4	170,8	168,2	у 7,4 р. б.
Експорт товарів та послуг	112,8	109,5	110,7	124,0	169,5
Імпорт товарів та послуг	117,8	114,2	105,0	128,3	181,2
Індекс споживчих цін	128,2	112,0	100,8	105,2	152,3
Державний борг, % до ВВП	37,0	31,0	30,0	29,4	X
Золотовалютні резерви, млн дол.	1475,5	3089,5	4417,0	6937,4	у 4,7 р. б.

З табл. 3.1 видно, що економіка України вийшла на траєкторію зростання. Аналізуючи темпи інвестування, слід звернути увагу на таку особливість. Деякі дослідники проблем інвестиційного забезпечення в умовах перехідного періоду зазначають, що зниження частки інвестицій у ВВП не завжди є ознакою інвестиційної кризи. Зниження обсягів виробництва свідчить про зменшення завантаження виробничих потужностей, а невеликі обсяги

інвестування не є основними чинниками економічного зростання. Це свідчить про те, що є резерв зростання без збільшення інвестицій. Теоретично обсяги ВВП в Україні можна збільшити втричі [138, с. 166-177]. Проте є одне застереження, яке стосується ефективності існуючих виробничих потужностей, які, як відомо, в Україні перебувають на недостатньо високому технологічному і технічному рівні. Продукція, вироблена за діючими технікою і технологіями за основними параметрами (якість - вартість - ефективність виробництва), поступається продукції розвинутих країн. Тому спочатку слід забезпечити конкурентоспроможність продукції, а потім нарощувати її обсяги. Отже, обсяг інвестицій теж не завжди свідчить про підвищення якості розвитку реального сектора економіки.

Деякі автори зазначають, що економічне зростання в Україні у 1999-2000 рр. стало наслідком не лише цілеспрямованої економічної стратегії, а й стимулюючого впливу зовнішньоекономічної кон'юнктури, девальвації гривні та трансформації інституційної структури [189, с. 125].

Аналіз якості економічного зростання у 2003 р. свідчить про те, що воно відрізняється від зростання 2000-2002 рр. Зростання реальної економіки забезпечувалось екстенсивними чинниками [177, с. 34] - нарощуванням обсягів виробництва за рахунок завантаження вільних виробничих потужностей, використання наслідків девальвації гривні в період світової фінансової кризи 1997-1998 рр. Однак на кінець 2002 р. екстенсивні чинники себе вичерпали, що призвело до уповільнення темпів зростання ВВП з 9,2 до 5, 2%; приріст промислового виробництва зменшився удвічі; знизилась прибутковість та рентабельність виробництва.

Економічне зростання в 2003 р., як зазначається у вітчизняній літературі, мало іншу природу. Йдеться про утвердження нової якості зростання, пов'язаної з розширенням внутрішнього ринку і початком інтенсивного оновлення основних виробничих фондів, відчутним підвищенням інвестиційного попиту. У 2003 р. доходи нефінансових корпорацій зростали з випередженням динаміки ВВП, що зумовило відчутне збільшення інвестицій в основний капітал з 23,6 млрд грн у 2000 р. до 49,6 млрд грн у 2003 р. (табл. 3.2).

У 2003 р. частка довгострокових кредитів комерційних банків за рік зросла з 22,3 до 36,0%. У цілому за 2003 р. приріст інвестицій в основний капітал становив 27,7%, у тому числі в машини й обладнання - 32,9%, з них 62,8% освоєно за рахунок власних коштів підприємств та організацій [192, с. 9].

Обсяги інвестицій в основний капітал [192, с. 9]

Показник	2000	2001	2002	2003
Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млн грн	23629	32573	37178	49638
Темпи зростання інвестицій в основний капітал, відсоток до попереднього року	114,4	120,8	108,9	127,7

Трансформації зазнає технологічна структура інвестицій в основний капітал - зростає питома вага витрат на придбання машин, обладнання, устаткування, яка у 2003 р. становила 56% (у 1999 р - 47,1% [193, с. 9]). У січні-травні 2004 р. продовжувалось зростання інвестицій в основний капітал, яке становило 152,1% до травня 2003 р. [194, с. 3]. Як показують дані табл. 3.3, за рахунок коштів Державного бюджету у 2003 р. в основний капітал здійснено 7% від обсягу інвестицій. Це свідчить про те, що держава реалізує концепцію інвестиційної діяльності, яка була прийнята у 1995 р. Як свідчить аналіз структури інвестицій в основний капітал (табл. 3.4), 64-71% інвестицій становлять власні кошти підприємств.

Інвестиції* в основний капітал [195]

Роки	Освоєно інвестицій в основний капітал			Індекси інвестицій в основний капітал, відсотків до попереднього року
	за рахунок усіх джерел фінансування; у фактичних цінах	у тому числі коштів Державного бюджету		
		у фактичних цінах	відсотків до загального обсягу	
1990	31114	8394	27	101,9
1995	937816	205415	22	71,5
2000	23629	1210	5	114,4
2001	32573	1749	5	120,8
2002	37178	1863	5	108,9
2003	51011	3570	7	131,3

* Грошова одиниця в 1990 р. - млн крб, в 1995 - млрд крб, в 2000-2003 рр. - млн грн.

За останні роки збільшилося залучення іноземних інвестицій: чистий приріст прямих іноземних інвестицій у 2000 р. становив 593, 2 млн дол.; у 2001 р. - 680,3; у 2002 р. - 916, 6 млн дол.; у 2003 р. 1185 млн дол. Частка іноземного капіталу в інвестиціях ще дуже мала - близько 6% [84, с. 91].

Кількісна характеристика збільшення інвестицій в основний капітал не дає реальної картини щодо забезпечення потреб розширеного відтворення у формуванні індустріальної та постіндус-

тріальної економіки (табл. 3.4). Потреби розширеного відтворення забезпечуються не тільки певним обсягом інвестицій, а й залежать від умов взаємоперетворення його грошової, виробничої і товарної форм.

Таблиця 3.4

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування [84, с. 91]. (у відсотках до загального обсягу)

Обсяги інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування	1999	2000	2001	2002	9 місяців 2003
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі за рахунок:					
коштів державного бюджету	7,6	5,1	5,4	5,0	6,8
коштів місцевих бюджетів	3,9	4,1	4,1	3,7	3,9
власних коштів підприємств та організацій	70,5	68,6	66,8	65,8	63,9
коштів іноземних інвесторів	3,9	5,9	4,3	5,6	4,9
коштів населення на індивідуальне та житлове будівництво	6,3	5,0	4,4	4,2	3,7
кредитів банків та інших позик	0,8	1,7	4,3	5,3	6,7
інших джерел фінансування	7,0	9,6	10,7	10,4	10,1

У кількісному вимірі структура основних засобів зазнала кардинальної трансформації. Як показують дані табл. 3.5, питома вага основних фондів державної форми власності у 2002 р. становила 30,4%. Найбільшу питому вагу основних фондів становить колективна форма власності (2002 р. - 41,1%), приватна - 4,3%. Ці дані є свідченням того, що у перехідному періоді структура основних фондів змінилася на користь недержавних форм власності, проте питома вага основних фондів приватної власності ще не створила критичної маси у їх загальній структурі.

Таблиця 3.5

Основні засоби за формами власності [84, с. 52]

Обсяги основних засобів за формами власності	1998	2000	2001	2002	1998	2000	2001	2002
	У фактичних цінах, млн грн				Відсоток до підсумку			
Всього	823610	828822	915477	965756	100,0	100,0	100,0	100,0
За формами власності								
державна	329378	270470	293489	293615	40,0	32,6	32,1	30,4
комунальна	103753	181114	213128	229832	12,6	21,9	23,3	23,8
приватна	18512	33115	39448	41426	2,2	4,0	4,3	4,3
колективна	371051	342179	367160	397337	45,1	41,3	40,1	41,1
міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав	916	1944	2252	3546	0,1	0,2	0,2	0,4

Але якісна трансформація поки що не здійснилася. Як відомо, ефективність капіталу залежить від часу експлуатації основних фондів. За даними Державного комітету статистики, станом на 1 січня 2003 р. первісна вартість основних фондів становила 965,8 млрд грн. У структурі основних фондів понад 40% балансової вартості становлять об'єкти віком понад 23 роки, середній вік діючих фондових об'єктів дорівнює 21,7 року (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Розподіл за віком основних фондів України [84, с. 83] (станом на 31.12.2003 р.)

Всього основних фондів	у тому числі у віці, років						Середній вік діючих ОФ, років
	До 3	3-8	8-13	13-23	23-33	33 та більше	
100	8,4	13,7	18,5	18,0	21,4	20,0	21,7

Середній ступінь зношення основних фондів - 47,3%. Більш високий ступінь зношення мають об'єкти, що перебувають в колективній та державній власності (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Коефіцієнти зношення основних фондів України у 2002 р. [84, с. 84]

Основні фонди за видами економічної діяльності	Коефіцієнт зношення, %				
	всі форми власності	у тому числі			
		державна	комунальна	колективна	приватна
Всі основні фонди (без худоби)	47,0	48,3	41,0	51,8	23,2
включаючи худобу	47,3	48,7	41,3	51,9	26,2
У тому числі:					
сільське господарство, мисливство та лісове господарство (без худоби)	50,4	55,3	50,2	49,8	46,8
включаючи худобу	49,3	54,8	50,2	48,7	46,3
Промисловість	54,5	44,8	52,2	58,5	32,4
У тому числі:					
видобувна	45,5	35,6	77,1	58,4	23,2
обробна	55,4	56,4	52,0	55,6	32,2
Будівництво	59,3	55,6	75,7	52,2	30,2
Оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	35,3	49,2	47,8	35,0	22,9
Транспорт і зв'язок	49,8	52,2	42,5	46,1	40,0

Перехідний період, який характеризується перерозподілом державної власності, негативно вплинув на заміну зношених основних фондів. Друга половина 90-х рр. характеризується неза-

безпеченням простого відтворення, зокрема збільшенням розриву між обсягами введення та ліквідації основних фондів: у цілому по економіці коефіцієнт заміни становить менше від 0,78%, у промисловості - 0,5%. У 2000-2002 рр. намітилося незначне збільшення обсягів ліквідації, але і в промисловості, і в економіці в цілому відповідні коефіцієнти становлять менше від 1% і більш ніж утричі менше від коефіцієнтів введення основних фондів [84, с. 84-85].

Таблиця 3.8

Коефіцієнти введення і ліквідації основних фондів в економіці України [84, с. 85].

Основні фонди за видами економічної діяльності	1991-1993	1994-1996	1997-1999	2000-2002	1991-1993	1994-1996	1997-1999	2000-2002
	Коефіцієнти введення, %				Коефіцієнти ліквідації, %			
Всі основні фонди (без худоби)	5,31	1,77	2,31	2,94	2,21	2,10	0,78	0,67
у тому числі: сільське господарство (без худоби), мисливство та лісове	6,48	1,07	1,17	1,51	2,77	2,67	1,44	1,38
Промисловість	4,50	1,42	2,66	3,15	2,22	1,68	0,50	0,92
Будівництво	3,77	2,37	3,97	4,15	3,73	4,60	2,10	1,91
Оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	5,16	2,11	2,31	3,27	2,48	2,43	1,63	1,43
Транспорт	4,85	2,27	8,90	15,23	1,76	2,80	1,13	0,83
Пошта і зв'язок	4,69	4,73	8,23	6,25	1,35	1,09	0,80	0,51

Дані табл. 3.8 показують, що досі в Україні не забезпечується просте відтворення основних фондів, а господарський механізм гальмує реновацію. Відносне збільшення капіталовкладень у національну економіку, що відбувається останніми роками, поки що недостатнє для масової заміни основних фондів, які відпрацювали нормативний термін.

Як зазначають вітчизняні вчені, становище із відновленням основних виробничих фондів є загрозливим. Їх фізичне й моральне старіння супроводжується відставанням у запровадженні досягнень науки і техніки. Але таке становище не позначається на статистичних показниках, згідно з якими зношення основних фондів у промисловості України у 1991 р. становило 51,3%, а в 2000 р. - 50,1%, це в умовах, коли основні фонди практично не оновлювалися, що свідчить про те, що на державному рівні інвестиційному процесу не приділяється належна увага (цит. за [193, с. 6]).

Отже, аналіз структури та динаміки основних фондів свідчить, що пасивність інвестиційної політики держави негативно впливає на процеси відтворення, які здійснюються стихійно.

Динаміка руху основних фондів значною мірою залежить від амортизаційної політики. Цей чинник інвестиційного зростання вітчизняні автори розглядають у двох основних вимірах: у кількісному - як найбільш масштабне джерело фінансування капіталовкладень; і якісному - як спосіб організації обороту капіталу та оновлення його елементів, один із вагомих інструментів економічного впливу держави на фінансовий стан суб'єктів господарювання [190, с. 668]. Вони зазначають, що інвестиційна криза в Україні зумовлена недооцінкою відтворювального потенціалу амортизаційної системи, що розглядалась як пасивний витратний елемент, яким можна маніпулювати для поповнення державного бюджету. Це призвело в 1991-1995 рр. до різкого зниження амортизаційних відрахувань та відтворювального потенціалу України [190, с. 669].

В Україні з 1997 р. була запроваджена амортизаційна модель, формально запозичена з практики ринкових країн, де певний інвестиційний потенціал розвитку вже напрацьований, але вона, як справедливо підкреслюють вітчизняні автори, не враховує специфіки перехідної економіки України, де чисті інвестиції від'ємні, а це не сприяє збільшенню амортизаційно-інвестиційних ресурсів. Так, сума амортизаційних відрахувань у 2001 р. становила 39,2 млрд грн, а норма амортизації - 4,4%, тобто залишилася на рівні 1990 р. Наслідками застосування такої моделі є те, що:

- основний капітал споживається швидше, ніж відновлюється, динаміка залишкової вартості стала від'ємною, зростає кількість підприємств, де спостерігається зношення основних фондів;
- не враховуються фінансово-матеріальні потреби та можливості підприємств;
- не стимулюється використання амортизаційних коштів, що призводить до невиправданих видатків з бюджету;
- нарахування амортизації за примусовою прискореною схемою спотворює оцінку економічної діяльності підприємств, знижує достовірність бухгалтерських балансів;
- діюча амортизаційна практика протидіє економічному зростанню [190, с. 671-674].

Така структура основних фондів характерна для індустріальної економіки періоду екстенсивного розвитку, коли економічне зростання забезпечувалося в основному за рахунок збільшення

обсягів інвестицій у реальну економіку. Валове нагромадження інвестицій для забезпечення простого відтворення в Україні триватиме довго, що не сприяє розв'язанню сучасних проблем економіки в умовах збільшення швидкості обігу капіталу, яка визначається швидкістю інформаційної мережі Інтернет, тому державі слід розробити інвестиційну стратегію формування постіндустріальної економіки, яка потребує формування відповідної структури основних фондів.

Ефективність руху капіталу залежить також від рівня рентабельності підприємств. Аналіз табл. 3.9 показав, що в Україні у 1994-2001 рр. загальний обсяг збитків збільшився і становив у 2001 р. 21,0 млрд грн. Збільшилась також питома вага збиткових підприємств з 11,4% у 1994 р. до 38,2% у 2001 р. У січні-квітні 2004 р. загальний обсяг збитків становив 5856,1 млн грн (питома вага у результатах господарської діяльності 29,1% [194, с. 63]. Отже, статистичні дані свідчать, що збитковість зменшується, проте слід з'ясувати, чому можливе функціонування такої великої кількості збиткових підприємств.

Функціонування підприємств в умовах конкуренції можливе лише тоді, коли вони забезпечують споживачів якісними товарами та послугами за середніми витратами. Якщо на ринку не визнані індивідуальні витрати підприємства як суспільно необхідні, то воно стає банкрутом. Збитковість підприємства в умовах ринку сигналізує про необхідність кардинальної зміни на цьому підприємстві стратегії й тактики управління. Таке підприємство або припиняє діяльність на основі дії закону про банкрутство, або змінює менеджмент, який забезпечує рентабельне ведення господарства.

Таблиця 3.9

**Збитковість та рентабельність підприємств та організацій
[177, с. 250, 251, 254]**

Показник	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Збитки підприємств та організацій, млн грн	530,9	1052,5	4654,6	8545,6	17343,4	21113,7	22190,4	21062,8
Питома вага збиткових підприємств, %	11,4	22,2	43,0	53,4	54,5	55,7	37,7	38,2
Рентабельність підприємств, %	25,6	20,0	9,2	4,9	5,1	5,9	2,7	4,5

Наявність збиткових підприємств в Україні свідчить про процеси, пов'язані з тінізацією виробництва. Вони ще не є ознакою нерентабельного ведення господарства за умов їх подальшого

функціонування. Отже, діючі системи ринкового й державного контролю за рентабельністю підприємств дають змогу тривалий час функціонування збитковим підприємствам без їх реального банкрутства та трансформації управління, що свідчить про наявність коштів на них для продовження виробничої діяльності. Це означає, що такі підприємства не фіксують у державній статистичній звітності прибутки від господарської діяльності.

Розширене відтворення основних засобів ускладнюється тим, що виробництво ведеться офіційно, а прибуток використовується неофіційно, що амортизує основні засоби офіційної економіки, не відновлюючи їх. Отже, одним із першочергових заходів боротьби з тіньовою економікою є налагодження об'єктивної оцінки результатів виробничої діяльності підприємств, організацій за допомогою ринкових та державних механізмів контролю. Розробка і реальне введення в дію закону про банкрутство є початковим етапом для переведення тіньової діяльності в легальну. Збитковість підприємства має стати для ринкових і державних структур сигналом для прийняття рішень про подальше його функціонування. Без запровадження механізму ринкової й державної оцінки рентабельності функціонування підприємств реально вивести економіку з тіні неможливо.

Про постійне збільшення обсягів тіньової економіки свідчать зростаючі неплатежі, у тому числі прострочені. Дебіторська та кредиторська заборгованість усіх суб'єктів господарювання (крім малих підприємств та бюджетних установ) на 1 травня 2004 р. становила відповідно 301690,3 та 374350,3 млн грн. Протягом квітня 2004 р. дебіторська заборгованість зросла на 2,1%, кредиторська - на 1,7% [194, с. 64].

Отже, для забезпечення ефективності руху потоків капіталу слід розробити і ввести механізм ринкової оцінки й державного контролю за ефективністю функціонування підприємств різних форм власності, що потребує доопрацювання закону про банкрутство, який має стати головним інструментом у виведенні капіталу із тіньового обігу.

Ефективність обігу капіталу залежить від достатності інвестиційних ресурсів у суб'єктів інвестиційної діяльності: правових, організаційних, грошових, фінансових, техніко-технологічних, інтелектуально-інформаційних, соціальних, екологічних, духовно-моральних.

Правові ресурси формують правове поле діяльності суб'єктів і реалізуються в законодавстві, що регулює інвестиційну діяльність.

Вони мають забезпечувати рівність суб'єктів у процесі інвестування та стабільність законодавства. Нехтування рівними стартовими умовами в період первісного нагромадження капіталу швидко призвело до деградації інвестиційного процесу. Іноземні суб'єкти, враховуючи відсутність у національному законодавстві вимоги щодо мінімальних обсягів іноземних інвестицій, розпочали кампанію з вивезення прибутків за межі України.

Після проведеного аналізу ефективності іноземного інвестування пільги для іноземних інвесторів були ліквідовані, але це негативно позначилося на інвестиційному іміджі України та стабільності законодавства, що ускладнювалося високими ризиками та безвідповідальністю інвестиційних суб'єктів.

Організаційні ресурси мають забезпечити координацію інвестиційної діяльності між усіма державними й недержавними суб'єктами господарювання. Проте держава нераціонально використовувала цей ресурс, що виявилось у безсистемності організації та ліквідації різних структур на макрорівні. Наприклад, була організована, а потім ліквідована Державна інвестиційна компанія. Відсутній державний орган, який відповідає за розробку і реалізацію єдиної інвестиційної політики, формує програми інвестиційного розвитку та реалізує їх на практиці.

Держава має враховувати, що достатність грошових ресурсів у юридичних та фізичних осіб забезпечує платоспроможний попит на інвестиційні ресурси та товари народного споживання. Як відомо, головними постачальниками грошових ресурсів у розвинутих країнах є власне населення держави. Наявність грошових ресурсів у фізичних осіб залежить від величини заробітної плати. Статистичні дані (табл. 3.10) показують, що в Україні в 2000 р. 61,7% населення мало нижчий від середнього рівень сукупних витрат, який збільшився у 2002 р. до 62,7%, що стримує платоспроможний попит. Слід враховувати ще й те, що встановлений рівень прожиткового мінімуму в Україні не стимулює попит на споживчі товари, що стримує перетворення товарної форми капіталу в грошову, а отже, і вільний рух капіталу. Крім того, викликає занепокоєння збільшення розриву між сукупними витратами 20% найбільш забезпеченого та 20% найменш забезпеченого населення відповідно з 4,4 до 4,5 раза.

Достатність капіталу в юридичних осіб забезпечує платоспроможний попит на інвестиційні товари. Аналіз стану платежів, як зазначалося, свідчить про те, що у підприємств існує дефіцит

**Розподіл населення
за рівнем середньодушових сукупних витрат, % [195]**

Показник	2000	2001	2002	9 місяців 2003		
				Всі домо- госпо- дарства	у тому числі того, що проживає	
					у міських поселеннях	у сільській місцевості
Все населення	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Із середньодушовими сукупними витратами на місяць, грн						
До 60,0	1,9	1,4	1,0	0,4	0,3	0,6
60,1-90,0	8,5	6,4	4,3	2,3	1,5	3,8
90,1-120,0	13,8	11,0	8,8	6,3	4,9	9,1
120,1-150,0	16,5	13,9	11,7	9,7	7,8	13,4
150,1-180,0	14,6	13,9	13,2	11,2	9,8	14,0
180,1-210,0	12,1	11,5	12,3	11,4	11,0	12,1
210,1-240,0	8,5	9,2	10,5	11,4	11,8	10,4
240,1-270,0	6,3	7,7	8,6	9,2	9,8	8,0
270,1-300,0	4,4	5,9	6,1	6,9	6,9	6,9
300,1-360,0	6,1	7,8	9,2	10,5	11,6	8,7
Понад 360,0	7,3	11,3	14,3	20,7	24,6	13,0
Частка населення із середньодушовими сукупними витратами за місяць, нижчими від:						
середнього рівня сукупних витрат	61,9	62,1	62,7	63,8	63,9	61,7
рівня забезпечення прожиткового мінімуму для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям ¹	0,6 ²	2,3	3,5	1,7	1,1	2,8
прожиткового мінімуму ³	80,2	82,7	83,3	76,7	72,3	85,3
Співвідношення сукупних витрат 20% найбільш забезпеченого та 20% найменш забезпеченого населення, разів	4,4	4,6	4,5	4,6	4,6	4,1

¹ У 2001 р. - 65 грн, у 2002-2003 рр. - 80 грн.

² Від розміру доходу, який дає право на отримання допомоги (46 грн).

³ У IV кв. 2000 р. - 270,1 грн, у 2001 р. - 311,3 грн, у 2002-2003 рр. - 342 грн.

наявних грошових ресурсів, який формує кредиторську і дебіторську заборгованості, а аналіз руху капіталу в умовах ринку - про те, що підприємства ніколи не мають достатніх грошових та фінансових ресурсів для забезпечення розвитку засобів виробництва. Для ліквідації цього дефіциту ринок утворює фінансово-кредитну систему, яка забезпечує виробництво грошовими та фінансовими ресурсами.

Одним із важливих інструментів непрямого впливу держави на забезпечення потреб розширеного відтворення достатніми грошовими ресурсами є формування ефективної банківської системи, яка в умовах ринку концентрує грошові ресурси і спрямовує їх у виробництво. На 1 січня 2004 р. в Україні діяли 157 банків, у тому числі 19 банків з іноземним капіталом, 7 з яких - зі 100% іноземним капіталом. Частка іноземного капіталу в зареєстрованому статутному капіталі українських банків становила 13% [84, с. 96-97]. Якість банківської системи України можна характеризувати ще й такими параметрами [84, с. 97-99]:

- ◆ у 2002 р. частка інвестиційних кредитів комерційних банків становила лише 5,3% від загальної суми інвестицій в основний капітал, що значно менше від аналогічних параметрів країн з перехідною економікою Центральної Європи. За 2003 р. відповідний показник зріс до 7,0%, однак і цей рівень поки що залишається недостатнім;

- ◆ рівень капіталізації банків: на 1 січня 2004 р. балансовий капітал банків становив 13,0 млрд грн, або 2,44 млрд дол. порівняно з 2,0 млрд дол. у 1998 р. Відносно ВВП частка банківського капіталу дорівнювала лише 4,7%, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи - понад 40%. Основними причинами невисокого рівня капіталізації банків України є їх низька інвестиційна привабливість (на сьогоднішній день доходність акцій банків нижча за середній рівень депозитних ставок), їх недостатньої прибутковості та капіталізації прибутку;

- ◆ невисока якість активів. Значна частка активів банків - це недоходні активи (основні засоби, дебіторська заборгованість тощо), які на 1 серпня 2003 р. становили 6,8 млрд грн, або 8% від сумарних активів;

- ◆ рентабельність активів банківської системи у 2003 р. становила 1,2%, а прибутковість капіталу - 8,9%. Залишається високою вартість кредитів, що робить їх **малодоступними для більшості суб'єктів господарської діяльності** (виділено нами - В.М.). Середня відсоткова ставка за кредитами банків у 2000 р. становила 33%; у 2001 р. - 26,1%; у 2002 р. - 20,8%; у 2003 р. - 17,9%;

- ◆ система страхування: в Україні піддається страхуванню близько 10% ризиків, тоді як у більшості економічно розвинених країн цей показник досягає 90-95%. В Україні проживає близько 7% від населення Європи, а частка українського страхового ринку в загальноєвропейському обсязі страхових послуг становить 0,05%;

◆ незначні обсяги кредитування кредитними спілками; недостатній розвиток інститутів спільного інвестування та лізингових компаній.

Таким чином, фінансовий сектор України - найслабший сегмент економічної системи нашої держави: активи офіційно зареєстрованих небанківських фінансових установ на 1 січня 2002 р. становлять 1,86% ВВП і 5% активів банківської системи України (аналогічний показник у розвинених країнах дорівнює 8-12% [84, с. 104]).

Ефективність руху капіталу залежить від надійності державних та ринкових механізмів регулювання. Ці механізми в перехідній економіці України перебувають ще на стадії становлення, тому навіть незначні зміни ринкової кон'юнктури дестабілізують загальний соціально-економічний розвиток. Так, механізм регулювання цін на зерно у 2003 р. засвідчив, що він неспроможний забезпечити надійність функціонування агропромислового комплексу. За досить високого врожаю зернових у 2002р., що в умовах ринку мало знизити ціни на відповідну продукцію, вони стали стрімко підвищуватись. Достатні обсяги виробництва зерна не стали базою зниження цін, а навпаки, дестабілізували їх. Тільки рішучі заходи уряду стабілізували ситуацію на зерновому ринку в Україні. Те саме спостерігаємо й на ринку нафтопродуктів. Багато аналітиків заявляли, що немає причин для підвищення цін на бензин, а вони стрімко підвищувалися, що автоматично стало чинником загального зростання цін та дестабілізувало ринок. Отже, недосконалість механізмів регулювання цін не сприяє залученню інвестицій у виробництво.

Існування різних ризиків (криміногенних, екологічних, політичних, природних тощо) знижує надійність механізму регулювання та дестабілізує рух капіталу, який не затримується у нестабільній економіці. Оцінка надійності механізму регулювання в цілому показує, що в останні роки він став працювати краще. Стабілізувалася грошова одиниця [190, с. 204-205], що є свідченням зростання довіри до емітентів грошей - монетарної влади, фінансових посередників.

В умовах ринкової системи господарювання ефективним інструментом перерозподілу потоків капіталу в найбільш ефективні галузі економіки та залучення інвестицій у реальний сектор економіки є фондовий ринок. Кількісні параметри показують, що

фондовий ринок розвивається динамічно. Корпоративний сектор об'єднує 17 млн індивідуальних акціонерів, у тому числі понад 14 млн дрібних, які з'явилися внаслідок масової приватизації. Сектор посідає найвагомніше місце в українській економіці. На нього припадає майже 75% від ВВП, він об'єднує 12,1 тис. відкритих та 22,2 тис. закритих акціонерних товариств, 261,2 тис. товариств з обмеженою відповідальністю та 4,1 тис. інших господарських товариств [84, с. 107-108].

За якісною оцінкою, фондовий ринок - один із найнедосконаліших інструментів ринку. За оцінками експертів Світового банку, ця система в Україні є однією з найслабших серед країн з перехідною економікою, тому вона потребує глибокої реструктуризації. У питаннях корпоративного управління Україна відстає не лише від країн-претендентів на вступ до ЄС, а й від Росії і навіть Грузії. Низький рівень корпоративного управління кореспондується з відповідним станом національного фондового ринку. Низькою є прозорість акціонерних товариств, значна частина з яких не звітує про свою діяльність. Лише 7% цінних паперів перебуває в обігу на організованому ринку. Фактична відсутність організованого ринку деформує механізми ціноутворення на ринку акцій, породжує тіньові схеми їх реалізації, позбавляє акціонерів, насамперед з невеликою кількістю акцій, можливості їх продавати за ринковою ціною чи вигравати від підвищення ринкової ціни акцій; дуже слабо розвинений вторинний ринок корпоративних акцій та облігацій [84, с. 108].

Далі спинимося на специфіці застосування екологічних, соціальних та духовно-моральних ресурсів. Зазначимо, що українська дійсність характеризується відсутністю належної уваги до застосування таких видів ресурсів. Специфіка їх впливу полягає в тому, що суб'єкти господарювання не бачать прямого причинно-наслідкового зв'язку між ними та результатами господарської діяльності, проте такий зв'язок існує, хоча і має специфічні ознаки, які безпосередньо не стосуються окремо кожного учасника господарської діяльності. Йдеться про синергетичний результат господарської діяльності людини, який вимірюється конкретними показниками, наприклад зв'язок між виробничою діяльністю людини та навколишнім середовищем.

Існуючий механізм регулювання порядку застосування екологічних ресурсів у господарській діяльності дає змогу державі контролювати тільки обмежений перелік екологічних проблем, а підприємства, отримуючи прибуток, не дотримуються норм за-

хисту навколишнього середовища. У результаті воно відчуває дедалі більше навантаження, а тимчасове підвищення якості його окремих параметрів, наприклад чистоти повітря, пов'язане із припиненням виробничої діяльності підприємств, які найбільше його забруднювали. Це єдиний позитивний вплив на навколишнє середовище від скорочення обсягів виробництва. Оцінюючи стан впливу виробничої діяльності людини на екологію в Україні, слід зазначити, що вона її не відтворює: відходи великих міст продовжують накопичуватися; радіація від Чорнобильської АЕС ще довго негативно впливатиме на здоров'я людей та економіку; забруднення промисловими стоками басейнів річок набуває загрозливого характеру; значна частина населення України потерпає від нестачі питної води і т. ін. Характеризуючи стан екології в Україні в цілому, слід зазначити, що він тимчасово стабілізувався, проте може в будь-який момент дестабілізуватися внаслідок техногенних аварій, вірогідність яких з кожним роком збільшується через старіння основних фондів, які, як було зазначено, оновлюються несвоєчасно. Тому потребує кардинальної трансформації виробнича діяльність людини, має бути утворений третій підрозділ суспільного виробництва поряд із виробництвом засобів виробництва та виробництвом предметів споживання - відтворення навколишнього середовища, який на першому етапі має забезпечити утилізацію відходів виробничої діяльності людини та їх повторне застосування.

Найбільш специфічним є використання соціальних та духовно-моральних ресурсів. Крім інвестиційної сфери, яка, як зазначалося, зазнала суттєвого занепаду за роки перехідного періоду, найбільше негативний вплив позначився на соціальній сфері. Небезпечним для стабільного розвитку економіки є масове зубожіння населення. Зауважимо, що статистика бідності в офіційних джерелах відрізняється. Із Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 р". у 2001 р. рівень життя 40,1 млн осіб (83,2% населення) був нижчим від прожиткового мінімуму. У I півріччі 2001 р. частка бідного населення залишалася на рівні I півріччя 2000 р. (28,3%). Водночас підвищився рівень злиденності (з 15,4 до 16,4%) та глибина бідності (з 25,1 до 26,5%). За даними Держкомстату України, співвідношення між сукупними витратами найбільш і найменш забезпечених груп населення досягло в I півріччі 2001 р. 7,6 раза проти 7,1 раза у відповідному періоді 2000 р. На найбільш заможну (п'яту) частину населення припадає 39,8% сукупних витрат,

що на 0,7 відсоткового пункта більше, ніж у відповідному періоді минулого року [196]. Згідно з іншим офіційним джерелом, протягом 2000-2003 рр. рівень бідності не знижувався, але частка бідного населення вже знизилася до 27% [84, с. 257].

Інші статистичні дані свідчать про розгортання повномасштабної соціальної катастрофи, яка проявилася в зростанні офіційного та неофіційного безробіття, втраті людьми житла та перетворенні їх на бомжів. За повідомленнями Верховної Ради України, на обліку у відділах внутрішніх справ стоїть 130 тис. безпритульних дітей. Погіршення соціальних умов життя призвело до скорочення тривалості життя в Україні та чисельності населення з 52 до 47, 6 млн осіб. Близько 5 млн громадян виїхало за кордон у пошуках роботи. За інформацією міністерства охорони здоров'я, в Україні близько 400 тис. хворих на СНІД. Загальну соціальну картину доповнює епідемія туберкульозу. Такий соціальний стан дестабілізує та буде постійно дестабілізувати господарський розвиток.

Аналіз стану соціальної сфери у перехідний період в Україні дає підстави для висновку, що держава ще не повністю усвідомила небезпеку, пов'язану з її загрозливим станом. Зазначимо, що держава звертає увагу на рівень життя населення, однак це не дає підстав для оптимістичних висновків. Так, визнаючи проблему бідності як одну із найактуальніших та розробляючи заходи боротьби з нею, на державному рівні ще не повністю усвідомили рівень її загрози для цивілізаційного зростання. Такий висновок зумовлюється аналізом офіційних заходів боротьби з бідністю у Стратегії економічного і соціального розвитку України, яка була розроблена відповідно до розпоряджень Президента України і прийнята у 2004 р. Заходи щодо подолання бідності, на перший погляд, обгрунтовані, але слід спинитися на кількісних прогнозах подолання бідності. З табл. 3.11 видно, що до 2015 р. планується зменшити питому вагу населення, яке живе за загальнодержавною межею бідності, з 27,2 до 18,4%, тобто за рік знижувати рівень бідності тільки на 1%. У запропонованому плані "боротьби" з бідністю спостерігається кількісний підхід, без урахування її ролі у забезпеченні стабільного цивілізаційного зростання. За планом у 2015 р. питома вага населення, яке проживає за загальнодержавною межею бідності, має становити 18,4%, а деградація держави, як відомо, відбувається вже при 7%, тобто на державному рівні не усвідомили, що проблема бідності є для України центральною, успішне розв'язання якої має стати основою цивілізаційного зростання.

Індикатори бідності в Україні, % [84, с. 258]

Показники бідності	2001	2004	2007	2011	2015
Питома вага населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. США за паритетом купівельної спроможності	11,0	9,8	8,6	7,1	5,5
Питома вага населення, яке живе за загальнодержавною національною межею бідності	27,2	25,0	22,6	21,5	18,4

Сьогодні можна вважати, що соціальний ресурс є головним стабілізатором суспільного стану, а задоволення суспільних та індивідуальних потреб - заключним циклом, який має спрямовувати капітал на забезпечення соціальних потреб суспільства. Тому прогноз щодо подолання бідності на 10 років свідчить про те, що рух капіталу не матиме соціальних ресурсів для самозростання.

Загальну ефективність руху капіталу визначає духовно-моральний ресурс суспільства. Він є провідним, оскільки у перехідній економіці за відсутності законодавства, трансформації господарської поведінки суб'єктів він визначає характер реформ у суспільстві та впливає на їх результати.

В Україні духовно-моральний ресурс виявився найбільш вагомим чинником стрімкого зубожіння основної маси населення та його диференціації за доходами. Перехідний період став етапом перерозподілу державної власності, а не формування ефективного власника. Очевидно, що **“нових українців”** історія нічому не навчила, оскільки результатом перерозподілу власності є соціальні ризики руйнівної сили, які можуть у будь-який час спричинити нову соціальну революцію. Отже, *без Людини високої моралі* запровадити новий ефективний спосіб господарювання в Україні неможливо.

Світовий капітал розробив технології маніпулювання національними почуттями свободи, незалежності, соціальної справедливості, майнової нерівності (що має справді об'єктивний ґрунт) та в потрібний момент їх застосовує, і, таким чином, управляє ризиками світу, і отримуючи при цьому надприбутки. Але ризики мають властивість виходити з-під контролю їх ініціаторів.

Україна на різних рівнях має враховувати нові світові реалії та розробляти механізми захисту від негативного впливу існуючого світогосподарського порядку. Проте складається враження, що на цьому шляху політики, відповідальні державні особи, вчені ще не усвідомили нових реалій, які вже повністю охопили вітчизня-

ний цивілізаційний простір. Йдеться про формування загального бізнесового середовища, у якому превалюють матеріальні цінності. Наслідком такої політики самоорганізації ринку на засадах конкуренції сильного є збройні напади на конкурентів та їх фізичне вбивство, захоплення заручників з метою збагачення. Це свідчить про те, що Україна вже реально включена в нову світову війну, і заяви політиків про те, що в Україні зберігається мир, не відповідають дійсності - вже давно відбувається повномасштабна війна, тільки поки що здебільшого у духовній сфері.

Отже, духовно-моральні чинники зумовлюють характер руху капіталу, формують ступінь ризиків, надійність механізмів управління. Держава у формуванні нового способу господарювання має врахувати їх вирішальну роль у господарському механізмі та формувати організаційну структуру управління, базуючись на принципах свободи, відповідальності, ефективності і справедливості.

Таким чином, аналіз існуючих форм управління капіталом в Україні дає підстави зробити такі висновки:

◆ система управління капіталом як єдине ціле відсутня і перебуває на стадії формування, держава пасивно впливала на процес первісного нагромадження, в результаті рух капіталу спрямовувався стихійними механізмами саморегулювання, що призвело до нелегітимних форм первісного нагромадження, привласнення запозичених ресурсів, тінізації капіталу, порушення соціальної справедливості при проведенні приватизації; на деградацію основної рушійної сили - прибутку негативно вплинула абсолютизація фінансового капіталу, самозростання якого стало самодостатнім процесом, який здійснюється поза виробництвом;

◆ державні програми - засіб організації руху капіталу, де він має набувати системоутворюючих властивостей. Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 рр. розкриває процес руху капіталу фрагментарно, що не дає можливості використовувати синергетичний ефект інвестиційного середовища, яке теж формувалося стихійно;

◆ фінансово-кредитна система, фондовий ринок, амортизаційна політика не виконали провідної функції - генерації капіталу, в результаті чого всі галузі виробництва не отримали достатніх інвестиційних ресурсів; інвестиційні кошти спрямовувалися на споживання; швидко старіли основні фонди; знизилася ефективність підприємств; різко занепала соціальна сфера;

◆ у результаті занепаду інвестиційної сфери призупинилося навіть просте відтворення, що стало ознакою *інвестиційної катастрофи* в Україні в 1991-1999 рр.;

◆ занепад інвестиційної сфери зумовлювався також духовно-моральними чинниками, які виявилися провідними у системній кризі та спричинили стрімке зuboжіння переважної більшості населення; потоки капіталу були спрямовані не в соціальну сферу, а на самозростання;

◆ вихід з інвестиційної катастрофи почався з 2000 р., проте у 2004 р. потреби в інвестиціях на просте відтворення задовольнялися тільки на 6-8%, але цілісної системи управління капіталом ще не утворено, а соціально-економічне зростання забезпечується екстенсивними чинниками.

Інтенсивне зростання забезпечується застосуванням техніко-технологічних та інтелектуально-інформаційних ресурсів, яке, враховуючи його особливості, буде розглянуто далі.

3.3. Інноваційний вектор - пріоритет державної інвестиційної політики

Ефективність руху капіталу залежить від залучення техніко-технологічних, інтелектуально-інформаційних ресурсів, без яких розширене відтворення в умовах глобальної конкуренції неможливе. Аналіз участі державних органів управління в регулюванні руху капіталу засвідчив, що інноваційному вектору розвитку приділяється значна увага, яка, однак, не забезпечила перетворення інновацій на провідний фактор соціально-економічного зростання, тому потребує подальших теоретичних досліджень і практичних розробок.

Розвиток інтелектуально-інформаційної економіки охоплює всі сфери господарювання [217, с. 36-43] і вимагає розробки методологічного інструментарію, який має забезпечити об'єктивний, своєчасний та повний аналіз динамічних, соціальних, техніко-технологічних, правових, екологічних, духовно-моральних складових процесу господарювання і на цій базі - формування нових стратегій і механізмів модернізованого управління інвестиційним процесом [200, с. 310].

Для характеристики стану інноваційного розвитку в Україні слід згадати термін “інновація”, трактування якого дає закон “Про інвестиційну діяльність” [197]. Зазначимо, що таке його трактування пов’язане **тільки** із засобами виробництва чи технологічними процесами, які впливають на всі інші сфери. Це є необхідною, але недостатньою умовою, яка має спрямувати весь інвестиційний потік ресурсів у пріоритетні галузі народного господарства з його ефективним використанням.

На початку ХХІ ст. у цивілізаційні процеси включаються інші фактори та пріоритети розвитку, які трансформують його за якісними та кількісними параметрами. Якісні параметри зростання набувають нового виміру, які не можуть бути властивими тільки засобам виробництва, технологічним процесам та механізмам.

Передусім трансформації зазнали інвестиційні ресурси, які в умовах індустріальної економіки, що базується на ринкових засадах, застосовуються за принципом: “безмежні потреби - обмежені ресурси їх задоволення”. Розвиток високих технологій усуває обмеження з інвестиційних ресурсів, породжуючи нові види, які мають невичерпний потенціал. Поява інформаційних технологій, з одного боку, вдосконалює процес використання обмежених природних ресурсів і значно зменшує їх витрати на виробництво однієї одиниці ВВП, з другого, утворює нові ресурси - програми, алгоритми тощо, передача яких новим власникам не зменшує їх у виробників. З’являються високоефективні технологічні процеси з безвідходними технологіями.

Однак поява нових інвестиційних ресурсів, які усувають обмеження джерел їх утворення та застосування, ще не забезпечують достатню ефективність руху капіталу. За допомогою інновацій, спрямованих на вдосконалення засобів та предметів праці, проблеми соціально-економічного зростання розв’язати неможливо. Сучасні параметри подальшого суспільного розвитку набувають оптимальних значень тільки тоді, коли охоплюють все поле людської діяльності - засоби та предмети праці, працю, відносини між людьми в процесі праці, відносини виробництва, обміну, розподілу та споживання. Якісне зростання набуває необхідних суспільству параметрів тоді, коли цикл інновацій розпочинається у відносинах між людьми, на основі досконалого інноваційного механізму господарювання розгортається у виробництві й завершується в соціально-економічних, екологічних та інших результатах господарської діяльності, забезпечуючи потреби суспільства [199, с. 87]. Ефек-

тивність інноваційного процесу в цьому разі характеризується синергетичним* результатом, який виходить за межі підвищення результативності застосування тільки засобів виробництва, оскільки у взаємовідносинах суб'єктів інвестиційної діяльності виявляється їх трансцендентна властивість. Пошук і дотримання її має стати основним завданням особистості, колективу і держави в управлінні виробництвом [198, с. 99], без якої вдосконалення будуть мати обмежений, нестійкий, тимчасовий характер.

За часів існування СРСР суворо діяла ієрархічна система розподілу коштів, у тому числі на інноваційні проекти. Для командно-адміністративної економіки, основною метою якої було досягнення паритету у військовій сфері, у протиборстві двох супердержав СРСР і США, це тимчасово забезпечувало розвиток стратегічних напрямів, практично цілком орієнтованих на потреби ВПК. Проте централізований підхід до визначення пріоритетних напрямів інвестування виключав з пошуку ефективних шляхів, методів і технологій інших суб'єктів, які не входили до ВПК. Унаслідок цього потреби ВПК задовольнялися за рахунок недовиробництва якісних товарів народного споживання, що, зрештою, призвело господарську систему до руйнування.

Розпад СРСР зумовив необхідність формування вітчизняного інноваційного механізму з урахуванням рушійної сили ринкового способу виробництва, одним із досягнень якого є те, що забезпечувати ефективність виробництва має кожен суб'єкт господарювання. Тому основним завданням при формуванні інноваційного механізму в Україні має стати включення кожного суб'єкта господарювання в процес удосконалення суспільного виробництва як єдиного цілого, а не його окремих ланок.

Слід зазначити, що формування нового способу виробництва та його інноваційного механізму пов'язане не стільки з потребою в побудові постіндустріальної економіки як матеріально-технічної бази вступу України у європейські та світові структури (база може бути побудована на основі високого розвитку індустріального виробництва і потребує у 2-3 рази більше виробництва ВВП на душу населення) [192], скільки з тим, що він має забезпечити випереджальний спосіб виробництва, передбачати пріоритетні глобальні соціально-економічні, екологічні, політичні проблеми, запобігати їх виникненню. Вихід із системної інвестиційної кризи

* Синергізм (з грец. - діючий разом) - явище посилення одного каталізатора додаванням іншого [37, с. 615].

наздоганяючими методами триватиме кілька десятків років, що відкине Україну далеко назад.

Аналіз інноваційного вектора руху в інвестиційному процесі України показав, що стратегія реформ на макроекономічному рівні визначена як інноваційна, проте її впровадження потребує справді інноваційних принципів. У публікаціях, в яких аналізується стан справ у цій сфері, зазначається, що на сьогодні немає підстав вважати, що основою процесів є інноваційний принцип, і що економічна політика держави має спрямовуватися на реалізацію трьох груп функцій:

- забезпечення правових умов та інфраструктури, комунікацій, доступу до інформації;
- ефективного використання всіх видів ресурсів (підтримка економічної діяльності та конкуренції);
- безконфліктного розвитку всіх підсистем суспільства (перерозподіл створеного доходу) [203, с. 16].

Найбільше для формування інноваційної моделі розвитку зроблено у забезпеченні правових умов інноваційної діяльності. Прийнято ряд законів, які регулювали інноваційну діяльність. Це закони України “Про інвестиційну діяльність” (від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII), “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків” (від 16 липня 1999 р. № 8991-XIV), “Про інноваційну діяльність” (від 4 липня 2002 р. № 40-IV), “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки України”, “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” (від 16 січня 2003 р. № 433-IV); низку законів про захист прав інтелектуальної власності. Основні напрями державної науково-технічної та інноваційної політики були визначені **Концепцією науково-технічного та інноваційного розвитку України**, затвердженою Постановою Верховної Ради України № 916 від 13 липня 1999 р. Увага інноваційному розвитку приділялася Президентом України, який видав низку указів, спрямованих на підтримку науково-технічної діяльності.

На державному рівні постійно проводяться круглі столи, конференції [223], учасники яких усвідомлюють важливість інноваційного розвитку. У різних підручниках з економічної теорії окремі розділи присвячуються аналізу інноваційної складової соціально-економічного зростання [213, с. 257-354; 214, с. 544-553]. Проблемі інноваційного розвитку присвячуються статті [212, с. 102-

107; 7, с. 113-121], дисертації тощо. Інноваційній складовій зростання приділяється дедалі більша увага. Дійсно, в епоху становлення інтелектуально-інформаційної економіки прихильники пост-індустріального розвитку вважають інновації головним фактором цивілізаційного зростання. Але поки що інновації розглядаються тільки у вимірі підвищення ефективності функціонування засобів виробництва або окремих сторін соціальної сфери, не охоплюють усього комплексу явищ і процесів, що активно впливають на рівень розвитку суспільства в цілому.

Проте проголошення переходу до інноваційної моделі розвитку має невизначений та непослідовний характер. Наприклад, інноваційному розвитку недостатньо уваги приділено в статистичному збірнику [203, с. 16], де не наводяться відомості про інновації в розділах “Сільське господарство”, “Будівельна діяльність”, “Транспорт” і т.ін. Конструктивний вплив держави обмежується прийняттям законів, Концепції та низки указів Президента про впровадження інновацій. З огляду на це реформування соціально-економічна система господарювання потребує перегляду курсу реформ, щоб призупинити **втрату ресурсу часу**, який неможливо відтворити та залучити до розв’язання соціально-економічних проблем інноваційних ресурсів. Отже, подальше копіювання моделей МВФ в Україні неможливе, оскільки в цьому разі буде втрачено державну незалежність, яка сьогодні формально поки що існує.

Аналіз становлення інноваційної моделі розвитку свідчить, що у діях держави немає організаційної послідовності та політичної волі. Так, не було послідовності в організації Державного інноваційного фонду України, який так і не створив критичної маси у використанні високих технологій, наявних в Україні; встановлено мораторій на створення нових технологічних парків. Більше того, перехід до побудови інноваційної моделі економіки проголошений, а базовий закон про інноваційну діяльність не діє. Не виконується положення Закону України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки України” у фінансуванні та формуванні державних наукових та науково-технічних програм, що виявилось при формуванні Державного бюджету на 2004 р. На сьогодні єдиним діючим механізмом, що реалізує інноваційну політику держави, та й то обмежено, є Закон України “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків”. У Києві, Харкові та Донецьку створено вісім технологічних парків, але реально працюють лише чотири. Перші три створено у 1999 р. на

базі Інституту фізики напівпровідників, Інституту електрозварювання ім. Є.О.Патона, Інституту монокристалів НАН України, у 2001 р. - технологічний парк “Вуглемаш”, а у 2002 - ще чотири технопарки (“Інститут технічної теплофізики”, “Київська політехніка”, “Інтелектуальні інформаційні технології”, “Укрінфотех”). У 2003 р. обсяг випуску інноваційної продукції підприємствами, які входять до складу зареєстрованих технопарків, перевищив 2,6 млн грн, що майже у 4, 5 рази більше, ніж у 2002 р. [177, с. 35-36], але порівняно із обсягами приросту ВВП у 2003 р. (2,6 і 37418 млн грн) її питома вага невелика, що свідчить про практичну відсутність впливу технопарків на інноваційний розвиток.

Отже, застосування технопарків як одного з ефективних інструментів формування інноваційної моделі економіки в Україні поки що перебуває на початковому етапі. У Програмі розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 рр. в розд. V “Напрями виконання програми” в параграфі “Розвиток спеціальних (вільних) економічних зон, територій, де запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності та депресивних територій”, зазначено, що важливим напрямом державної інвестиційної політики є сприяння створенню індустріальних парків для розвитку високотехнологічних виробництв. Метою запровадження спеціального режиму інвестування на територіях з несприятливими соціально-економічними та екологічними умовами є залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження існуючих та створення нових робочих місць, упровадження нових технологій, розвиток зовнішньоекономічних зв’язків, збільшення обсягу високоякісних товарів та послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури.

Застосування технопарків як важливого інструмента формування інноваційної моделі розвитку зумовлює необхідність встановлення критичної маси кількості технопарків, які будуть достатніми для досягнення поставленої мети, але критеріїв формування їх достатньої кількості у програмі не визначено.

У Стратегії економічного й соціального розвитку України (2004-2015 рр.) зазначається, що європейський вибір України і, відповідно, необхідність її інтеграції у високотехнологічне конкурентне середовище зумовили потребу у формуванні інноваційної моделі розвитку, в якій роль головного джерела довготривалого економічного зростання відіграють наукові надбання... Водночас інноваційна модель розвитку має розглядатися як інструмент формування засад інформаційного суспільства в Україні [84, с. 112].

Констатується, що в розвинутих країнах до 85-90% приросту ВВП забезпечується через виробництво та експорт наукоємної продукції, обсяг якої оцінюється в 2,5-3,0 трлн дол. Сучасна структура світового ринку інновацій має такий вигляд: США - 36%, Японія - 20%, Німеччина - 16%, Росія - 1% (цит. за [218, с. 88]). Україна, посідаючи за кількістю науковців одне з перших місць у світі, поки що суттєво не використовує результати наукових досліджень. Частка вітчизняної наукоємної продукції становить близько 0,1% на світовому ринку високотехнологічної продукції й представлена на ньому переважно продукцією оборонно-промислового комплексу та авіаційної промисловості [84, с. 112-113].

З табл. 3.12 видно, що інноваційна активність підприємств залишається низькою. Так, у 2000 р. інноваційну діяльність здійснювало лише 1491 промислове підприємство (14,8%), у 2001 р. - 1503 (14,3), у 2002 р. - 1506 підприємств (14,6%). Протягом 2003 р. інноваційну діяльність в промисловості здійснювало лише 12,7% промислових підприємств від їх загальної кількості.

Таблиця 3.12

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств [84, с. 113]

Показник	2000	2001	2002	2003
Кількість підприємств, що впроваджували інновації	1491	1503	1506	1238
у відсотках до загальної кількості	14,8	14,3	14,6	12,7
Кількість освоєних нових видів техніки	631	610	520	710
Кількість впроваджених нових технологічних процесів	1403	1421	1142	1482
з них ресурсозберігаючих	430	469	430	606

За формами власності інноваційні технології у 2002 р. впроваджувалися на підприємствах: державної форми власності - 235 (2000 р. - 235); колективної форми - 1506 (2000 р. - 1407); приватної - 34 (2000 - 10); комунальної - 29 (2000 р. - 14); власності міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав - 4 (2000 р. - 5) [219, с. 83].

Основними напрямками інноваційного розвитку у 2000-2002 рр. були:

- дослідження і розробки - 436 підприємств;
- придбання прав на патенти, ліцензій на об'єкти промислової власності (2001 р. - 61; 2002 р.- 85);
- купівля ліцензій, ноу-хау, технологій (2000 р. - 54; 2002 р. - 49);
- придбання засобів виробництва (2000 р. - 564; 2002 р. - 701);

- технологічна підготовка виробництва - (2000 р. - 478; 2002 р. - 471);
- маркетинг та реклама - (2000 р. - 249; 2002 р. - 252) [219, с. 83].

Аналіз динаміки структури джерел фінансування інноваційного розвитку у 1990-2003 рр. (табл. 3.13) показує, що значно скоротилося фінансування інновацій з державного бюджету, а основним джерелом фінансування у 2002-2003 рр. були власні кошти підприємств (близько 71%). Обсяг відвантаженої інноваційної продукції у 2002 р. становив 12,6 млрд грн (у 2001 р. - 12,1 млрд грн) [219, с. 83]. У 2003 р. порівняно з 2002 р. кількість освоєних видів нових машин, устаткування, апаратів, приладів збільшилася на 36,5%, впроваджених нових технологічних процесів - на 29,8% [84, с. 113].

Таблиця 3.13

Джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт [213, с. 388]

Показник	1990	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	Млн крб			Млн грн							
Усього	5054,1	16241001,5	652,0	943,6	1318,6	1261,0	1554,1	2046,3	2432,5	2821,6	3089,6
у тому числі за рахунок:											
держбюджету	708,2	7667084,1	244,9	376,4	466,9	363,0	428,2	614,5	751,6	864,1	914,5
коштів місцевих бюджетів	18,1	19,0	15,4
позабюджетних фондів	...	959982,3	25,6	29,2	46,0	9,8	9,6	18,6	30,2	30,0	15,4
власних коштів	...	273537,9	14,6	18,3	33,2	39,2	62,0	61,3	210,4	265,2	197,7
коштів замовників:											
підприємств, організацій України	...	5911499,7	233,4	325,6	448,5	494,1	597,6	785,8	789,5	916,0	1127,7
іноземних держав	10,9	1291469,5	101,9	160,4	273,8	291,1	359,7	477,1	555,3	645,7	769,3
інших джерел	4335,0	137428,0	31,6	33,7	50,2	63,8	97,0	89,0	77,4	81,6	49,6

Але в цілому, за офіційними оцінками, внутрішній ринок науково-технічної продукції продовжує деградувати. Ознаками цього є:

- низький рівень попиту на інноваційні розробки всередині країни;
- неплатоспроможність вітчизняних споживачів, які мають потреби у високотехнологічній продукції;
- недостатність конкуренції на внутрішніх ринках між виробниками та постачальниками нової техніки та технологій;

- прагнення західних замовників без істотних інвестицій використати наукові результати виробничої сфери (насамперед, за технологіями подвійного призначення) [84, с. 113].

На офіційному рівні об'єктивно усвідомлюються основні чинники, що зумовлюють недостатній розвиток інноваційної діяльності, до яких належать:

- недосконалість законодавства, що регулює науково-технологічну та інноваційну діяльність;
- відсутність інноваційної інфраструктури, яка із залученням промислового, банківського та торговельного капіталу поєднувала б ланки “освіта” - “наука” - “виробництво”;
- брак механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок та передачі їх у сферу виробництва;
- відсутність системи стимулюючого інноваційного пільгового оподаткування у зв'язку з припиненням дії статей Закону України “Про інноваційну діяльність” у частині запровадження пільг;
- високий економічний ризик залучення інвестицій у сферу високотехнологічного виробництва;
- слабкий розвиток малого та середнього інноваційного підприємництва як провідника інноваційного продукту до масового виробництва [84, с. 114].

Однак ці ознаки не охоплюють такий важливий чинник, як пасивна поведінка держави щодо використання інноваційної складової в інвестиційному процесі. Держава намагається залучити інноваційні ресурси ринковими методами, не зробивши глибокого наукового аналізу їх застосування в умовах ринку інновацій, що зароджується. Крім того, цей недолік посилюється через відсутність науково-методологічних засад залучення інноваційних чинників до розв'язання соціально-економічних проблем перехідної економіки. Інноваційний розвиток деякі автори схематизують. Наприклад, характерним є погляд на інноваційний ринок як на модель сполучених посудин з обернено пропорційним регулятором, де одна посудина - це перспективні технічні пропозиції, а друга - інноваційні фінансові інвестиції (ІФІ), а регулятором є законодавча система України та нормативні акти уряду. Чим меншими будуть податки на інноваційні кошти та чим більше буде цільових коштів уряду, тим більше їх вкладатимуть в інновації. На вході в

посудину ІФІ розміщується насос інвестиційної привабливості ринку (це якість і доступність системи освіти, технічний рівень фахівців, економічна зацікавленість, відсутність потенційних формажорних ситуацій). Питання добору перспективних інноваційних проектів є свого роду фільтром зі змінними сітками (система фільтрації, відсіювання безперспективних ТП - це технічні експерти й економісти, що володіють, крім необхідних професійних знань, також інтуїцією й передбаченням) [218, с. 88].

Як показала тривала історична практика, ринок залучає інвестиційні ресурси до соціально-економічного зростання тільки тоді, коли його економічні інтереси гарантовано забезпечуються й надійно діє механізм інноваційного розвитку. Проте у кінці ХХ ст. цей механізм почав деградувати, оскільки бурхливого розвитку набули механізми отримання прибутку без його перетворення в ризикову інноваційну та виробничу форми (спекуляція фінансовими активами набула загрозливих масштабів, які дестабілізують виробництво).

Крім того, в умовах глобалізації інвестиційного процесу у формуванні та включенні у нього національних потоків капіталу змінилася роль держави. Вона має виступати основним суб'єктом, здатним захистити внутрішній господарський простір від фінансової експансії глобального капіталу. Застосування інновацій, навіть в умовах стабільного функціонування соціально-економічних систем господарювання, завжди пов'язане з підвищеним ризиком, а в умовах перехідної економіки ризик неможливо прогнозувати: у перехідній економіці переважають процеси первісного нагромадження капіталу за рахунок перерозподілу державної власності, тому суб'єкти господарювання в трансформаційному періоді не зацікавлені в активному запровадженні інновацій. Крім того, конкуренція між господарськими суб'єктами деформована непродуктивними механізмами отримання доданої вартості на основі застосування спекулятивних інструментів обігу.

Вчені, політики, державні діячі усвідомлюють, що Україна має будувати власну модель цивілізаційного зростання. Закономірно виникає головне запитання: якою має бути структура цієї моделі? Що є її основною ланкою?

Побудова оптимальної моделі соціально-економічного зростання повинна сформувати достатні умови для забезпечення синергетичного ефекту, який має бути отриманий у процесі взаємодії організаційних, правових, фінансових, природних, техніко-тех-

нологічних, інформаційно-інтелектуальних, інноваційних, політичних та інших ресурсів суспільства.

Поки що інновації розглядаються тільки у вимірі підвищення ефективності функціонування засобів виробництва або окремих аспектів соціальної сфери, не охоплюють усього комплексу явищ і процесів, що активно впливають на рівень розвитку суспільства в цілому. **Інновації** мають формувати **критичну масу** рушійних сил інвестиційного процесу для досягнення цивілізаційного зростання.

Йдеться про інновації як процес, що забезпечує взаємоперетворення однієї форми ресурсу в іншу не тільки без втрат у моменти взаємопереходу, але і їх збільшення на основі синергетичного ефекту. Процеси взаємопереходу однієї форми в іншу в сучасній теорії й практиці залишаються поза увагою вчених, політиків, державних діячів, бізнесменів.

Одним із суттєвих недоліків впровадження інноваційних здобутків у процес розширеного відтворення є його методологічна обмеженість, організаційна непослідовність, безсистемність та фрагментарність. Високі технології на основі формування комп'ютерних програм та алгоритмів дають змогу позбутися недоліків існуючого механізму впровадження інноваційних технологій у виробництво і забезпечують випереджальне управління цивілізаційним зростанням, передбачення проблем розвитку, розробку запобіжних механізмів, оптимізацію взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності, ефективне використання інноваційних ресурсів. Це зумовлює необхідність будувати інноваційну модель економіки за інноваційним алгоритмом і передбачає розробку таких блоків [198, с. 95-112]:

- аналітичного - оцінка існуючого стану;
- формування мети інноваційного розвитку;
- прогнозування бажаних та можливих результатів впровадження;
- інвентаризації наявних інноваційних ресурсів у державі;
- визначення необхідних інвестиційних ресурсів;
- характеристики наявних та можливих проблем, які впливають на інноваційні результати у суспільстві;
- формування принципів інноваційного розвитку;
- конкретизації об'єкта інновацій у суспільстві;

- визначення повноважень суб'єктів інноваційної моделі розвитку;
- вироблення стратегії й тактики впровадження й функціонування інноваційної моделі;
- розробки механізму гарантій реалізації стратегії й тактики.

Формування **аналітичного блоку** передбачає необхідність підготовчого періоду, який має визначити суть інновацій та їх роль у сучасному розширеному відтворенні, дати об'єктивну оцінку існуючого стану інноваційного розвитку. Основний недолік існуючої моделі використання інноваційного ресурсу для соціально-економічного зростання в Україні полягає в тому, що на цьому етапі не забезпечується системний підхід до встановлення вхідних параметрів розвитку. Аналіз спрямовано на характеристику рівня інноваційного розвитку засобів виробництва.

Блок встановлення мети задає вектор руху інноваційному розвитку. Неправильно встановлена мета робить неефективними будь-які заходи щодо її реалізації. Дослідження наукової літератури у цьому аспекті показало, що початкове залучення інновацій до розв'язання соціально-економічних проблем пов'язане з труднощами [4, с. 337-338], які полягають саме в осмисленні мети формування інноваційної моделі розвитку. Найбільш поширена думка про те, що інновації необхідно впроваджувати тому, що це роблять усі високорозвинуті країни; це ознака цивілізованості; альтернативи розвитку продуктивних сил немає; у противному разі Україна може опинитися серед тих, хто протидіє прогресу та ін.

Яку мету має ставити держава перед суб'єктами господарювання в інноваційному вимірі? Відповісти на це запитання, як показала тривала історична практика, не так просто. Аналіз історії господарського розвитку України за останні 150 років показує, що засоби виробництва зазнали небачених інноваційних змін. Сьогодні вже формується інтелектуально-інформаційна економіка, що активно розробляє оптимальні механізми використання засобів виробництва у різних галузях національного господарства. Людство впритул підійшло до відкриття нових джерел енергії, застосування яких має змінити характер господарювання та відновлювати природне середовище.

Якщо інновації кардинально змінили засоби виробництва, то відносини між людьми у процесі виробництва, обміну й розподілу матеріальних благ не зазнали кардинальних змін, більше того,

вони деградують. Нееквівалентний обмін між суб'єктами господарювання був і продовжує залишатися незмінним тривалий історичний час, що призводить до одних і тих же проблем суспільства: більша частина населення невдоволена своїм матеріальним станом; це постійно дестабілізує соціально-економічний розвиток. Таким чином, якщо оцінювати розвиток людини в цілому, то, незважаючи на деяке підвищення рівня матеріального добробуту населення України в окремі історичні періоди, інновації не підвищили рівень цивілізованості. Державі доводиться повертатися до вирішення однієї й тієї самої проблеми - забезпечення "повноти людського життя" [95, с. 295] не для окремих кіл, а для всіх громадян.

Історичний аналіз господарських відносин показує дивну закономірність: незважаючи на зміну епохи, трансформації засобів виробництва, розвиток постіндустріальної економіки, суспільні проблеми залишається без змін - забезпечення соціальних умов життя для всіх громадян. Тому проведення соціально-економічних реформ на макроекономічному рівні потребує усвідомлення того, що застосовувати інновації потрібно комплексно, для вдосконалення засобів виробництва та відносин між людьми. Інноваційних змін передусім потребує соціальна сфера, чого на державному рівні в Україні ще не усвідомили. Аналіз практики проведення реформ у незалежній Україні в 1991-2003 рр. засвідчив, що жодна із урядових програм не була виконана, що нагадує "замкнене коло". Ми маємо вже не просто відсутність мети, а недосягнутої мети, знищену ілюзію смислу [95, с. 268].

Цивілізаційне зростання у країнах ринкової економіки забезпечувалося тоді, коли вектор економічних інтересів спрямовувався на задоволення соціальних потреб широких мас населення, формування потужного середнього класу - гаранту соціальної стабільності суспільства. Проте цей процес виявився тимчасовим, особливо після розпаду СРСР. Людство на початку третього тисячоліття поставлено перед новою перспективою у соціальній структурі суспільства, де середньому класу місця немає [220, с. 14-21].

Таким чином, **основною метою** застосування інноваційної моделі розвитку української економіки має бути спрямування її на забезпечення гідного рівня життя усіх громадян держави на основі соціальної справедливості та відповідальності.

Прогнозування бажаних та можливих результатів впровадження інноваційної моделі розвитку передбачає характеристику **позитивних та негативних** результатів впровадження іннова-

ційної моделі господарювання. Слід з'ясувати, у чому мають реалізуватися позитивні результати, у яких формах, якої якості та кількості і, крім того, прогнозувати можливість отримання **негативних результатів** функціонування інноваційної моделі для життя людини. Йдеться про необхідність дотримання загальних принципів організації вітчизняного механізму господарювання: **свободи, відповідальності, ефективності й справедливості**. Наприклад, за рахунок інновацій не можна обмежувати **свободу** особистості, яка сьогодні потерпає від злиднів, безробіття, злочинності, насильства, терору, забрудненого природного середовища - все це є результатом безсистемного впровадження копії ринкової моделі господарювання, яка прийшла на зміну командно-адміністративній. Для України така "інновація" порушила всі принципи організації суспільного життя особистості: негативний вплив безвідповідальності держави перед особистістю посилюється внаслідок безвідповідальності ринкових суб'єктів господарювання (фінансові піраміди, масовий обман громадян, не виплати заробітної плати та ін.).

Розвиток інформаційних мереж Інтернету, засобів програмно-комп'ютерного, інформаційного забезпечення економічного процесу у наш час уже призвів до того, що державні кордони, законодавчі бар'єри перестали бути обмежувальними факторами процесу праці, поставили громадянина в іншу глобальну залежність від віртуальних роботодавців, які висувають такі умови, які їм вигідні. У цьому разі замість позитивного впливу на окрему особу інновації (Інтернет) виявилися новим засобом такої експлуатації, якої досі світ не знав. У відносинах між учасниками глобального виробництва в результаті появи Інтернету зникає суб'єкт відповідальності перед суб'єктом, який виконує певну роботу, вони стають непрогнозованими та некерованими. Отже, впровадження інновацій на макроекономічному рівні має бути забезпечено прогнозуванням негативних результатів впливу інновацій на умови життя громадянина. На сучасному етапі таке прогнозування відсутнє, тому подальше впровадження інновацій у процес виробництва буде наштовхуватися на низку проблем, які сьогодні не ідентифікуються суб'єктами господарської діяльності на різних рівнях виробництва.

Наступним блоком алгоритму є об'єктивна потреба проведення **інвентаризації державою наявних інноваційних ресурсів**. Без цього неможлива результативна побудова інноваційної моделі зростання, оскільки поза увагою суб'єктів залишаються високі технології, які готові до практичного застосування, але які при існу-

ючому господарському механізмі залишаються незадіяними. Необхідно практично використати все те, що було зроблено у науково-дослідних інститутах за часів існування ВПК СРСР, де питома вага українських НДІ була великою.

Розробка і впровадження інноваційної моделі розвитку передбачає встановлення **необхідних інноваційних** ресурсів, яких потребують усі галузі суспільного виробництва. Для результативного впровадження інноваційної моделі розвитку Україні необхідно усунути невизначеність стосовно того, що потрібно для побудови інноваційної системи господарювання, здійснивши порівняльний аналіз ресурсів, якими вона володіє, і тих, що потрібні для досягнення поставленої мети; можна з'ясувати, чого не вистачає, та розробити відповідні механізми для ліквідації дефіциту інноваційних складових розвитку.

У побудові алгоритму розробки інноваційної моделі розвитку особливе місце належить **виявленню наявних та прогнозуванню можливих проблем** у процесі досягнення поставлених цілей. На сучасному етапі дослідженню наявних проблем приділяється значна увага, аналізуються різноманітні ризики глобального й локального характеру, але вони не систематизовані у програмах розвитку, в яких відсутні розділи, присвячені характеристиці наявних і можливих проблем, аналіз їх причин, способи їх появи, розвитку та розв'язання та ін.

Доцільно і можливо встановити проблеми, які можна розв'язати сьогодні, які - завтра, а які неможливо розв'язати у майбутньому. Проголошення державними органами влади в Україні переходу до побудови інноваційної моделі господарювання був здійснений без аналізу наявних проблем, які будуть заважати реформуванню. Так, інноваційна модель економіки не дасть позитивного результату при існуванні бідності основної маси населення; тіньової економіки (за експертними оцінками, від 35 до 70%); корупції; бюрократизму, внутрішнього і зовнішнього тероризму; банкрутства платіжної системи; відсутності інноваційної інфраструктури, інноваційного управління тощо. Ці проблеми не були ідентифіковані на макроекономічному рівні й не встановлено їх можливий негативний вплив на ефективність застосування інновацій. Звідси на макроекономічному рівні перш ніж впроваджувати інноваційну модель господарювання, спочатку слід ідентифікувати проблеми інноваційного розвитку, встановити їх негативний вплив, розробити заповіжні механізми, а тільки потім приступити до впровадження.

Наступним кроком у формуванні інноваційної моделі розвитку є **встановлення принципів** її функціонування. Ми спинимося тільки на одному принципі - принципі вибору пріоритетних напрямів інноваційного розвитку. Правильне встановлення пріоритетів є складовою системи гарантій, що забезпечують досягнення поставлених цілей інноваційної моделі розвитку.

Аналіз розробленої Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) засвідчив, що базовим довгостроковим критерієм здійснення структурно-інноваційних змін є забезпечення системної модернізації промислового виробництва, **його відповідності сучасним вимогам науково-технологічного прогресу та постіндустріального розвитку** (виділено нами - В.М.). Період 2004-2015 рр. має стати етапним у підготовці інституційних, організаційних та матеріально-технічних передумов завершення індустріального етапу розвитку економіки України, її системної трансформації в постіндустріальне суспільство [84, с. 143].

Складовими системної модернізації промислового комплексу України у визначеній перспективі мають стати:

- ◆ по-перше, активізація й підтримка з боку держави **інноваційної спрямованості** (виділено нами - В.М.) структурних перетворень за рахунок стимулювання розвитку наукомістких і високотехнологічних галузей;
- ◆ по-друге, подолання ресурсовитратного характеру виробництва на основі впровадження ресурсо- й енергозберігаючих технологій та стимулювання випуску продукції з високим рівнем доданої вартості й розвитку низьковитратних виробництв;
- ◆ по-третє, формування ефективного внутрішнього ринку, у т. ч. високих технологій. Сьогодні кількісні та якісні параметри внутрішнього ринку поки що не відповідають вимогам політики економічного зростання. Промисловість залишається орієнтованою на пріоритетне обслуговування зовнішнього попиту, що робить її залежною від світової економічної кон'юнктури і практично виключає можливість стійкого зростання;
- ◆ по-четверте, участь вітчизняних підприємств у втіленні великомасштабних міжнародних проектів, розвитку трансферу високих технологій та продажу ліцензій, створенні спільних підприємств з виробництва продукції, що належить

до п'ятого і шостого технологічних укладів, та транснаціональних корпорацій, а також участь наших фахівців у роботі міжнародних організацій з питань розвитку промисловості;

- ◆ по-п'яте, вступ нашої держави до СОТ, що прискорить адаптацію промисловості до умов конкуренції на світових ринках [84, с. 144].

Звернемо увагу на такі особливості розробленої стратегії інноваційних пріоритетів: 1) базовий критерій структурно-інноваційних змін орієнтується на **сучасні** вимоги науково-технологічного прогресу та постіндустріального розвитку, що свідчить про застосування наздоганяючої моделі розвитку, яка, як уже зазначалося, не надає можливості досягти рівня розвитку постіндустріальних країн, що вже на старті формує відставання; 2) складовими системної модернізації промислового комплексу України у визначеній перспективі мають стати... підтримка з боку держави інноваційної спрямованості структурних перетворень. Таке формулювання ролі держави у системній модернізації свідчить про продовження її пасивної політики стороннього спостерігача, який тільки підтримує інноваційні структурні перетворення, а не здійснює їх. Вони під силу тільки державі, тому що обсяги структурних перетворень є значними і потребують тривалого часу і макроекономічного управління їх здійснення. А ринкові структури, які народжуються в Україні, поки що не в змозі розв'язувати масштабні структурні перетворення, що мають стати основою нової економіки з новими продуктивними силами та відповідними виробничими відносинами; 3) ні один із обраних пріоритетів модернізації (подолання ресурсовитратного характеру виробництва, формування ефективного внутрішнього ринку, участь вітчизняних підприємств у втіленні великомасштабних міжнародних проектів, розвитку трансферу високих технологій, вступ нашої держави до СОТ) не забезпечує переваг України на світовому ринку, а провідна мета правильного вибору пріоритетних напрямів розвитку полягає в тому, щоб не наздоганяти високорозвинуті країни, а формувати власну модель соціально-економічного розвитку на базі випереджальних інструментів.

У сучасній економічній літературі зазначається, що за останню третину минулого століття майже одночасно в кількох зарубіжних країнах поступово формується нова концепція людського роз-

витку. У програмах ООН та національного розвитку з'являється розуміння того, що люди та їх розвиток є найважливішою сферою суспільного прогресу. Це втілено в Програмі розвитку ООН (ПРООН). Люди стають об'єктом політики й одночасно важливим інструментом власного розвитку і вибору способу життя. У центрі уваги замість товарів постає людина [4, с. 221, 222]. Побудова інноваційної моделі розвитку має передбачати, що головним інноваційним ресурсом, який постійно відтворюється, є людина, її здоров'я, освіта, культура, досвід, національні та історичні особливості розвитку та ін. Усе це зумовлює вибір *першого* інноваційного пріоритету розвитку, яким є **людина**, що має стати обов'язковим для впровадження всім державам. Проте кожна держава має будувати власну інноваційну модель та розробляти механізм реалізації пріоритетів розвитку відповідно до історичних, географічних, національних тощо особливостей.

Другим пріоритетом має бути напрям, який відіграє найважливішу роль у розвитку людини. На сьогодні це пошук дешевих, екологічно чистих, відтворюваних, безпечних, невичерпних джерел енергії. Країна, яка забезпечить людство новою енергією, перемає у конкурентній боротьбі й забезпечить гідні умови життя народу, збереже та буде мати ресурси для відтворення природи. Залежність України від зовнішніх джерел енергії негативно впливає на її національну безпеку, тому держава має організувати наукові дослідження у цьому напрямі, оскільки ринкових механізмів розв'язання цієї проблеми у світі ще немає.

Третім пріоритетом, який характеризує аграрну спрямованість економіки України, є земля, що потребує розробки окремої програми розвитку агропромислового комплексу, виведення його на новий рівень технологій вирощування сільськогосподарської продукції, її переробки та доведення до споживача.

Зазначимо, що програма реалізації інноваційних пріоритетів передусім передбачає їх конкретизацію. Особливість її полягає в тому, що потрібно відійти від намагання досягти параметрів розвитку високорозвинутих країн, оскільки цього зробити неможливо, оскільки вони постійно змінюються. Тому відразу слід відмовитися від цього методу встановлення інноваційних пріоритетів. Йдеться про формування власної моделі розвитку і власних якісних та кількісних параметрів, що визначають той чи інший пріоритет. Рівень досягнення встановлених параметрів пріоритетного розвитку буде характеризувати властивості системи, знаходити шляхи її вдосконалення, виходити на новий рівень, але не займа-

тися порівнянням кількісних показників систем, які не порівнюються через особливості, що не повторюються.

Реалізацію цих пріоритетів має забезпечити держава, оскільки приватний капітал в Україні ще не набув значення, необхідного для впровадження інноваційної моделі розвитку.

Спинимося на першому пріоритеті - розвитку людини, оскільки офіційні документи держави свідчать, про те, що до розв'язання цієї важливої проблеми в Україні підійшли механічно. Для цього необхідно навести кілька пунктів Програми розвитку ООН в Україні [4, с. 223].

Україна зобов'язалася досягти таких цілей до 2015 року:

1. *Викорінення злиднів та голоду* - зменшити наполовину відсоток людей, які живуть за межею бідності.
2. *Продовольче забезпечення і харчування* - зменшити наполовину відсоток людей, які страждають від недоїдання.
3. *Боротьба з ВІЛ/СНІДОМ* - зменшити розповсюдження ВІЛ/СНІДу.
4. *Здоров'я дітей* - знизити смертність немовлят на дві третини.
5. *Материнське здоров'я* - зменшити рівень материнської смертності на три чверті.
6. *Репродуктивне здоров'я* - забезпечити всім доступ до репродуктивної медицини.
7. *Питна вода* - зменшити наполовину відсоток людей, які не мають доступу до чистої питної води.
8. *Освіта* - надати всім дітям початкову освіту.

Цілі, розраховані на виконання до 2005 року:

9. *Гендерна рівність* - подолати гендерну нерівність у початковій та середній освіті.
10. *Навколишнє середовище* - всім країнам розробити національні стратегії із сталого розвитку навколишнього середовища.

Оцінюючи загалом всі пункти програми, зазначимо, що всі вони з окремими застереженнями були розв'язані за часів входу України в СРСР. Ці "надбання" - результат соціально-економічних реформ, які проводилися владою у минулі роки без врахування соціального фактора. Крім цього, у програмі розвитку відсутні дані про те, скільки необхідно повернути докторів і кандидатів наук, які виїхали з України. За такої стратегічної політики,

точніше, її відсутності стосовно найважливішого інвестиційного ресурсу - високоосвічених спеціалістів, в Україні буде нікому впроваджувати інноваційну модель. Основна причина виїзду за кордон кваліфікованої робочої сили - бідність. Україна опинилася в суперечливій ситуації. З одного боку, впровадження інновацій потрібно для ліквідації бідності, з другого, в умовах бідності складно впроваджувати інноваційну модель. Державі необхідно проаналізувати причини появи бідності та за короткий час розробити заходи щодо її усунення. Тому, приймаючи програму розвитку, держава має взяти зобов'язання в короткий термін ліквідувати причини, що призвели до бідності в індустріальній державі, та саму бідність.

Тому наступним кроком у формуванні інноваційної моделі має бути визначення **об'єкта інновацій: людина чи засоби виробництва?** На наш погляд, основним об'єктом має бути людина як кінцева мета цивілізаційного розвитку. А засоби виробництва мають бути об'єктом інновацій як інструмент забезпечення гідних умов життя людини.

Основним **суб'єктом**, що формує синергетичну ефективність інноваційного процесу, має бути держава, особливо в перехідну епоху. Дослідження особливостей формування інноваційного процесу вимагає уточнення ролі й завдання держави, особливо в умовах проголошення побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, оскільки сучасний етап для України характеризується різним рівнем розвитку держав, що подвійно впливає на розвиток науково-технічного прогресу. Позитивний вплив полягає в тому, що можна купувати передові технології й впроваджувати їх у середині країни, отримуючи від цього ефект, негативний - у тому, що висококваліфікована робоча сила за умов вільного пересування виїжджає до тих країн, де ці умови кращі, що призводить до прямих втрат важливого інноваційного ресурсу України.

Державі слід провести інвентаризацію високих технологій, вибрати найбільш придатні до практичного впровадження, організувати виробництво на державних підприємствах за цими технологіями та отримувати додану вартість, що має ліквідувати постійний дефіцит державного бюджету.

Подальший крок у формуванні алгоритму інноваційної моделі розвитку - **розробка стратегії й тактики досягнення поставлених цілей.** Стратегією має бути забезпечення інноваційного розвитку на підприємстві - основній ланці суспільного господарського механізму. Всі інновації мають закінчуватися на підприємстві шляхом впровадження їх у виробництво. Це одна із вимог, дотриман-

ня якої забезпечує конкурентоспроможність підприємств в умовах глобальної конкуренції.

Впровадження стратегії й тактики в господарську практику потребує формування системи гарантій. Без розробленого **механізму гарантій** інноваційна модель розвитку залишиться на папері, оскільки новітні досягнення науки потребують новітніх методів управління на державному рівні. Механізм гарантій має забезпечити розробку таких структурних елементів:

- механізму оцінки інноваційної моделі розвитку;
- соціальні, екологічні, правові, організаційні, економічні, техніко-технологічні, інтелектуально-інформаційні гарантії.

Таким чином, аналіз стану впровадження інноваційної моделі розвитку в Україні дає підстави для таких висновків:

- ◆ інновації забезпечують соціально-економічне зростання завдяки програмам оптимізації вичерпних ресурсів у процесі виробництва та утворюють нові невичерпні джерела інвестиційних ресурсів;
- ◆ ефективність інноваційного процесу характеризується синергетичним результатом, який виходить за межі підвищення результативності застосування тільки засобів виробництва, оскільки у взаємовідносинах суб'єктів інвестиційної діяльності виявляється їх трансцендентна властивість. Пошук і дотримання її має стати основним завданням особистості, колективу і держави в управлінні виробництвом, без якої удосконалення будуть мати обмежений, нестійкий, тимчасовий характер. Якісне зростання набуває необхідних суспільству параметрів тоді, якщо цикл інновацій розпочинається у відносинах між людьми, розгортається у виробництві й завершується в соціально-економічних, екологічних та інших результатах господарської діяльності;
- ◆ формування нового способу виробництва та його інноваційного механізму пов'язане з необхідністю переходу від наздоганяючого до випереджального способу виробництва, його здатністю передбачати пріоритетні глобальні соціально-економічні, екологічні, політичні проблеми, запобігати їх виникненню;
- ◆ стратегія реформ визначена як інноваційна, проте її впровадження супроводжувалося пасивною поведінкою держави щодо використання інноваційної складової. На макроеконо-

мічному рівні не зроблено глибокого наукового аналізу застосування інновацій в умовах ринку, що посилюється через відсутність науково-методологічних засад залучення інноваційних чинників до розв'язання соціально-економічних проблем. Недоліки впровадження інноваційної моделі пов'язані з відсутністю державної програми впровадження досягнень науки і технологій; недосконалістю законодавства, що регулює науково-технологічну та інноваційну діяльність; відсутністю інноваційної інфраструктури тощо;

- ◆ як показала тривала історична практика, ринок залучає інвестиційні ресурси до соціально-економічного зростання тільки тоді, коли його економічні інтереси гарантовано забезпечуються і надійно діє механізм інноваційного розвитку. У цих умовах держава має виступати основним суб'єктом, здатним захистити внутрішній господарський простір від фінансової експансії глобального капіталу. Вона має взяти на себе підвищений ризик, пов'язаний із впровадженням інновацій;
- ◆ інноваційна модель економіки має будуватися на базі інноваційного алгоритму, що здатний усунути невизначеність процесу застосування інновацій у новому способі господарювання.

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ У МОДЕЛІ ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Управління інвестиційним процесом на макрорівні має враховувати його природу, яка в останнє десятиліття динамічно трансформується. Передусім необхідно чітко встановити характер співвідношень між ринковими і державними механізмами впливу на інвестиційний процес [55, с. 301-312; 59, с. 234- 241]. У 1991-2003 рр. на макрорівні переважав ринковий механізм регулювання інвестиційного процесу. Держава управляла цим процесом опосередковано, через регулюючу функцію, встановлюючи правові та економічні параметри, і безпосередньо - державним сектором економіки. Але таке управління не задовольнило потреб розширеного відтворення, негативні явища інвестиційного процесу поки що гальмують соціально-економічний розвиток. Отже, пошук шляхів побудови механізму управління інвестиційним процесом є однією з найбільш актуальних проблем в економічній теорії.

Вітчизняні автори, аналізуючи зміни в ринковій системі господарювання та трансформацію державного регулювання в державах з ринковою системою, зазначають, що розширилися чотири основні види державної діяльності (функції держави), а саме: здійснення прямого контролю за економічною діяльністю, забезпечення визначеного суспільними потребами рівня громадського (колективного) споживання, управління державним виробництвом, виконання соціальної функції [247, с. 41]. Деякі автори розглядають державне управління як галузь суспільної діяльності, що охоплює всі гілки влади й передбачає поєднання політичних, правових та адміністративних функцій держави [224, с. 8-9]. Однак у цьому визначенні характеристика економічної функції держави чомусь відсутня.

Інші автори вважають, що особливу роль у досягненні мети економічного розвитку та високого рівня конкурентоспроможності країн відіграє державне й господарське управління [230, с. 7].

Для перехідної економіки ці функції держави слід трансформувати. Так, держава має здійснювати не тільки прямий контроль за економічною діяльністю, а й забезпечити управління еко-

номією в широкому розумінні, оскільки вона повинна контролювати процеси, які перебувають на стадії формування механізмів ринкового регулювання.

Основною метою державного управління інвестиційним процесом має стати формування інвестиційного потенціалу економіки, достатнього для забезпечення суспільних соціально-економічних потреб. Це означає, що держава повинна прогнозувати розвиток усіх структурних складових інвестиційного потенціалу, планувати та організовувати його формування, контролювати цей процес.

Макроекономічна природа інвестиційного процесу зумовлює необхідність виконання державою відповідних функцій управління. Державне управління здійснюється через інвестиційну функцію, критичні параметри якої наведені в табл. 4.1. Інвестиційна функція держави реалізується на базі інвестиційної політики, яка

Таблиця 4.1

Критичні параметри* інвестиційної функції держави

Параметр	Ступінь впливу параметра	Міра параметра
Інвестиційна політика	Формує стратегію інвестиційного процесу	Ефективність інвестиційної політики вимірюється економічним зростанням
Інвестиційне середовище	Забезпечує функціонування інвестиційного процесу	Ефективність інвестиційного середовища вимірюється потужністю інвестиційного потенціалу
Механізм реалізації інвестиційної політики	Формує умови реалізації інвестиційної політики	Достатність інструментів, фінансових засобів підприємств для фінансування і самофінансування
Законодавство про підприємництво	Формує умови ведення бізнесу	Стабільність і достатність правових умов
Інвестиційне законодавство	Формує умови інвестиційного процесу	Стабільність і достатність правових умов
Обсяг інвестиційних ресурсів	Обсяг інвестиційних ресурсів забезпечує динамічне зростання виробництва засобів виробництва і виробництва споживчих товарів	Достатність інвестиційних ресурсів
Процес виробництва	Забезпечує реалізацію інвестиційних ресурсів та перетворює їх на інвестиційний потенціал	Достатня ефективність реалізації інвестицій
Інвестиційні ризики	Високі інвестиційні ризики знижують інвестиційний потенціал	Прийнятний рівень ризику для здійснення інвестицій
Джерела інвестиційних ресурсів	Сімейні господарства, юридичні особи, внутрішні й зовнішні інвестори забезпечують інвестиційними ресурсами економіку	Достатній платоспроможний попит сімейних господарств і підприємств Достатність вільних ресурсів у внутрішніх і зовнішніх суб'єктів інвестування, а також державних ресурсів для інвестування

* Критичні параметри інвестиційної функції держави полягають у тому, що без одного з них держава не може повноцінно формувати умови інвестиційного процесу.

мала б розроблятися з урахуванням особливостей перехідного періоду. Ця політика має включати загальний аналіз стану інвестиційної діяльності та визначати пріоритетні напрями розвитку. Характерною особливістю перехідного періоду в Україні є те, що інвестиційний процес нового способу господарювання тільки формується, тому слід забезпечувати умови та джерела інвестування виробництва, розробляти механізми концентрації та централізації капіталу, стимулювати інвестиційну діяльність, формувати інвестиційні пріоритети, організовувати інвестиційну діяльність, контролювати соціально-економічну ефективність інвестицій та ін.

Інтегративним критичним параметром інвестиційної функції держави є інвестиційне середовище, яке за допомогою державних та ринкових механізмів вона має активно формувати та постійно контролювати. Саморегулювання інвестиційного середовища на ринкових засадах можливе тоді, коли суб'єкти інвестування будуть реалізовувати свої інтереси у правовому полі та забезпечувати виконання зобов'язань перед своїми працівниками та державою.

У цьому аспекті закономірно виникає запитання: "Чи можливо гармонізувати соціально-економічний розвиток на основі сучасних знань про суспільний устрій у тих чи інших державах?" Даючи позитивну відповідь на це запитання, ми виходимо з таких міркувань. Відомо, що ефективність взаємодії між продуктивними силами та виробничими відносинами залежить від характеру останніх. Якщо виробничі відносини побудовані на взаємоузгоджених інтересах різних суб'єктів господарювання, то продуктивні сили розвиватимуться без катаклізмів. Якщо вони будуються на принципах забезпечення потреб одних суб'єктів за рахунок інших, то ефективність продуктивних сил значно нижча від суми вхідних складових. Закономірним результатом такої організації суспільного способу господарювання є постійна трансформація виробничих відносин революційним шляхом, що негативно позначається на розвитку продуктивних сил. Оптимальний синергетичний ефект від їх взаємодії буває тоді, коли продуктивні сили розвиваються революційним, а виробничі відносини - еволюційним шляхом.

Отже, ефективність взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин можна завжди точно прогнозувати, маючи повну інформацію про характер останніх. Ефективність взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин залежить від системи управління господарськими процесами. Протягом 500-літнього становлення і розвитку капіталістичної системи господарювання на ос-

нові ліберальної парадигми людство нагромадило величезний досвід управління, який сьогодні слід враховувати, будуючи нову господарську систему в Україні.

Проте, як показує практика розвитку світової економіки та трансформування держав, що утворилися після розпаду СРСР, окремі країни, політичні лідери, міжнародні співтовариства тощо не вивчають загальні закони і принципи управління або свідомо їх ігнорують. Результатом цього є постійні соціальні протиріччя, які загострюються на фоні посилення негативного впливу на екологію, яка вже перестала самовідтворюватися і поступово знищується. Висновок вчених про те, що **виробнича діяльність людини зменшує життєвий простір особистості**, звучить як вирок існуючій системі господарювання на базі ліберальної парадигми, яку в Україні намагаються клонувати. Отже, побудова нового способу господарювання потребує системної трансформації шляхів і методів соціально-економічного розвитку, здатних заздалегідь прогнозувати майбутні проблеми, створювати механізми запобігання їм та гідно відповідати на виклики глобалізації.

4.1. Формування інноваційної системи державного управління інвестиційним процесом

Система - сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь [1, с. 1126]. Система державного управління інвестиційним процесом - це цілеспрямована і структуризована сукупність елементів, властивостей у певній ієрархії, які взаємодіють за відповідними принципами. Система управління має суб'єктивний та об'єктивний характер, оскільки, з одного боку, вона формується людьми, а з другого, - суб'єкти господарювання мають будувати її відповідно до об'єктивних законів та принципів. Державне управління інвестиційним процесом має формуватися шляхом структуризації системних ресурсів* суспільства на інноваційній базі.

Організаційна структура інноваційної системи державного управління наведена на рис. 4.1. Інноваційність розкривається в

* До системних ресурсів суспільства ми відносимо: людину, природні ресурси - запаси корисних копалин та ін.; енергетичні ресурси-нафта, газ, електроенергія; фінансові ресурси; інформаційні ресурси; програмні ресурси. Всі види ресурсів розміщуються і застосовуються у просторі й часі на основі організації, яка визначає його структуру, упорядковує її на основі причинно-наслідкових зв'язків. Провідним ресурсом суспільства, основною функцією якого є забезпечення синергетичного ефекту, є управлінський.

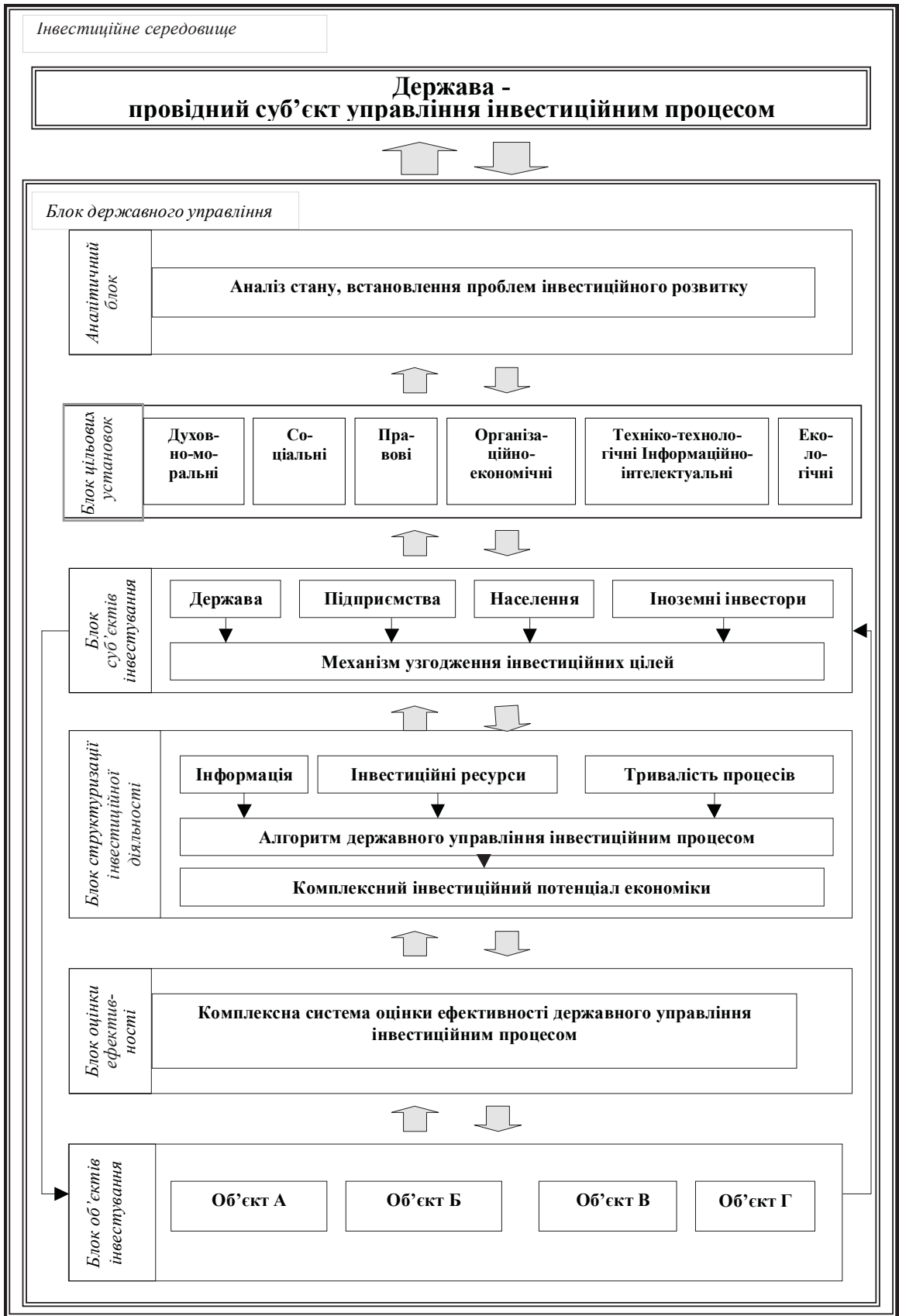

Рис 4.1. Інноваційна система державного управління інвестиційним процесом в Україні

методі формування і функціонування. Як зазначалося, наздоганяючий метод розвитку не забезпечує включення трансформаційних економік у глобальні інвестиційні процеси на рівноправних засадах, чого можна досягнути тільки на основі побудови моделі випереджального розвитку, тобто ліквідації та зменшення невизначеностей протягом управлінського циклу (прогнозування майбутніх можливих проблем, розробки запобіжних механізмів, інструментів їх ліквідації).

Інноваційність моделі випереджального розвитку розкривається також у тому, що основним суб'єктом управління інвестиційним процесом має стати держава, що особливо важливо для трансформаційних економік, які вже застосували такий спосіб реформування: злам старого механізму господарювання - побудова нового*. Інноваційність системи зумовлена й тим, що в арсенал засобів державного управління, крім економічних, включаються й неекономічні, які пов'язані з духовно-моральними, культурними, національними традиціями, звичаями, досвідом, ментальністю та ін. Держава має формувати блок управління та відповідне інвестиційне середовище на основі усунення невизначеностей протягом управлінського циклу.

До складу блоку державного управління входять такі блоки: аналітичний, цільових установок, суб'єктів інвестування, структуризації інвестиційної діяльності, ефективності, об'єктів інвестування. Формування блоку державного управління можливе тільки на базі цієї ієрархії: розробка наступного блоку можлива на основі розробки попереднього. Крім того, особливо важливою в процесі формування блоку є підготовча робота з узгодження вертикально-горизонтальних причинно-наслідкових зв'язків у середині блоків та між ними.

Державне управління має розпочинатися з *аналітичного блоку*, а не відразу з формулювання його цілей, як це здійснюється на практиці на сучасному етапі.

Кожен блок у системі державного управління має виконувати свою функцію. Так, аналітичний блок має здійснювати ідентифікаційну функцію стану господарської діяльності, що є початком функціонування будь-якої системи.

Інноваційність аналітичного блоку обґрунтовується тим, що перед формуванням цільових установок на макrorівні аналізується

* Є інший метод трансформації - спочатку будується новий спосіб господарювання, а старий ліквідується тоді, коли діє новий. Такий шлях трансформації обрав, наприклад, Китай.

стан інвестиційної діяльності за минулі роки та конкретизуються загальні проблеми інвестиційного розвитку. На практиці розробка і оприлюднення різних програм розвитку на рівні держави здійснюється без об'єктивної характеристики стану економіки і, що найголовніше, без попередньої адекватної оцінки цього стану різними політичними силами, бізнесменами, підприємцями, населенням держави. Необхідні громадянська злагода та досягнення ідентичності вже на етапі оцінки реального стану економічного розвитку. Без розробки цього блоку розробка інших блоків системи не забезпечить відповідний синергетичний ефект господарської діяльності.

Наприклад, аналіз стану інвестиційної діяльності в Україні у 1992-2004 рр. свідчить, що загальні потреби в інвестиціях для забезпечення простого відтворення становлять 500 млрд грн у промисловості; понад 100 млрд грн - у сільському господарстві; 200-250 млрд грн - на розвиток робочої сили. Загальна сума необхідних інвестицій у просте відтворення становить понад 800 млрд грн. У 2003 р. загальна сума всіх інвестицій у виробництво становила понад 50 млрд грн. Це означає, що задовольняються потреби в інвестиціях на просте відтворення менше ніж на 7%, тобто, якщо такими темпами будуть зростати інвестиції у реальний капітал, то на просте відтворення за інших незмінних обставин потрібно буде 15-20 років. Проте основний капітал постійно зношується фізично та морально, що свідчить про збільшення часу на просте відтворення. Отже, кількісне нагромадження інвестицій в основному капіталі не забезпечує включення економіки України в глобальні інвестиційні процеси на рівноправних засадах, тому слід шукати якісно нові методи врегулювання глибокої та тривалої інвестиційної кризи.

Кількісні показники вкладання капіталу мають бути доповнені аналізом якісних параметрів функціонування інвестиційного процесу як цілісного явища. Це потребує аналізу функціонування інвестиційного середовища, яке має властивості внутрішнього та зовнішнього опору. Слід встановити чинники внутрішнього опору, які перешкоджають здійсненню інвестиційного циклу, провідною ланкою якого є підприємство, де інвестиційні ресурси за допомогою робочої сили виробляють вартість та споживчу вартість. Слід пам'ятати, що тільки на підприємстві виробляється додана вартість, тому система управління процесом вкладання капіталу має організовувати діяльність суб'єктів інвестування, спрямовувати їх на забезпечення умов простого й розширеного відтворення.

ня. Крім того, слід усунути негативні наслідки внутрішнього опору інвестиційного середовища, зокрема тіньової економіки та її чинників, прострочені неплатежі, які заважають вільному руху капіталу, тривалу збитковість великої кількості підприємств та ін. У цілому аналітичний блок має відповідати на запитання: “Існує інвестиційний процес як єдине ціле чи ні?”

Значні обсяги тіньової економіки та прострочених неплатежів, низька ефективність роботи підприємств, функціонування тривалий час великої кількості збиткових підприємств, високий внутрішній та низький зовнішній опір інвестиційного середовища, незабезпечення інвестиціями простого відтворення дають підстави стверджувати, що інвестиційний процес як цілісне, системне явище в Україні відсутній. Але такий висновок має бути визнаний усіма суб'єктами господарювання, для чого держава має побудовувати громадянське суспільство на основі розвитку громадських організацій, які брали б на себе частину завдань, що виконуються державою.

Аналітичний блок має усунути невизначеність щодо встановлення параметрів наступного **блоку цільових установок**. Він виконує системоутворюючу функцію та має задавати державному управлінню стратегічний вектор руху. Це означає, що вся система державного управління має бути спрямована на досягнення поставлених державою цілей. Від цього блоку залежить ефективність функціонування всієї системи державного управління. Історія вже не раз засвідчувала - неправильно обрані цілі призводять до марних витрат зусиль і часу.

У 1991-2004 рр. у формуванні цілей економіки перехідного періоду держава зайняла пасивну позицію. Активність держави закінчується зламом командно-адміністративної системи господарювання. Заяви вищих посадових осіб держави про те, що реформи незворотні, що назад шляху немає, були декларативними, а інвестиційний клімат для власного інвестора є несприятливим і досі.

За аналізований період можна виділити дві цілі, які виділила державна влада: побудова соціально орієнтованої ринкової економіки та приватизація державних підприємств. Щодо першої мети можна сперечатися, а ступінь досягнення другої мети можна оцінити однозначно - державна власність зазнала кардинальної трансформації. Проте загальна ефективність суспільного виробництва не збільшилася пропорційно до збільшення питомої ваги недержавних форм власності.

Побудова нової системи господарювання потребує ліквідації невизначеностей у формуванні суспільної мети трансформаційного періоду, яка має бути чітко конкретизована, усвідомлена та сприйнята суб'єктами господарювання. Стратегічна мета суспільства має бути диференційована, а цільові установки повинні мати духовно-моральний, соціальний, правовий, організаційно-економічний, техніко-технологічний, інформаційно-інтелектуальний, екологічний виміри. Провідною ланкою у структурі суспільних цільових установок мають стати духовно-моральні, культурні, етичні, національні традиції, звичаї, історичний досвід та інші засади відносин суб'єктів інвестиційної діяльності, які мають перетворитися на базову системоутворюючу матрицю, що надаватиме системі соціальних, правових, організаційно-економічних, техніко-технологічних, інформаційно-інтелектуальних, екологічних цільових установок потрібного суспільству напряму.

Блок цільових установок має усунути невизначеність для наступного блоку, в якому **суб'єкти інвестиційної діяльності** конкретизують індивідуальні цілі, але вже з урахуванням суспільного вектора. Суб'єктами інвестиційної діяльності є держава, підприємства, населення, іноземні інвестори. Основною функцією даного блоку є узгодження цілей різних суб'єктів господарювання. У цьому блоці має бути розроблений механізм узгодження інвестиційних цілей за принципом: що вигідно державі, має бути вигідно кожному суб'єкту і навпаки. На сучасному етапі цілі держави та цілі підприємств не узгоджені. Так, потреби державного бюджету задовольняються в першу чергу, а потреби підприємств - за залишковим принципом, що призводить до нерентабельності їх роботи та тінізації економіки.

Провідним у блоці державного управління є блок **структуризації інвестиційної діяльності**, базовою функцією якого є інтеграція складових інвестиційного процесу (інвестиційного середовища, суб'єктів, об'єктів інвестування, інвестиційних ресурсів, інформації у часі й просторі) і формування комплексного інвестиційного потенціалу. Структуризація складових інвестиційного процесу забезпечується шляхом дотримання певного порядку дій, які мають свою ієрархію, послідовність і утворюють алгоритм державного управління інвестиційним процесом на макрорівні. Особливість формування алгоритму буде розглянуто у підрозд. 4.2.

Наступним у системі державного управління є блок ефективності, основною функцією якого є прогнозування результативності державного впливу на інвестиційний процес на макрорівні.

Формування системи державного управління на випередження зумовлює необхідність розраховувати комплекс сценаріїв господарської поведінки суб'єктів інвестиційної діяльності ще на стадії встановлення державних пріоритетів інвестування в умовах дефіциту внутрішніх та зовнішніх інвестиційних ресурсів. Ринок з огляду на існуючі механізми неспроможний встановити пріоритетні напрями інвестування, оскільки суб'єкти господарювання мають отримати доходи на вкладений капітал передусім у короткому проміжку часу- 1-3 роки, а досягти стратегічної ефективності через 5-10 років під силу найбільшим приватним структурам - міжнародним економічним корпораціям, у яких є власні стратегічні цілі, що можуть відрізнятись від державних.

Блок ефективності має усунути невизначеності у формуванні наступного *блоку об'єктів інвестування*. На цій стадії державного управління мають бути встановлені інвестиційні пріоритети на різних рівнях господарювання: макро- (загальному); мезо- (середньому); мікро- (підприємства). Держава має контролювати процес інвестування на різних рівнях господарювання, прогнозувати його позитивний та негативний вплив на соціально-економічне та природне середовище, розробляти механізми запобігання негативним соціально-економічним та природним явищам, суперечностям, антагонізмам, зумовленим реалізацією інвестиційних проектів.

Особливість інноваційної системи державного управління інвестиційним процесом полягає в тому, що управлінський цикл має охоплювати макро-, мезо- та мікрорівень (див. рис. 4.2). Завдання управлінського циклу на макрорівні - визначити стан господарської системи в цілому та інвестиційного процесу зокрема; встановити загальні цілі господарської системи, розраховувати пропорції суспільного виробництва, темпи розвитку першого та другого підрозділів виробництва, обґрунтовувати якісні та кількісні параметри розподілу додаткового продукту та ін. Завдання держави на мезорівні - узгоджувати цілі між суб'єктами інвестиційної діяльності та забезпечувати розробку механізмів їх досягнення, а завдання державного управління на мікрорівні - визначати соціально-економічні, правові, організаційні та інші умови функціонування підприємств.

Провідною ланкою у взаємовідносинах трьох циклів є управлінський цикл державного управління на мікрорівні. Це пояснюється тим, що тільки на рівні підприємств виробляється додана вартість, а на інших рівнях вона перерозподіляється.

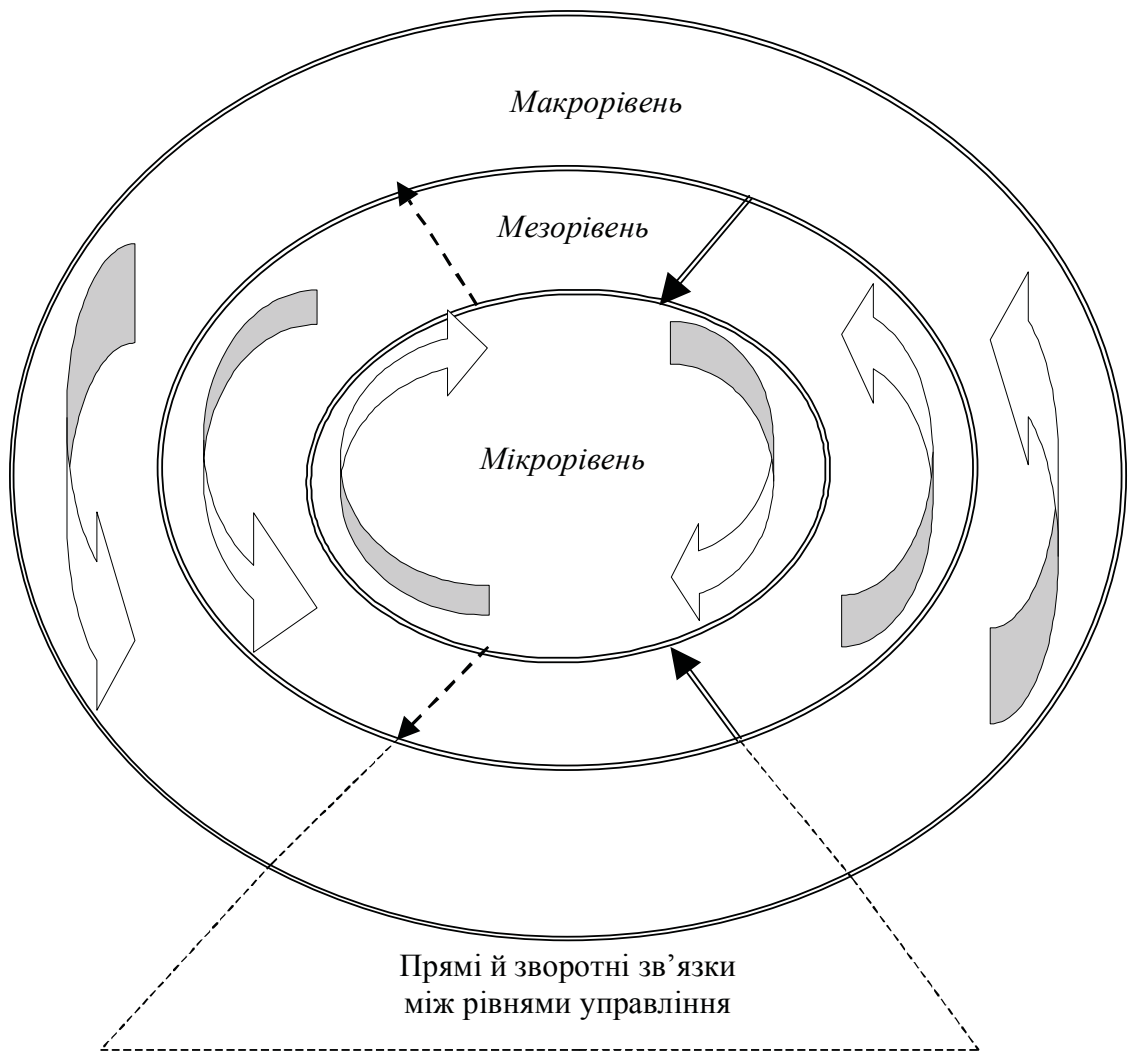

Рис 4.2. Цикли державного управління та їх взаємозв'язки на різних рівнях господарювання

В Україні провідною ланкою практично є управлінський цикл на макрорівні, що виявляється у першочерговому наповненні державного бюджету, для чого щороку коригуються вже прийняті закони, що призводить до їх невиконання. Потреби підприємств у фінансових ресурсах для забезпечення простого й розширеного відтворення задовольняються за залишковим принципом. Результатом такого підходу є існування великої кількості збиткових підприємств та тінізація економіки.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави для таких висновків:

◆ система державного управління інвестиційним процесом - це цілеспрямована сукупність елементів, властивостей у певній

ієрархії, які взаємодіють за відповідними принципами. Вона будується на базі суб'єктивних та об'єктивних чинників шляхом структуризації системних ресурсів суспільства на інноваційній базі;

◆ інноваційність системи державного управління інвестиційним процесом формується на засадах: ліквідації невизначеностей управлінського та інвестиційного циклів; активного формування інвестиційного середовища; моделі випереджального розвитку, яка спроможна передбачати майбутні проблеми та розробляти запобіжні механізми для них; включення духовно-моральних, культурних тощо чинників як основних інструментів державного впливу на поведінку господарських суб'єктів;

◆ управління інвестиційним процесом на державному рівні здійснюється через управлінські цикли на макро-, мезо- та мікрорівнях, а їх провідною ланкою є державний управлінський цикл на мікрорівні - підприємстві, де виробляється додана вартість. Це означає, що інші суб'єкти інвестиційної діяльності мають забезпечувати умови виробництва додаткової вартості на підприємствах.

Реалізація циклів на трьох рівнях здійснюється через відповідний алгоритм державного управління інвестиційним процесом, який буде розглянуто далі.

4.2. Алгоритм державного управління інноваційно-інвестиційним розвитком

Теоретичне осмислення господарської діяльності людини має безліч методів пізнання: філософський, математичний, економічний, системний, процесний, господарський розрахунок, господарська метафізика і т. ін.*. Існує думка, що немає і не може бути однозначного господарювання. Різнобічним є господарський світ людини, різнобічною є людина, що пізнає його, різнобічним є пізнання людиною світу [259, с. 9]. Авторська позиція з цього питання ґрунтується на тому, що при всій різноманітності господарського світу пізнання його людиною має бути випереджувальним [252, с. 185-193] і базуватися на загальнолюдських цінностях. Людина пізнає світ і на основі цього будує господарські моделі майбутнього устрою, де основним її завданням має стати прогнозування майбутніх проблем і запобігання їх появі або, якщо це не-

* Суть методів пізнання докладно розглянута у роботі [146, с. 11-27].

можливо - забезпечення контролю їх руху і перешкоджання їх виходу з-під контролю. Ця позиція базується на тому, що процеси державотворення і формування економіки при всій різнобарвності та різнобічності будуються на вже відомих науці й практиці законах, принципах і механізмах [59, с. 239].

У формуванні господарської моделі випереджального розвитку в трансформаційній економіці роль провідної ланки має відігравати держава, залучаючи до цього процесу інші суб'єкти господарювання. Виникає потреба у побудові нової парадигми структурних перетворень: розуміння цілей, об'єктів, інструментів та механізмів структурної політики як найважливішого важеля державного регулювання економіки [258, с. 4]. Передусім слід, базуючись на нових принципах і механізмах, удосконалити підготовку національних господарських систем відповідно до глобальних інтеграційних процесів [241, с. 284- 289; 255, с. 12].

Національна система господарювання має будуватися на власній методології, що спрямовується на трансформацію економічної політики і формування стабільного та сприятливого макроекономічного середовища [236, с. 65], розробці ефективного механізму державного управління економікою [233, с. 4-5]. Система державного управління має базуватися на методологічних, соціально-економічних, організаційних, правових, фінансових, соціальних та інших гарантіях як основної бази моделі випереджального розвитку [225, с. 37- 39]. Однією із важливих складових системи гарантій є визначення шляхів розв'язання сучасних проблем інвестування. Аналіз показав, що кількісне нагромадження обсягів інвестицій і, таким чином, забезпечення потреб виробництва в капіталі уповільнює відновлення простого відтворення, що є неприйнятним для економіки і суспільства в Україні. Соціально-економічні проблеми слід вирішувати за 5-7 років. У противному разі, якщо цей період буде розтягнуто на десятиліття, Україну супроводжуватимуть соціально-політичні кризи, які постійно дестабілізуватимуть економіку і відлякуватимуть внутрішнього і зовнішнього інвестора.

Отже, слід шукати вихід із системної кризи, формувати політичні, правові, організаційні, техніко-технологічні, фінансово-економічні та інші умови відродження національного виробництва та будувати нову систему державного управління інвестиційним процесом.

4.2.1. Підготовчий етап формування алгоритму державного управління

Початковим етапом формування системи гарантій є усунення невизначеностей* [240, с. 50-57] інвестиційної діяльності господарських суб'єктів. Всі процеси здійснюються у полі існуючих закономірностей, тому високою є вірогідність усунення невизначеностей в системі державного управління уже на підготовчій стадії.

Господарська модель випереджального розвитку має будуватися передусім на усуненні невизначеностей у принципах відносин суб'єктів господарювання, які ми структурували у парних категоріях: свободи та відповідальності, економічної ефективності та соціальної справедливості [59, с. 239]. Основна проблема, яка стоїть перед вченими, політиками, державними діячами, бізнесменами, соціологами, філософами, полягає у знаходженні оптимального співвідношення між ними та визначення його провідної ланки, яка у різні періоди змінюється. Стабільність суспільства завжди залежить від оптимального співвідношення свободи й відповідальності. Провідна ланка у цьому співвідношенні відсутня. Не існує свободи без відповідальності і навпаки: свобода без відповідальності є анархією; відповідальність без свободи - диктатурою.

Співвідношення між економічною ефективністю і соціальною справедливістю має динамічну структуру. Функції провідної ланки в різні періоди вони виконують по чергово. У тривалому періоді, як показала практика, провідною ланкою є економічна ефективність, оскільки суспільство, в якому пріоритет соціальної справедливості не має економічних джерел розвитку, приречене на розпад (приклад - СРСР). Перехідний період трансформує провідну ланку, вектор якої зумовлюється характером старого та нового суспільно-економічного способу виробництва. Трансформація способу виробництва без змін відносин власності передбачає, насамперед, економічну ефективність, а на базі суспільної власності - соціальну справедливість.

* **Усунення невизначеностей** (безсистемності, фрагментарності, методологічної обмеженості та організаційної непослідовності) інвестиційного процесу як основного інструмента в побудові механізму державного управління має свою специфіку, яка полягає в тому, що неможливо за один цикл досконало сформувати кожен ланку алгоритму управління, що зумовлює потребу в проведенні кількох циклів удосконалення. Це призводить до необхідності внесення коректив в алгоритм. Застосування сучасних програмно-комп'ютерних технологій дає змогу вносити зміни в алгоритм будь-коли, які в режимі реального часу можуть вносити зміни в об'єкт управління (*авт.*).

Вітчизняні політики, державні діячі, політологи, бізнесмени ще недосконало вивчили особливості функціонування ринкової економіки господарювання, не осмислили якісні та кількісні процеси трансформації економіки і суспільства [226, с. 77-79], не звернули увагу на висновки вчених [59, с. 239], що дотримання соціальної справедливості є провідною ланкою в системі парних принципів, на яких будуються відносини суб'єктів, хоча державні керівники почали усвідомлювати важливість дотримання принципу соціальної справедливості, про що свідчить Указ Президента України "Про Стратегію подолання бідності" від 15 серпня 2001 р. [243]. Але одного усвідомлення виявилось замало, і в результаті в Україні утворилася революційна ситуація, яка, однак, безпосередньо не відновлює соціальної справедливості. Наш песимізм щодо можливостей революцій відновити соціальну справедливість ґрунтується на світовому досвіді - остання відновлюється еволюційним шляхом, поступово, оскільки соціально-економічний розвиток потребує політичної стабільності в суспільстві, якщо вона відсутня, то суб'єкти інвестиційної діяльності не вкладають капіталів у виробництво.

Слід уточнити характер співвідношення між об'єктивністю і визначеністю господарських процесів та невизначеністю методів і механізмів державного управління. Визначеність господарських процесів має об'єктивний характер, який розкривається в русі капіталу: він починається з грошової форми, перетворюється на товарну, з товарної - на виробничу, з виробничої - на товарну, а остання - на споживчу.

Невизначеності механізму державного управління мають суб'єктивний характер, який зумовлюється методологічними, структурними, термінологічними, освітницькими, практичними чинниками. Всі невизначеності можуть усуватися з допомогою сучасних високих технологій у сфері управління на базі алгоритмів та електронно-обчислювальної техніки, яка дає змогу вносити зміни в програми в режимі реального часу.

Проте механізми державного управління мають будуватися на моделях випереджального розвитку, оскільки державне управління виробництвом у режимі реального часу не має механізмів прогнозування проблем та розробки заходів щодо їх недопущення та ліквідації. У результаті державне управління не контролює процес зародження проблем, які часто перетворюються на антагонізми і потребують радикальних заходів щодо їх ліквідації та призво-

дять до великих соціально-економічних втрат. Все це зумовлює необхідність на базі усунення невизначеностей прогнозувати майбутні проблеми, вчасно розробляти механізми запобігання, ліквідації та контролю, оптимізувати взаємодію суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності, ефективно застосовувати інвестиційні ресурси та ін.

Державне управління інвестиційним процесом має будуватися за певними принципами, правилами та в певній послідовності, що зумовлює необхідність формування певного алгоритму*. На рис. 4.3

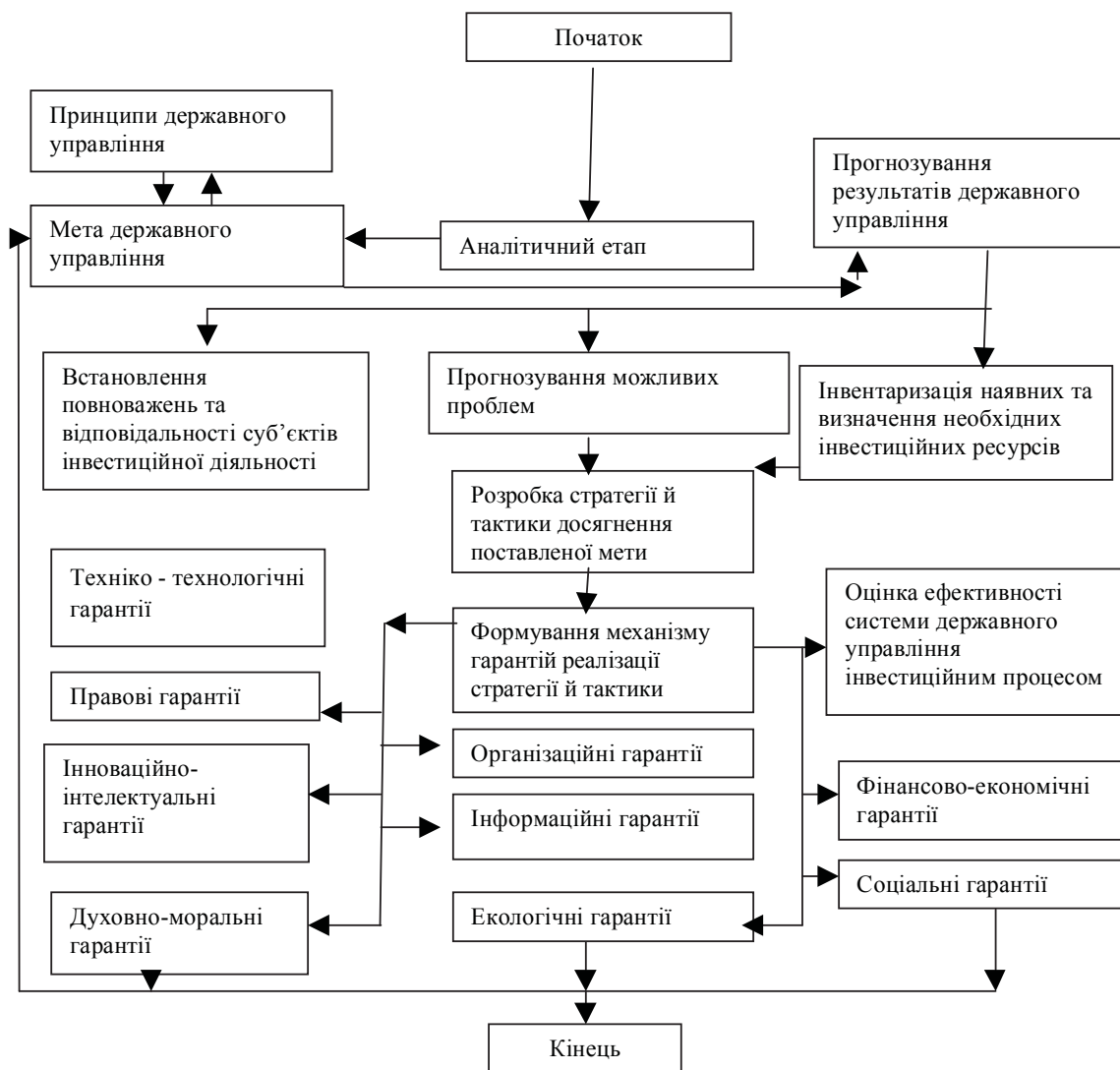

Рис. 4.3. Алгоритм державного управління інвестиційним процесом

* Алгоритм у нашому розумінні - певна послідовність, правила, принципи виконання функцій управління.

наведена структура алгоритму, яка має застосовуватися на всіх циклах державного управління на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Алгоритм державного управління на базі моделі випереджального розвитку має таку структуру [240, с. 50-57]: аналітична підготовка; формування принципів управління; встановлення мети державного управління інвестиційним процесом; прогнозування майбутніх бажаних і можливих результатів; інвентаризація наявних і визначення необхідних інвестиційних ресурсів; прогнозування можливих проблем у процесі досягнення поставленої мети; встановлення повноважень і відповідальності суб'єктів управління; розробка стратегії й тактики досягнення поставленої мети; формування механізму гарантій реалізації стратегії й тактики поставленої мети.

Усунення невизначеностей починається з аналітичного етапу, основним завданням якого має бути ідентифікація загального стану інвестиційної діяльності, встановлення світових тенденцій господарського розвитку, характеристика напрямів розвитку та підготовка аналітичних матеріалів стану вітчизняного інвестиційного господарства. Цей етап є початковим, тому від якості його підготовки залежить ефективність всього циклу державного управління.

Гармонізація державного впливу на інвестиційну діяльність має базуватися на відповідних *принципах управління*, що є першою стадією усунення невизначеностей. Природа процесів та явищ різного характеру є такою, що їх дія спрямовується провідною ланкою, реалізація якої має забезпечити виконання цілого комплексу завдань. В інвестиційному процесі правильно встановити провідну ланку означає підпорядкувати всі інструменти, механізми, ресурси, інститути одній ідеї, що має забезпечити гармонійну взаємодію всіх ланок, і отримати синергетичний ефект від такої взаємодії. У протилежному разі управлінські рішення матимуть неконкретний, розпливчастий, невизначений, неструктурований, безсистемний характер, що зумовить їх невисоку ефективність. Звідси *принцип провідної ланки* характеризує підпорядкованість процесів і явищ одному вектору руху, що є необхідною умовою ефективного державного управління.

Провідною ланкою сучасного державного управління інвестиційним процесом є *принцип гарантованості** досягнення поставлених завдань. Відносини суб'єктів господарювання мають

* Принцип гарантованості означає: обов'язковість виконання взятих на себе зобов'язань суб'єктами господарювання; визначеність і достатність зобов'язань для реалізації індивідуальних і загальних цілей; достатність ресурсів, умов, складових для досягнення поставленої мети (авт.).

базуватися на обов'язковому виконанні ними взятих на себе зобов'язань, що усуває невизначеність їх дій. У перехідний період відносини суб'єктів господарського процесу мають особливо ретельно гарантуватися, що не було забезпечено до 2004 р. Суб'єкти господарського процесу не виконують своїх зобов'язань. Держава як провідний суб'єкт формування умов господарської діяльності не забезпечила їх для підприємств, організацій, що призвело до порушення зобов'язань іншими суб'єктами господарювання (приховування доходу від виробничої діяльності, стрімке зростання тіньової економіки та прострочених неплатежів тощо) і знизило загальну ефективність економіки [244, 245, 246].

Відносини між суб'єктами господарювання мають будуватися на *принципах визначеності та достатності* й конкретизації кількісних та якісних параметрів між суб'єктами управління, між суб'єктами та об'єктами управління з урахуванням бажаних і можливих результатів. Наприклад, відносини між державними контролюючими органами та підприємствами були невизначені. Державні контролюючі органи проводили перевірку діяльності підприємств, порушуючи при цьому права перевіряючих. У результаті перевірки часто зупиняли роботу підприємств, що завдало їм фінансових збитків, які не відшкодовувалися контролюючими органами.

Взаємовідносини між суб'єктами господарювання загострилися, що потребувало втручання безпосередньо Президента України, який своїм указом регламентував перевірки підприємств контролюючими органами держави. Стосовно достатності такої регламентації відносин цих суб'єктів йдеться про те, що один указ, навіть президентський, є недостатнім для конкретизації повноважень як тих, хто перевіряє, так і тих, кого перевіряють. Всі перевірки слід регламентувати нормативними документами, а збитки від них мають бути гарантовано відшкодовані через суд.

Ігнорування *принципу визначеності* в державному управлінні вже має негативні наслідки для економіки України. У період формування нового господарського механізму починаючи з 1992 р. не було конкретизовано більшість параметрів економічної реформи: наприклад відсутність мети реформування (яке суспільство будувати), критеріїв, які мали б визначати тривалість трансформаційного періоду, прогнозу негативних наслідків переходу на ринкові механізми саморегулювання тощо підірвали довіру населення до дій влади і ринкових структур, що народжувались, зумовили

нагромадження соціальних проблем суспільства. Цей принцип ігнорується й сьогодні при розробці різноманітних державних програм. Так, у Програмі розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1801, відсутні кількісні значення багатьох важливих параметрів процесу інвестування: не вказується вартість основних фондів, що потребують заміни для забезпечення простого і розширеного відтворення; терміни, в які необхідно забезпечити цю заміну, тощо. Ця невизначеність зумовлює характер Програми, що, зрештою, не дає змоги виконати основне завдання розширеного відтворення - забезпечення соціально-економічного зростання інвестиційними ресурсами розвитку.

Відсутність *принципу визначеності* у Програмі зумовило ігнорування *принципу достатності*. Так, Програмою в 2005 р. передбачено забезпечити інвестиціями в основний капітал (капітальні вкладення) за рахунок усіх джерел фінансування в сумі 55,8 млрд грн (15% від ВВП) порівняно з 23,6 млрд грн, фактично вкладених в економіку в 2000 р. (13,7% від ВВП). До 2010 р. обсяг інвестицій планується збільшити до 122,1 млрд грн (18,8% від ВВП) [249]. Але в Програмі не йдеться про те, чи достатньо такої суми капіталовкладень для розв'язання проблем простого й розширеного відтворення. Натомість розробники сподіваються, що Програма забезпечить створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні, поліпшить її привабливість для іноземних інвесторів.

Застосування згаданих принципів на сучасному трансформаційному етапі є надзвичайно ускладненим. Йдеться про те, що, зазвичай, з першого разу правильно визначити всі параметри інвестиційного процесу неможливо через складність та значну динаміку соціально-економічних процесів. Тому на стадії підготовки управлінських рішень необхідно кілька разів повторювати цикли на різних рівнях суспільного виробництва доти, поки всі зміни будуть враховані. Крім того, сучасна інформаційно-програмна технологія дає змогу вносити зміни в процес розробки й прийняття управлінських рішень у режимі реального часу. Отже, важливим принципом управління інвестиційним процесом є *циклічність* підготовки, прийняття та реалізації господарських рішень, що забезпечує його гнучкість відповідно до динаміки господарських процесів.

Наступним етапом в усуненні невизначеностей є встановлення мети (цілей) інвестиційної діяльності, що, як відомо, є сис-

темоутворюючим елементом у державному управлінні. Визначення цілей, як зазначається у публікаціях вітчизняних вчених, - суттєва ознака управління, в тому числі й державного. Це завжди означає випередження реальності, вихід за її межі у бажане майбутнє [257, с. 33]. Без конкретизації мети жодна діяльність не може бути успішною. Історична практика показала, що мета має бути реальною і науково обгрунтованою. Неправильно встановлена мета в масштабі суспільства зазвичай призводить до катастрофи.

Науково обгрунтований та виважений підхід до встановлення мети управління інвестиційним процесом у трансформаційний період потребує, передусім, її конкретизації за чітко визначений час (рис. 4.4).

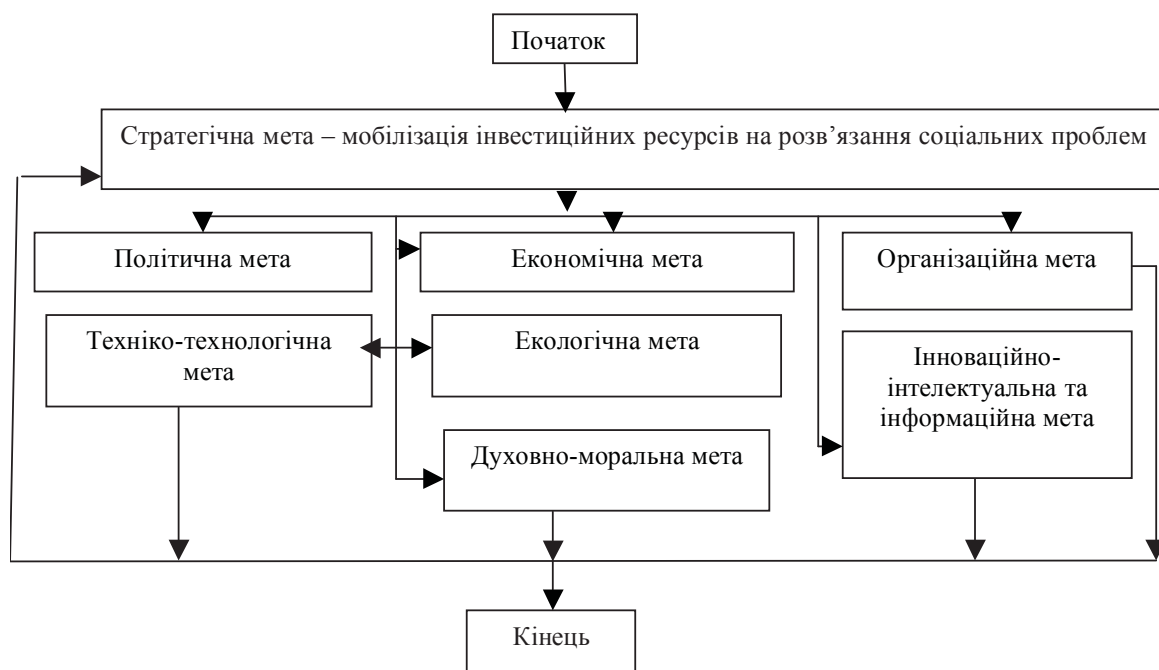

Рис. 4.4. Алгоритм формування мети державного управління

Як свідчить аналіз, у 1992-2004 рр. головну мету - забезпечення потреб виробництва достатніми обсягами капіталу - було покладено на ринкові механізми регулювання, яких, однак, виявилось не достатньо для її досягнення. Це спонукає державу свідомо управляти процесом залучення інвестицій у потрібні сфери виробництва, але проблема полягає не лише у цьому. Механізм ринкового регулювання потоків капіталу функціонує тільки за умов досконало відпрацьованих елементів, що забезпечують прозорість та передбачуваність поведінки суб'єктів господарювання у про-

цесі задоволення їх економічних інтересів. В умовах невизначеності правил регулювання та відсутності прозорого механізму регулювання у трансформаційний період взаємодія суб'єктів інвестиційної діяльності деградує, що виявляється в лавиноподібному збільшенні обсягів тіньової економіки, ухилянні від сплати податків, зменшенні абсолютних обсягів інвестицій тощо.

Процес формування мети має бути структурований на високому рівні. Це зумовлюється тим, що на сучасному етапі поведінку суб'єктів інвестування можливо повністю передбачити. Для наукового передбачення є всі складові: в умовах ринку суб'єкти господарської діяльності у суспільному виробництві мають реалізувати свої економічні інтереси в правовому полі, що функціонує у певній державі. Економічні, соціальні та інші інтереси самої держави забезпечуватимуться суб'єктами настільки, наскільки ефективні формальні та неформальні правила регулювання. Формальні правила регулювання встановлюються законодавчими та нормативними актами, які виконуються погано, що породжує бюрократизм, корупцію, тінізацію економіки. Ці недоліки поглиблюються відсутністю моральної відповідальності влади і бізнесменів перед власним народом. Отже, якщо держава регулює і контролює цей процес не досить ефективно, а неформальні регулятори не діють, то передусім забезпечуватимуться інтереси окремих суб'єктів. Такою є політико-економічна природа приватної власності, яку в державному управлінні слід враховувати - формувати умови та контролювати процес їх дотримання усіма членами суспільства.

Формальні й неформальні механізми управління інвестиційним процесом мають бути спрямовані на розв'язання існуючих проблем трансформаційної економіки. Однак на практиці безсистемні рішення держави спрямовувалися на вдосконалення окремих елементів процесу вкладання капіталу, що не задовольняє потреб навіть простого відтворення.

Забезпечення потреб простого відтворення вимагає прийняття іншого рішення, яке має бути спрямоване на вихід економіки і суспільства з глибокої системної кризи. Йдеться про **мобілізацію** правових, соціальних, організаційних, фінансових, техніко-технологічних, інтелектуально-інформаційних ресурсів, спрямованих на ліквідацію бідності в Україні [237, с. 152-154; 244, 245], яка має стати **стратегічною метою** всіх суб'єктів господарювання у найближчі 5-7 років.

Реалізація стратегічної мети зумовлює необхідність розробки мобілізаційного плану інвестиційної діяльності, основною метою якого є інтенсифікація виробництва на базі інноваційно-інформаційних технологій, яке, в свою чергу, має бути спрямоване на забезпечення соціально-економічних потреб населення та ліквідацію бідності. У цьому контексті стратегічна мета мобілізації інвестиційних ресурсів має соціальний, політичний, економічний, організаційний, правовий, екологічний, техніко-технологічний, інформаційний, духовно-моральний виміри.

Провідною ланкою, що визначає характер економічних, політичних, організаційних, правових, інноваційно-інформаційних механізмів реалізації соціальної мети, має стати духовно-моральна, тобто господарські рішення на державному рівні мають обґрунтовуватися не тільки економічними, але й неекономічними критеріями. У трансформаційний період в Україні абсолютизація економічних та ігнорування неекономічних критеріїв призвели до зuboжіння 40 млн громадян при одночасному збагаченні її невеличкої частки. Історичний досвід свідчить, що порушення принципів соціальної справедливості при розподілі доданої вартості призводять до банкрутства як окремого бізнесмена, так і держави [49, с. 79-85; 150, с. 252-256]. У цьому контексті без ліквідації бідності у найближчі роки та відновлення соціальної справедливості Україні не слід чекати стабілізації соціально-економічного розвитку, що має стати **основною соціальною метою мобілізації** інвестиційних ресурсів.

У перехідній економіці активізуються політичні чинники формування нового способу господарювання, які мають забезпечити ефективний зворотний зв'язок між соціально-економічними рішеннями державної влади та населенням.

У розвинутих країнах ринкової системи господарювання цей зв'язок діє на базі розвинутих механізмів контролю населення за діями влади, що характеризує рівень розвитку громадянського суспільства. Розвинуте громадянське суспільство позитивно впливає на політичну передбачуваність влади, що є однією із обов'язкових складових частин стабільного інвестиційного клімату. Неструктуроване і нерозвинуте громадянське суспільство не має реальних важелів впливу на владу, якщо навіть законодавство є досконалим. Вітчизняний досвід свідчить про те, що громадянське суспільство в Україні перебуває на початковій стадії розвитку. Через відсутність громадянського суспільства в Україні спостерігається політична нестабільність та збільшується ризик непередбачуваних змін вла-

ди, що відлякує внутрішнього та зовнішнього інвестора і не задовольняє потреб виробництва в інвестиціях, призводячи до перманентної кризи в інвестиційній сфері. Все це зумовлює формування *політичної мети* мобілізаційного періоду, яка має, з одного боку, не відлякувати внутрішнього і зовнішнього інвестора застосуванням цього методу, а з другого забезпечити ефективний контроль громадянського суспільства за діями влади.

Економічною метою мобілізації має бути формування умов, які забезпечують виробництво доданої вартості на підприємствах. Це потребує розробки механізмів концентрації та централізації капіталу, вільного доступу підприємств до джерел постачання інвестиційних ресурсів та розробки системи оцінки ефективності їх діяльності тощо, що вимагає удосконалення механізму застосування “Закону про банкрутство”. При розробці мобілізаційного плану слід скористатися властивістю суб’єктів господарювання в умовах ринку активно впливати на процеси ефективності на макро- та мікрорівнях, а це можливо на основі формування ефективного власника, створення умов для реалізації інтересів учасників господарського процесу. У 1992-2004 рр. економічна мета держави не була чітко визначена, а основні зусилля уряду були спрямовані на наповнення державного бюджету, для чого щороку коригувалися закони, тобто забезпечення доходної частини бюджету здійснювалося в “ручному режимі”.

Мобілізація інвестиційних ресурсів передбачає наявність її *організаційної структури*, спроможної оптимізувати взаємодію суб’єктів у виробництві та отримати синергетичний ефект. Йдеться про створення стратегічних інвестиційних альянсів у різних галузях суспільного виробництва, які мають структурувати інвестиційні ресурси в єдиному інвестиційному циклі. Аналіз організаційного забезпечення процесу інвестування в Україні засвідчив, що організаційна мета не поставлена. Організаційні структури на макрорівні утворюються, ліквідуються або трансформуються без їх цільового спрямування. Їх позитивного впливу на розвиток підприємництва і забезпечення сприятливого інвестиційного клімату було недостатньо. Отже, мобілізаційний план потребує організації *стратегічних інвестиційних альянсів, метою яких є структуризація інвестиційних ресурсів в єдиному інвестиційному циклі*.

Мобілізаційний план має бути забезпечений єдиною законодавчо-нормативною базою, яка буде регулювати інвестиційну

діяльність у межах стратегічних альянсів. На даному етапі законодавче регулювання дій суб'єктів інвестування вимагає стабільності та правової передбачуваності в процесі реалізації їх економічних інтересів, що цілком можливо забезпечити, використовуючи сучасні законодавчо-нормативні документи. Складність підготовки законодавчо-нормативної бази полягає в тому, щоб до цього процесу держава залучила всіх учасників мобілізаційного плану, що має мінімізувати помилки у процесі розробки. Тому **правова мета** полягає в забезпеченні **єдиної законодавчо-нормативної бази і правової стабільності, прозорості дій суб'єктів** стратегічних альянсів. Дослідження правової основи інвестиційного процесу в Україні свідчить, що така мета перед законодавчими органами ще не ставилась. Закони, які регулюють інвестиційну діяльність, постійно змінюються, що дестабілізує інвестиційний клімат, відвертає внутрішнього і зовнішнього інвестора від економіки України.

Екологічна мета мобілізаційного плану полягає в тому, щоб держава забезпечила захист навколишнього середовища від негативного впливу інвестиційної діяльності. Реалізація інвестиційних проектів різного рівня має контролюватися відповідними державними органами влади. Чорнобильська катастрофа, забруднення навколишнього середовища внаслідок господарської діяльності свідчить, що на сучасному етапі реалізація інвестиційних проектів часто пов'язана із негативним тривалим (тисячі років) їх впливом на природу і довкілля, що почало звужувати життєвий простір людини, придатний для проживання. Таким чином, реалізація економічних інтересів суб'єктів інвестування здійснюється за рахунок забруднення природного середовища, що є глобальним і неподільним. У цьому вимірі інвестиційний процес набуває глобальних характеристик, які негативно впливають на його соціальну та екологічну ефективність.

Наприклад, аналіз процесу виробництва у ХХІ ст. показав, що високорозвинуті країни виводять за національні кордони екологічно шкідливі виробництва: виплавку металу, хімічне виробництво, первинну переробку сировини тощо, а в себе розміщують високотехнологічні галузі, що забезпечують їм основні надходження до державного бюджету та не забруднюють навколишнє середовище. Тому держава повинна з великою відповідальністю поставитися до визначення екологічної мети, що має забезпечувати достатню ефективність інвестиційного проекту. Такою **метою має**

бути забезпечення екологічної чистоти або допустимих меж забруднення в процесі реалізації інвестиційних проектів. Інвестиційні проекти, в яких враховуватимуться вимоги екології, задовольнятимуть соціальні потреби населення у придатному для проживання навколишньому середовищі.

Особливість формування *техніко-технологічної мети* мобілізаційного плану зумовлена тим, що кількісне нагромадження інвестицій в основний капітал неспроможне забезпечити навіть просте відтворення, тому що на це потрібно понад 800 млрд грн, які за короткий період неможливо нагромадити та освоїти, проте без розвитку засобів виробництва неможливо розв'язати проблеми соціально-економічного розвитку. Впровадження високих технологій у виробництво здатне знизити витрати на одиницю ВВП при забезпеченні високих споживчих властивостей товарів. Крім того, застосування високих технологій, з одного боку, потребує менше капіталу, з другого - є рушійною силою, яка спричиняє розвиток споріднених галузей в геометричній прогресії. Отже, техніко-технологічна мета мобілізаційного плану - впровадження високих технологій, здатних сприяти розвитку інших.

Мобілізаційний план має бути забезпечений вчасною, об'єктивною, повною інформацією про функціонування суб'єктів і об'єктів інвестування. Кожен суб'єкт господарювання повинен мати можливість контролювати інвестиційну діяльність, яка здійснюється у тому чи іншому стратегічному альянсі. Рівень розвитку інформаційної сфери сьогодні дає змогу перейти на державне управління в режимі реального часу, для чого є всі інтелектуальні та техніко-технологічні засоби. Звідси інформаційною метою має бути формування системи інформаційного забезпечення діяльності стратегічних альянсів.

Після визначення цілей конкретизуються *майбутні бажані та можливі результати* процесу інвестування. Зауважимо, що в сучасній вітчизняній теорії такі поняття, як *цілі* та *результати*, не розрізняються. Під цілями розуміють результати, але ж одне істотно відрізняється від іншого [225, с. 37-39]. Причому проблема полягає не тільки у термінології. Термін "результати" господарської діяльності використовують теоретики і практики. Йдеться про методологічний підхід до визначення суті цих термінів. Цілі будь-якої діяльності людини існують тільки в уявленні чи на папері, тоді як результати мають матеріальну, технічну, інформаційну, соціальну, культурну, економічну, політичну та інші форми існуван-

ня. Крім того, результати можуть бути як бажаними, так і небажаними, як позитивними, так і негативними. Зазвичай можливість отримати негативні результати в сучасній теорії державного управління свідомо не розглядається, за винятком практиків, які, готуючи бізнес-плани, враховують таку можливість. Ці результати можуть перекривати позитивний ефект, що призведе до збитків або банкрутства. Тому необхідно прогнозувати вірогідність отримання негативних результатів, встановивши основні перешкоди на шляху їх досягнення, що дає змогу вживати дієвих заходів щодо вчасного запобігання їм. Отже, метод гарантованого досягнення поставлених цілей дає змогу прогнозувати ймовірність як позитивних, так і негативних майбутніх результатів, вчасно, адекватно реагувати на ускладнення, що виникають у процесі реалізації поставлених завдань.

Наприклад, позитивними результатами процесу інвестування можуть бути: припинення спаду ВВП; зростання ВВП; забезпечення потреб виробництва достатньою кількістю інвестиційних ресурсів; ефективне використання інвестицій; постійне зростання темпів інвестування на коротко- і довготривалій періоди; інвестування пріоритетних галузей виробництва; вчасне повернення коштів інвесторам тощо.

Прогнозування негативних результатів означає, що йдеться не тільки про невиконання поставлених завдань, а й про визначення можливих негативних наслідків за умови позитивного в цілому результату та можливі наслідки, якщо позитивного результату не досягнуто. Наприклад, відсутність методологічних інструментів прогнозування майбутніх негативних наслідків у сучасному арсеналі засобів проведення економічної реформи стала однією з причин соціально несправедливого роздержавлення та приватизації, масового зубожіння населення, а також неспроможності виправити ситуацію в процесі соціально-економічної трансформації суспільства.

Негативними результатами державного регулювання інвестиційної діяльності, як показала практика господарювання в Україні, є: відсутність інвестиційного процесу в державі як єдиного цілого, а також недостатньої кількості інвестиційних ресурсів; “проїдання” інвестиційних ресурсів (виручка від приватизації спрямовується на споживання), великий негативний опір внутрішнього інвестиційного середовища і малий позитивний опір зовнішнього; тіньовий рух капіталу; амортизація тіньовою економікою основних засо-

бів виробництва офіційної економіки. Негативними результатами залучення іноземних інвестицій у вітчизняну економіку можуть бути: втрата економічної незалежності держави; жорстка прив'язка вітчизняних споживачів до зарубіжної техніки, сервісного обслуговування; нещадна експлуатація людських та природних ресурсів; забруднення довкілля; невчасне повернення коштів інвесторам, неефективне використання інвестицій, тіньовий обіг капіталу, відплив коштів за кордон у формі доходу на вкладений капітал, відсутність синергетичного ефекту інвестиційного процесу тощо.

Отже, згідно з принципом гарантованості слід застосовувати модель випереджального розвитку, тобто свідомо ставити відповідну мету, прогнозувати можливе отримання негативних результатів та розробляти дієві заходи щодо запобігання їм.

Модель випереджального розвитку на базі ліквідації невизначеностей процесу інвестування зумовлює необхідність встановлення потреб в інвестиційних ресурсах відповідної якості та кількості. На сучасному етапі в жодній із підготовлених державою програм різних напрямів немає розділу, в якому були б конкретизовані потреби простого й розширеного відтворення в інвестиційних ресурсах, тобто ще до початку реалізації в програму вже закладена невизначеність про реальні потреби в інвестиційних ресурсах, що не мобілізує органи виконавчої влади на постачання інвестиційних ресурсів, забезпечення яких регулюється стихійними механізмами ринку.

Ліквідація невизначеностей у формуванні моделі випереджального розвитку передбачає необхідність **встановлення наявних інноваційно-інвестиційних ресурсів**, які не використовуються у виробництві, і **переваги** застосування тих чи інших інноваційних ресурсів у світі.

Необхідно, по-перше, встановити переваги централізованого державного управління у перехідному періоді як інтеграційного інвестиційного ресурсу. Світовий досвід виходу різних країн із кризи свідчить, що жодна з них не виходила з кризового стану без мобілізації всіх ресурсів економіки і концентрації функцій державного управління господарським розвитком на макроекономічному рівні.

По-друге, конкретизувати переваги, пов'язані з ринковою системою господарювання, що забезпечують реальне включення кожного суб'єкта господарювання у відносини відповідальності перед суспільством та іншим суб'єктом.

По-третє, дослідити переваги застосування високих технологій, сконцентрованих в українських НДІ, які сьогодні не задіяні в інвестиційному процесі.

По-четверте, врахувати національно-історичні, духовно-моральні переваги України, які можуть за певних умов переважити техніко-технологічний та інтелектуально-інформаційний потенціал розвинутих країн світу, і які необхідно залучити до ресурсної бази нового способу господарювання. Ці ресурси - найбільша цінність для народу України, які можуть бути надійною базою відродження національної економіки і суспільства, особливо перед глобальною агресією “економічного фундаменталізму”, закономірним наслідком якого є світовий тероризм.

Встановлення потреби в інвестиційних ресурсах певної кількості та якості та конкретизація наявних ресурсів дає змогу усунути ще одну невизначеність. Порівняння необхідних інвестиційних ресурсів з наявними дає змогу встановити ті, які потрібні, та ті, які є надлишковими.

Встановивши потреби в інвестиційних ресурсах, позитивні можливості, слід конкретизувати проблеми, оскільки прогнозування можливих негативних результатів не охоплює проблем, які можуть виникати в процесі перетворення поставлених цілей у бажані позитивні результати. Ці проблеми потрібно виокремити, а потім структурувати за можливістю їх розв’язання: які можна розв’язати сьогодні, які - завтра, а які взагалі розв’язати неможливо, але їх негативний вплив слід свідомо обмежувати і контролювати на макроекономічному рівні. Крім того, необхідно на якісному рівні визначити можливість настання форс-мажорних обставин для обґрунтування розмірів державного фонду страхування. Таким чином, можна розв’язувати і контролювати всі проблеми.

Нині в Україні робиться все навпаки: спочатку розробляють і приймають плани, до виконання яких приступають відразу, забуваючи про аксіому - коли суб’єкти здійснюють певний проект без попереднього аналізу проблем, відразу виникають негативні явища, які, зазвичай, зводять все нанівець, про що свідчить історія світового господарювання.

До проблем, *які можливо розв’язати сьогодні*, можна, наприклад, віднести:

- відсутність наукової методології державного управління інвестиційним процесом;

- неконкретизованість ролі держави у формуванні нового способу господарювання, який народжується стихійно;
- відсутність механізму формування інвестиційної інфраструктури, яка утворюється стихійно і не забезпечує виробництво достатніми умовами ефективного вкладання капіталу;
- наявність прострочених неплатежів, які заважають руху капіталу в економіці, перетворення його із однієї форми на іншу як необхідної умови його зростання;
- недосконалість законодавства, яке регулює інвестиційну діяльність, у результаті чого постійно змінюється правове поле, що негативно впливає на інвестиційний клімат;
- духовно-моральна криза посттоталітарного суспільства, що стало одним із чинників масового зубожіння населення України, та ін.

Наприклад, сьогодні є всі передумови для розробки методологічної бази сучасного державного управління, яка є основою у розв'язанні цих проблем. Держава і ринок мають об'єднати зусилля для мобілізації ресурсів економіки проти глобальної загрози - перетворення України на державу, яка обслуговуватиме країни "золотого мільярду" і не матиме можливості позбутися залежності від високорозвинених держав. Держава має стати єдиною корпорацією, яка свідомо управляє інвестиційним процесом, забезпечує конкурентоспроможність національних товаровиробників і здатна передбачувати та розв'язувати соціально-економічні проблеми суспільства.

До проблем, які можна розв'язати в прогнозованому майбутньому, належать:

- відсутність ефективного власника;
- соціальна, економічна, екологічна безвідповідальність* вітчизняних бізнесменів та урядовців;
- існування тіньової економіки, що експлуатує засоби виробництва і робочу силу офіційної;
- дефіцит фінансових інвестиційних ресурсів для забезпечення простого і розширеного відтворення;

* Безвідповідальність - невиконання покладених на державних працівників, бізнесменів обов'язків перед суспільством (авт.).

- масове зубожіння населення зумовлює низьку купівельну спроможність, що гальмує інвестиційне зростання; високий рівень безробіття; декваліфікація робочої сили та постійний великий політичний ризик;
- великі матеріальні витрати на виробництво одиниці ВВП;
- високий рівень зношеності засобів виробництва;
- наявність ресурсів високих технологій, що не використовуються у процесі інвестування, тощо.

Незважаючи на принципову можливість вирішення, ці проблеми сьогодні можуть бути розв'язані не одночасно, а лише в найближчому майбутньому, поступово. Без обов'язкового вирішення згаданих проблем побудувати новий спосіб виробництва та підвищити ефективність суспільного виробництва практично неможливо.

Але спочатку необхідно розв'язати одну важливу проблему. Йдеться про існування тіньової економіки, яка відволікає значні ресурси із офіційної, паразитує на ній, за рахунок неї зростає. Легалізація тіньової економіки неможлива без високої відповідальності вітчизняних бізнесменів та урядовців, потребує вжиття масштабних заходів щодо формування ефективного власника та включення в інвестиційний процес духовно-моральних ресурсів суспільства. Для цього держава має розробити спеціальні заходи, які сприятимуть відновленню довіри широких мас населення до влади та ринкових механізмів регулювання.

Дефіцит інвестиційних ресурсів у забезпеченні простого і розширеного відтворення ліквідується шляхом застосування інноваційно-інформаційних ресурсів, що має викликати синергетичний ефект як результат функціонування всієї економіки.

Проблеми, які не можна вирішити у найближчому майбутньому, пов'язані з неможливістю:

- розвитку економіки України без інтеграції в глобальну систему виробництва;
- забезпечення повної екологічної чистоти інвестиційних проєктів;
- заміни ринкових механізмів виробництва та розподілу доданої вартості на інші, неринкові;
- заміни прибутку як однієї з основних рушійних сил сучасності, який хоч і трансформується, але продовжує відігравати провідну роль у цивілізаційному розвитку, а також обме-

женістю природних ресурсів, які неможливо відтворити у майбутньому, та ін.

Об'єктивна потреба інтеграції економіки України у глобальні економічні процеси потребує розробки державних механізмів захисту вітчизняного товаровиробника від негативних впливів глобалізації. Збереження чистого довкілля передбачає застосування державного контролю за впровадженням інвестиційних проектів. Стимулювання виробництва та застосування прибутку як рушійної сили сучасного виробництва викликає необхідність розробки й реалізації єдиної державної соціальної політики і контролю за процесами розподілу і перерозподілу додаткового продукту. Обмеженість природних ресурсів частково компенсується появою нових інноваційно-інформаційних ресурсів, що дає змогу оптимізувати використання невідтворюваних ресурсів у процесі виробництва та формувати нову модель споживання. Таким чином, усвідомлюючи неможливість розв'язати ці проблеми в принципі, держава все ж має жорстко контролювати та регулювати їх у процесі державного управління.

4.2.2. Формування стратегії і тактики досягнення поставлених цілей

Сучасна методологія державного управління передбачає розробку стратегії тоді, коли не проведено підготовчу роботу щодо конкретизації вхідних і вихідних параметрів інвестиційної діяльності. Наша позиція ґрунтується на тому, що до розробки стратегії мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів слід приступати після детальної підготовки попередніх етапів, коли вже ідентифікований стан процесу інвестування, визначені принципи управління, конкретизовані мета, бажані і можливі результати управління, встановлено наявні і необхідні ресурси, внутрішні переваги, класифіковані проблеми державного управління.

Цей етап інтегрує попередні блоки у єдину систему, яка має встановлювати взаємозв'язки між ними та спрямовувати вектор руху відповідно до заданої мети та визначених особливостей. *Загальний характер руху блоків спрямовується метою мобілізаційного плану - ліквідувати бідність в Україні. Основними принципами мають стати відновлення соціальної справедливості та за-*

безпечення економічної ефективності. Головна проблема досягнення поставленої мети - неможливість кількісного нагромадження інвестицій, що подовжить процес ліквідації бідності на 15-20 років. Основними засобами досягнення поставленої мети мають стати мобілізація високих технологій, розвиток економіки, знань на базі державної та приватної власності та залучення зовнішніх ресурсів.

Стратегія державного управління інвестиційним процесом потребує розробки відповідної тактики, яка зумовлює необхідність конкретизації економічних, правових, організаційних, техніко-технологічних, екологічних, інноваційно-інформаційних, політичних, духовно-моральних заходів щодо її реалізації.

Економічні заходи мають забезпечити:

- мотивацію суб'єктів інвестиційної діяльності в умовах мобілізації інвестиційних ресурсів;
- визначення планової потреби в таких ресурсах на макрорівні у вартісному вираженні для забезпечення простого і розширеного відтворення у часі й просторі;
- концентрацію інвестиційних ресурсів на макрорівні і спрямування їх на розвиток пріоритетних галузей виробництва;
- характеристику величини зовнішніх інвестиційних ресурсів, які можна залучити до вирішення внутрішніх проблем економіки з урахуванням національної безпеки;
- ідентифікацію економічних загроз, що виникають унаслідок глобалізаційних процесів та ін.

Правові заходи мають забезпечити:

- законодавче оформлення необхідності мобілізації всіх ресурсів суспільства, що спрямовуються на розвиток пріоритетних галузей виробництва, конкретизовані у часі й просторі, тобто на розробку та прийняття відповідних законів;
- стабільність законодавства в мобілізаційний період, що регулює інвестиційну діяльність;
- законодавче закріплення положення, за яким контрольним органам виконавчої влади забороняється без суду зупиняти діяльність різних приватних і державних структур для здійснення перевірки їх діяльності, а у разі завдання матеріальних збитків через суд відшкодовувати їх;
- розробку правових засад легалізації тіньових капіталів.

Організаційні заходи мають:

- спрямовувати зусилля держави на збільшення позитивного опору інвестиційного середовища і зменшення негативного опору; державні інвестиційні ресурси - в пріоритетні галузі виробництва, - розробку і реалізацію стратегічно важливих інвестиційних проектів, що передбачає створення банку реконструкції та розвитку, консалтингових компаній, державних структур, що забезпечують утворення, функціонування і закриття приватних підприємств і організацій і т.ін.; державну службу - на захист інтересів фізичних та юридичних осіб від неправомірних дій державних структур;
- спрямовуватися на підготовку фінансових, кадрових, правових, організаційних умов для мобілізаційного періоду;
- розвивати ринкову інфраструктуру інвестиційного процесу в мобілізаційний період та ін.

Техніко-технологічні заходи мають бути спрямовані на:

- розробку науково-технічної державної політики та формування засобів її реалізації;
- встановлення пріоритетних напрямів розвитку;
- розробку нової структури підрозділів суспільного виробництва із виділенням підрозділів для виробництва засобів виробництва; предметів споживання; відтворення навколишнього середовища;
- визначення вартості інвестицій у високі технології, що необхідні для простого і розширеного відтворення на макrorівні у часі й просторі;
- проведення державної інвентаризації високих технологій, якими володіють НДІ, організації та ін.

Екологічні заходи держави мають дати змогу:

- утворити новий підрозділ суспільного виробництва, що відтворює навколишнє природне середовище;
- розробити державні екологічні стандарти;
- захистити внутрішній екологічний простір від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів;
- організувати проведення постійного державного моніторингу за станом навколишнього природного середовища, інформувати населення не тільки про температуру та характер

опадів, але й чистоту повітря, загрози, що можуть проявлятися в результаті дії різних негативних чинників, чистоту водного басейну тощо;

- забезпечити державну екологічну експертизу інвестиційних проектів, що реалізуються в Україні, та ін.

Інноваційно-інформаційні заходи мають бути спрямовані на:

- організацію державних інноваційних досліджень щодо відкриття і практичного застосування нових екологічно чистих джерел енергії;
- проведення державної інвентаризації інноваційних досліджень в Україні;
- формування державних інформаційних структур, що мають забезпечити процес інвестування вчасною і достатньою інформацією та ін.

У трансформаційний період розробка *політичних заходів* щодо мобілізації інвестиційних ресурсів є провідною ланкою у тактиці підготовки, розробки й прийняття мобілізаційного плану, яка має залучити політичні партії, широку громадськість у процес мобілізації суб'єктів і ресурсів держави, економіки із соціально-економічної кризи та контролю громадянського суспільства за діями законодавчої й виконавчої влади.

Духовно-моральні заходи держави пов'язані з включенням до механізму оцінки ефективності мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів духовно-моральних критеріїв, які характеризують дії державної влади та підприємницьких структур з позицій добра і зла; забезпеченням контролю громадськості за діями владних структур, утворенням громадського органу контролю моралі, основною функцією якого має бути оцінка дій владних структур за критеріями моралі.

4.2.3. Формування системи гарантій реалізації стратегії і тактики досягнення поставлених цілей

Державне управління інвестиційним процесом на інноваційній базі потребує розробки системи [49, с. 79-85]: правових; соціальних, фінансових; структурно-організаційних; техніко-технологічних; екологічних; геополітичних; духовно-моральних, культурних тощо гарантій досягнення поставлених цілей.

Початковим пунктом у цій системі є формування правового поля, у межах якого мають діяти суб'єкти інвестиційної діяльності. Провідною ланкою правового поля має бути стабільне законодавство, що регулює інвестиційний процес. Нині в Україні такий механізм поки що нестабільний. Законодавство повсякчас змінюється, причому іноді законам надають зворотної дії, що відлякує як зовнішніх, так і внутрішніх інвесторів. Мобілізаційний механізм має забезпечити стабільність законодавства, враховуючи, що про діяльність суб'єктів господарського процесу відомо все і порядок цієї діяльності має бути зафіксований у законодавчому полі прозоро і передбачувано.

На сучасному етапі суб'єкти інвестиційної діяльності не працюють у правовому полі, у результаті чого виробництво деградує, занепадають наука, освіта, медицина, соціальна сфера. Це свідчить про те, що механізм правових гарантій діє слабо, що потребує його удосконалення. Передусім перехід до ринкової економіки вимагає підвищення ефективності дії закону про банкрутство, але його дія в Україні набула специфічного характеру: тривалий час в економіці функціонує маса збиткових підприємств. Основною перевагою ринкової системи господарювання порівняно з командно-адміністративною є те, що у ній ринок об'єктивно оцінює ефективність діяльності суб'єктів виробництва, а банкрути негайно ліквідуються, трансформуються. В Україні, навпаки, частина підприємств, згідно з офіційною звітністю, є збитковою, однак вони продовжують існувати і до них ні ринок, ні держава не застосовують економічні санкції відповідно до закону про банкрутство.

Отже, мобілізація правових ресурсів здійснюється на базі введення закону про банкрутство як одного з основних структурних елементів нової системи господарювання. Застосування цього закону потребує, передусім, політичної волі суб'єктів інвестиційної діяльності, що буде однією із складових правових гарантій інвестиційної діяльності.

Формування *правових* гарантій має враховувати самоорганізацію ринкового середовища, яка є наслідком взаємодії низки чинників. Кожен нормативний акт держави, кожен закон слід розглядати крізь призму самоорганізації у процесі реалізації інтересів господарських суб'єктів. У разі нехтування цією важливою обставиною соціально-економічний процес так чи інакше буде самоорганізовуватися, але вже поза правовим полем. Яскравим прикла-

дом цього є процес тінізації економіки. Масовий перехід підприємців у “тінь” є виявом їх самоорганізації в умовах, коли держава фактично ігнорує економічні інтереси приватного бізнесу.

Якщо правові гарантії вказують на межі діяльності суб’єктів інвестування, то *соціальні* - це вектор руху всіх гарантій, у тому числі й правових. Соціальні гарантії мають відігравати роль провідної ланки, особливо в перехідному періоді, який характеризується трансформацією відносин державної власності на засоби виробництва. Вони мають забезпечити стабільність економічного розвитку, який можливий тільки в умовах соціального миру. Ігнорування соціального чинника в Україні зумовило чергову політичну кризу, яка тривалий час негативно впливатиме на інвестиційний клімат в Україні. Соціальні гарантії передбачають справедливий розподіл знов створеної вартості, але в умовах трансформації відносин власності, а також справедливу приватизацію державної власності, яку було проведено в Україні з порушенням соціальної справедливості.

Важливою соціальною гарантією розробки і прийняття мобілізаційного плану має стати досягнення *загальноукраїнського консенсусу* в визначенні соціально-економічного стану України на даному етапі та можливих шляхів його покращання. Всі соціальні групи мають добровільно визнати соціальну загрозу державному устрою, яка усувається тільки мобілізацією інноваційно-інвестиційних ресурсів на чітко визначений термін.

Наступним кроком є формування *організаційних гарантій* на рівні держави, що передбачає створення відповідних державних органів, які мають забезпечити структуру ізацію інвестиційних ресурсів та оптимізувати взаємодію суб’єктів інвестування в умовах мобілізації. У межах мобілізаційного плану слід взаємоузгодити *інвестиційні цикли, алгоритми, інфраструктуру, галузі виробництва*. Організація мобілізації інноваційно-інноваційних ресурсів здійснюється через утворення стратегічних альянсів.

Фінансові гарантії передбачають створення фінансових умов функціонування підприємств різних форм власності. Йдеться про формування відповідної податкової системи та інвестиційної інфраструктури, які мають бути спрямовані на забезпечення інвестиційними ресурсами потреб кожного підприємства на засадах достатності, доступності прозорості, передбачуваності. Державні органи, інвестиційна інфраструктура, податкова система тощо мають працювати на підприємство - основну ланку суспільного госпо-

дарства, де виробляється додаткова вартість. Провідною ланкою в системі фінансових гарантій мобілізаційного плану має стати пріоритет бюджету розвитку підприємства, на відміну від пріоритету державного бюджету в існуючій фінансовій системі.

Техніко-технологічними гарантіями на рівні підприємств передбачається забезпечення інвестиційних проектів продуктивною технікою і технологіями. Спинимось докладніше на формуванні техніко-технологічних гарантій, адже існує теоретична можливість розглядати процес управління як чітко визначену, фактично математичну сферу, де відношення величин чітко обумовлені, кількісно визначені, підкріплюються технологічними (розвитком комп'ютерних систем та програм) засобами. В Україні забезпечити техніко-технологічні гарантії за умов екстенсивного нарощування обсягів інвестування неможливо, оскільки тільки для простого відтворення необхідно витратити понад 10 років, що відкине країну назад у цивілізаційному розвитку. Звідси слід шукати такі об'єкти, які не потребують збільшення обсягів інвестицій, але можуть забезпечити значне підвищення продуктивності праці, за рахунок *інтелектуально-інформаційних технологій*. Цей інструмент має розв'язати протиріччя між тим, що для розвитку економіки потрібні масштабні інвестиції, і тим, що цих інвестицій у держави немає і не буде у найближчому майбутньому. На державному рівні слід впроваджувати у виробництво високі технології, які є в Україні та за кордоном, для приведення у відповідність виробничої бази з рівнем розвитку у світі.

Інформація виконує функцію кількісно-якісного визначення господарських процесів у державному управлінні. В умовах ринкової системи господарювання однією із вад держави вчені називають відсутність своєчасної достовірної інформації, тому держава не може ефективно приймати управлінські рішення. Такий висновок не витримує більш-менш обґрунтованої критики.

По-перше, державне управління не може ґрунтуватися тільки на інформації, яка надходить у режимі реального часу, оскільки у цьому разі управління здійснюватиметься після подій і змінити буде нічого неможливо. Їх можна аналізувати і не допускати у майбутньому. Тобто інформація, яка надходить у режимі реального часу, може використовуватися лише для контролю, коригування. По-друге, ефективне державне управління має ґрунтуватися на інформації прогнозу, яка випереджає реальні події й служить для запобігання ризикам. У цьому аспекті потужності сучасних комп'ютер-

них мереж Інтернету цілком досить, щоб розробляти сценарії майбутнього розвитку та створювати механізми запобігання, що вимагає набагато менше ресурсів суспільства, ніж ліквідація руйнівних наслідків соціальних антагонізмів. Отже, *інтелектуально-інформаційною* гарантією мобілізаційного плану має бути система випереджальної інформації про напрями техніко-технологічного розвитку, пов'язані з ним ризики.

Розробляючи механізм гарантій, особливу увагу слід звернути на забезпечення *екологічних гарантій*. Держава має гарантувати захист навколишнього середовища від негативного впливу науково-технічного прогресу. Це стосується не тільки забруднення повітря, води, знищення лісів, але й вирощування генетично модифікованих сільськогосподарських продуктів, споживання яких пов'язане з ризиком для здоров'я людини.

Формування *духовно-моральних* гарантій є заключною ланкою у мобілізаційному плані, проте утворення її має свої особливості. Духовно-моральні гарантії у трансформаційному періоді мають відігравати обмежувальну роль в діяльності суб'єктів господарювання, оскільки правове поле ще невизначене. Це зумовлює необхідність розробки духовно-моральних критеріїв, показників, міри оцінки ефективності діяльності суб'єктів мобілізаційного договору.

4.2.4. Оцінка ефективності системи державного управління інвестиційним процесом

Побудова державного управління на базі моделі випереджального розвитку має передбачати як обов'язковий елемент систему оцінки ефективності державного управління процесами вкладання капіталу, причому слід точно оцінювати майбутні господарські процеси. Оцінка ефективності державного управління інвестиційним процесом має таку структуру [238, с. 79-86; 239, с. 192-199]:

- пошук методів оцінки;
- встановлення принципів оцінки;
- побудова алгоритму оцінки.

Важливою складовою алгоритму оцінки ефективності інвестиційного процесу є пошук методів оцінки. Оцінка того чи іншо-

го процесу може бути проведена до його початку (випереджувальна); безпосередньо під час самого процесу (поточна); після закінчення процесу (кінцева), коли закінчився певний період та отримано певні результати.

Випереджальна оцінка дає змогу прогнозувати майбутні господарські процеси, своєчасно розробляти заходи щодо запобігання негативним явищам. Метод випереджальної оцінки застосовується на всіх етапах алгоритму державного управління. Поточна оцінка оперативно, в режимі реального часу виявляє відхилення від вхідних параметрів певного процесу, кінцева - порівнює цілі та кінцеві результати.

Важливою структурною складовою механізму оцінки є встановлення її принципів. Початковим принципом оцінки є *принцип провідної ланки*. Такою ланкою може бути тільки *випереджальна оцінка*, тобто оцінка подій, які ще тільки будуть, оскільки кінцева оцінка має констатуючий характер, коли вже нічого зробити неможливо, тобто негативний вплив виробничих процесів на суспільство та природу вже стався. Досить нагадати, що через відсутність випереджальної оцінки у 1993-1994 рр. в Україні не вдалося запобігти фіктивним банкрутствам більшості фінансових посередників, а в 2004 р. - прогнозувати політичну кризу.

Принцип провідної ланки не означає, що інші принципи є другорядними і ними можна нехтувати. Усі принципи виконують тільки їм властиві функції, не замінюють один одного, а лише доповнюють. Тому *наступним принципом* оцінки є її *комплексність*, яка передбачає кількісну і якісну оцінку інвестиційного процесу, його властивостей, параметрів тощо. Оцінка також має бути *об'єктивною, своєчасною і достатньою*. Об'єктивність оцінки залежить від багатьох чинників, головним з яких є вплив на достовірність її результатів суб'єкта оцінки. Своєчасність оцінки забезпечує виявлення негативних відхилень від вхідних параметрів цього процесу. Достатність оцінки відповідає потребі характеризувати згаданий процес найбільш повно, але без зайвих витрат.

Важливим принципом оцінки, що мають застосовувати органи державного контролю, є оцінка без зупинки роботи підприємств, організацій, інвестиційної інфраструктури, що підлягають контролю. Ігнорування цього принципу призводить до свавілля і суб'єктивізму, коли вона порушує нормальну діяльність підприємств, завдає їм матеріальних й моральних збитків.

Алгоритм оцінки має таку структуру:

- формулювання мети оцінки;
- прогнозування бажаних та можливих результатів оцінки;
- виявлення проблем оцінки;
- конкретизація функцій суб'єктів і характеристика кількісних та якісних параметрів об'єктів оцінки;
- розробка механізму оцінки;
- вибір критеріїв оцінки;
- встановлення показників оцінки;
- встановлення міри оцінки (рис. 4.5).

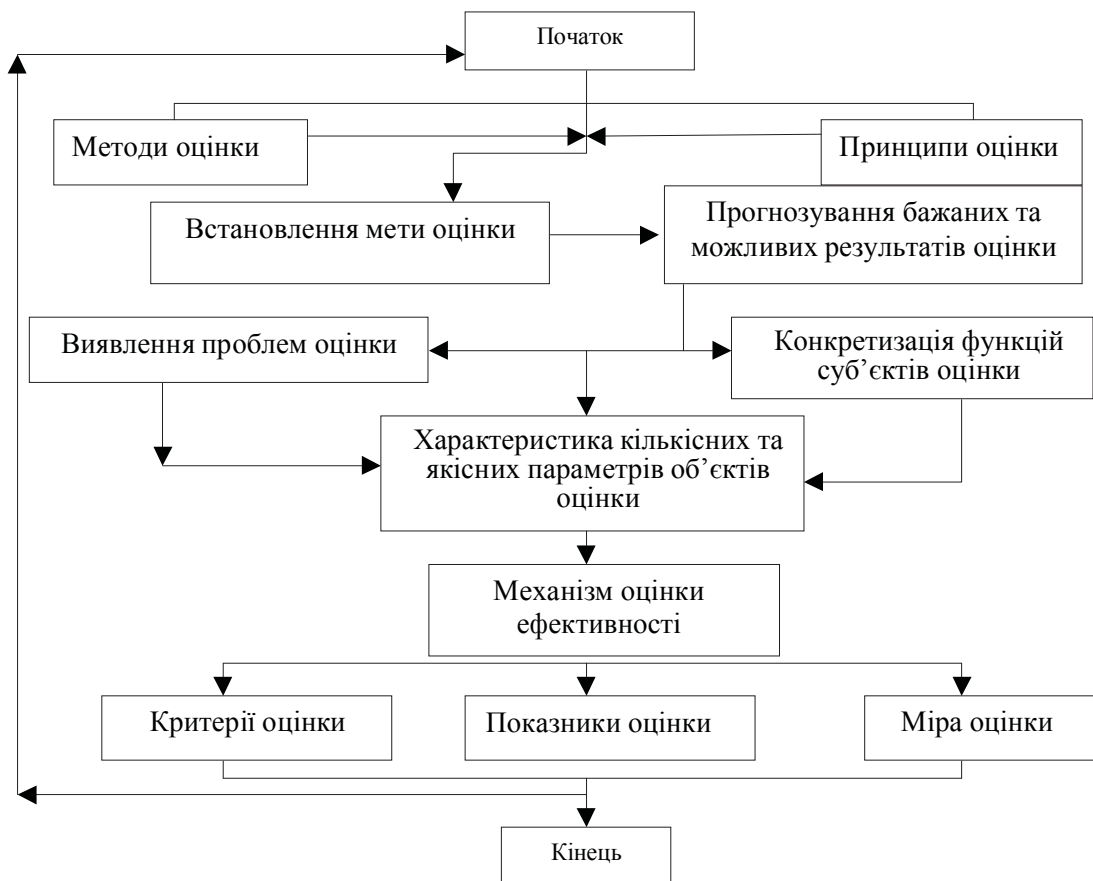

Рис. 4.5. Алгоритм оцінки ефективності державного управління інвестиційним процесом

Побудова алгоритму оцінки починається із формулювання мети оцінки. Головною метою оцінки ефективності державного управління інвестиційним процесом на рівні суспільства, зокрема, може бути:

- встановлення рівня забезпечення соціальних потреб населення;

- оцінка рівня розробки алгоритму державного управління та ін.

Досягнення кожної мети оцінки має свої інструменти, за допомогою яких оцінюється інвестиційний процес. Наступним кроком алгоритму є прогнозування бажаних та можливих результатів оцінки. Бажаними результатами можуть бути своєчасне забезпечення інвестиційного процесу об'єктивною і комплексною оцінкою для досягнення його загальної мети - забезпечення досягнення запланованих соціальних стандартів життя. Але, крім бажаних, можливі й небажані результати оцінки. У цьому разі йдеться не про отримання негативних результатів функціонування інвестиційного процесу, а про те, що оцінка може проводитися з порушенням її принципів, методів, механізмів. Недосконалість механізму оцінки, критерії якої розмиті, показники невизначені, міра оцінки, що встановлюються суб'єктивно, порушують нормальне функціонування інвестиційного процесу та об'єктивність його оцінки.

Наступною складовою алгоритму усунення невизначеностей механізму оцінки є конкретизація можливих проблем у процесі оцінювання, що відкриває можливості для маневрування та ліквідації їх негативного впливу на кінцеві результати оцінки. Згідно з існуючою методологією розробки і прийняття управлінських рішень на державному рівні не передбачається етап дослідження проблем, які виникатимуть у процесі оцінки. В результаті, при виконанні цих рішень перед різними державними органами на різних рівнях виникає ціла низка проблем, які неможливо вирішити у процесі оцінки через брак часу. Це спричинює ліквідацію одних державних структур і утворення нових, що зумовлює низьку ефективність оцінки.

Зменшення невизначеності оцінки полягає в тому, що необхідно заздалегідь конкретизувати можливість прогнозування та розв'язання існуючих і майбутніх проблем. Це дає змогу розробити компенсуючі механізми ще задовго до того, як ці проблеми реально виникатимуть у процесі оцінки.

Сучасні проблеми оцінки можна розподілити на такі:

- методологічного порядку, коли не відпрацьовані методики оцінки, критерії оцінки не відповідають якості процесу, неправильно встановлені показники оцінки, міра оцінки не відповідає кількісній динаміці процесу;

- організаційного порядку, коли контроль державними органами проводиться не впорядковано, стихійно, між контролюючими органами не налагоджено взаємозв'язок тощо;
- правового порядку, коли процес контролю порушує права підприємців, бізнесових структур, державних організацій;
- політичного порядку, коли перевірка діяльності виконується “на замовлення” як засіб боротьби із конкурентами.

Важливість формування цієї ланки оцінки зумовлена негативним впливом на процес оцінки, який має місце у механізмі державного управління в Україні на сучасному етапі. Правильне визначення функцій суб'єктів оцінки на законодавчому рівні має ліквідувати негативний вплив суб'єктивного фактора. Цілком очевидно, що суб'єктивізм, який існував до прийняття відомого Указу Президента України про перевірки контролюючих органів і після цього, але уже в інших масштабах, зумовлений тим фактом, що велика частина економіки перебуває в тіні. Але контроль держави за господарською діяльністю не повинен завдавати шкоди економіці від зупинення діяльності контролюючими органами підприємств і організацій різних форм власності.

Повноваження, відповідальність і санкції суб'єктів державного контролю мають бути встановлені на законодавчому рівні. Крім того, держава має контролювати сам процес контролю відповідними державними органами. Тільки жорсткий контроль за діяльністю органів виконавчої влади державними і громадськими організаціями може якісно змінити процес оцінки.

Ефективність державного управління інвестиційним процесом значною мірою залежить від правильності встановлення об'єкта оцінки на державному рівні.

Об'єктом оцінки має бути:

- інвестиційний процес у цілому, ефективність якого характеризується рівнем досягнення соціально-економічних стандартів;
- алгоритм державного управління інвестиційним процесом, який характеризується рівнем функціонування окремих складових на основі порівняльних характеристик (випереджувальної, поточної і кінцевої оцінок).

У сучасних умовах в Україні об'єктом оцінки виступають окремі інвестиційні проекти, а не інвестиційний процес у цілому. Різні державні та наукові кола констатують, що в Україні несприятливий інвестиційний клімат, називають його чинники: великий податковий тиск на інвестора, корупцію чиновників тощо. На

підставі такої фрагментарної оцінки робиться висновок про необхідність зменшення податкового тиску, прийняття податкового та інших кодексів тощо. Слід звернути увагу на те, що прийняття різних кодексів та утворення адміністративних структур, до повноважень яких входить покращання інвестиційного клімату в Україні, в принципі не сприяє підвищенню ефективності економічних реформ. Це еволюційний шлях, який може тривати довгі роки. Революційний шлях передбачає зміну державного впливу на ефективність інвестиційного процесу як єдиного цілого.

Механізм оцінки ефективності державного управління інвестиційним процесом передбачає розробку *критеріїв оцінки, показників оцінки, міри оцінки*. Характер критеріїв, показників і міри оцінки залежить від об'єкта й мети оцінки. Метою оцінки ефективності інвестиційного процесу, як було зазначено вище, є встановлення рівня досягнення соціальних стандартів життя населення та ефективність алгоритму державного управління з виділенням його окремих складових.

Для оцінки інвестиційного процесу у цілому її критеріями мають бути: соціальний, економічний, правовий, техніко-технологічний, інтелектуально-інформаційний, екологічний, політичний, духовно-моральний.

Відповідно до принципу провідної ланки, який застосовується для характеристики ефективності процесу інвестування, основним критерієм має бути рівень досягнення соціально-економічних стандартів життя в Україні. Зміст усієї інвестиційної діяльності саме і полягає в тому, щоб забезпечити нормальні умови життя людей в Україні. Цей критерій можна подати системою різних показників, кожен з яких має свою міру оцінки.

Соціальний критерій оцінки ефективності інвестиційного процесу характеризується різноманітними показниками:

- середнім рівнем заробітної плати, отриманої в певний період часу;
- забезпеченням населення житлом, медичним обслуговуванням, освітою, побутовими послугами і споживчими товарами;
- тривалістю життя, рівнем захворюваності, народжуваності, смертності;
- умовами праці;
- рівнем зайнятості і безробіття;
- наданням соціальної допомоги населенню;
- структурою сукупного доходу;

- боргами із заробітної плати;
- боргами з оплати комунальних послуг;
- кількістю і характером правопорушень і т.ін.

У цьому переліку показників, що, звичайно, не охоплюють всього соціального комплексу, у національних статистичних довідниках відсутні дані про кількість безпритульних дорослих та дітей, що з'явилися в Україні за останні півтора десятиліття, наявність яких у будь-якій країні ставить під сумнів ефективність суспільного механізму господарювання в цілому, незважаючи на помітні економічні успіхи.

Кожен показник, що характеризує рівень досягнення соціальної мети, має свою міру оцінки, якій у своїх дослідженнях теоретики і практики приділяють поки що недостатню увагу. Пряме копіювання соціальних стандартів іншого способу життя спотворило соціальну структуру суспільства в Україні, що призведе в майбутньому до соціальних антагонізмів. Тому для ефективного державного управління необхідно розробляти національну міру соціальної ефективності, яка має стати не роз'єднувальним засобом, що розділяє українське суспільство на антагоністичні класи, а інструментом мобілізації населення України для вирішення проблем, зумовлених викликами часу.

Ми виокремлюємо такі параметри міри: *максимум; стандарт, або норма у розвинутих країнах; мінімум та фактично діючий*. Традиційна міра оцінки ефективності, яка застосовується сьогодні на практиці, відображає тільки фактичні дані, але відсутня оцінка, яка характеризує сучасні потреби відповідно до стандартів високорозвинутих країн. Наприклад, відповідно до цих параметрів не встановлено обсяги залучення інвестицій в економіку: мінімальний, середній, максимальний, а також обсяги залучення іноземних інвестицій з урахуванням економічної безпеки України і т.ін.

Сучасна система господарювання вже вичерпала потенціал економічного фундаменталізму. Включення до оцінки соціальної ефективності інвестиційного процесу духовно-морального критерію має стати основою нового способу господарювання. Новий спосіб господарювання має базуватися на вимірах ефективності господарської діяльності, що характеризують передусім діяльність людини, яка усвідомлює свою місію перебування на землі.

Застосування економічних, правових, техніко-технологічних, екологічних, політичних критеріїв оцінки ефективності інвестицій-

ного процесу потребує корекції з урахуванням його швидкості та взаємозв'язку між складовими, де кожна ланка має забезпечувати свою частину синергетичного ефекту. За умов різного спрямування функціонування різних складових інвестиційного процесу останній деформується і призводить до соціальних антагонізмів і катастроф.

Коли об'єктом оцінки є алгоритм державного управління інвестиційним процесом, мета оцінки полягає у встановленні ефективності його функціонування з виділенням окремих складових частин, встановленням особливостей формування кожною його частиною умов утворення синергетичного ефекту управління.

Оцінка кожної ланки алгоритму державного управління має проводитися на основі порівняльного аналізу планових (прогнозованих) вхідних параметрів та фактичних вихідних параметрів кожної його ланки. Наприклад, оцінка першої ланки "Визначення мети управління" проводиться на основі аналізу її досягнення, відповідності меті, встановленій на початку, кінцевих результатів, та вивчаються причини відхилення від початкової мети. Отримані дані допоможуть сформулювати новий алгоритм управління.

Отже, державне управління інноваційно-інвестиційним процесом у моделі випереджального розвитку має забезпечувати: оцінку майбутніх господарських процесів, поточних процесів управління та результатів державного управління. У систему критеріїв оцінки, крім економічних, слід включати соціальні та духовно-моральні критерії оцінки, пов'язані з людським виміром державного управління у системі господарювання.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави для таких висновків:

- алгоритм державного управління інноваційно-інвестиційним розвитком має будуватися на випереджальному методі на основі усунення невизначеностей протягом управлінського циклу;
- провідну роль у формуванні цього алгоритму у трансформаційній економіці має відігравати держава, яка повинна забезпечити включення кожного суб'єкта у відносини відповідальності за результати господарювання, сформулювати ефективного власника нового способу господарювання;
- алгоритм державного управління інвестиційним процесом передбачає певну послідовність, особливістю якої є

циклічність та можливість її коригування у режимі реального часу;

- інвестиційний розвиток як кількісне нагромадження інвестицій у реальний капітал у наш час унеможлиблює навіть просте відтворення, що негативно впливає на розв'язання соціально-економічних проблем, які будуть постійним дестабілізуючим чинником у найближчі роки. Це зумовлює необхідність макроекономічної **мобілізації** суб'єктів господарської діяльності та правових, соціальних, організаційних, фінансових, техніко-технологічних, інтелектуально-інформаційних ресурсів тощо, спрямованих на ліквідацію бідності в Україні, що потребує розробки мобілізаційного плану;
- мобілізація суб'єктів інвестування має здійснюватися на парних принципах свободи та відповідальності, економічної ефективності й соціальної справедливості та їх оптимальному співвідношенні;
- стратегією мобілізаційного плану має стати організація високотехнологічного виробництва на державних підприємствах та організації стратегічних альянсів у різних галузях виробництва з поступовим включенням у них підприємств недержавних форм власності;
- мобілізаційний план має бути забезпечений системою гарантій: соціальних (*загальноукраїнський консенсус* у визначенні соціально-економічного стану України на даному етапі та можливих шляхів виходу з нього); правових (*участь суб'єктів мобілізації у розробці законів*, що регулюють господарські відносини, стабільність законодавства); фінансові - *встановлення пріоритету бюджету розвитку підприємства перед державним бюджетом* та інших гарантій;
- результати мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів оцінюються на базі встановлення критеріїв, показників міри оцінки. У систему критеріїв оцінки, крім економічних, слід включати соціальні та духовно-моральні критерії оцінки, пов'язані з людським виміром державного управління.

4.3. Структуризація інноваційно-інвестиційного потенціалу та завдання держави

У перехідному періоді одним із найважливіших завдань трансформації є створення достатнього для задоволення потреб суспільного виробництва інвестиційного потенціалу економіки. У моделі випереджального розвитку інвестиційний потенціал має свідомо формуватися державою на базі існуючих ринкових та державних методів та механізмів впливу.

Як зазначалося, інвестиційний потенціал являє собою реальну здатність господарського механізму, застосовуючи інвестиційні ресурси у виробництві, задовольняти інвестиційні та індивідуальні потреби. До інвестиційних ресурсів належать: вільні грошові кошти, фінансові активи, інвестиції в реальний капітал, матеріально-технічні, інноваційні технології, ідеї, кваліфікована робоча сила, патенти, соціальні, правові, духовно-моральні ресурси тощо. Одні інвестиційні ресурси: грошові, фінансові, матеріально-технічні ресурси, кваліфікована робоча сила, інноваційні технології беруть безпосередню участь у створенні інвестиційного потенціалу. Другі - ідеї, патенти, досвід господарювання, правові, духовно-моральні ресурси тощо опосередковано впливають на нього. Інтеграційна дія інвестиційних ресурсів спрямовується державними та ринковими механізмами і виявляється в синергетичному ефекті.

Аналіз механізмів формування, концентрації та застосування інвестиційних ресурсів в Україні засвідчив, що державні та ринкові механізми впливу формувалися наздоганяючим методом, стихійно. Основна увага приділялася створенню окремих елементів процесу інвестування, розробці і прийняттю законодавства, яке регулює інвестиційну діяльність, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій у реальний сектор економіки, а структуризація інвестиційних ресурсів у господарській системі здійснювалася на ринкових засадах стихійно.

У багатьох вітчизняних публікаціях констатується, що інвестиційний потенціал в Україні є, а реальних результатів його дії немає. Наша позиція у цьому аспекті прямо протилежна: наявні інвестиційні ресурси в Україні значно переважають інвестиційний потенціал. Це свідчить про неефективність діючого механізму господарювання, оскільки інвестиційні ресурси неструктуровані.

Інвестиційний потенціал дорівнює інвестиціям у реальний капітал за один рік. Як свідчить аналіз, інвестиційний потенціал економіки України формувався на ринкових засадах і поступово почав зростати тільки з 1999 р. і в 2003 р. становив 49,6 млрд грн [192, с. 9], що забезпечує потреби в інвестиціях на просте відтворення на 6% (просте відтворення - 480 млрд грн, загальна вартість основних фондів - 965 млрд грн, рівень зносу - близько 50%); на зайнятість 5 млн населення - 250 млрд грн; понад 100 млрд грн - на сільське господарство). Це не задовольняє потреб простого відтворення, яке припинилося в середині 90-х рр. ХХ ст., а механізми ринкового регулювання руху капіталу неспроможні забезпечити інвестиційні потреби виробництва перехідної економіки. За сценарієм екстенсивного нагромадження інвестицій в основні фонди, економіці України необхідно близько 15-18 років, але екстенсивний розвиток має постійний великий соціально-економічний ризик, враховуючи, що основна маса населення продовжує жити за межею бідності. Це зумовлює необхідність пошуку шляхів виходу із глибокої соціально-економічної кризи, яка набула вже перманентного характеру.

Україна володіє значними інноваційними ресурсами, які були нагромаджені за більше як 30 років в науково-дослідних інститутах, які становили значну питому вагу у ВПК СРСР. Так, тільки в Науково-дослідному інституті технічної теплофізики НАН України є понад 100 нових технологій, які ефективно впроваджуються в багатьох країнах світу, крім України. У цьому інституті відпрацьована технологія отримання надміцного гіпсу, який на 80% може замінити цемент, що забезпечує значну економію енергетичних витрат на виробництво останнього. У світі промислове та комунальне будівництво вже перейшло на застосування гіпсу, економлячи таким чином 80% цементу. Технологія отримання гіпсу, розроблена в інституті теплофізики, дає змогу отримувати гіпс, аналогів якого немає в світі. За попередніми розрахунками, економія від впровадження інновацій цього інституту тільки в енергетиці може становити 10-15% від витрат на паливо. Приклади можна продовжувати й далі. Загалом в Україні накопичилося інноваційних ресурсів на 3-5 трлн грн, які у кілька разів перевищують потреби на розширене відтворення засобів виробництва.

Масштабне застосування ресурсів високих технологій, якими ще володіє Україна, потребує розробки відповідних механізмів. У цьому аспекті слід розглянути можливості ринкових та державних

важелів впливу. Відомо, що ринок ефективно діє в умовах добре відпрацьованих механізмів, які забезпечують стабільність отримання прибутку. Впровадження інновацій завжди пов'язане з високим ризиком, який має компенсуватися високими прибутками, але водночас цей процес має бути також прозорим. Невизначеність умов господарювання перехідного періоду унеможлиблює залучення високих технологій у виробництво на базі ринкових механізмів.

Як свідчить світовий досвід, високі технології у виробництво в перехідний період залучити може тільки держава. Звідси активний вплив держави на формування моделі інноваційно-інвестиційного потенціалу перехідної економіки має для суспільства надзвичайно важливе значення.

Перед Українською державою стоять важливі завдання структурувати інноваційно-інвестиційні ресурси, спрямувавши їх на вирішення невідкладних соціально-економічних проблем. Ці завдання пов'язані з підготовкою до розробки мобілізаційного плану на 5-7-річний період формування економіки знань.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є формування інвестиційного потенціалу інноваційно-мобілізаційного типу (рис. 4. 6).

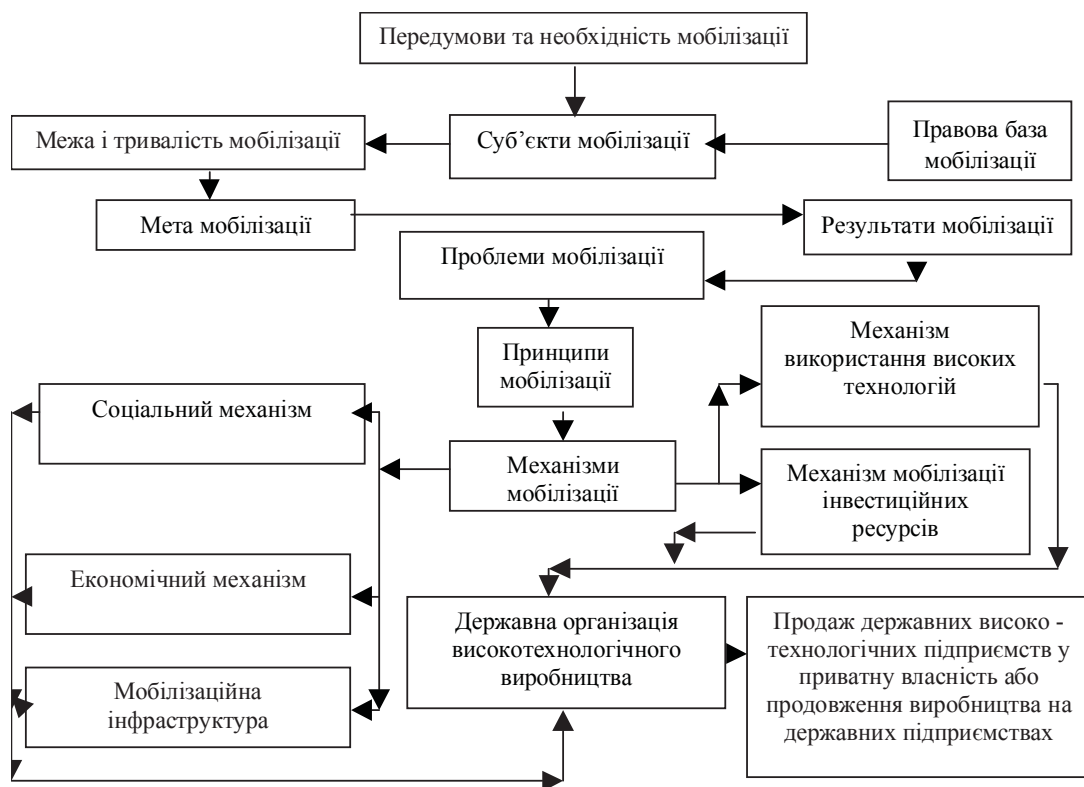

Рис. 4.6. Модель мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів економіки України

Це потребує від держави розробки ідеології мобілізації, стратегії й тактики; проведення духовно-моральної, правової, політичної, економічної, організаційної, соціальної, національно-етнічної мобілізації, що є необхідними складовими ресурсами у формуванні інноваційно-мобілізаційної моделі розвитку економіки. Але останнє має передбачати в своїй структурі інструменти, які діють на випередження [39, с. 91]. Це означає, що інноваційно-мобілізаційний механізм повинен мати інструменти прогнозування проблем впровадження високих технологій та їх запобігання й ліквідації.

Одним із важливих завдань мобілізаційної моделі розвитку є трансформація відносин суб'єктів господарювання. Вихід України з СРСР та створення незалежної держави мало змінив її адміністративно-командну структуру. Незалежна Українська держава не провела її якісного реформування, що негативно впливає на трансформацію суб'єкт-об'єктних відносин у суб'єкт-суб'єктні, у межах яких всі учасники включаються у процес формування умов інвестиційної діяльності на рівноправних засадах та індивідуальної відповідальності за результати господарювання.

Держава має бути зацікавлена, у першу чергу, в тому, щоб передати по вертикалі вниз повноваження, які можуть успішно виконуватися іншими суб'єктами господарювання. Основна проблема щодо формування сприятливого інвестиційного клімату полягає в тому, що органи влади на макрорівні перевантажені зобов'язаннями, а на мезо- та мікрорівні - недовантажені. Пропорційно до цього розподіляється й відповідальність: на макрорівні вона максимальна, на мікрорівні - мінімальна. У результаті перевантаження невластивими повноваженнями вищих органів влади призводить до того що стратегічні напрями розвитку залишаються поза їх увагою.

У суб'єктів господарювання на мікрорівні (підприємства, організації) мають бути реальні важелі впливу на відповідні структури влади. Отже, важливим завданням влади є перерозподіл відповідальності між верхніми і нижніми рівнями влади за стан інвестиційного клімату в регіоні.

Трансформація відносин суб'єктів господарювання має здійснюватися у межах стратегічних інвестиційних альянсів, які охоплюють усі галузі суспільного виробництва. Особливістю організації цих альянсів має бути входження у нього суб'єктів мобілізації на основі добровільного договору.

Суб'єктами мобілізаційного договору можуть бути держава, науково-дослідні інститути, підприємства, профспілкові організації, інституціональні суб'єкти. Умови створення, функціонування і припинення діяльності стратегічних альянсів мають бути прозорі, зрозумілі, стабільні та законодавчо закріплені. Однак кожен суб'єкт має право у межах чинного законодавства формувати специфічні умови входження й виходу з них. Всі пільги мають бути застосовані в межах мобілізаційного договору. За межами договору всі пільги скасовуються, і кожен суб'єкт інвестиційної діяльності виступає як звичайний учасник ринкових відносин. Стратегічні мобілізаційні альянси організуються й функціонують поряд із традиційними формами організації суспільного виробництва.

Територіально мобілізаційними договорами мають бути охоплені всі галузі економіки держави, а не тільки вільні економічні зони. Термін дії мобілізації слід встановити у межах 5-7 років. Всі суб'єкти мобілізаційного договору - державні структури, підприємства, організації і т. ін. діють у рамках ринкових відносин. У межах мобілізаційного договору діють ринкові механізми оцінки ефективності функціонування суб'єктів. У межах мобілізаційного договору всі суб'єкти господарювання мають бути обмежені у споживанні. Це стосується тільки юридичних суб'єктів господарювання, прибуток від господарської діяльності яких має спрямовуватися на інвестиції у високі технології.

Таким чином, мобілізація інвестиційних ресурсів здійснюється на основі організації інвестиційних стратегічних альянсів, які держава має забезпечити сприятливими умовами функціонування, до створення яких мають бути залучені суб'єкти по горизонталі та вертикалі.

Мобілізація інноваційно-інвестиційних ресурсів на базі стратегічного альянсу має здійснюватися у межах державної власності на засоби виробництва та під керівництвом держави. Вони мають створюватися у всіх галузях суспільного виробництва традиційних товарів з використанням нових технологій та техніки.

Типова організаційна структура стратегічного інноваційно-інвестиційного альянсу представлена на рис. 4.7. Альянси мають забезпечити мобілізацію інноваційно-інвестиційних ресурсів на основі оптимізації відносин між суб'єктами господарювання.

Підготовчий етап мобілізації на макроекономічному рівні слід розпочинати з аналізу реального стану економіки у всіх галузях суспільного виробництва. На цьому етапі перед державою

стоїть важливе завдання: залучити до процесу оцінки реального стану економіки суб'єктів господарювання. Форми залучення можуть бути різні, але важливо, щоб суспільство було проінформоване про стан економічного розвитку та свідомо зробило вибір шляхів виходу з кризового стану.

Рис. 4.7. Типова організаційна структура стратегічного інноваційно-інвестиційного альянсу

Наступним завданням держави є встановлення критичних галузей, виробництв, технологій, які потребують мобілізації. Особливість цього етапу полягає в тому, щоб охопити економіку в цілому для нагромадження критичної маси об'єктів, достатньої для вирішення соціально-економічних проблем виробництва, оскільки одним із важливих чинників невдалого реформування економіки є неврахування цього фактора. Це виявилось, наприклад, в організації вільних економічних зон, які не створили критичної інноваційно-інвестиційної маси, яка мала б якісно змінити модель соціально-економічного зростання.

Важливим завданням держави є забезпечення структуризації складових господарської діяльності: алгоритму державного управління, інвестиційного циклу, інвестиційної інфраструктури, галузей суспільного виробництва, стратегічних інноваційно-інвестицій-

них альянсів (рис. 4.8). Створення кожного стратегічного альянсу зумовлює необхідність розробки для нього алгоритму державного управління, основною метою якого є узгодження багатьох складових господарської діяльності в умовах мобілізації. Розробка алгоритму передбачає врахування впливу високих технологій на інвестиційний цикл, інфраструктуру, виробництво, робочу силу, ресурси тощо, які потрібно буде сформувати спеціально під певну продукцію. Держава має створити консалтингові компанії, які будуть надавати професійні послуги з підготовки алгоритму управління для різних стратегічних альянсів. Це уніфікує процес утворення стратегічних альянсів, які після закінчення мобілізаційного періоду будуть продовжувати функціонувати у звичайному режимі. Крім того, це забезпечить постійний контроль держави за процесом мобілізації ресурсів, який має бути постійним, та економити значні кошти.

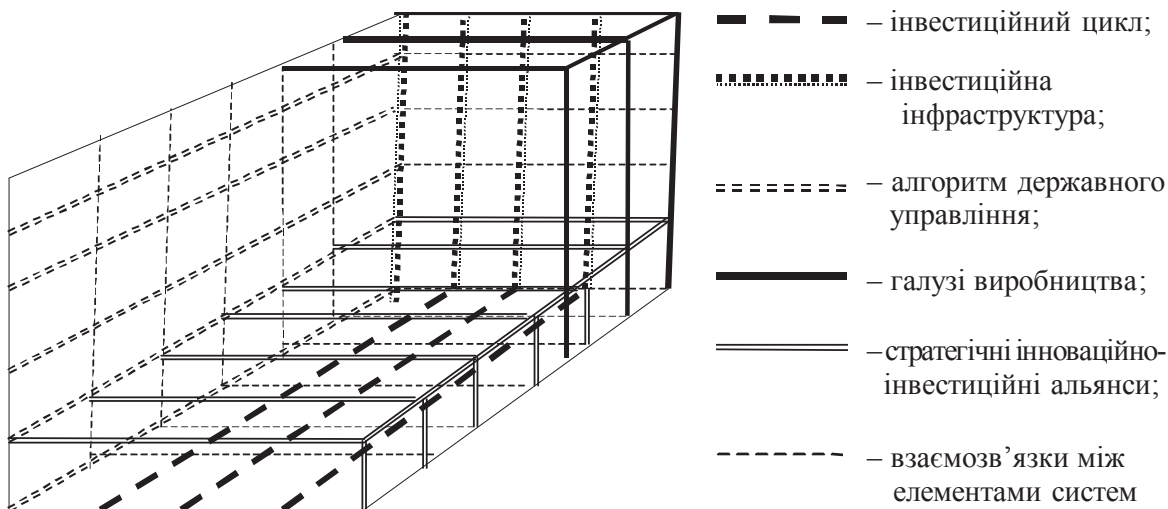

Рис. 4.8. Система мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів в Україні

Звичайно, формуючи мобілізаційний план на 5-7 років, держава має обов'язково розробляти стратегію розвитку на більш тривалий період, що може бути враховано при визначенні пріоритетів інноваційного розвитку на 10-50 років, а то й на ціле століття.

Найголовнішим пріоритетом цивілізаційного розвитку є людина. За спостереженнями вчених, людина в різних країнах є найефективнішим об'єктом інвестування. В Україні цей об'єкт теж потребує великих обсягів інвестицій, наприклад, для забезпечення зайнятості 5-7 млн населення, які виїхали за кордон на роботу, необхідно понад 250 млрд грн, що за короткий термін здійснити

неможливо. Йдеться про те, що нові технології потребують нової кваліфікованої робочої сили, яку слід спочатку підготувати. Тому держава, встановивши пріоритети розвитку, має створити систему підготовки кадрів, здатних працювати за новими технологіями та забезпечити розвиток системи медичного обслуговування, фундаментальних і прикладних наукових досліджень і т.ін.

Науково-технологічний прогрес по-різному впливає на розвиток нашої цивілізації. Найбільше цивілізаційний розвиток залежить від енергетичного забезпечення, оскільки існуючі джерела енергії не задовольняють всезростаючі потреби людства, яке завжди матиме потребу в джерелах енергії. Отже, другим важливим пріоритетом є пошук нових джерел енергії.

Енергетичне забезпечення в Україні перебуває у вкрай незадовільному стані. Енергетика потребує кардинального оновлення засобів виробництва, які вже вичерпали свій ресурс і потребують заміни. Крім того, у нашій державі порівняно з розвинутими країнами найбільша питома вага енергетичних витрат на виробництво одної одиниці ВВП. Існуюча стратегія вирішення енергетичної проблеми в Україні поки що не забезпечує досягнення позитивного результату найближчим часом. У деяких регіонах держави повертаються до використання енергоносіїв минулого. Наприклад, для забезпечення житлових будинків теплом встановлюють установки, основним енергоносієм яких є солома. Можна тимчасово задовольнити потреби виробництва шляхом поставок нафти і газу з-за кордону, але енергетична залежність України від закордонних енергоносіїв пов'язана зі сферою національної безпеки.

Як свідчить аналіз, питоме споживання енергії (на одиницю населення) в США становить близько 8 еквівалентних тонн нафти на рік. Якщо припустити, що в 2010 р. річне питоме споживання енергії у світі досягне рівня енергоспоживання в США у 1990 р., то в 2010 р. потреба в енергетичних ресурсах збільшиться майже в 10 разів [254, с. 15]. На сучасному етапі, враховуючи негативні наслідки використання натуральних джерел енергії для екології Землі, десятиразове збільшення виробництва енергії за рахунок натуральних енергоносіїв неможливе, оскільки це поставить під загрозу саму здатність нашої планети підтримувати існуючі на ній форми життя [254, с. 16].

Уже протягом 40 років вчені світу намагаються керувати термоядерним синтезом, однак результати поки що негативні. Самі ідеологи термоядерного синтезу стверджують, що, в кращому разі,

перші комерційні термоядерні установки з'являться через 30-50 років. Жоден експериментальний термоядерний генератор ще не виробив ні одного вата надлишкової енергії [254, с. 18]. Більше того, Чорнобильська катастрофа показала, що використання атомної енергії - це серйозна загроза для існування всього людства.

Отже, наведені факти дають підстави зробити висновок, що на сучасному етапі термоядерна енергія не може бути пріоритетним об'єктом інвестування, оскільки не зможе задовольнити енергетичні потреби людства без негативних наслідків. Об'єктивно виникла потреба у пошуку нових, «чистих» джерел енергії з використанням високих технологій.

Грунтовний аналіз новітньої технологічної літератури з цих проблем показав, що науковці світу вже тривалий час працюють над пошуком екологічно чистих і дешевих джерел енергії. Це дає підстави сподіватися на отримання позитивного результату вже в найближчому майбутньому. Відкриття холодного ядерного синтезу (ХЯС) у березні 1989 р. в університеті штату Юта (США), яке називають ефектом Понса-Флейшмана, започаткувало нову еру у використанні екологічно чистих видів енергії. Сьогодні це відкриття називають найбільшим науково-технологічним досягненням ХХ ст. [254, с. 13], а комерційному виробництву джерел енергії, що базується на холодному ядерному синтезі, пророкують революційне майбутнє. Весь світ стоїть на порозі використання нових видів енергії, що дадуть змогу назавжди вирішити проблему обмеженості земних енергетичних джерел, які будуть замінені на ізотопи водню, що видобувається із води морів і океанів [254, с. 14]. Вчені різних країн світу прогнозують, що виробництво як таке змінить навколишнє середовище планети. Навколишнє середовище не буде забруднюватися продуктами переробки новітніх екологічно чистих носіїв невичерпної енергії. Будуть іншими енергетичні системи забезпечення, оскільки зникнуть лінії електропередач, а житлові будинки, кожне підприємство тощо матимуть індивідуальні електрогенератори. Зникне залежність країн від нафти і газу, за винятком хімічних галузей промисловості.

За прогнозними розрахунками, вартість отриманої на основі ХЯС енергії становитиме 25% від вартості енергії, що отримується у світі зараз [254, с. 26]. Незважаючи на такі науково-технологічні досягнення, сьогодні ще не досягнуто критичної маси осмислення цієї проблеми політиками і керівниками держав, які б дали змогу змінити пріоритети у визначенні перспективних об'єктів інвесту-

вання. Наприклад, у США щорічно інвестують 500 млн дол. у створення економічних термоядерних джерел енергії [254, с. 18]. З 1993 р. у США не відбулось кардинальних змін у визначенні пріоритетів при виборі об'єктів інвестування. В Україні ситуація драматичніша, оскільки держава не має коштів на фінансування цих напрямів науки. Деякі країни активно працюють у цьому стратегічно перспективному напрямі щодо пошуку нових джерел енергії. В Японії, зокрема, проблемами ХЯС займаються понад 90 груп. У США у 1993 р. працювало близько 30 груп, однак без офіційної підтримки [254, с. 44]. Це питання вивчають вчені Індії, Росії, Франції та інших країн світу.

Отже, той хто першим розв'яже проблему практичного використання нових видів енергії у виробництві й побуті, буде переможцем у конкурентній боротьбі і контролюватиме економіку світу у видимій перспективі. Тому вже сьогодні важливо визначитись із пріоритетним використанням інвестиційних ресурсів, їх ефективним спрямуванням на економічний розвиток.

Наступним важливим інвестиційним пріоритетом в Україні має стати земля, враховуючи, що тут, за різними оцінками, міститься 27 - 30% запасів чорноземів світу, і те, що у світі з кожним роком загострюється проблема вирощування сільськогосподарської продукції. Для розвитку сільськогосподарської галузі передусім слід розробити мобілізаційну стратегію розвитку сільського господарства, оскільки сьогодні сільське господарство України перебуває на стадії виходу з глибокої економічної кризи. На доволі високому рівні функціонує зернова галузь, відроджуються птахофабрики. Однак стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні поки що немає.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави для таких висновків:

- ◆ державні та ринкові механізми впливу на процес інвестування формувалися наздоганяючим методом стихійно, що не задовольняє потреби виробництва; невизначеність умов господарювання перехідного періоду унеможлиблює залучення високих технологій у виробництво на базі ринкових механізмів;

- ◆ наявні інвестиційні ресурси в Україні значно переважають інвестиційний потенціал, що свідчить про неефективність діючого механізму господарювання;

- ◆ Україна володіє значними інноваційними ресурсами, які були нагромаджені в науково-дослідних інститутах і можуть ста-

ти надійним джерелом забезпечення потреб виробництва, позитивно вплинути на розвиток інших галузей економіки;

◆ високі технології у виробництво в перехідний період залучити може тільки держава, тому перед нею стоять такі важливі завдання з формування інноваційно-інвестиційного потенціалу:

- легітимізувати процедуру оцінки стану економіки та побудову механізмів розв’язання проблем інвестування шляхом залучення до цього процесу суб’єктів господарювання;
- розробити план мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів на 5-7 річний період, основною метою якого має стати ліквідація бідності;
- врегулювати господарські відносини в межах мобілізаційного плану відповідним законодавством, до розробки якого держава має залучити суб’єктів господарювання;
- здійснити організаційне забезпечення мобілізації на базі створення стратегічних інвестиційних альянсів у всіх галузях виробництва, організації державних підприємств для впровадження високих технологій у виробництво, залучення підприємств недержавної форми власності;
- держава передає відповідальність та повноваження інвестиційним альянсам на вирішення поточних проблем, зосередившись на стратегічних напрямках діяльності;
- стратегічний альянс є організаційною формою структуризації складових господарського розвитку, які формують умови інвестування; функцію систематизації інвестиційного циклу високих технологій, інвестиційної інфраструктури, галузей суспільного виробництва виконує алгоритм державного управління процесом інвестування;
- пріоритетами інноваційного розвитку є: розвиток людини, пошук нових джерел енергії, інвестиції в агропромисловий комплекс.

Отже, мобілізація інноваційно-інвестиційних ресурсів на базі створення стратегічних інвестиційних альянсів має забезпечити перерозподіл повноважень між державою та іншими суб’єктами господарського процесу і створити науково-технологічну базу розв’язання соціально-економічних проблем.

В и с н о в к и

У монографії проведені теоретичні, методологічні й практичні дослідження особливостей організації інвестиційного процесу у трансформаційній економіці України з урахуванням глобалізації господарських процесів та формування інтелектуально-інформаційних засад нової економіки. Результатами проведеного дослідження стали теоретичні висновки та практичні рекомендації з формування системи державного управління інвестиційним процесом в Україні.

Теоретичний аналіз особливостей сучасного інвестиційного розвитку світового господарства дає підстави зробити такі висновки:

Сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується загостренням суперечностей між духовним і матеріальним. Людство охопила загальна цивілізаційна криза. Жодна з існуючих господарських моделей неспроможна розв'язати проблеми сучасності: глобальна екологічна криза - досягнення критичного техногенного навантаження на природу; глобальна соціальна криза - існування "золотого мільярда" та світової периферії близько 5 млрд населення Землі, рівень життя якого низький; глобальна криза відносин нееквівалентного обміну; глобальна інвестиційна криза (відсутність глобальних сприятливих умов для інвестування: перманентні фінансові кризи, політичні, соціальні, екологічні та інші кризи). Ліберальна парадигма як база нового світового економічного порядку не тільки не може бути нав'язана усьому світові, але й сам західний світ не може розвиватись за цією моделлю. Стає очевидним, що стара методологічна база, на основі якої формувались моделі оцінки процесів суспільного розвитку, потребує повної трансформації, що зумовлює необхідність формування *нових "соціокультурних матриць і концептуальних схем сприйняття реальності"*.

У цьому аспекті розв'язання проблем інвестиційного розвитку повністю залежить від ефективності механізмів державного управління процесом вкладання капіталу та спрямованістю вектора його руху: самодостатнє зростання капіталу чи як умова розвитку соціальної сфери.

Природа інвестиційного процесу як об'єкта державного управління базується ось на чому:

родових ознаках, якими є:

- сукупність не менше двох полярно різноспрямованих сторін: введення основних фондів і виведення їх із процесу виробництва; збільшення і зменшення; удосконалення і занепаду, витрат і прибутку та ін.;
- невизначеність будь-якого кількісно-якісного переходу з одного стану в інший;

- невизначеність процесу, яка є моментом переходу від одного стану в інший. Держава має усувати невизначеність інвестиційного процесу.

Родові ознаки інвестиційного процесу мають комплексний характер і потребують узгодження на макроекономічному і глобальному рівнях; родові ознаки на державному рівні мають соціальну спрямованість, яка зумовлює функціонування економічних, організаційних, правових, техніко-технологічних, екологічних, інноваційних, циклічних родових ознак;

єдиній макроекономічній меті, яка полягає в тому, що державне управління (введенням, виведенням) інвестиційних ресурсів (матеріальних, організаційних, правових, фінансових, екологічних, техніко-технологічних, інноваційно-інформаційних, політичних, духовно-моральних) має бути спрямоване на досягнення соціальної мети - забезпечити гідний рівень життя людей, який завершує цикл взаємоперетворень капіталу і формує синергетичний ефект господарської системи;

інтегрованому виробництві матеріальних благ:

- розвиток першого і другого підрозділів суспільного відтворення у трансформаційний період потребують макроекономічного управління, а збереження навколишнього середовища - введення третього підрозділу суспільного виробництва - відтворення навколишнього середовища (наприклад, забезпечення переробки відходів від виробничої й людської діяльності);
- процес розширеного відтворення потребує достатнього інноваційно-інвестиційного забезпечення на макроекономічному рівні, що у трансформаційному періоді має бути забезпечено відповідною функцією державного управління;

інтегрованому інвестиційному циклі:

- інвестиційний цикл включає в себе фінансовий, правовий, організаційний, техніко-технологічний, соціальний, екологічний, інформаційно-інтелектуальний цикли. Гармонізація інвестиційного циклу потребує державного управління процесами вкладання капіталу у різних галузях суспільного виробництва.

Аналіз структури інвестиційного процесу показав: інвестиційній діяльності притаманна властивість синергетичного ефекту, який залежить від позитивного і негативного опору інвестиційного середовища. Система державного управління інвестиційним процесом має бути спрямована на зменшення негативного і збільшення позитивного опору інвестиційного середовища.

Дослідження процесу перетворення інвестиційних ресурсів в інвестиційний потенціал свідчить, що це можливо тоді, коли для цього є умови: правові, фінансові, соціальні та ін. Якщо їх недостатньо, то ре-

сурси не перетворюються на потенціал і витрачаються неефективно. Система державного управління має бути спрямована на перетворення інвестиційних ресурсів в інвестиційний потенціал.

На початку XXI ст. поряд з вичерпними, невідтворюваними інвестиційними ресурсами почали діяти невичерпні, відтворювані, які утворилися на базі інформаційно-комп'ютерних технологій. На основі програм, алгоритмів вони оптимізують використання вичерпних ресурсів, що призводить до зменшення потреб в інвестиціях.

Високі технології трансформують природу вартості та ціни товару - вартість перестає бути основою ціни товару. Високотехнологічний товар набуває властивостей невідчуження, тиражування, невідчуження від виробника. Змінюється характер відносин між виробником і споживачем, який потрапляє у залежність від власників програмних продуктів, що трансформує відносини конкуренції. Функція грошей як загального еквіваленту та засобу нагромадження поступово втрачається, оскільки гроші все більше стають нестійкими та піддаються інфляції, а нові технологічні уклади потребують дедалі менше інвестицій. Одночасно в постіндустріальну епоху на ринку владарює не той, хто має найбільші капітали, а той, хто володіє інформаційними мережами, програмами і знає, куди ефективно вкладати капітал, контролює його рух.

Дослідження особливостей становлення нової економіки дає підстави для таких висновків. Під терміном "нова економіка" розуміють нову ефективність, яка на базі програмно-інформаційних технологій забезпечує високу ефективність функціонування засобів виробництва для окремих суб'єктів господарювання без урахування їх негативного впливу на інших суб'єктів та природне середовище. Виробничі відносини залишаються без змін, основою яких є нееквівалентний обмін між високорозвинутими та слабкорозвинутими державами, що тільки поглиблює суперечності між ними та перетворює їх на антагонізми. З урахуванням цього нова економіка має відповідати:

- новим цінностям особистості та суспільства, базою яких має стати совість і віра;
- новій матеріально-технічній базі, створеній екологічно чистою, дешевою та невичерпною енергією, достатньою для розв'язання проблем існування людини;
- новим позитивним впливом на навколишнє природне середовище;
- новими відносинами між суб'єктами інвестиційної діяльності, які мають будуватися на парних принципах свободи й відповідальності, економічної ефективності та соціальної справедливості;
- новим господарським механізмом та його рушійною силою - державною організацією високотехнологічного виробництва, достат-

ньою для гарантованого безкризового розвитку економіки та суспільства;

- новим результатам господарської діяльності на глобальному рівні: запровадження еквівалентних відносин між державами; заміною конкурентних відносин між людьми на відносини, що будуються на взаємних інтересах та ін.

У контексті цих вимог має формуватися і механізм державного управління інвестиційним процесом як основа нового способу господарювання в Україні.

Вивчення особливостей трансформації державного впливу на інвестиційний процес в умовах глобалізації засвідчило існування двох протилежних тенденцій. З одного боку, вплив держави на інвестиційний процес зменшився через появу глобальних суб'єктів - стратегічних альянсів, з другого - збільшився, оскільки національні держави, особливо у трансформаційних економіках, мають відігравати вирішальну роль у формуванні нового способу господарювання і захисті внутрішнього інвестиційного середовища від зовнішніх негативних впливів.

На формування нового світового порядку значний вплив має глобальний віртуальний суб'єкт - світовий тероризм. Основним чинником його появи є деформація відносин, в основі яких лежить нееквівалентний обмін результатами праці. Державна влада в Україні має звернути особливу увагу на чинники світового тероризму та ліквідувати їх в Україні.

Глобалізація інвестиційного процесу призвела до суперечливого впливу на інвестиційну парадигму економіки. З одного боку, посилюється деградація відтворювальної функції капіталу (прибуток стало можливим отримувати поза матеріальним виробництвом), з другого, - сприяє усвідомленню, що відтворення навколишнього середовища можливе на основі інтегративної інвестиційної взаємодії в масштабах планети. У цьому аспекті механізм державного управління інвестиційним процесом має бути спрямований на виробництво доданої вартості і контроль держави над процесом її отримання та забезпечення ефективного механізму його розподілу й перерозподілу, враховуючи нагальну потребу в спрямуванні його частини на розв'язання соціальних та екологічних проблем.

Дослідження **методологічних** проблем інвестиційного процесу засвідчило, що вихід з інвестиційної кризи потребує застосування:

- випереджальних механізмів досягнення поставленої мети;
- методу моделювання інвестиційної діяльності;
- методу гарантованого досягнення поставленої мети;
- системного та процесного методів;
- методу мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів.

Трансформація господарської системи в Україні здійснюється надзвичайним методом, який не дає змоги досягнути рівня розвитку виробництва і споживання високорозвинутих країн, що вимагає застосування механізму управління на основі моделі на випередження, яка має прогнозувати майбутні проблеми та запобігати їм на основі усунення невизначеностей протягом інвестиційного та управлінського циклів.

Початковим етапом усунення невизначеностей при формуванні системи державного управління інвестиційним процесом, що відіграє роль її провідної ланки, є конкретизація відносин суб'єктів інвестиційної діяльності, які мають формуватися на принципах свободи та відповідальності, економічної ефективності та соціальної справедливості. У стабільній економіці не може бути свободи без відповідальності, а економічної ефективності - без соціальної справедливості, і навпаки. В умовах ринкової системи господарювання мірою цих співвідносин є прибуток. Абсолютизація одного з принципів, як засвідчує світова практика, призводить до соціальної або економічної катастрофи. Мірою цих принципів в умовах трансформаційного періоду повинна бути совість і віра. Отже, механізм державного управління у трансформаційному періоді має бути спрямований на оптимізацію відносин між суб'єктами господарювання на базі духовно-моральних принципів.

На сучасному етапі інвестиційна діяльність має розглядатися як процес, що має протилежні вектори руху. Система державного управління інвестиційним процесом має виконувати функції прогнозування, планування, організації, контролю різноспрямованих соціальних, техніко-технологічних, фінансових, екологічних векторів руху. Провідною ланкою у системі векторів трансформаційної економіки поки що залишається соціальний вектор. Практика існування нової Української держави показала, що втрата державного контролю за соціальним вектором вже призвела до політичної дестабілізації та погіршення функціонування інвестиційного середовища, збільшення його негативного опору за рахунок доведення соціального ризику до максимуму (розподіл населення на основну частину бідних і невелику частину багатих).

Дослідження інвестиційного процесу на **практичному** рівні дає підстави зробити такі висновки:

Вивчення етапів інвестиційної кризи в Україні показало, що вона розпочалася ще за часів СРСР, в останні десятиріччя його існування, а перший її етап завершився в 1991 р. разом із трансформацією соціалістичної системи господарювання у нову; другий етап датується 1991-2000 рр.; третій етап розпочався у 2000 р. і триває по цей час.

Основними чинниками інвестиційної кризи в Україні є, з одного боку, об'єктивний (методологічний) - неспроможність економічної науки розробити нову господарську систему, з другого - суб'єктивний - ігнорування законодавчою і виконавчою владою наукових висновків та прак-

тичних рекомендацій учених, які пропонували окремі шляхи та методи удосконалення господарського механізму.

Інвестиційна система, що створена у перехідному періоді, з одного боку, має ознаки ринкової (декларація на макроекономічному рівні побудови соціально орієнтованої ринкової економіки), з другого, за методами державного впливу на виробництво залишилася командно-адміністративною. На формування цієї моделі вирішальний вплив має політичний чинник, у результаті чого держава намагається розв'язати поточні проблеми (що зумовлено політичною доцільністю поточного моменту, пов'язаного з виборами), а вибір стратегічних напрямів розвитку залишається поза її увагою. Наслідком цього є постійні соціально-економічні проблеми, які потребують негайного реагування держави, оскільки вони можуть вийти з-під суспільного контролю та перетворитися на антагонізми. Перехід до ринкової системи господарювання зумовив і методи її побудови. Так, у перші роки існування української економіки забезпечення інвестиційних потреб виробництва було відпущено державою на ринкове саморегулювання, у результаті чого інвестиції в реальний сектор економіки скоротилися у 5 разів. В останні роки (2004 р.) на державному рівні були зроблені спроби залучити в інвестиційний процес інноваційні ресурси і перейти на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, проте відсутність цілісної стратегії розвитку інвестиційної сфери не дають змоги це зробити.

Безсистемність інвестиційно-інноваційних рішень на макроекономічному рівні створила високий негативний опір інвестиційного середовища, інвестиційна інфраструктура не забезпечує потреби виробництва, у результаті чого інвестиційний процес як цілісне явище в Україні відсутній. Економіка України продовжує перебувати у стані глибокої системної кризи, деякі параметри якої вже вийшли за її межі і можуть перетворитися на катастрофу:

- в Україні потреби в інвестиціях на просте відтворення забезпечуються на 6%;
- фізичне зношення основних засобів становить 50%, а в деяких галузях - до 96%; їх моральне зношення у деяких галузях набагато перевищує фізичне;
- значна кількість населення перебуває за межею бідності, відсутній середній клас у суспільстві; 5 млн громадян виїхало за кордон у пошуках роботи, яка забезпечила б гідний рівень життя; чисельність населення України за минулі роки скоротилася на 4 млн, продовжується його вимирання; 400 тис. громадян інфіковані ВІЧ-інфекцією (СНІД); в Україні триває епідемія туберкульозу; 130 тис. дітей - безпритульні; значна частина економіки перебуває в тіні (від 35 до 65% ВВП), існують корупція, бюрокра-

тизм; зростають прострочені неплатежі, інвестиційний процес контролюється державою тільки законодавчо-нормативними інструментами, що не дає змоги концентрувати достатні для простого відтворення інвестиційні ресурси; відсутня ефективна інвестиційна інфраструктура, що не сприяє зменшенню негативного опору та збільшенню позитивного опору інвестиційного середовища; прибуток як провідна рушійна сила ринкового способу господарювання зазнав деструктивної трансформації - його стало можливим отримувати поза процесом суспільно корисного виробництва. Це свідчить про те, що національна катастрофа фактично вже розпочалася.

У цих умовах майбутнє розвитку як кількісне нагромадження інвестицій у реальний капітал на базі ринкових механізмів самоорганізації унеможливило розв'язання соціальних проблем - ліквідацію бідності значної маси населення протягом найближчих 15-20 років та забезпечення простого відтворення.

Розв'язання цих проблем потребує застосування іншого методу - мобілізаційного. Необхідно на 5-7-річний період розробити мобілізаційний план залучення інноваційно-інвестиційних ресурсів, яких в Україні достатньо для розв'язання проблем, але під керівництвом держави і на базі ринкових механізмів. Метою мобілізації діяльності суб'єктів господарювання та інноваційно-інвестиційних ресурсів має стати термінове розв'язання соціально-економічних проблем, які загрожують існуванню цілісності держави.

Мобілізацію інноваційно-інвестиційних ресурсів держава може здійснити на основі організації стратегічних інвестиційних альянсів. Мобілізаційний план розвитку стратегічних альянсів на базі алгоритму державного управління інвестиційним процесом має структурувати інноваційно-інвестиційні ресурси, узгодити інвестиційні цикли високих технологій та галузей виробництва, створити інвестиційну інфраструктуру. Стратегічним альянсам держава має передати відповідальність та повноваження для розв'язання поточних завдань і проблем, зосередившись на стратегічних напрямках діяльності.

В основу алгоритму покладено усунення невизначеностей на кожному етапі управлінського циклу: аналітичному, який встановлює стан інвестиційної сфери у державі та у світі; цільовому, який конкретизує мету державного управління інвестиційним процесом; прогнозного, який передбачає можливість досягнення бажаних та можливих результатів; ресурсному, який передбачає інвентаризацію наявних інвестиційних ресурсів, встановлення потрібних ресурсів для реалізації поставлених цілей; проблемному, що прогнозує можливі проблеми, які можуть з'явитися в процесі реалізації поставлених цілей; суб'єктно-об'єктному, який встановлює принципи відносин суб'єктів державного управління, їх повно-

важення та відповідальність, конкретизує об'єкти державного управління; стратегічно-тактичному, який призначено для розробки стратегії й тактики досягнення поставлених цілей; гарантій, що забезпечує розробку механізму гарантій досягнення поставлених цілей: системи оцінки ефективності інвестиційного процесу; соціальних, правових, організаційних, фінансових, техніко-технологічних, інформаційних, інтелектуально-інноваційних, екологічних гарантій; формування функціональних та інституціональних гарантій.

Отже, економіка України потребує побудови високорозвиненої національної системи господарювання, основою якої має бути власна методологія, яка спрямовує вектор трансформації економічної політики, формує стабільне та сприятливе макроекономічне інвестиційне середовище, має стати базою розробки ефективної системи державного управління інвестиційним процесом. Держава має розв'язати основну суперечність сучасного господарювання: між державними та ринковими механізмами впливу на економіку. Це спонукає її не тільки формувати “правила гри”, але й діяти за ними, що має розв'язати тривале протиріччя між державними та ринковими інструментами впливу на виробництво, дотримуючись основного принципу: держава має господарювати рентабельно і справедливо.

Таким чином, глобалізаційний вплив на національну економіку зумовлює потребу в піднятті на новий рівень системи державного управління процесом вкладання капіталу у розширене відтворення, оскільки ринковий процес самоорганізації й саморегулювання господарських відносин не в змозі за короткий період забезпечити розв'язання триєдиного завдання - виживання, трансформації й розвитку національної економіки.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. - К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. - 1440 с.
2. *Татаренко Н.О., Поручник А.М.* Теорії інвестицій: Навч. посіб. - К.: КНЕУ, 2000. - 160 с.
3. *Майорова Т.В.* Інвестиційна діяльність: Навч. посіб. - К.: ЦУЛ, 2003. - 376 с.
4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. - К.: Ін-т екон. прогнозування: Фенікс, 2003. - 1008 с.
5. *Зимин И.А.* Реальные инвестиции: Учеб. пособие. - М.: Экмос, 2000. - 304 с.
6. *Федоренко В.Г., Гойко А.Ф.* Инвестознаводство: Підручник / За наук. ред. В.Г.Федоренка. - К.: МАУП, 2000. - 408 с.
7. *Гитман Л.ДЖ, Джонк М.Д.* Основы инвестирования: Пер. с англ. - М.: Дело, 1999. - 1008 с.
8. *Пересада А.А.* Інвестиційний процес в Україні. - К.: Лібра, 1998. - 392 с.
9. *Массе П.* Критерии и методы оптимального определения капитальных вложений / Пер. с фр. Ф.Р.Окуновой и А.И.Гладышевского; Науч. ред. и вступит. ст. А.В.Жданко. - М.: Статистика, 1971.
10. *Гаман М.* Формування законодавчих та інституційних засад державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні // Вісн. НАДУ. - 2003. - № 3. - С. 194-204.
11. Закон України про інвестиційну діяльність від 18 вересня 1991 р. // Відом. Верховної Ради Уп्राїни. - № 47. - Ст. 646.
12. Закон України про оподаткування прибутку підприємств від 22 трав. 1997 р. № 283/97 // <http://www.Rada.Kiev.ua>.
13. *Пересада А.А.* Управління інвестиційним процесом. - К.: Лібра, 2002. - 472 с.
14. Міжнародна інвестиційна діяльність: Підручник / Д.Г.Лук'яненко, Б.В.Губський, О.М.Мозговий та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г.Лук'яненка. - К.: КНЕУ, 2003. - 387 с.
15. *Панарин А.С.* Искушение глобализмом. - М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. - 416 с.

16. *Иноземцев В.* Парадоксы постиндустриальной экономики // МЭиМО. - 2000. - № 3. - С. 3-11.
17. *Туган-Барановский М.И.* Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. - М.: Наука, 1997. - 574 с. - (Сер. "Памятники экон. мысли").
18. *Кондратьев Н.Д.* Избранные сочинения. - М.: Экономика, 1993.
19. *Анискин Ю.П., Бударов А.Ю., Попов А.Н., Привалов В.В.* Управление инвестиционной активностью / Под ред. Ю.П.Анискина. - М.: ИКФ Омега-Л, 2002. - 272 с.
20. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. - М., 1982. - 455 с.
21. *Анискин Ю.П.* Инновации и цикличность деловой активности предприятий // Тр. междунар. акад. информатизации. Отдние микроэлектроники и информатики. - М., 1997. - Вып. 2.
22. *Анискин Ю.П., Моисеева Н.К.* Цикличность в инновациях и развитии организаций // Организатор производства. - 1996. - № 1.
23. *Моисеева Н.К.* Деловая активность предприятия как отражение цикличности экономического развития // Науч. тр. МАНиПОП. - М., 1998. - Т. 1.
24. *Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж.* Инвестиции: Пер. с англ. - М.: Инфра-М, 1999. - XII. - 1028 с.
25. *Инвестиційний клімат в Україні.* - К.: Нора-друк, 2002. - 246 с.
26. *Недашківський М.М., Данілов О.Д.* Інвестиційні процеси в Україні: Навч. посіб. - Ірпінь, 2001. - 178 с.
27. *Інфраструктура інвестиційного розвитку / П.Гайдуцький, В.Баліцька, Ю.Каракай та ін.* - К.: Міленіум, 2003. - 218 с.
28. *Мартиненко В.* Інвестиційне середовище в перехідній економіці України // Вісн. НБУ. - 2001. - № 12. - С. 48-50.
29. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. - М., 1956. - Т. 4. - 684 с.
30. *Энциклопедический словарь.* - М., 1955. - Т. 3. - 744 с.
31. *Энциклопедический словарь.* - М., 1954. - Т. 2. - 720 с.
32. *Мартиненко В.* Аналіз інвестиційного середовища в перехідній економіці України // Вісн. УАДУ. - 2001. - № 1. - С. 94-104.
33. *Інвестиційний рейтинг регіонів України / Ін-т реформ; Недерж. аналіт. центр.* - К., 2003. - 52 с.

34. *Губський Б.В.* Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. - К.: Наук. думка, 1998. - 390 с.
35. Инвестиционный рейтинг российских регионов 1996-1997 годы // Эксперт. - 1997. - № 47.
36. Україна: Погляд у ХХІ століття. - К., 1998. - 543 с.
37. Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. - К., 1974. - 777 с.
38. *Мартиненко В.* Інвестиційний потенціал України: проблеми виміру та оцінок // Вісн. НБУ. - 2000. - № 2. - С. 60-61.
39. *Марчук Є.К.* Україна: нова парадигма поступу. - К.: Аваллон. - 2001. - 216 с.
40. *Мартиненко В.* До питання про визначення інвестиційного потенціалу економіки України // Зб. наук. пр. УАДУ: В 4 ч. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - Вип. 2. - Ч. IV. - С. 130-134.
41. *Зуев А., Мясникова Л.* Непредсказуемые последствия (новый мировой порядок в контексте инновационного постмодернизма) // Свободн. мысль. - 2002. - № 1.
42. Энциклопедия: Политическая экономия / Гл. ред. А.М.Румянцев. - М.: Совет. энцикл. - 1979. - Т. 3. - 624 с.
43. *Мартиненко В.* Трансформація інвестиційних ресурсів в епоху становлення інтелектуально-інформаційної економіки // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 4. - С. 122-131.
44. *Kahn H., Wiener A.* The Next Thirty Years: A Framework for Speculation // Daedalus, Summer. - 1967.
45. *Иноземцев В.Л.* Пределы “догоняющего” развития / В.Л.Иноземцев. - М.: ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2000. - 295 с.
46. *Eisenstadt S.N.* Post - Traditional Societies and the Continuity and Reconstruction of Tradition / Eisenstadt S.N. (Ed.) Post - Traditional Societies. - N.Y., 1972.
47. *Harbison F.H.* Human Resources Development Planning in Modernising Economies / Meier G. (Ed.) Leading Issues in Development Economics: Selected Materials and Commentary. - N.Y., 1964.
48. *Higgins B.* Economic Development: Problems, Principles, and Policies. 2nd ed. - N.Y., 1968.
49. *Мартиненко В.* Методологічні основи державного управління інвестиційним процесом в економіці України // Вісн. УАДУ. - 2000. - № 3. - С. 79-85.

50. *Гіл Чарлз В.Л.* Міжнародний бізнес: Конкуренція на глобальному ринку / Пер. з англ. А.Олійник, Р.Ткачук. - К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. - 856 с.

51. *Савельев Е., Курилек В.* Новая экономика: мода или единственный шанс для новой страны // Зеркало недели. - 2002. - 29 марта (№ 12).

52. *Хохлов Е.Н., Бурьгин Н.А.* Приоритетные идеи в области управления. - К.: Либра, 1993. - 103 с.

53. *Фабоци Ф.* Управление инвестициями: Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, 2000. - XXVIII. - 932 с.

54. *Бард В.С.* Инвестиционные проблемы российской экономики. - М.: Экзамен, 2000. - 384 с.

55. *Мартиненко В.* Інвестиційний процес як об'єкт державного управління // Вісн. УАДУ. - 2003. - № 4. - С. 301-312.

56. *Горбатенко В.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зломі тисячоліть. - К.: Академія, 1999.

57. *Паламарчук В.О.* Соціально-правові та еколого-економічні аспекти регулювання інвестиційних процесів у стратегії економічного зростання. Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. / Голов. ред. О.П.Степанов. - К.: КНЕУ. - 2001. - Вип. 7. - С. 100-112.

58. *Ильинская Е.М.* Инвестиционная деятельность: реальные и финансовые вложения: Дис. ... д-ра экон. наук. - СПб., 1999.

59. *Мартиненко В.* Природа інвестиційного процесу в трансформаційній економіці // Вісн. УАДУ. - 2003. - № 3. - С. 234-241.

60. *Артемов Л.В., Бор М.З., Денисов А.Ю. и др.* Инвестиции и инновации: Слов.-справ. / Под ред. М.З.Бора, А.Ю.Денисова - М.: Изд-во "ДИС", 1998. - 208 с.

61. Концепція регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 черв. 1995 р. № 384 // <http://www.Rada.Kiev.ua>.

62. *Бодров В.Г.* Современный экономический консерватизм: переоценка ценностей или повторений прошлого? - К.: Лыбидь, 1990. - 132 с.

63. *Гуртов В.К.* Инвестиционные ресурсы / В.К.Гуртов. - М.: Экзамен, 2002. - 384 с.

64. *Вахрин П.И.* Инвестиции: Учебник - М.: Изд-во торг. корпорации "Дашков и К⁰", 2002. - 384 с.

65. *Маховникова Г.А., Кантор В.Е.* Инвестиционный процесс на предприятии. - СПб: Питер, 2001. - 176 с.
66. *Ложникова А.В.* Инвестиционные механизмы в реальной экономике. - М.: МЗ-Пресс, 2001. - 176 с.
67. *Игошин Н.В.* Инвестиции. Организация управления и финансирование: Учеб. для вузов. - М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000. - 413 с.
68. *Луговий В.І.* Управління освітою: Навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності “Держ. упр.”. - К.: Вид-во УАДУ, 1997. - 302 с.
69. Риск-анализ инвестиционного проекта: Учеб. для вузов / Под ред. М.В.Грачевой. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 351 с.
70. *Смит А.* Исследование о причине богатства народов. - М.: Наука, 1993. - Кн. 1-111.
71. *Кейнс Дж.М.* Избранные произведения: Пер. с англ. - М.: Экономика, 1993.
72. *Блауг М.* Экономическая мысль в ретроспективе. - М.: Дело ЛТД, 1994.
73. *Hunt D.* Economic theories of development: An analysis of competing paradigms - N.-Y.: Vandon House, 1967.
74. *Самуельсон П.* Економіка: Підручник. - Л.: Світ, 1993. - 495 с.
75. *Панарин А.С.* Глобальное политическое прогнозирование: Учеб. для студентов вузов. - М.: Алгоритм, 2002. - 352 с.
76. Философия экономики: Учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Отв. ред. С.В.Синяков. - К.: Альтерпресс, 2002. - 384 с.
77. *Куриляк В.* Нова економіка у світовому та українському вимірах // Вісн. акад. екон. наук України. - 2002. - № 1. - С. 95-115.
78. Практика глобализации: Игры и правила новой эпохи / Ин-т проблем глобализации; Под ред. директора ИПРОГ-а, д-ра екон. наук М.Г.Делягина - М., 2000 // <http://www.imperativ.narod.ru>.
79. *Долішній М.І.* Вплив глобалізації на формування регіональної політики України // Вісн. Акад. екон. наук України. - 2002. - № 1. - С. 9-12.
80. *Лук'яненко Д.* Інвестиційний Глобалізм: сучасні проблеми економічних досліджень // Ринок цінних паперів України. - 2002. - № 5-6. - С. 17-19.
81. *Соколенко С.И.* Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины. - К.: Логос, 1988. - 568 с.

82. *Денисюк В.* Високі технології і високонаукоємні галузі - ключові напрями в інноваційному розвитку // Економіст. - 2004. - № 5. - С. 76- 81.

83. *Антипина О.Н.* Загадка “новой экономики знаний” (“парадокс Солоу”) // Вест. Моск. ун-та. - 2000. - № 6. - (Сер. 6. “Экономика”).

84. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С.Гальчинський, В.М.Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтеграції України. - К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. - 416 с.

85. *Геєць В.* Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. - 2004. - № 4. - С. 4-14; № 5. - С. 4-13.

86. *Горбачев М.С.* Вступая в новое тысячелетие: тревоги и надежды человечества // Вопр. экономики. - 2000. - № 12. - С. 26.

87. *Абалкин Л.* Смена тысячелетий и социальные альтернативы // Вопр. экономики. - 2000. - № 12. - С. 27.

88. *Мартин Г.-П., Шуман Х.* Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію / Пер. с нем. - М.: Изд. дом “АЛЬПИНА”, 2001. - 335 с.

89. *Маленков Ю.А.* Новые методы инвестиционного менеджмента. - СПб.: Изд. дом “Бизнес-пресса”, 2002. - 208 с.

90. *Мольчак Я., Удалов., Зубович В.* Глобальні катастрофи: Вчора, Сьогодні, Завтра. - 2-ге вид. перероб і допов. - К.; Луцьк, 1998. - 388 с.

91. *Щербина В.В.* События 11 сентября и контуры формирования нового мирового социального и политического порядка в XXI веке. От Сциллы к Харибде: Актуальный опыт России / Под ред. Ю.М.Осипова, О.В.Иншакова, Н.П.Вашенина, Е.С.Зотовой: В 2 т. - М.; Волгоград: Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2002. - Т. 1. - 448 с.

92. *Мартиненко В.Ф.* Інноваційна модель розвитку української економіки: Методолог. аспекти / Верховна Рада України; Ком. з питань екон. політики, упр. народ. госп-вом, власності та інвестицій // Економічна політика України: актуальні питання: Зб. матеріалів до парламент. слухань / С.І.Губенко, В.А.Демьохін та ін. - К., 2004. - С. 95-112.

93. Глобалізація: человеческое измерение. - М.: Моск. гос. ин-т междунар. отношений. (Ун.); Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2002. - 112 с.

94. *Быстряков И.К.* О национальной идее государства. Социальная политика государства: По материалам Всерос. конф.: Проблемы регулирования социальной политики государства: состояние и перспективы. Москва, 14 апр. 1997 г. - М.: Луч, 1997. - 400 с.

95. Смысл жизни: Антология / Сост., общ. ред., предисл. и прим. Н.К.Гаврюшина. - М.: Издат. группа "Прогресс-Культура", 1994. - Вып. II. - 592 с. - (Сер. "Сокровищница рус. религиозно-филос. мысли").

96. *Белорус О.Г., Лукьяненко Д.Г.,* и др. Глобальные трансформации и стратегии развития: Монография. - К.: Ориане, 2000. - 424 с.

97. *Мартиненко В.* Інвестиційний процес в Україні в умовах глобалізації економіки // Вісн. УАДУ. - 2001. - № 4. - С. 128-134.

98. *Бодров В.Г.* Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління: Навч. посіб. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 104 с.

99. *Зомбарт В.* Буржуа. Этюды по нравственной истории современного экономического человека. - М., 1994.

100. *Богатин Ю.В., Швандар В.А.* Инвестиционный анализ: Учеб. пособ. для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 286 с.

101. *Шумпетер Й.* История экономического анализа: В 3 т. - СПб.: Экон. шк., 2001. - Т. 1. LVI + 494 с.; Т. 2. VIII + 494 с.; Т. 3. X + 678 с.

102. *Глазьев С.Ю.* Теория долгосрочного технико-экономического развития. - М.: ВладДар, 1993. - 310 с.

103. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / І.П.Макаренко, О.М.Трофимчук, В.П.Кузьменко та ін.; За ред. І.П.Макаренко. - К.: УІДНСіР: Ін-т еволюц. економіки, 2004. - 123 с.

104. OECD. Technology and Economy. The Key Relationship. - Paris. - 1992.

105. *Богданов. А.А.* Текстология: Всеобщая организационная наука. - М., 1989. - Кн. 2.

106. *Корнєєв В.В.* Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках. - К.: НДФІ, 2003. - 376 с.

107. *Доронин И.* Положение на мировом финансовом рынке // БИКИ. - 2001. - № 98-99. - 30 авг.

108. *Мовсеян А.* Роль информационных и финансовых факторов в интеграции и транснационализации // Вест. МГУ. - 1998. - № 2. - С. 22-29. - (Сер. "Экономика").

109. *Белоліпецький В.Г.* Финансовая экономика: концептуальные основания и механизм реализации // *Философия хоз-ва.* - 2000. - № 1. - С. 100-101.
110. *Сидорова Е.В.* О тенденциях развития мировых финансовых рынков // *Финансы.* - 1999. - № 12. - С. 65-66.
111. *Емельянов С.В.* США: государственная политика стабилизации инновационной конкурентоспособности американских производителей // *Менеджмент в России и за рубежом.* - 2002. - № 3. - С. 73-84.
112. *Сітарська Б.* Теоретичні і методологічні засади дидактичних завдань з педагогіки у процесі підготовки та вдосконалення вчителів: Пер. з пол. І.Родюк. - К.: Основи, 2005. - 364 с.
113. Code of Federal Regulations. - U.S. Gov. print, off., Wash., GPO 1996.
114. *Шаститко А.Е.* Новая институциональная экономическая теория. - 3-е изд. перераб. и доп. - М.: Экон. факульт. МГУ, ТЕИС, 2002. - 591 с.
115. *Носов С.* Интеграция инвестиционных ресурсов в структуре стратегического альянса // *Вопр. экономики.* - 2002. - № 1. - С. 140-154.
116. *Lewis J.D.* Partnership for Profit Structuring and Managing Strategic Alliances. - N.Y.: The Free Press, 1991.
117. Inside the Mind of the CEO. 1998 World Economic Forum Annual Meeting. - WEF-Price Waterhouse, Davos, 1998.
118. *Gomcs-Cassercs B.* The Alliance Revolution. - Cambridge, Harvard University Press, 1996.
119. State-Federal Technology Partnership Task Force Report, 1995.
120. *Норт Д.* Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки. - К.: Основи, 2000. - 198 с.
121. *Бобина М.* Стратегические межфирменные альянсы // *Вопр. экономики.* - 2002. - № 4. - С. 96-110.
122. *Гусев В., Литвинов Г.* Фактори інтеграції та глобалізації у формуванні державної інноваційної політики // *Вісн. НАДУ.* - 2003. - № 3. - С. 212-221.
123. *Пахомов Ю.* Реформы в Украине как результат использования манипулятивных технологий // *Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. / Голов. ред. О.П.Степанов.* - К.: КНЕУ, 2001. - Вип. 7. - С. 197-200.
124. *Пахомов Ю.* Взгляд на трансформации в Украине с позиций глобализации // *Стратегія економічного розвитку України:*

Наук. зб. / Голов. ред. О.П.Степанов. - К.: КНЕУ, 2002. - Вип. 8. - С. 8-19.

125. *Кондратьев Н.Д.* Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избр. тр. / Междунар. фонд Н.Д.Кондратьева и др. - М.: Экономика, 2002. - 767 с.

126. FIA - Финансово-инвестиционный альянс. - <http://www.fia.com.ua.ru>.

127. A new alliance: Hirshmann and Anixter. - <http://www.anixter.ru>.

128. IBM and Intel forge broad alliance to reduce computing costs. - <http://www.mmx.com.ru>.

129. ALCATEL and Siebel Systems form strategic alliance. - <http://www.genesyslab.ru>.

130. DaimlerCrysler and Caterpillar to form global alliance. - <http://www.dornier.ru>.

131. Перспективы алюминиевого альянса между “Сибалом” и “Сибнефтью”. - <http://www.polit.ru>.

132. Стратегический альянс “Сибнефти” и “Шлюмберже”. - <http://www.ng.ru>.

133. *Дынкин А., Соколов А.* Интегрированные бизнес-группы в российской экономике // *Вопр. экономики.* - 2002. - № 4. - С. 78-93.

134. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / С.М.Чистов, А.Є.Никифоров, Т.Ф.Куценко та ін. - К.: КНЕУ, 2000. - 316 с.

135. *Бодров В.Г.* Державні та ринкові регулятори економічного оновлення // *Україна: поступ у ХХІ століття: Наук.-метод. посіб.* - К.: Вид-во УАДУ, 2002.

136. *Бальцерович Л., Гелб А.* Макроэкономическая политика при переходе к рынку: опыт трех лет // *МЭ и МО.* - 1995. - № 3. - С. 100-117.

137. *Албегова И.М., Емцов Р. Г., Холопов А.В.* Государственная экономическая политика / Под общ. ред. А.В.Сидоровича. - М.: Дело и Сервис, 1998.

138. Економічне зростання України: стан та чинники забезпечення: Зб. наук. пр. / Кол. авт.: Л.М.Борщ (кер.), М.О.Скоромнюк, Р.М.Аргуманов та ін. - К.: Логос, 2003. - 620 с.

139. *Мартиненко В.Ф.* Управління інвестиційним процесом у ринковій системі господарювання: методологічний аспект // *Вісн. НАДУ.* - 2004. - № 2. - С. 96-107.

140. Корнаи Я. “Путь к свободной экономике”: десять лет спустя // *Вопр. экономики*. - 2000. - № 12. - С. 41-54.
141. Закон України про підприємництво // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 14. - Ст. 168.
142. Закон України про підприємства в Україні // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 24. - Ст. 272.
143. Закон України про захист іноземних інвестицій на Україні // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 46. - Ст. 616.
144. Закон України про господарські товариства // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 49. - Ст. 682.
145. Закон України про цінні папери і фондову біржу // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 38. - Ст. 508.
146. Бакуменко В., Князєв В., Сурмін Ю. *Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку* // *Вісн. УАДУ*. - 2003. - № 2. - С. 11-27.
147. Закон України про банки та банківську діяльність // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 25. - Ст. 281.
148. Закон України про бюджетну систему України від 5 груд. 1990 р. в ред. Закону України від 29 черв. 1995 р. № 253/95 // *Відом. Верховної Ради України*. - 1995. - № 26. - Ст. 195.
149. *Розпутенко І.В.* Державні видатки в перехідних економіках. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 242 с.
150. *Мартиненко В.Ф.* Засади управління інвестиційним процесом в галузях суспільного виробництва // *Зб. наук. пр. Одес. філ. УАДУ*. - О., 2000. - С. 252-256.
151. *Шшика Р.Б.* Инвестиционное право Украины. Учеб. пособие. - Х.: Фирма “Эспада”, 2000. - 176 с.
152. *Згуровський М.З.* Інноваційний розвиток суспільства на основі системної методології передбачення // *Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. / Голов. ред. О.П. Степанов*. - К.: КНЕУ, 2002. - № 8. - С. 132-143.
153. *Норткотт Д.* Принятие инвестиционных решений: Пер. с англ. / Под ред. А.Н.Шохина. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. - 1997. - 247 с.
154. Закон України про товарну біржу // *Відом. Верховної Ради України*. - 1991. - № 10. - Ст. 139.
155. Про заходи щодо реформування інвестиційної політики: Указ Президента України від 18 лип. 1996. № 576/96 // *Зб. Указів Президента України*. - 1996. - Ч. 1. - Лип.-серп.

156. Закон України про банкрутство // Відом. Верховної Ради України. - 1992. - № 31. - Ст. 440.
157. Закон України про антимонопольний комітет України // Відом. Верховної Ради України. - 1993. - № 50. - Ст. 472.
158. *Абрамом С.И.* Инвестирование. - М.: Центр экономики и маркетинга, 2000. - 440 с.
159. *Ковальчук Т.* Детінізація економіки - фактор фінансової безпеки України // Банків. справа. - 2001. - № 2. - С. 3-11.
160. *Прісняков В.Ф.* Тіньова економіка і методи визначення її обсягів // Фінанси України. - 2001. - № 7. - С. 3-8.
161. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. - М., 1956. - Т. 2. - 780 с.
162. *Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С.* Фінансовий словник. - 2-ге вид. виправ. і допов. - Л.: Вид-во "Центр Європи", 1997. - 576 с.
163. *Мельниченко В.* Пріоритетність законодавчого регулювання державного управління як передумова його стабілізації // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 1. - С. 32-36.
164. *Осипов Ю.М.* Экономическая цивилизация и научная экономия // Экономическая цивилизация: исторический триумф и эсхатологический кризис: Материалы междунар. науч. конф. - М., 1998. - С. 4-21.
165. *Рих А.* Хозяйственная этика / Пер. с нем. Е.М.Довгань. - М.: Посев, 1996. - 810 с.
166. *Чухно А.* Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі // Економіка України. - 2004. - № 4. - С. 15-23.
167. *Смит А.* Теория нравственных чувств. - М.: Изд-во "Республика", 1997. - 351 с.
168. *Маркс К., Энгельс Ф.* Твори. - К.: Держполітвидав УРСР, 1961. - Т. 24. - 599 с.
169. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. А.Г.Милейковского и И.М.Осадчей. - М.: Прогресс, 1978. - 495 с.
170. *Гильфердинг Р.* Финансовый капитал. - М.: Изд-во соц.-экон. лит., 1959. - 492 с.
171. Система национальных счетов: пересмотренный вариант.: Потоки, запасы и правила учета. Гл. II / ООН, секретариат. - 1992. - 28 авг. - 26 с.

172. *Маренков Н.Л., Маренков Н.Н.* Управление инвестициями российского предпринимательства. - М.: Эдиториал УРСС, 2001. - 224 с.

173. *Экономическая безопасность: Производство-Финансы-Банки / Под ред. В.К.Сенчакова.* - М.: ЗАО "Финстатинформ", 1998. - 621 с.

174. *Шелудько Н.М.* Проблема тіньової економіки в Україні // *Фінанси України.* - 2002. - № 9 - С. 80-87.

175. *Прісняков В.Ф.* Тіньова економіка і методи визначення її обсягів // *Фінанси України.* - 2001. - № 7. - С. 3-8.

176. *Мартиненко В.Ф.* Державна інвестиційна політика України: проблеми формування та реалізації. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю 30 трав. 2001 р. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - С. 90-92.

177. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році: Послання Президента України до Верховної Ради України. - К.: Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2004. - 472 с.

178. *Эрнандо де Сото.* Загадка капитала: Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире: Пер. с англ. - М: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2001. - 272 с.

179. *Сорос Дж.* Хто втратив Росію // *День.* - 2000. - 28 берез.

180. *Кучма Л.Д.* Про заходи щодо економічної стабілізації та стимулювання виробництва // *Уряд. кур'єр.* - 1998. - 21 листоп.

181. *Мартиненко В.Ф.* Інвестиційна політика України: методологічні проблеми формування // *Вісн. НБУ.* - 1999. - № 5. - С. 58-59.

182. *Мартиненко В.Ф., Порічка Л.* Інвестиційний процес в Україні: реалії та перспективи // *Вісн. НБУ.* - 1997. - № 8. - С. 44-47.

183. *Мартиненко В.Ф.* Методологічне забезпечення ринкових реформ в Україні // *Вісн. НБУ.* - 1997. - № 12. - С. 37-39.

184. *Мартиненко В.Ф.* Інвестиційна криза в Україні // *Вісн. УАДУ.* - 2002. - № 2. - С. 108-117.

185. *Размышления о будущем: Материалы постостоянно действующ. междисциплинар. семинар клуба ученых "Глобальный мир".* - М.: Издат. дом "Нов. век", Ин-т микроэкономики, 2002. - 134 с.

186. *Мордвінов О.Г.* Управління аграрним природокористуванням в умовах ринкової трансформації: Монографія. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 344 с.

187. *Герасимчук М.* Економічні та інституціональні умови інвестиційної діяльності // *Економіка України.* - 1994. - № 12. - С. 3-11.

188. *Бородюк В.* Результативність економічних реформ в Україні // Економіка України. - 1994. - № 7. - С. 3-12.
189. *Жаліло Я.А.* Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія. - К.: НІСД, 2003. - 368 с.
190. Економіка України: проблеми на шляху перетворень / О.Махмудов, В.Найдьонов, А.Сменковський та ін. - Донецьк: Кассіопея, 1999.
191. *Малицький Б.А., Попович О.С., Соловійов В.П. та ін.* Раціональне фінансування науки як передумова розбудови знаннєвого суспільства в Україні. - К.: Фенікс, 2004. - 32 с.
192. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / За заг. ред. А.П.Гальчинського, С.Б.Львовочкіна, В.П.Семиноженка. - К., 2004. - 261 с.
193. *Чумаченко М.Г.* Проблеми економічного розвитку України і завдання Академії економічних наук // Вісн. Акад. екон. наук. - 2002. - № 1. - С. 3-9.
194. Про соціально-економічне становище України за січень-травень 2004 р. / Держ. ком. статистики України. - К., 2004. - 97 с.
195. Україна в цифрах у 2003: Компакт - диск / Держ. ком. статистики. - К., 2004.
196. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 р.: Послання Президента України до Верховної Ради України. - К.: Інф. вид. центр Держкомстату України, 2002. - 380 с.
197. Закон України про інноваційну діяльність // Відом. Верховної Ради України. - 2002. - № 36. - Ст. 266.
198. *Гойко А.Ф.* Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрями їх реалізації. - К.: ВІРА-Р, 1999. - 320 с.
199. *Мартиненко В.Ф.* Формування інноваційного процесу в Україні: методологічний аспект // Вісн. УАДУ. - 2003. - № 2. - С. 84-91.
200. *Мартиненко В.Ф.* Інтелектуально-інформаційні чинники інвестиційного процесу в Україні у вимірах європейської інтеграції // Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз: Матеріали наук.-практ. конф. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - С. 310-211.
201. *Мартиненко В.Ф.* Інвестиційний процес в інноваційному вимірі // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю 29 трав. 2003 р., м. Київ. - К.: Вид-во НАДУ, 2003. - Т. 2. - С. 173-175.

202. *Замулин О.* Концепция реальных экономических циклов и ее роль в эволюции макроэкономической теории // *Вопр. экономики.* - 2005. - № 1. - С. 144-153.

203. *Гуренко С.* Вступне слово: Круглий стіл: “Інноваційний потенціал України: підприємство, галузь, регіон, країна” // *Економіст.* - 2004. - № 5. - С. 16-17.

204. Закон України про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків // *Відом. Верховної Ради України.* - 1999. - № 32. - Ст. 1660.

205. Закон України про оподаткування доходів підприємств і організацій // *Відом. Верховної Ради України.* - 1991. - № 23. - Ст. 333.

206. Закон України про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні // *Відом. Верховної Ради України.* - 2003. - № 7. - Ст. 271.

207. Концепція науково-технічного та інноваційного розвитку України: Постанова Верховної Ради України від 13 лип. 1999 р. № 916 // *Відом. Верховної Ради України.* - 1999. - № 29. - Ст. 1465.

208. Цивільний кодекс України // *Відом. Верховної Ради України.* - 2003. - № 11. - Ст. 461.

209. Господарський кодекс України // *Відом. Верховної Ради України.* - 2003. - № 18. - Ст. 462.

210. *Воротін В.Є.* Макроекономічне регулювання в умовах глобальних ринкових трансформацій: Монографія. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 284 с.

211. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы. - М., 1998.

212. *Гусєв В.* Державна інноваційна політика у форматі національної інноваційної системи // *Вісн. УАДУ.* - 2003. - № 2. - С. 102-108.

213. *Черваньов Д.* Менеджмент: Терміни, тести, вправи, завдання, навчальні конкретні ситуації (кейси), проблематика курсових, випускних, дисертаційних робіт: Підручник. - К.: Видав.-поліграф. центр “Київ. ун-т”, 2001. - 853 с.

214. *Основи економічної теорії: політекономічний аспект.* Підручник. - 4-те вид., перероб. і допов. - К.: Знання-Прес, 2002. - 615 с.

215. *Гончарова Н.П.* Концептуальные походы к инновационному развитию промышленности // *Стратегія економічного роз-*

витку України: Наук. зб. / Голов. ред. О.П.Степанов. - К.: КНЕУ, 2001. - № 7. - С. 113-121.

216. *Бородюк В.М.* Результативність економічних реформ в Україні // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. / Голов. ред. О.П.Степанов. - К.: КНЕУ, 2002. - № 8. - С. 37-48.

217. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. / Под науч. ред. О.И.Шкартана. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 608 с.

218. *Томашевський Д.* Український ринок інновацій вже існує // Економіст. - 2004. - № 5. - С. 88-89.

219. *Бойко О.* Проблеми інноваційного розвитку в промисловості України // Економіст. - 2004. - № 5. - С. 82-83.

220. *Мартин Г.-П., Шуман Х.* Западня глобалізації: атака на мир и демократію: Пер. с нем. - М.: Издат. дом "АЛЬПИНА", 2001. - 335 с.

221. *Денисенко М.П.* Організаційно-економічний механізм інвестування: Монографія. - К.: Наук. світ, 2001. - 414 с.

222. *Дзюбик С., Ривак О.* Основи економічної теорії. - К.: Основи, 1994. - 336 с.

223. Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України: Програма наук.-практ. конф. Київ, 20-21 лют. 2003 р.

224. *Бакуменко В.Д.* Теоретико-методологічні засади формування державних управлінських рішень: Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. - К., 2001. - 36 с.

225. *Паламарчук В.О., Федотов М.М., Бойченко О.К.* Комерційні банки та виробничо-фінансова діяльність підприємств / За ред. В.Г.В'юна, В.О.Паламарчука. - Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. - 392 с.

226. *Мартиненко В.Ф.* Інвестиційний процес у новій системі господарювання в Україні // Теорія і практика ринкових перетворень у країнах з перехідною економікою: Міжнар. наук.-практ. конф., 27-29 листоп. - 2002, КНУ ім. Тараса Шевченка // Вісн. економіка. - 2003. - Вип. 64-65. - С. 77-79.

227. *Атаманчук Г.* Методологічні проблеми сучасного державного управління // Вісн. УАДУ. - 2000. - № 3. - С. 44-46.

228. *Корецький М.* Тенденції розвитку державного сектора у ринковій економіці // Вісн. УАДУ. - 2000. - № 3. - С. 215-218.

229. *Юрчишин В.В.* Стабілізаційна економічна політика в Україні в епоху глобалізації: Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. - К., 2003. - 36 с.

230. *Рижих В.М.* Державне управління науково-технічним прогресом: економічні аспекти: Автореф. ... дис. д-ра наук з держ. упр. - К., 1999. - 36 с.

231. Інноваційний шлях розвитку України: гасло чи реальність?: Інноваційні матеріали до фахової дискусії / Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О.Разумкова. - К., 2004. - 37 с.

232. *Іваницька О.* Фінансовий ринок і корпоративне управління // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 4. - С. 104-110.

233. *Мартиненко В.Ф.* Головне - власна методологія // Підприємство в Україні. - 2003. - № 3. - С. 4-5.

234. *Мартиненко В.Ф.* Інвестиції в економічне зростання // Держава та регіони. - 2001. - № 2. - С. 75-77. - (Сер. "Держ. упр.").

235. *Мартиненко В.Ф.* Державне управління інвестиційним процесом в Україні: теоретичні аспекти перехідної економіки // Держава та регіони. - 2002. - № 1. - С. 100-101. - (Сер. "Держ. упр.").

236. *Юрчишин В.* Суперечливість проявів макроекономічних чинників зростання // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 1. - С. 65-72.

237. *Мартиненко В.Ф.* Мобілізація інвестиційного процесу в Україні: теоретико-методологічний аспект // Міжнародно-правове та економічне регулювання торгівлі: проблеми теорії і практики: Зб. матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 трав. 2004 р. - К., 2004. - С. 152-154.

238. *Мартиненко В.Ф.* Методологічні засади оцінки ефективності інвестиційного процесу у перехідній економіці України // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 1. - С. 79-86.

239. *Мартиненко В.Ф.* Оцінка інвестиційного клімату в Україні: теоретико-методологічний аспект // Вісн. НАДУ. - 2004. - № 1. - С. 192-199.

240. *Мартиненко В.Ф.* Формування державного механізму управління інвестиційним процесом в Україні: проблеми невизначеності та методи їх зняття // Економіка України. - 2004. - № 8. - С. 50-57.

241. *Мартиненко В.Ф.* Державне управління інвестиційним процесом в умовах глобалізації: Зб. наук. пр. НАДУ / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во НАДУ, 2004. - Вип. 1. - С. 284-295.

242. *Мерзляк А.* Рівень розвитку ринкових відносин та комерційної інфраструктури - чинники інвестиційної привабливості регіону // Вісн. НАДУ. - 2000. - № 3. - С. 181-184.

243. Про Стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15 серп. 2001 р. № 637/2001 // Відом. Верховної Ради України. - 2001. - № 33. - Ст. 1525.

244. *Мартиненко В.* Передумови формування мобілізаційної моделі інвестиційного процесу в Україні // Вісн. НАДУ. - 2004. - № 3. - С. 223-230.

245. *Мартиненко В.Ф.* Формування алгоритму мобілізаційної моделі інвестиційного процесу в Україні // Вісн. НАДУ. - 2004. - № 4. - С. 198-207.

246. *Мартиненко В.Ф.* Взаємодія суб'єктів інвестиційної діяльності: теоретико-методологічні аспекти // Статистика України. - 2004. - № 4. - С. 27-31.

247. *Степанова Т.* Держава й державне управління в системі соціально-економічних відносин // Вісн. УАДУ. - 2001. - № 4. - С. 40-46.

248. Закон України про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності // <http://www.Rada.Kiev.ua>.

249. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2001 р. № 1801 // <http://www.Rada.Kiev.ua>.

250. *Стіглиць Дж.Е.* Економіка державного сектора / Пер. з англ. А.Олійник, Р.Скільського. - К.: Основи, 1998. - 854 с.

251. Урядовий кур'єр. - 1993. - Черв. (№ 87).

252. *Мартиненко В.* Стратегія трансформації інвестиційного процесу в Україні - рух на випередження // Вісн. УАДУ. - 2002. - № 3. - С. 185- 193.

253. *Зарубина Н.Н.* Социально-культурные основы хозяйства и предпринимательства. - М.: ИЧП "Изд-во Магистр", 1998. - 360 с.

254. *Хэролд Фокс.* Холодный ядерный синтез: Сущность. Проблемы. Влияние на мир. Взгляд из США. - М.: СВИТЭКС, 1993. - 184 с.

255. *Мартиненко В.Ф.* Государственное управление инвестиционным процессом в условиях либерализации и глобализации экономики: Тезисы межд. конф. Узбекистон иктисодиетини эркинлаштириш: Муаммолар ва хал килиш йуллари. Республика илмий-амалий конференцияси. II КИСМ. Тошкент. - 2002 йил. - 17 сент. С. 12-14.

256 *Мерзляк А.* Довгострокова політика управління інвестиційним процесом суб'єкта господарювання // Вісн. УАДУ. - 2003. - № 1. - С. 179-189.

257. *Надолішній П.* Організаційно-функціональна структура державного управління: поняття і соціальна практика // Вісн. НАДУ. - 2003. - № 3. - С. 31-42.

258. *Біла С.* Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Монографія. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - 408 с.

259. *Философия экономики.* Учеб. пособие для высш. учеб. зав. / Отв. ред. С.В.Синяков. - К.: Альтерпрес, 2002. - 384 с.

260. Конституція України. - К., 1996. - 115 с.

261. *Базилевич В.Д.* Страховий ринок України. - К.: Т-во "Знання України"; КОО, 1998. - 374 с.

262. *Стиглиць Дж.Ю.* Глобалізація: тривожні тенденції / Пер. с англ. і примеч. Г.Г.Пирогова. - М.: Мысль, 2003. - 300 с.

263. *Сорос Дж.* Сучасне економіко-політичне становище США // Економіка ХХІ століття. - 2004. - № 9. - С. 71-75.

264. *Макаренко П.Н., Кириленко І. Г., Мельник Л.Е.* Ринкова економіка і державне регулювання. - Д.: Пороги. - 1997. - 457 с.

265. *Макаренко П.Н., Полейко Т.И., Мельник Л.Е.* Ринок і держава: пошук оптимума. - К.: Наук. думка. 1998. - 186 с.

Передмова	3
Вступ	5
Розділ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ	9
1.1. Загальна характеристика процесу інвестування сучасної економіки	10
1.2. Інвестиційний процес як об'єкт управління в трансформаційній економіці	36
1.3. Вплив суб'єктів господарювання на формування інвестиційного потенціалу	53
1.4. Особливості трансформації управління інвестиційною діяльністю в ринковому господарстві	67
Розділ 2	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	74
2.1. Тенденції соціально-економічного розвитку та зміна інвестиційної парадигми на початку XXI ст.	75
2.2. Вплив глобалізації на державне управління інвестиційним процесом	98
2.3. Зміна механізмів державного впливу на реструктуризацію інвестиційного потенціалу в умовах формування економіки знань	117
Розділ 3	
ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ І СУСПІЛЬСТВА ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ	133
3.1. Управління інвестиційною діяльністю в перехідній економіці: стан та етапи розвитку	133
3.2. Чинні форми управління капіталом в Україні	161
3.3. Інноваційний вектор - пріоритет державної інвестиційної політики	189

Розділ 4

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ У МОДЕЛІ ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	211
4.1. Формування інноваційної системи державного управління інвестиційним процесом	214
4.2. Алгоритм державного управління інноваційно-інвестиційним розвитком	222
4.2.1. Підготовчий етап формування алгоритму державного управління	224
4.2.2. Формування стратегії і тактики досягнення поставлених цілей	241
4.2.3. Формування системи гарантій реалізації стратегії і тактики досягнення поставлених цілей	244
4.2.4. Оцінка ефективності системи державного управління інвестиційним процесом	248
4.3. Структуризація інноваційно-інвестиційного потенціалу та завдання держави	257
Висновки	268
Список використаних джерел	276

Наукове видання

Мартиненко Володимир Федорович

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Київ, видавництво НАДУ

Відповідальний за випуск *В.А.Дон*
Редактор *В.Г.Шевельова*
Коректор *Т.А.Іванова*
Комп'ютерна верстка *Ю.О.Куценко*

Підписано до друку 00.06.2005 р.
Формат 60 × 84 ¹/₁₆. Тираж 300 пр. Обл.-вид. арк. 16,47.
Ум. друк. арк. 17,02. Гарн. Таймс.

Видавництво Національної академії державного управління
при Президентіві України.
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-94-36.
[E-mail:vydav@academy.kiev.ua](mailto:vydav@academy.kiev.ua)

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003 р.

Видруковано з оригінал-макета у видавництві
Національної академії державного управління
при Президентіві України.
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20.